

Олег Гринів

**ЗАКОНИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
ПАМ'ЯТІ**

Олег Гринів

**ЗАКОНИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ**

Непретензійні нотатки

Львів
КАМЕНЯР
2017

УДК 82:1(477)

ББК 83.3Ук

Г85

Національна пам'ять українців проявляється насамперед у нашій класичній літературі, що підтверджують новітні дослідження творчості Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Лесі Українки, Олександра Довженка. Порушення її законів мали тяжкі наслідки для розвитку нації в минулому столітті. Без збереження національної пам'яті не може бути мови про утвердження національної ідентичності в період посилення глобалізаційних процесів. Науково-публіцистичний виклад складних проблем національного відродження дає змогу осягнути їх незалежно від фаху й рівня ознайомлення з проблеми політології, психології й літературознавства.

Для широкого кола читачів, насамперед студентства і молодих політиків.

*О Україно! Хай нас людство судить, –
Тобі одній – думки і кожний рух!
Твоїм щитом – гарячі наші груди,
Твоїм мечем – ці мільйони рук!*

Олег Ольжич

*Чого той ворог так кипить, лютує?
Бо в нас пшениця вистига, квітує.
Чого той ворог нападуть спішить?
Бо він вже знає, що йому не жить.*

Павло Тичина

Закон безсмертя

ПРИЧАЩАННЯ ДУХОМ ПРОВІСНИКІВ

Життя, відлунені в душі, навіть не відлунені, а перетворені, бо перед нами не емоційний обсерватор, а задушевний креатор життя в художніх образах... Мимоволі напливають асоціації з національною «філософією серця», як мудрістю нашого народу, закоріненою ще в сивій прадавнині Трипільської цивілізації. Звісно, у цьому розумінні серце символізує духовне життя і виступає як синонім душі. Зримо підтвердженням цього є книга відомого дослідника національної духовної культури **Володи-мира Качкана «Сповідь душі»** (Івано-Франківськ, 2014. – 256 с.).

Учений з Прикарпаття поставив перед собою відповідальне завдання: написати творчі портрети вихідців зі свого краю, праця яких відзначена Шевченківською премією. Перша книга-портрет має підназву *«Ярема Гоян в ограненні часу»*. Постать письменника й громадського діяча znana не лише серед поважних читачів, а й серед нашої памолоді, адже упродовж тривалого часу виходець із Покуття очолював знане в Україні і далеко за її межами видавництво «Веселка». Завдяки його старанням воно отримало титул національного, а підстав було чимало: на книгах видавництва виховувалися покоління. Мабуть, серед його читачів були й ті полегли герої, яких наш народ назвав Небесною Сотнею.

Привертає увагу ошатність книги. Водночас ще одна особливість зумовлена тим, що вона ілюстрована творами видатного художника Василя Касіяна, а це цілком оправдано, адже мистець – рідний брат матері Яреми Гояна.

Уже перші сторінки захоплюють читача. Цьому сприяє мова автора, який не лише майстер слова, а й схильний до творення барвистих неологізмів, таких органічних, що дивуєшся, як про них ми не знали до цього часу. Зачин книги «Жбан покутянина» дарує оптимістичний настрій. Перед читачем твір В. Касіяна «Володар Верховини». Поважний гуцул лине зором до горизонту, зустрічає перший промінь сонця, що сковзає схилами рідних гір. Стоїть, гордо піднісни голову, правицю приклав

до чола, а в лівій руці тримає капелюх і трембіту, неначе готовий через мить передати вітання новому дневі. До серйозних роздумів спонукають епіграфи, зокрема напущення Юрія Мушкетика: «Один раз живемо: ні переорати, ні пересіяти. Через те треба прокладати рівну борозну й сіяти чистим, добірним зерном».

Нема сумніву, що Ярема Гоян прагне працювати на царині нашої духовності так, щоб не було жодної потреби ні переорювати, ні пересівати. Письменник прокладає рівну борозну і засіває ниву добірним зерном. Одна з останніх його книг «Провісники» – неоціненний подарунок для кожного, хто шукає наснаги в рідній словесності. Автор добирає характеристики класикам нашої літератури, що відтворюють суть їхньої творчості. Мудрець Григорій Сковорода названий предтечею, а три титани нації – Тарас Шевченко, Іван Франко й Леся Українка – означені відповідно, як пророк, ясновидець і провісниця. До світочів віднесені Іван Котляревський, Маркіян Шашкевич, Юрій Федькович, Ольга Кобилянська, Михайло Коцюбинський, Панас Мирний, Василь Стефаник, Марко Черемшина. Ось деякі короткі характеристики: Михайло Коцюбинський – сонцепоклонник, Юрій Федькович – буковинський кобзар, Ольга Кобилянська – гірська орлиця, Марко Черемшина – жайворонок.

Автор «Сповіді душі» на початку книги зазначає: «Ярема Гоян – письменник-пейзажист, панорамник-характеротворець, дивовижний стиліст, що у словесному синонімічному «гнізді» вперто докопується-дошукується і вибирає з нього саме те означення змісту, яке відбиває суть, навіть рисочку, чи порухову видозмінну стану, дії». Звісно, можна не погоджуватися з тим, що дослідник поставив на перше місце «письменник-пейзажист», адже назва книги стверджує, що творчість Я. Гояна – це насамперед внутрішня глибинна сповідь. На користь такого трактування промовляють назви, принаймні, розділів: «Дух Великоднього Воскресіння», «Таїна «Автопортрета», «Молитва за Шевченка», «Тихий Ангел прилетів...», «Пречиста душа-присвята», «Собор української душі». Та не будемо заперечувати, що значною мірою долю юнака з українського Покуття визначила предивна природа цього краю, між найбільшими тамтешніми ріками Дніпром, Черемошем і Прутом, прилеглими зеленими Карпатами, нескореними ні студеними зимовими вітрами, ні хижими захланними чужинцями. Саме там народився опришківський рух, що допікав поневолювачам, зв'язував їх заgreбуці руки. До речі, у цій закутині української землі Кирило Трильовський створив першу «Січ», яка була прикладом для патріотичного юнацтва цілої Галичини і зародком легіону Українського Січового Стрілецтва.

Суворе життя верховинців витворило особливий стиль життя людини, яка мало говорить, але в будь-яку мить готова обстояти не тільки свої права, а й стати на захист інших. Дослідник В. Качкан передає таку життєву поставу в рядках, наснажених поетичними барвами: «Родимий крайнин-покутянин, Ярема береже перед собою високий духовний вітвар домашньої моралі, маминої молитви й лагідної любові, татової благальної науки: усе в житті робити споро та якісно, з величною духом думою про оспівану в піснях Верховину та її володарів – галичан, і бачити-радіти, як із пієтетом великого українця це зробив європейської слави художник Василь Касіян – рідний брат Яремової мами Олени».

Окрім рідної царини, на визначення життєвого шляху майбутнього письменника не могла не вплинути духовність легендарного краю: він відшліфовував своє мистецтво, «всотуючи усім єством набутки прозаїків-класиків». Насамперед треба згадати «Покутську трійцю» – Василя Стефаника, Марка Черемшину, Леся Мартовича, але не тільки їх, у чому переконує ціла плеяда вже згаданих класиків нашої літератури. Безумовно, першість завше залишатиметься за Тарасом Шевченком. Читаєш поетичні новели Я. Гояна – і неначе розкошуєш на малій батьківщині ліричного Черемшини, задумливого Стефаника і глибинно-проникливого Мартовича. У творчості письменника їхні визначальні риси виступають як єдність, у чому переконує своєрідний стиль майстра художнього слова.

Проте Я. Гоян, як мистець, не обмежується рідною закутиною. Він – письменник національного масштабу. До цього чимало спричинилася праця за набутим у Франковому університеті фахом новинаря центральної газети. Про ті далекі роки героя книги з теплою згадує В. Качкан.

Напевно, такі чинники творчого життя спрямували талант письменника насамперед на поетичну новелістику й ліричну есеїстку, на яких він зумів покорити омиті сонячним промінням вершини. Як наслідок, українська література має змогу пишатися оригінальним майстром художнього слова.

Поетичне натхнення письменника повертало в оповитий легендами чарівний світ дитинства, торкалося струн душі й виплеснуло з неї оригінальну повість «Таємниця Лесикової скрипки», відзначену найвищою в нашій державі літературною премією імені Тараса Шевченка (1993 р.). Через 15 років Я. Гоян подарував читачам книжку «Світло з неба» (2008 р.), в якій заворожують три карпатські легенди: «Квітка ломикамінь», «Чародійна скрипка», «Козацька пшениця». Дослідник звертає увагу на останню легенду, як «гарно виспівану річ», що висте-

лилася із зерна, посіяного ще в увінчаній нагородою повісті. Наприкінці легенди письменник передає образно прагнення українців до волі, національної єдності: «Стояли хлопці на горі високій, стояли твердо на землі вітцівській і чули силу у клітині кожній...»

Вбирали в душі чисті спів хоральний і музику церковних дзвонів і виростили з словом заповітним як перемоги гордий клич й козацькою пшеницею із Січі, бо в зернині кожній – воля України».

На грані тисячоліть письменник видає книгу з оптимістичною назвою «Воскреснемо!», яке, як пише В. Качкан, «у п е р ш е зріднило голянівське письменницьке слово і касіянівський графічний штрих». Водночас її можна вважати початком цілої серії видань: «Автопортрет» (2004 р.), «Пророк» (2006 р.), «Світло з неба» (2008 р.), про яку вже йшлося, «Титани Нації» (2010 р.) і «Провісники» (2011 р.). Зіставлення дат засвідчує надзвичайну працездатність письменника, адже його книги виходять через два роки, а інколи – через рік. До речі, не менше працелюбство властиве його країнинові Володимирові Качкану, авторові дослідження про Я. Гояна.

Характеризуючи книгу «Воскреснемо!», В. Качкан зазначає: «Видання одразу засвітилося на обрії національного книговидання своєю явиною, прийнялося читачем і скоро стало бібліографічною рідкістю. Сторінки книги промовляють ліричними роздумами про святу любов до батьків і рідної землі, про слово і пісню, молитву і сповідь, церкву і школу, Великодні Дзвони і Різдвяну Коляду, – все те, що живить національний дух і дає сили для його розвитку». Хіба не на таких книгах виховувати патріотизм, викристалювати національну свідомість нашої намолоді?

Чи не тому ще недавно бородатий українофоб на посаді міністерського очільника намагався не допустити, щоб школярики мали змогу знайомитися із творами живих письменників? Чому? Хіба не зрозуміло? Він, ідеологічний ландскнехт ворожій держави, зі шкіри ліз, щоб школа виховувала не активних патріотів, а атестувала агресивних яничарів або безвольних манкуртів. Принагідно зазначу, що книги Я. Гояна далекі від крикливого і водночас ялового патріотичного галасування, бо в них любов до батьківської землі нагадує посіяне ядерне зерно з прихованими добірними плодами.

Твори сина покутського краю не залишать нікого байдужим. Нерідко задумуюсь над таємницею їхньої духовної сили. Гадаю, вона насамперед у тому, що письменника надихає рідний карпатський євшан,

без привнесеного вітрами чужого перекотиполя, а ще настояні на предківських традиціях класичні набутки майстрів рідного слова, мудрість і естетика нашого народу, який упродовж віків захищав мечем і з діда-прадіда окультурював плугом отчу землю, засівав її житом-пшеницею, надихав святою вірою дітей, не давав їм яничаритись і манкуртитись, лакомитись на підкинені зайдами срібляники. Наддніпрянські українці відчували незламність козацького провідника Дмитра Байди, галичани і волиняни пам'ятали маєстатність короля Данила, а в наших горах володарював дух справедливого опришківського ватажка Олекси Довбуша!

Українці завше відчували національну єдність, якої не могли розладнати кордонами своїх імперій захланні чужі монархи. Хіба випадково, як знаємо з народних переказів, у жилах нашого найбільшого поета так щасливо поєдналася кров батька з козацько-гайдамацького роду й матері з роду бойківського! Я. Гоян промовляє, як син великої нації, передає почуття кожного українця: «Дякую, що цей жертковий і праведний образ є в моєму житті, як земля і небо, роса і сонце, хатній поріг і вишня під вікном, мамина мова і Україна». А відтак уже сягає думою і порухом серця за виднокрай: «Оберігають віки сокровенну істину: будемо на планеті Земля як нація, бо жива душа Шевченка».

«Жива душа Шевченка!» Вже понад двісті років Тарас із нами! Двохсотрічні святкування були охмарені наступом московської орди, а ще сто років тому галицькі українці не передчували воєнного передгроззя, – вони відзначили століття Поета тим, що насипали на його честь високі могили. У новелі «Марія» славетний Василь Стефаник, краяннин Яреми Гояна й Володимира Качкана, так передав соборне почуття галичан: «А старший син Маріїн виліз на сам вершечок та й так ладно говорив до нас, що з цеї нашої могили будемо дивитися на велику могилу на Україні, щоби ми були всі одної мислі».

У книзі «Воскреснемо!», нагадує В. Качкан, уперше читач ознайомлюється з гравюрою «Голгофа (Розп'яття)» Василя Касіяна. Цікава доля цього шедевра національної мистецької скарбниці. Написана ще 1923 року в Празі вона уціліла й збереглася до наших днів! Чи не чудо? Адже перед нами твір студента Празької академії мистецтв, якому тоді виповнилося заледве 27 років. Як слушно зауважив дослідник, українець Касіян здійснив подвиг, показав, як «на Голгофі історії розпинали Україну», а в образі Богородиці символічно передав її страждання, наснаживши духом майбутнього воскресіння.

Варто погодитися з думкою В. Качкана, що книгу «Воскреснемо!» слід розглядати, як етапний твір у письменницькому життєписі Я. Гояна. Дослідник аргументує: «І тут, мовлячи про особливу роль, яку відіграло своєю життєлюбністю це видання у письменницькій долі Яреми Гояна, доходиш важливого висновку в оцінці його творчості: постійно розвивати наукову пошуковість, глибинне дослідництво і поєднувати з осягненням поетичної верховинності й таїни художнього слова, освітлені касіянівським графічним пером, яке створило в українській графіці мистецьке диво». Справді, наукова пошуковість письменника далека від традиційності, хоч подібні набутки філософська думка знає ще з часів Платона, який намагався передавати мудрість засобами образної мови. Серед українських мислеників аналогічно обґрунтовували свої філософські висновки Григорій Сковорода, Микола Гоголь, Тарас Шевченко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Тодось Осьмачка, Валер'ян Підмогильний, Петро Карманський, Богдан Ігор Антонич, а в повоєнний час – Олександр Довженко, Василь Мисик, Олень Гончар, Микола Руденко, Ліна Костенко. Національний досвід – і чималий!

У розділі «Диво Касіяна» дослідник передає таїну творчої манери видатного художника: «Майстер любив казати, що все життя вчив праву руку працювати, а вона в свою чергу вчила і збагачувала його розум і серце, любов'ю до людини сяяла його душа...» Сім'ю свого знаменитого родича Ярема Гоян описав зі слів матері Олени, рідної сестри художника. Попри незаможність родина, як зазначає В. Качкан, «дбала про аристократизм побуту», прищеплювала дітям любов до краси. Чи міг би без такої сімейної традиції вирости художник? Запитання риторичне! Зрештою, такий аристократизм заворожує кожного, кому пощастило спілкуватися з небожем відомого майстра. Пригадую, з яким натхненням він ділився своїми планами на найближче майбутнє, розповідаючи про омріяний і виплеканий задум написати оригінальний творчий портрет передчасно згаслого письменника Архипа Тесленка.

Чому виходець з Покуття так захопився уродженцем з іншого кінця України? Даремно гадати, що такий план визрів спонтанно! Не забуду статті Яреми Гояна, який у своєму дослідженні дуже вдало порівняв національні обряди нашого народу, зіставивши новелу Василя Стефаника «Святий вечір» і повість Олександра Довженка «Зачарована Десна». Вражає обрядова подібність попри те, що упродовж віків завойовники роз'єднували наш народ державними кордонами. Чи не підстава для висновку про соборність нашого народу?

Аристократизм наших хліборобів не поверховий, не залежить від якихось дарованих титулів, а впливає із самої природи народу, його внутрішньої інтелігентності. В. Касіян зазначав, що його творчі здобутки мали конкретне джерело: *«Не знаю, як би склалася моя мистецька доля, якби я не зростав на рідному ґрунті. Це відчув я добре вдалині від рідних місць, коли вчився в Академії образотворчих мистецтв у професора Макса Швабінського, великого чеського художника»*. Учителю був проти того, щоб учні сліпо сприймали його творчий стиль, вимагав від студентів оригінальності, а таку оригінальність можна було забезпечити лише тоді, коли мистець виростав на національній основі, опанувавши духовні здобутки свого народу. Не будемо судити, як досвід видатного художника переймав письменник Я. Гоян. Певне світло проливає дослідник його творчості Володимир Качкан: *«Важливо виділити в творчій роботі Яреми таку особливу рису, як спостережливість, уміння відшукати можливість побачити і відкрити в людині незвичайне, і піднести в художній образності, і, я би так навіть сказав, – виспівати! Винятковість таку, характерну в кожній особистості, автор знаходить, готуючи літературні есе, а в праці над життєписом Василя Касіяна таких винятковостей йому щедро подарувала доля»*

Не лише материнська, а й батьківська галузка роду втілювала аристократизм працьовитого галицького селянства. Письменник порівнює їхнє єднання з двома крилами птаха, зрідненими двома коренями роду, намагається проникнути в містичні закомарки, бо інакше не пояснити, як забрунькувала любов юнака й дівчини з різних сіл. Від такого окремого факту він вдається до узагальнення: *«Вірю, що в урочому родинному єднанні є велика потуга для підняття національного духу, бо такий закон природи: там, де рідняться душі, встає нова сила для розвою; а там, де зливаються ріки і єднують береги, народжуються міста і небеса посилають віру у визволення націй»*.

Істинно так! Чи могли недоброзичливці нашого народу передбачити, що українська людність не змириться з поневоленням? Не передбачали! Гадали, що вже притлумили багатомільйонний люд безжальним чоботом. Ні на рідній землі, ні в чужих краях не допускали, що наша золотоверха столиця, в якій творив Василь Касіян, а нині творить його небіж Ярема Гоян, на початку двадцять першого століття посилять боротьбу за цінності європейської цивілізації, скине розгнuzдану окупаційну компрадорсько-сімейну бандоолігархію. Коли вклоняюся героїчній Небесній сотні, якось мимоволі простягаю руки до незабутньої книги

Я. Гояна під закличною назвою «Воскреснемо!». У цьому слові злітувалася щира християнська віра, козацька слава, опришківська жертвність, оптимізм галицьких січових стрільців, борців за національне вишлюнення у минулому столітті.

Наш народ вийшов на столичний Майдан не з якимисьь нищими проханнями, а з гордо піднесеною головою заспівав Національний Славень – і Україну почув цілий світ! Всупереч захланним чужинцям і доморощеним яничарам національна спільнота продемонструвала перед цинічною Росією і запаношеним Заходом, що пробудилася як Аристократична Нація і заявила про Національну Гідність перед хижими вовкулаками, в яких перетворилося позанаціональне кримінальне бидло! Чи не аргумент на користь того, що книги Яреми Гояна треба щодня читати нашим школярикам! Вивчати не лише в класі, а й удома!

Як і Василя Касіяна, його небожа Ярему все життя вів за руку в таїну Національного Духа великий Шевченко. У книзі «Провісники» Гоян назвав поета пророком, значення якого набуває космічного розпросторення. Ось три речення, а зміст їхній вартий цілих томів:

«СТОЇМО перед Шевченком, як перед совістю нації і власною совістю.

СТОЇМО, як споконвіку світ стоїть під сонцем, і бути світові, поки сонце є в небі.

СТОЇМО перед задумою прийдешніх віків зі словом молитви Тараса на вустах і величаємо воскреслу рідну Україну».

Звісно, не просто передати дослідникові здобутки голянвського шевченкознавства. Любов до Поета виросла з маленької зернини, яку майбутній письменник відчув у батьківській оселі на мальовничій Снятинщині.

Хіба міг малий Ярема залишитися байдужим перед твором Василя Касіяна «Ярема Галайда»? Чи не цей образ вплинув на батьків при виборі імені народженого сина? Як керівник видавництва Я. Гоян спричинився до того, що *перша й остання* прижиттєві книжки Тараса Шевченка дійшли до нашого сучасника у первісному вигляді завдяки працівникам «Веселки». Майже через півтора століття український читач побачив нову грань таланту нашого генія – як автора «Букваря». За життя Поет пожертвував останні заощаджені гроші, подолав не тільки цензурне сито, а й рогатки цареславних клерикалів – і все для того, щоб його трикопійчаний «Буквар» прочитали в українських недільних школах діти та їхні батьки, які прагнули вийти на дорогу просвіти. Небіж видатного художника Василя Касіяна присвятив «Буквареві» своє дослідження, яке

В. Качкан оцінив такими словами: «Маємо широкі й глибинні роздуми письменника над цією пам'яткою педагогічної думки України, одним з перших підручників нашої національної школи й освіти, біля витоків якої стояв геніальний поет, художник і просвітитель Тарас Шевченко, що після повернення із заслання випуском «Букваря» почав творити видавничо-освітнянську програму».

На обкладинці «Букваря», який знову видали великим накладом у видавництві «Веселка», кольоровий автопортрет Тараса Шевченка. У ньому не фотографічне відтворення молодого поета і художника: на читача дивиться типовий українець, у душі якого причаївся вулкан, як спадок славних козацьких часів. Саме тоді поетична уява малювала образ «козака безверхового», який покликаний «розтрити трон», «роздавити кумира», скинути чужого ідола й вигнати з рідної землі його слуг.

Ще один розділ у дослідженні В. Качкана про нашого генія під назвою «Молитва за Шевченка». Дослідник подає такі слова Я. Гояна: «Віра в перемогу добра і справедливості живе в Шевченкових молитвах, написаних після заслання і осяяних християнським милосердям. Пророк посилає ці молитви в майбутнє і застерігає від жорстокості і насильства, війн і чвар, які погублять Землю і людей, і кличе до любові й прощення. А зрозуміти цю глибоку істину може тільки той, хто сам страждав за правду і волю і ставав жертвою за праведну справу, як Христос, апостоли, неопіти-християни, Український народ, який віками боронив свою землю і свободу, його сини-праведники, а серед них – їхній Провідник Шевченко».

Шевченкові завжди належатиме перше місце серед титанів нації, серед яких яскраво сяють імена Івана Франка й Лесі Українки. Цей розділ ілюстрований портретами наших геніїв. В. Качкан пише: «Портрети світять такою чистотою і любов'ю, що віриш: їх торкнулося крило Ангела і благословило, а першим Ангел пролетів над Шевченком». Перед нами не лише великий поет, перед нами мудрий національний вождь: здається, він, збагачений життєвим досвідом, зважає кожне слово, бо знає, що від його наказу залежить доля мільйонів людей, цілої нації. Іван Франко страждає, як страждали викрадені герої Небесної Сотні, але не мириться з поневоленням свого народу. Напевно, В. Касіян уявляв, як Франко стискає кулаки, співаючи в серці свої гімни «Вічний революціонер» і «Не пора, не пора, не пора». Поетеса Леся Українка зображена двічі. Перший офорт відтворює її слова «У чорну хмару зібралася туга моя...» Відверто кажучи, портрет поетеси дисонує з тими словами. Про тугу тут не

може бути й мови: Леся вийшла проти бурі, її постава передає рішучість, безстрашність, готовність йти до кінця, до звитяги. У другому портреті менше внутрішньої динаміки, більше запружиненої внутрішньої сили. Дослідник закінчує цей розділ поетичним висновком: «Тихий ангел пролетів над титанами української нації, торкнувся їх білими крилами і подарував віще перо – творити пророчим словом собор свободи, подав запалену в зорях осяйну свічу Апостола із українського воску, що палає-світить вогнем європейського поступу, і Ярема Гоян любов'ю серця і енергією душі обнімає ці дари – перо і свічу! – освячені в небесах для титанів нації і звертає до їхнього живого духу своє слово-посвяту».

Відтак В. Качкан оцінює проникнення Яреми Гояна в серцевину мистецтва барв і звуків. Визнаю рацію дослідникові, який до розділу про відомих мистців у відтворенні Я. Гояна поставив його слова: «Мистецтво, як і землю, не обдуриш». Змальовуючи портрети мистців, про які вже написано чимало, небіж В. Касіяна шукає таких нюансів, яких не помітили інші дослідники.

Ось славетний композитор Станіслав Людкевич... Він задумливо дивиться вдаль. Чи не сягає зором Кавказу, де на скелі страждає, але не кається за свій героїчний подвиг титан Прометей? Так народжуються перші звуки кантати-симфонії «Кавказ» на слова однойменної поеми Т. Шевченка. Нинішній читач сприймає твір львівського композитора не традиційно: він не може не уявити вірменського юнака Сергія (Самвела) Нігояна на тлі столичного стадіону, який натхненно читає Шевченкові слова: «Борітеся – поборете!» Так прагнення до Свободи об'єднало не лише духовно, а й згуртувало борців проти окупаційної компрадорсько-сімейної бандоолігархії, наповнивши реальним змістом гасло мешканців нашої батьківщини: «Всі ми – діти твої, Україно!»

Далі Я. Гоян згадує інших світочів на царині національної духовності: Олену Кульчицьку, Миколу Колессу, Наталю Ужвій, Олеся Гончара, Марію Приймаченко, Платона Майбороду, Михайла Дерегуса, Анатолія Кос-Лнатольського, Богдана Ступку, Анатолія Мокренка... Має рацію В. Качкан, признаючись, що «хоч імена добре мені знайомі, а насправді ніби їх відкриваєш, стільки знаходиш у Гоянових есеях нового і оригінально осмисленого». До речі, майже десять років тому він присвятив окрему книгу «Маестро» Миколі Колесі. Прикметно, що вона ілюстрована світлинами ще одного відомого прикарпатця Василя Пилип'юка, якому, як потаємно поділився В. Качкан, буде присвячена майбутня книга дослідника. Нічого випадкового – працю фотохудожника В. Пилип'юка теж відзначено Шевченківською премією.

Унікальність книги про маестро в тому, що йдеться про своєрідний художній підсумок довірливих розмов Я. Гояна з мистцем. Неначе сьогодні звертається до нас прославлений Маестро: *«Я гордий, що – Українець. Тепер увесь світ знає, що є Україна. Є Держава в центрі Європи, яка несе світові українську культуру. Хай живе наша Українська держава і щасливі будуть люди, які люблять, шанують нашу Україну і дорожать нею. Слава Україні!»*

Книга про Миколу Колессу, а навколо нього ціла когорта світочів національного духа! Іван Франко, Леся Українка, Соломія Крушельницька, Модест Менцинський, Олександр Мишуга, Климент Квітка, Філарет Колесса... А Білий Ангел надихає словом Шевченка й Шашкевича, мелодією Миколи Лисенка. Дуже вдало у тексті Володимира Качкана вкраплені відгуки про Маестро його молодших колег, серед яких Стефан Турчак, Юрій Луців, Іван Гамкало, Михайло Антків, Іван Юзюк.

З храму музики дослідник знову виводить читача на царину рідного слова, запрошує задуматися вже над назвою книжки Я. Гояна «Собор української душі». Хто не здогадається, що вона присвячена Олесеві Гончару! Зазвичай В. Качкан подає як орієнтир епіграфи, що належать Володимирові Підпалому й Богданові Лепкому. Галичанин закликає сучасників: *«Гать будуйте кріпку і високу, щоб нас море грізне не залляло, щоби ми у багні не застрягли та щоб внуки дідів не прокляли, що не вміли краю боронити: гать будуйте кріпку і високу!..»*

Автор «Собору» протиставив грізному шовіністичному морю, яке мало затопити нашу духовність, Національну Гідність. Нема сумніву, що ідея не лише Товариства української мови імені Тараса Шевченка, а й інших національно-культурних об'єднань закорінена в «Соборі». Прикро, що цього не міг зрозуміти відомий критик з діаспори, який після компартійних нападок на славетний роман Олесь Гончара вдався до його знецінення. Зрештою, суть свого життя за десять днів до закінчення земного життя письменник передав коротко, але чітко: *«Дякую Богові, що дав мені народитися українцем»*. Цей щоденниковий запис він закінчив словами: *«Так, життя було суворим, але чи не тому все й перелилося в таку гарячу, таку одержиму любов до України?!»*

«Собор» – не якась випадковість, а логічний висновок роздумів на творчому шляху письменника, який будив совість народу. Перед цим Олесь Гончар постукав у людські серця «Кресафтом», задзвонив на українських степових просторах мелодійними звуками «Тронки», «а в «Соборі» на всю силу всенародного Духу вдарив у дзвони з України – і

планета почула його», як пише В. Качкан. Пригадую, якою радістю сяяли очі Яреми Гояна, коли на його ювілей внука Гончара подарувала тронку, привезену з тихого таврійського степу, нині тривожного перед загрозою московської навали.

Віщі звуки дзвону в романістиці й новелістиці Олесь Гончара, як слушно пише дослідник, відчуються навіть тоді, коли письменник не називає його безпосередньо, бо, як поетично передає В. Качкан, «образ дзвону бачиться то як з'ява віщих знаків природи, то як відблиск променів сонця, що освітлює степ, прояснює темні літ минулих і вияскравлює в них правду, щоб у возродженому голосі понести її в прийдешнє, то як зблиск на одну мить мазка пензля в картині, без якого картина не живе, а новела (додамо: і роман. – О. Г.) втратить глибинні корені, що дають їй життя». Відтак біограф Я. Гояна дає коротку, але містку характеристику автора «Собору»: «Син давнього роду взяв не грудку глини, реальні обриси якої відчуваєш доторком пальців, а вийняв з душі слово і за велінням долі вибудував з цього чудодійного матеріалу храм в українській літературі як національний символ – Собор Душі».

Цікаві асоціації В. Качкана в аналізованому дослідженні при зіставленні Я. Гояном творів Олесь Гончара. Ось перехід від новели «На косі» до роману «Собор», що передає утаємничену в душі вічність. Самовпевнений і цинічний Танцюра вбиває у блакитному небі білого лебедя, якого люди вважають святим птахом. Його не цікавить людське ставлення до такого вчинку, хоч інші вважають злочином. На зауваження він відповідає запитально: «Два життя збираєшся жити?». Його не турбує те, що залишить нащадкам. Щоб заспокоїтись і уникнути людського осуду, він називає лебедя лелекою.

Незатаврований злочинець не помічає загальної ніяковості серед людей. Новела закінчується словами: «Суворі, обсмалені сонцем люди слухали його; понурившись, слухали; а вірять йому чи ні – важко було по їхній замкнутості догадатись». Чи міг інакше осудити письменник цього виродка? Зважмо, новела написана в часи так званого застою, коли в будь-якому навіть невинному слові пильні цензори могли побачити лиховісну «антирадянську агітацію й пропаганду», в чому незабаром переконав ажіотаж навколо роману «Собор».

Чого не зміг висловити Олесь Гончар в «імперії зла і брехні», те передає Я. Гоян після проголошення незалежності України. Він розмірковує, що «*може, то не лебідь, а пробитий кулею Ангел з німим докором у гаслих очах*». Коротко сказано, а перед читачем виникає ціла картина

того часу. Критичне ставлення до офіційної зневаги правди відтворює Я. Гоян у назвах розділів книжки про автора «Собору»: *«Постріл у соборі», «Запалений рай», «Розіп'ятий Кресафт», «Терниста путь», «Талант і тиран»*. Згадана новела «Кресафт» закінчується неначе кадрами з кінокартини: *«Пізно вночі на збезлюднілий уже тік нечувано вкотилась бідарка. Сторож підійшов до неї і аж вкляк, збагнувши, що це ж головине тіло лежить у бідарці – важко, безжиттєво. Сторож заходився розплутувати віжки, міцно намотані на задубілій уже руці»*. З погляду нинішнього часу голова колгоспу не вчинив жодного злочину, але тоді було інакше: Кресафт винен, бо не узгодив своїх дій з партійним райкомом. Не легко зрозуміти нинішньому школяреві дикості тоталітарного часу. На щастя, він не знає, що таке колгосп.

Дослідник зауважив, що завдяки Я. Гояну в очолюваній ним «Веселці» побачили світ тритомні «Щоденники» Олеся Гончара, які упорядкувала берегиня його творчої спадщини Валентина Данилівна. У них записана молитва письменника, який змушений змінити перо на автомат: *«Відчуваю силу і владу Провидіння. Всюди воно присутнє в моєму житті... Я релігійний. Я вірю в Бога. Бо тільки диявол, нечистий дух міг так демонічно спотворити, знівечити коротке людське життя, наповнити його стражданнями, яких би вистачило для сотень поколінь роду людського»*.

Не міг допустити наш великий письменник, що людські страждання повторяться вже після проголошення незалежності України, коли окупаційна компрадорсько-сімейна бандоолігархія наповнить людське життя новими стражданнями, а в самому серці столиці снайпери з дахів будинків будуть стріляти на неозброєних юнаків і дівчат. У чому їхня вина? В тому, що не мирилися з несправедливістю! Нащадки тих, хто тихо вбивав справедливого Кресафта, перестали церемонитися з незгодними. Вони вже не приховували своїх злочинних намірів. Навіщо? Чия влада – того й правда! Хіба не така їхня логіка?

Великий письменник полюбив дитяче видавництво, хоч міг друкувати свої твори не тільки в ньому. Я. Гоян прагне знайти причину, запитує й відповідає: *«Чому? Бо душею відчуваємо, що він рідний нам духом: любить свободу і шукає зором дивний світ, де владарює мова»*. З «веселчиними» виданнями своїх творів Олесь Гончар пов'язував надії на майбутнє, бо *«лише ці видання заново відредаговані автором, тобто вільні вже від тоталітарного накіпу та цензорських втручань. Всі попередні видання були більшою чи меншою мірою понівечені – режим не допускав*

польностей». Дійшло до безглуздя! Із шеститомного видання його творів був вилучений роман «Собор», на який так нападав відомий критик з діаспори: не хотів розуміти умов, у яких письменник перетворював свої болю серця в художні образи. Як кажуть, піший кінному – не товариш!

Свої враження Я. Гоян передає такими словами: *«Роздумую над дивом гончарівського слова, яке від самого народження вже проміниться світлом, а світло це з плином літ не пригасає, тільки дужчає серед нових овидів історії, бачу невичерпне джерело його в українських глибинах – любов. Це та любов, з якої на землі під сонцем постають нація і держава»*.

Подібне відчуття автор цих рядків також несе з дитячих літ. Пригадую маленьку книжечку під дивною, на перший погляд, назвою «Модри Камень», на палітурці – дівчина. Короткі діалоги, а за ними – трагедія словацької сім'ї. Читаєш – і задумаєшся. Здається, викинути лише одне слово – розповідь втратить зміст. З того часу закарбувалися у споминах картини з вітрами. Вони пронизують новелу від першої сторінки до останньої. На самому початку читаємо: *«Білий вітер стугонів у порожній гір»*. А наприкінці цей вітер вже провіщає небезпеку. *«Лютий вітер, шугаючи в скелях, заважав нам»*. Проте дівчина не перестає вірити: *«А небо над нами, весняне й високе, гуде од вітру, мов блакитний дзвін!.. Слухайте ж!»*

Блакитний дзвін з небес на повен голос зазвучав майже через чверть століття у «Соборі». Як шаленіли танцюри застою! Шаленіли, бо гадали, що вже приручили письменника, заглушили сумління, а воно вибухло духовним Везувієм, закликало берегти історичну пам'ять, бо без неї людина втрачає людську суть! Чи не тому бородатий посідаець у міністерському фотелі намагався вбивати національну пам'ять, викинув Гончарів «Собор» зі шкільної програми? На щастя, минулося!

Новими гранями в есеях Я. Гоян до читача приходять його (і В. Качкана) родимець Василь Стефаник. Дослідник згадує імена авторів, вчених і письменників, які зацікавилися творчістю великого новеліста в попередні десятиліття. Здавалося, вже не залишилося жодної незораної нивки, все давно відкрите, а після ознайомлення з працями Я. Гояна, його краяннин вигукує: *«А, виявляється, скільки ще не прочитано – не осмислено!»* У «Провісниках» Я. Гоян присвятив новелістові цілий розділ «Дорога». Як відомо, так В. Стефаник назвав одну зі своїх новел, а від неї – цілу збірку творів.

Дорога – це символ творчості новеліста, її образ як ключ до таїни серця. В. Качкан згадує слова Василя Стефаника, які стали дороговказом

для Я. Гояна при есеїстичному осмисленні новелістики краянину: *«Любив свою дорогу, не сходив з неї ніколи»*. Зрештою, славетний новеліст розпочав з дороги самостійне життя, в чому переконують слова згаданої ліричної новели, яку В. Качкан небезпідставно називає піснею-поемою: *«Я пішов від мами в біленькій сорочці, сам білий»*.

Видатний художник Іван Труш переніс символ дороги на ціле наше письменство: *«Дорога» Стефаніка – це ключ до розуміння української літератури, це увертюра до всіх його дотеперішніх оповідань»*. Така характеристика не випадкова. Хіба не в дорозі минало життя нашого мудреця й письменника Григорія Сковороди? Хіба не дорога до нової землі – основа першого твору нашої новітньої літератури «Енеїди» Івана Котляревського? Хіба не дорога до Московщини веде знедолену молододу матір у поемі «Катерина» Шевченка?

Водночас у Стефаніка дорога – це символ національного поступу. Він писав: *«Ми народ молодий, сильний – підемо вгору»*. Здавалося, що дорога вгору для українців нагадає потуги Сизифа. Скільки не поривалися на вершину волі – і все марно! Нарешті, наприкінці двадцятого століття наш народ зажив незалежним життям, але не минула чверть століття – одвічні вороги посунули чорною хмарою на українську землю. Виникає запитання: чи не варто символ дороги переносити на нашу історію? З яким болем Тарас Шевченко згадує Чорний шлях, яким ординці вели в неволю бранців з нашої землі!

Ідея Стефанікової збірки «Дорога» виходила поза межі літератури. Про неї писав не тільки художник Іван Труш! З нею пов'язаний яскравий епізод у житті майбутнього мистця Василя Касіяна. Завдяки парламентареві Василю Стефаніку юнака було звільнено з-під арешту в роки війни, про що пише Я. Гоян, а за ним В. Качкан.

Мабуть, кожен читач погодиться з такою качканівською характеристикою Я. Гояна наприкінці розділу: *«Письменницьке слово Яреми Гояна істинно струменить із душі, як сповідь і молитва. Це – специфічна грань в українській художній біографістиці, це справжнє новаторство в літературі»*. Такий висновок спонукає до пропозиції про назву дослідження: його зміст ширший від сповіді душі, бо йдеться про щоденну молитву письменника перед Творцем, Україною і своїм покутянським родом. А ще додаю до характеристики письменника: *«Його творчість настільки оригінальна, що ніхто не зможе, умовно кажучи, приписати творів Яреми Гояна іншому майстрові пера»*. Кожен есей – це кінокартина, яка чекає втілення засобами цього виду мистецтва!

У книзі В. Качкана зачаровує розлогий діалог-роздум автора зі своїм героєм про Шевченкове Слово. Дослідник запрошує читача: *«Увійдімо до Світлиці Слова Шевченка прямо із житейського поля, гідно і чесно пройденого моїм колегою-ровесником Яремою Гояном, краянником, сином хліборобів із рідного Покуття»*. Відзначу, що В. Качкан звернувся до дуже вдалої форми донесення своєї думки (і думки свого покутського родимця) до читача, щоб завершити дослідження, передати читачеві враження самого Я. Гояна від творчого портрета, написаного пером побратима. Він схвалює «розважливий тон і аналітичний характер дослідження» його творчого доробку, який «закорінений у національну духовність» і живиться духом Тараса Шевченка, як провісника і звіздаря воскресіння нашої нації.

Як не згадати польського шевченкознавця Єжи Єнджеєвича, який свій роман-есеї про нашого великого поета назвав алегорично «Українські ночі, або Родовід генія». Уже в назві боротьба світла й п'їтьми, але виходить, що світло генія перемагає ніч. Я. Гоян таку зв'язку порівнює зі свічею і зорею. Мабуть, свіча – на землі, яка вказує нації дорогу до майбутнього, а зоря на небі – велика і непогасна ідея до волі, що не можлива без державної незалежності.

Розмова письменників-краян широкопланова, охоплює майже чверть обсягу качканівського дослідження. Навіть перелічити коло порушених питань не вдасться, бо Шевченко – це наш національний Всесвіт з різними планетами, зірками, іншими космічними тілами. Шевченко – серце нашої літератури! Шевченко – синонім всесвітнього українства! Без Шевченка не уявити нашої держави! Хіба випадково перший герой з Небесної сотні Сергій Нігоян, про що вже згадувалося, вийшов на столичний Майдан з пророчими Тарасовими словами: «Борітеся – поборете!»

Торкаючись Шевченкового слова, письменники-краяни згадують героїчну боротьбу українських повстанців. Ще з дитячих літ понесли вони в життя слова забороненої партизанської пісні:

*Хрест березовий стоїть,
Ще й обведений вінцем,
Заплакала Україна
Жалібним плачем...*

Наш великий поет, як зазначалося, подарував українцям не лише «Кобзар» («азбуку життя»), а й «Буквар» («азбуку освіти»). Він подивився на націю не поглядом кріпака, а як Аристократ Духа, на схилі своїх

земних днів звернувся до народу з «Молитвою» – вже як Апостол Нації. Свою поетичну творчість на берегах Неви Тарас розпочав тоді, коли Маркіян Шашкевич і товариші з «Руської трійці» на берегах Дунаю видали «Русалку Дністровую». Часовий збіг, але чи випадковий: одночасне духовне пробудження двох частин роз'єданого народу! За Шевченком пішли Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Василь Стефаник – письменники світового рівня! Тепер українцям нема потреби дивитися заздрісно в очі сусідам: вони стали поряд з ними на духовній царині, стали як рівні з рівними, а рівність прагне волі, державної волі!

На закінчення книги Володимир Качкан подає ліричне співчуття своєму країянинові. Недавно Ярема Гоян зазнав тяжкої втрати: перейшла в інший світ його дружина Олена, з якою майбутній журналіст познайомився в роки навчання у Франковому університеті. Ліричне співчуття завершується не стогоном, а оптимістичною нотою: «Молися і світи, моя присвято, соборною свічею у пам'ять Оленки, яка власним життям творила світло на землі...» Чи міг допустити, що не мине й року, як його, Володимира, спіткає таке саме нещастя: відійде у вічність дружина Ольга?

Перегорнувши останню сторінку книжки, хочу висловити вдячність Володимирові Качкану. Пригадую думку одного з наших етнопсихологів, який писав, що українці вшановують своїх інтелектуалістів і борців після закінчення їхнього земного життя. Дослідник спростовує таку «традицію». А ми очікуємо нових книг про лауреатів Шевченківської премії, яких подарувала нації Прикарпатська земля!

Закон вічності
ВСЕПРИСУТНІСТЬ ГЕНІЯ,
або НОВІ ГРАНІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРОРОЦТВА

Шевченко прийшов у свою націю як посланець Божий.
Хто вслухається в його слово, той відчує в тому слові
його місію, для якої приніс себе в жертву.

Богдан Стебельський

Шевченко став гетьманом України на її майданах. Його
слово звучало, звучить і звучатиме як в Україні, так і в
світі.

Василь Кремень

Шевченка потрібно читати і перечитувати і в години
смутку, і в години радості, бо він надихає, розраджує і
вчить. Шевченко добрий і мудрий учитель.

Василь Кушерець

У ювілейному році нашого великого поета професор Василь Кушерець видав три праці в столичному видавництві «Знання України». На перше місце треба поставити монографічне дослідження **«Завжди сучасний: Тарас Шевченко в просторі та часі»** (К., 2014. 363 с.). На його матеріалах дослідник подарував лекторам і читачам брошуру **«Шевченко – проти імперії»** (К., 2014. – 27 с.). Її логічним і хронологічним доповненням стала особливо актуальна для кожного українця праця **«Шевченко – проти сучасної імперії»** (К., 2014. – 67 с.). Кожна з них є завершеним дослідженням, але в цілому вони становлять триєдність. Отож, найбільше користі буде тоді, коли їх читати в названому порядку. Тоді сформується багатогранне уявлення про значення Шевченка для наших днів і вічності української нації.

Епіграфами до монографії дослідник неначе окреслює коло проблем, до розв'язання яких його спонукали відомі вітчизняні й чужоземні шевченкознавці. Академік Іван Дзюба наголошує на особливій ролі Тараса Шевченка для нашого народу, бо «волею історії його ототожнено з Україною».

Про унікальність нашого поета в світовій історії писало чимало вчених, й не лише українських. Саме тому не можна сприйняти беззастережно слова академіка Бориса Олійника, що «такі фігури, як Шевченко, є в кожного народу, народ їх береже як святині». Зрештою, І. Дзюба доклав зусиль, щоб порівняти автора «Кобзаря» із світочами інших народів. А як образно висловився академік Василь Кремень! «Шевченко став гетьманом України на її майданах. Його слово звучало, звучить і звучатиме як в Україні, так і в світі». У цій думці підкреслена роль поета як національного вождя, про що, до речі, писав видатний польський шевченкознавець Єжи Єнджеєвич у відомому романі-есеї «Українські ночі, або Родовід генія». Проте наш вчений іде далі: він пише про Шевченка як посланого Богом провідника нації на всі часи. Згадка про Майдан найпереконливіше передає актуальність Шевченкового Слова, яке врятувало приречену на загин велику європейську націю.

Не можу стриматися, щоб не навести думки Василя Кушерця: «У Шевченка незліченна сила, у нього й найщиріша правда, у нього мудрі думки, мрії й побажання. Він нині серед нас. Він перевтілюється в нащадках, бореться й перемагає. І підтвердження цього існує і в наш час, і в Україні та й в усьому світі». Мабуть, ці слова найкраще передають сучасність Шевченка, а ще додам: вічну сучасність.

Досліджуючи значення Шевченка для наших днів, автор монографії розглядає порушене питання багатогранно, що підтверджує зміст аналізованої праці. Насамперед він показує поета як борця проти імперії не лише царської, а й сучасної, хоч і постсовєтської, але енкаведистської (кагебістської), на чолі з типовим кагебістом Путіним. Вагу такого підходу підтверджує й те, що цьому питанню присвячені вже названі брошури. Проте наш поет виступає не тільки як борець, а й співець «за братерство рівноправних», себто співець нової великої сім'ї вільних народів. А що вже казати про роль нашого Тараса як оборонця Рідного Слова!

Не міг оминати дослідник такої грані Шевченкової творчості як звелчення жінки. Залишившись у дитинстві без матері, майбутній поет упродовж усього життя плекав ідеал Жінки, який утілив в євангельському образі Марії. Мати Спасителя наближала національного генія до Бога. Він не міг зрозуміти Творця – і такі почуття передав у «Заповіті» словами, що так викривлено трактували ідеологічні слуги атеїстичного, антинародного, антиукраїнського тоталітарного режиму на чолі з більшовицькою партією.

Після такого огляду проблем монографії В. Кушерця не обійтися без конкретизації. Цілком логічно, що дослідник розпочинає зі з'ясування світової слави нашого поета. Вражає згадка про українського патріота вірменського походження Сергія (Самвела) Нігояна, який перед героїчною смертю у дні Революції Гідності повторив Шевченків наказ усім поневоленим народам: «Борітеся – поборете! Вам Бог помагає!» Такими натхненними словами наш поет звертався до народів Кавказу, які стояли грудьми за свою свободу.

Яким жалюгідним порівняно з нашим Поетом Свободи виглядає царський камер-юнкер Пушкін з імперським гаслом: «Смирись Кавказ – идет Ермолов!» Хіба випадково політ'язні архіпелагу ГУЛАГ з тодішніх кавказьких республік називали нашого Тараса співцем Кавказу!

Звісно, читача зацікавить те, що автор монографії вдало оперує числовими показниками. А вони говорять більше, ніж розлога аргументація! Порівняймо: Шевченкові встановлено найбільше пам'ятників у світі – 1384, а перехваленому Пушкіну – 300! Ці показники ще переконливіші, якщо додати, що пам'ятники російському поетові встановлювали при державній допомозі Російської імперії та Союзного Союзу. Нашого генія вшановували насамперед вихідці з України, які були змушені покинути поневолену окупантами рідну землю. Збирали гірко зароблені гроші! Не могли жити без національного пророка в країнах поселення! Так його образ постав на всіх континентах, де заводили гнізда розкидані по світах наші колишні краєни! Чи не маємо ми, українці, підстав для гордості і за поета, і за наших патріотів!

Як зазначає дослідник, відкриття майже кожного пам'ятника Т. Шевченкові поза межами України ставало подією не лише міста й провінції, а країни і навіть світового масштабу. Показовим є вшанування пам'яті нашого поета в столиці Сполучених Штатів Америки. Цікаво, що поставити пам'ятник було вирішено на найвищому державному рівні. До почесного Комітету у справі спорудження цього пам'ятника прилучилися чотири американські президенти (Г. Трумен, Д. Ейзенгауер, Дж. Кеннеді, Л. Джонсон) і майбутній очільник держави Р. Рейган, а ще 85 сенаторів і конгресменів, більше сотні губернаторів, мерів та інших відомих громадян. Про нашого поета промовляв президент Джон Кеннеді. Привертає увагу напис на пам'ятнику: «Цей монумент Тарасові Шевченку, українському поетові XIX століття і борцю за незалежність України та за свободу всього людства, який під чужоземною російською імперіалістичною тиранією та колоніальним правлінням звертався до Вашингтона з його «новим і праведним законом»...

Що сказати? Доречно, дуже доречно згадати ці слова в дні, коли весь світ побачив вовчий вищир московського імперіалізму постсовєтського покрою. А ще недавно прогресивне людство вірило, що Росія стала на шлях демократичного розвитку! Ні! Російський імперіалізм змінює форму, але не суть, а протиукраїнську суть – і поготів.

Ще одне підтвердження величі нашого поета на сайті Кембридзького університету: «Тарас Шевченко – один з найбільш безкомпромісних й унікальних «голосів» у сучасній європейській культурі і цей голос стає дедалі більш почутим і впізнаваним у Великій Британії». До речі, в цьому університетському місті його ім'ям названа вулиця.

Нині понад 150 народів мають можливість читати поезію Великого Кобзаря рідною мовою. Його «Заповіт» звучить 149 мовами, хоч перекладати біль іншої нації в поетичній формі аж ніяк не просто! Доконечно наголосити, що Шевченкове слово можуть читати не тільки англійці, французи, китайці, японці, а й, звісно, кожен, хто володіє якоюсь з названих мов. Щоправда, треба зауважити, що в російськомовних перекладах нерідко перекручується глибинна суть поетичної думки, особливо тоді, коли йдеться про розвінчання московської українофобії. Коли Шевченкові слова «Довелось запить / З московської чаші московську отруту» в поемі «Кавказ» передають так, що начебто поетів друг Яків де Бальмен змушений був пити *царську отруту з царської чаші*, фальсифікація перекладача аж випирає. Чого дивуватися? Адже відомий водевіль Івана Котляревського «Москаль чарівник» у російському перекладі звучить як «Солдат чародей» – так вивалашено суть, бо йдеться не просто про дурисвіта в солдатській шинелі, а про махлярство окупанта на чужій землі!

За совєтських часів про Шевченка не забували, але показували його однобоко. Автор монографії цитує такі слова з передової статті республіканської компартійної газети «Радянська Україна» за 1949 рік: «Вічна в серцях народу пам'ять про Шевченка і вічною буде любов народу до нього. Нам дорогий Тарас Шевченко, який у чорне лихоліття кріпосництва подав свій голос на захист скривджених панами-супостатами людей». Порівняймо ці слова з тими, які написані на пам'ятнику Кобзареві в столиці великої заокеанської держави – до цього нас підштовхує автор монографії. На поневоленій московськими більшовиками Україні наголосують, що поет бореться начебто лише проти кріпосництва, а про боротьбу проти російської імперіалістичної тиранії – жодної згадки!

У наші дні ще раз проявляється фальш московсько-більшовицької інтерпретації Тараса Шевченка! На протигагу їй московська агресія проти незалежної України мимоволі спонукає до визнання рації авторам тексту на пам'ятнику в заокеанській державі! Водночас визнаємо рацію В. Кушерцю, який назвав свою книгу про Тараса Шевченка «Завжди сучасний».

Справді Шевченко завжди з нами! Він був з нами навіть тоді, коли його на офіційному рівні подавали в образі сирітки на солоній, вилучали з начебто повного зібрання художніх творів поезії, в яких Кобзар викривав московську українофобію, прославляв самовідданого борця проти московського поневолення великого гетьмана Івана Мазепу, і ще забороняли співати «Заповіт» і (як на глум!) увінчували Шевченківською премією не за внесок у національну духовну скарбницю, а за сексотство. Задумаймося над записом у «Щоденниках» Олесея Гончара за 8 березня 1975 рік: «Оголошено імена нових шевченківських лауреатів.

І серед них – яка ганьба! – Собко і той львівський Беляєв, що зі скандалом мусив тікати зі Львова... Брудні і брутальні типи, для яких Шевченко ніколи нічого не важив, віднині носитимуть шевченківські медалі... До такого дійти глумління, до такої безсоромності.

Видно, судилося пережити ще й це, Тарасе...»

Та навіть у ті часи народ знаходив вихід. Заборонили співати «Заповіт», щоб українці не вставали, вшановуючи пам'ять Великого Поета, а вони вставали, коли на сцені виконували «Реве та стогне Дніпр широкий». Титулованих сексотів не вшановували як провідних літераторів – і не даремне: хто нині згадує названих Олесем Гончаром «лауреатів»? Проте не забути парткомівського безглуздя у Франковому університеті ввечері на тему: «Тарас Шевченко – співець дружби російського (!) та українського народів». Забули небораки, що наш Тарас малював казаків! Чому не згадали третього народу? Забули чи не знали невігласи? На тому вечорі під час співу «Заповіту» у залі сиділо тільки двоє – ректор і огрядна партійна очільниця.

Слава Богу, минулося. Та ні! Кілька років тому в демократичному Львові «губернатор» з погонями міліцейського генерала вимагав від організаторів Шевченківського вечора повного тексту («слово в слово») цього урочистого заходу. Нагадаю, що тоді панувала московсько-донецька окупаційна компраторсько-сімейна бандоолігархія, яка спровокувала нинішню російську агресію проти нашого народу й окупацію частини українських етнічних земель.

Наголошуючи на заслугах нашого поета, В. Кушерець пише, що «до Шевченка вся література в Російській імперії була елітарною, навіть тоді, коли вела мову про народні низи, про їхнє життя». Дослідник має рацію, коли пише про цареславців на кшталт Державіна. Чого лукавити, навіть Пушкін був далекий від народу! Однак варто згадати нашого Григорія Сковороду, твори якого стали народними; як знаємо, малий Тарас записував їх у бур'яні. Чи будемо вважати винятково елітарними п'єси Василя Гоголя «Простак», Івана Котляревського «Наталка Полтавка» і «Москаль чарівник»? Та й «Вечори на хуторі неподалік від Диканьки» геніального Миколи Гоголя... Зрештою, народність аж ніяк не заперечує елітарності. Перебуваючи в Кос-Аралі, а також після заслання сам Тарас творив елітарну поезію. Згадаймо, поеми «Марія», «Неофіти», менші поетичні твори, як приміром, «І Архімед, і Галілей». Мав рацію Іван Дзюба, який спростовував стереотип виняткового демократизму нашої культури при запереченні її аристократизму!

Отож, елітарність – не такий вже гандж, бо залежить від конкретних умов! І до Тараса треба підходити без тих ідеологічних намулів минулого часу, коли нашого поета зображали лисим дідусем. На Шевченка маємо дивитися як на сучасника нашої відродженої держави! Як духовного вождя Революції Гідності! Щодо пам'яток поетові в Києві і Львові чути серйозні зауваження! І справедливо! Світ дав нам зразок юного Тараса, повного сил і надії! Чи не вперше такий поет з'явився у Вашингтоні? Не знаю. Такий самий Тарас вийшов на вулиці польської столиці! А хто не любить образ поета в Дрогобичі, створеним Іваном Гончаром!

Нема застережень до твердження, що «романтичне світобачення ролі Шевченка гармонійно сполучилося з типажем поета-пророка, генія-пророка та святого мученика як специфічного посередника між минулим і сучасним, сакральним і буденним». Шевченко вийшов з народу, але він повів народ «у мандрівку століть» (І. Франко), а це вже функція еліти, без якої не буде народу, а лише населення.

Слушно пише дослідник про харизму великого Шевченка, називає поета духовним гетьманом України, що підтверджує належність до еліти. Гадаю, що Шевченка як поета доцільно аналізувати в динаміці, який розпочав свою творчість під впливом народної поезії і постійно підвищував інтелектуальну планку, давши зразки поезії великої елітарної проби. Тут слово за літературознавцями, бо перед автором монографії стояло інше завдання. Як філософ, він аналізував творчість поета в просторі й часі. Мабуть, слід уточнити: не лише аналізував, а досліджував. Уже перший розділ про світову славу Шевченка має особливу цінність.

Не тільки пересічний читач, а й шевченкознавець почерпне для себе нові факти, свіжі думки, оригінальні висновки. Не кажу вже про лектора, на якого значною мірою орієнтувався автор як очільник Товариства «Знання України». Під таким кутом зору заслуговує на увагу думка дослідника про поета вже після заслання: «Цей культ, як національний авторитет, формувався, з одного боку, як «мужицький поет», «геніальний самоук», а з іншого, – інтелектуальна еліта реально бачила Шевченкову розумову височінь, його пророчий дар, вияв трансцендентних сил, які називали Божим покликанням».

Динаміка відчутна і в політичному світогляді Шевченка. Безумовно, як мисленик, він не застиг на ідейному рівні Кирило-Методіївського братства, хоч шевченкознавці вважають, що його вплив у «Книгах буття українського народу...» помітний неозброєним оком. Справді молодий поет прагнув, щоб рідний народ став на один рівень з іншими слов'янськими народами. Проте тоді (мабуть, паралельно?) визріває й інша думка, а це думка про відродження України як незалежної держави. Тут уже не йдеться ні про якусь слов'янську чи іншу конфедерацію, а про федерацію – й говорити марно. Щоправда, ідею державного відродження Шевченко подавав у поетичному оформленні, а воно допускає неоднозначність трактування. Літературознавцеві легше, а філософ може потрапити в приховану пастку.

Гадаю, що політичний світогляд Шевченка останніх днів відтворює невелика за обсягом поезія «Бували війни й військовії свари». Ідею твору передають рядки про те, що

*Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон, порве порфиру,
Роздавить вашого кумира,
Людській шашелі. Няньки,
Дядьки отечества чужого!*

Підійдімо до цих рядків у контексті. Насамперед варто з'ясувати, кого поет називає безверхим козаком. Одні дослідники вважають, що йдеться про безхатню людину, а інші – бачать у цьому художньому образі нову військову силу («козака без шлика»). Зрештою, головне інше: Шевченко переконує, що Російська імперія буде знищена, бо безверхий козак «розтрощить трон, порве порфиру» і роздавить кумира зрадників України, які названі на початку поезії. Інакше кажучи, безверхий козак – заперечення вихідців з козацької старшини, які перейшли на службу московським поневолювачам.

Аналогічної думки дотримується В. Кушерець. Він пише: «Угода з Москвою в Переяславі стала найбільшим нещастям України. Богдан сподівався, що москаль добром і лихом буде з козаком ділитись». Додам, що москаль справді ділився «по-братньому»: забирав наше добро, а козакові залишав на додачу ще й своє лихо. Хіба випадково М. Драгоманов назвав «унію» України з Москвою **пропащим часом для нашого народу?**

У такому контексті слов'янофільство нашого поета виглядає як окремих епізод у його біографії, якийсь зигзаг. Зрештою, слов'янофільство «братчиків» не мало нічого спільного із слов'янофільством російських діячів, що насправді було москвофільством з ксенофобією щодо інших слов'янських народів. Таке «слов'янофільство» прославляв Пушкін, спрямовуючи його проти волелюбних слов'янських народів, насамперед українців і поляків. Як слушно пише автор монографії, Кирило-Методіївське братство виступало за рівність слов'янських народів. У програмному документі організації, який процитований у книзі, названі москалі, поляки, чехи, хорвати, серби, болгарі. Водночас слід додати, «братчики» обґрунтовували особливу місію України, яка створила козацтво, що було справжнім братством, серед інших слов'янських народів. Йдеться не про панівне становище, а про провідну роль у боротьбі проти чужоземного поневолення. Звернімо увагу, що Шевченко не вживає назви «українець», хоч такий етнонім вживався ще раніше: своїх краян поет називає *козаками*, себто вільними людьми, наголошуючи на тягlostі наших волелюбних традицій.

Моторошно згадувати злочини царських окупантів. Коли читаю аналіз у книзі таких творів нашого поета, як містерія «Великий льох», поезії «Розрита могила», «Стоїть в селі Суботіві», мимоволі виникають картини нинішніх злочинів московських імперіалістів і їхніх ландскнехтів на землях українського Донбасу, Одеси, Криму. Ще один доказ того, що Шевченко, як твердить В. Кушерець, **завжди сучасний**. Автор монографії змушує нас повернутися до Шевченкових рядків про Батурин, який «Москва вночі спалила», людей порізала, «і малого, і старого в Сейму потопила», «Сулу в Ромні загатила тільки старшинами козацькими... а такими, просто козаками, Фінляндію засіяла, козацьким трупом «цареві болота гатила». Чи не застереження для нас, свідків ще більших злочинів московських імперіалістів, які нині замітають сліди своїх безумних дій! Тепер вони не жаліють навіть своїх вояків, закопуючи вбитих у таємні могили, скидаючи трупи в озера, спалюючи людські останки в пересувних крематоріях. Повторення? Безумовно. Досліджуючи творчість

Шевченка, автор монографії дає зрозуміти читачеві, що історія нічого не вчить наших одвічних ворогів, але **історія українсько-російських підносин має стати уроком для нас, українців, щоб ми не забували, з ким доводиться нам сусідувати.**

Вважаю за доцільне звернути увагу на такі рядки монографії: «Головна тема у творчості Тараса Шевченка – це Україна, яка, з одного боку, постає як певна соціальна спільність і, з іншого, як духовно-ідеалізована з високими морально-етичними заповідями «козацької слави». Справді, Шевченка можна трактувати як поета однієї теми, співця України! Все інше підпорядковане цій головній темі. Заслугує на увагу думка дослідника про **шевченківський націоцентризм**, який пронизує творчість поета.

Звісно, поет картає кріпосництво, але має на увазі насамперед українську людність, бо «скрізь на славній Україні / Людей у ярма запрягли / Пани лукаві». Славна Україна і поневолений народ! Чи не **суперечність**? Ні! Поет закінчує цей твір сподіванням, що настане час, коли не останеться «сліду панського в Україні», «зазеленіють / Широкії села, / А у селах у веселих / І люде веселі». На перший погляд, вузька тема, що стосується села, а насправді поет узагальнює, згадуючи «старий Дніпро» як символ України і славну Україну.

Хоч рідну землю поневолювачі перетворили на пекло, поет не втрачає надії. Невелика поезія «На Великдень, на соломі» також спонукає до серйозних роздумів. Начебто буденний факт! Сирітка хвалиться тим, що «в попа обідала». Та погляньмо на її поведінку в контексті. Інші діти вихваляються різними обновами до свят, а вона, сиротина, не почувається скривдженою, бо має причину для радості. Здається, сирітка символізує Україну, яка не втрачає гідності: в серці маленької дівчинки іскриться радість, почуття гордості, що вона не гірша від своїх однолітків.

Для Шевченка Україна – рідний край, тому він не може сприйняти за батьківщину чужу землю, бо, як пише В. Кушерець, «далекість від України для Шевченка – не просторова, а екзистенційна». Це вже говорить не просто дослідник, а дослідник як фаховий філософ, зазначаючи, що «етнонім «москаль» вживається Шевченком в одному ряду з ворогами України». На підтвердження процитовані рядки: «Як москалі, орда, ляхи / Бились з козаками» («Тарасова ніч»). Звідси – абсолютна недоречність обмежувати зміст слова «москаль», трактувати його як царського солдата, про що вже була мова. Застереження засадниче, адже від цього залежить підхід до поезії Шевченка в цілому, а не лише окремих його творів.

Актуально звучать процитовані рядки з поезії «До Основ'яненка»: «А до того – Московщина, / Кругом чужі люде... Тяжко, батьку, / Жити з ворогами!» Хто після цього наважиться твердити, що москалі для українців брати, адже наш найбільший поет, совість нації, пише, що вони – «чужі люде», «вороги»! Якби українці послушали свого національного пророка, наша історія в двадцятому столітті могла б повернутися в іншому напрямі. Чи підтримали б українські селяни московських більшовиків? Зайди пообіцяли подарувати українським незаможним хліборобам землю, звісно, не свою! Наші селяни спокусилися на брехливі обіцянки. Повірили! Лише десять років – і ті самі більшовики почали відбирати землю від селян!

Нині ми звинувачуємо московсько-більшовицьких окупантів в організації геноциду українців, апогеєм якого став Великий Голодомор 1932–1933 років. Та задумаймося, чи була б можлива ця трагедія, якби наше селянство стало на захист Української Народної Республіки і дало відсіч московсько-більшовицьким окупантам, становище яких тоді було на межі критичного! Приклад нам подали поляки. Вони не послушали заклику Леніна і не підтримали червоних ординців, що наступали на Варшаву. Орду зупинили на Віслі – і вона була змушена повернутися назад!

Як філософ В. Кушерець дає змогу читачеві поглянути по-новому на Шевченкову творчість. Не будемо перебільшувати: так підходили до нашого поета дослідники раніше, до советських часів, на західноукраїнських землях у міжвоєнний період, у країнах поселень українців. Проте заслуги нашого сучасника від того не маліють. По-перше, праці попередників майже невідомі нині широкому колу читачів, у ліпшому разі – невеликому колу фахівців. По-друге, автор монографії використовує також новий матеріал. По-третє, він підходить до аналізу з позицій філософа, а таких дослідників творчості Шевченка (визнаймо!) дуже мало. По-четверте, у контексті нинішніх подій, безпосередньої московської агресії проти України, нагадування дослідника набувають особливої ваги.

Прочитавши застереження вченого, наш сучасник має підстави не лише для серйозних роздумів, а й для переоцінки своєї позиції, посилення її громадянськості на противагу пасивності. Мабуть, кожному з нас буде соромно, що ми не дали відсічі хулителям нашого генія, які намагаються скинути нашого духовного велета з п'єдесталу Національної Слави. Дехто вважає, що пігмеям не варто дивуватися. Та зважмо інше, задумаймося, чому голомозого циніка запрошують на телебачення. Чи не йдеться про організовану антиукраїнську кампанію, яку фінансують ті, кого наш поет і наш народ з діда-прадіда називають москалями!

Подивімося на «обличителів» українського народу. Серед них академік Петро Толочко, який «благословляє» антиукраїнські опуси, а одночасно отримує від нашої держави платню як керівник академічного інституту! Академічна «братія мовчить собі, / Витріщивши очі». Як і в часи Шевченка! Не тільки Толочко! Може, це виняток! Та ні! Академіком Національної Академії наук України числиться зоологічний україножер Сергій Глазьев, помічник енкаведистського президента в сусідній державі. Як і для його однодумця Александра Дугіна Україна – «аномалія» в нинішній історії і не має права на існування, а всенародно обраний очільник нашої держави – лише «*так называемый президент*». Кажуть титуловані вчені мужі, що в статуті Академії нема норми про позбавлення такого високого звання. Вибачте! А чи є норма, що академіками можуть бути вороги України, які мають бути притягнені за свої дії до кримінальної відповідальності! Доки наші академіки будуть поводитися так, як баба в церкві з відомої співомовки Степана Руданського!

Нині на першому місці щоденних новин повідомлення про події в Донбасі. Чи випадково до такого дійшло? Хіба не пам'ятаємо, як донецькі українофоби зустріли в багнети пропозицію, щоб найпрестижніший університет краю носив ім'я Великого Українця Василя Стуса? На протипагу прихильникам почину наполягали, щоб у назві навчального закладу увічнити ім'я колишнього компартійного намісника. На той час (а може, і сьогодні) в тому університеті працював професор, російський філолог за фахом, який у московських журналах паплюжив український народ. Паплюжив народ, з податків якого отримував (і чималу!) платню! Додам для об'єктивності, що тоді при владі була «помаранчева команда», яка доручала відповідне міністерство очолювати патріотам. Коли вже ми зрозуміємо, що патріот – це не професія, а державою мають керувати підготовані для цього фахівці? На жаль, претенденти на національну еліту не читають Шевченка. Якби вони так прочитали його твори, як професор Василь Кущерець, змогли б уникнути не однієї помилки! Чи претендував би на високу військову посаду архітектор за фахом, а на керівне місце в міліції – фахівець з бойового гопака! Ще раз повторю відому істину: не святі горшки ліплять – це правда, бо горшки ліплять гончарі, а не шевці! Доки в нас будуть керувати куми, свати, різні «братки», буде, як писав Шевченко, «кругом неправда і неволя». Чи можуть боротьбу проти корупції очолити заявлені корупціонери?

Шевченко і Україна – така ідея пронизує монографію. Чи не в тому пічча сучасність поета. Австрійський письменник К. Е. Француз писав:

«Тарас Шевченко – не тільки геній сам собою, не тільки просто геній. Одночасно в ньому втілено поетичний геній українського народу». Які мізерні на цьому тлі оцінки нашого поета, що їх дають російські діячі, зокрема ті, кого називають революційними демократами. Вони наголошують не на геніальності Шевченка, лише на народності і чомусь для порівняння беруть свого доморощеного поета Алексея Кольцова, вірші якого стилізовані під російські народні пісні. Як бачимо, в Москві і Петербурзі не могли зрозуміти величі нашого поета.

На що не спромоглися російські діячі, те побачили в інших країнах. В. Кушерець пише: «Любов до Тараса Шевченка проявляється у світі через видання його книг різними мовами, дослідження творчості багатьма вченими, студентами, в монументах, що постали в різних куточках світу. Шевченкова правда розійшлася по всьому світу – у перекладах його віршів. Його знають в Америці, Китаї та Японії, в усіх країнах Європи». Цим питанням присвячений окремий розділ монографії під назвою «В книгах і монументах». Як зазначає дослідник, поза межами України наш поет вшанований у 128 пам'ятниках.

Світову велич нашого поета підтверджує ухвала впливової міжнародної організації ЮНЕСКО, яка проголосила ювілейний рік його народження роком Тараса Шевченка. А ще сто років тому на українських землях, поневолених самодержавною азіатською Росією, не могло бути мови про всенародне вшанування апостола національної єдності. На протигагу таким заборонам у сусідній конституційній імперії Габсбургів українські національні культурно-просвітницькі організації скористалися наближенням Шевченкового ювілею для ознайомлення нашої людності з творчістю поета. У галицьких селах висипали високі могили, люди вірили, що з таких могил можна побачити найвищу могилу на березі Дніпра, де навіки спочив Тарас Шевченко. Про тодішнє святкування Шевченкового ювілею згадував у своїй новелі «Марія» Василь Стефаник.

Чому так негативно поставилася до ювілею нашого генія царська влада? Нічого дивного в тому нема: ставлення «братнього народу» до нащадків славетних козаків можна передати одним словом «**українофобія**». Саме тоді в Австро-Угорщині було порушено питання про відкриття українського університету в місті Львові – і реакція російського уряду не забарилася: в разі відкриття українського університету імперія Романових пригрозила своїй сусідці... **війною!** Яка причина? Вона на поверхні: неосвічених українців набагато легше асимілювати, перетворити в російських яничарів. Австрійська окупаційна влада не проявля-

на такої агресивності, на що звертає увагу автор монографії. У Галичині діяло Товариство «Просвіта», яке фактично виконувало функції неофіційного відомства освіти. Створене на його базі Наукове Товариство імені Т. Шевченка визнавалося національною академією наук навіть за кордоном. Його почесними членами були всесвітньовідомі вчені різних країн. Окрім того, чималий вплив на українську молодь мали парамілітарні організації, національна скаутська організація «Пласт», у яких вишколювалися майбутні вояки Легіону Українських Січових Стрільців. Про таке активне національне життя українців під окупацією азійської Росії не могло бути мови. Особливо треба наголосити на ролі Української Греко-Католицької Церкви на чолі з Великим Митрополитом Андреем Шептицьким. Іронією історії церковна Берестейська унія (1596 р.) стала заборолом проти денаціоналізації нашого народу формально православною Росією.

Якщо Тарас Шевченко порушував перед українцями запитання: «Хто ми? Чий сини? Яких батьків? Ким? За що закуті?», то в Галичині, яка перебувала в складі конституційної наддунайської імперії Габсбургів, на них давали практичну відповідь, що підтвердили вже перші дні світової війни. Водночас доконечно зазначити, що набуття Галичиною символічного статусу «українського П'ємонту» – це результат спільної праці інтелектуалів двох частин єдиного народу, якого чужоземні окупанти роз'єднали міждержавним кордоном на річці Збруч.

Чи уявити таку єдність без творчості Шевченка? Гадаю, питання риторичне: великий поет врятував українців як європейську націю! На землях української Галичини була знайдена відповідь на питання, актуальне для того часу, яке автор монографії передав такими словами: «Як же пробудити в українців почуття власної людської й національної гідності, як повернути їм розум і віру у власні сили?»

Чи не тому Шевченків «Кобзар» сприймається як національна святиця, священна книга незбореної нації, що дає відповіді на питання, які постали перед українцями після брутального знищення державних формацій Гетьманщини і Запорозької Січі? Цікаво, що перша книжка поета мала назву «Кобзар», а наприкінці життя він подарував рідному народові «Буквар». Як слушно зауважив В. Кушерець, наш геній «боровся не за освіту загалом», бо в умовах московського поневолення школа, як, до речі, і православна (фактично – царславна) церква, була знаряддям духовного суїциду народу, а виступав «за навчання рідною мовою, виховання на ниві та прикладах національної історії, народних звичаїв і традицій».

Жорстока соціальна дійсність не сприяла плеканню не лише національної, а й людської гідності українців. Цілком слушно автор монографії зіставляє два періоди української історії, між якими, принаймні, півтора століття: «Але «землячки» «оглухли – похилились у кайданах...» («Гоголю»), «оглухли, не чують, кайданами міняються», «славних прадідів великих правнуки погані», вони вже звикли до рабського ярма, «їм байдуже, панам жито сіють». І тепер, у новітню добу, підкуплені й одурені, вони голосують за пройдисвітів і негідників-злодіїв, а потім скаржаться, що життя не кращає». У цьому, як не прикро, і нині уболівання й перестороги Шевченка не втратили гостроти.

Попри такі песимістичні умови на початку двадцять першого століття наш народ не мириться з поневоленням. Він прагне жити не за «законами тайги», які «дарує» всевладний кремлівський ведмідь і його пахолки, а так, як інші європейські народи, прагне повернутися рівноправним суб'єктом до європейської цивілізації, від якої Україну почали відривати в сімнадцятому столітті. Нині українці не лише мріють, а й борються, наближаючи той день, коли «оживе добра слава, слава України». Дослідник згадує Шевченкові рядки про образ України, ідеал її майбутнього:

*І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.*

За таке майбутнє України віддали своє життя герой Майдану Сергій Нігоян і герой українсько-російської війни генерал Сергій Кульчицький. За таке майбутнє мужньо переніс тортури козак Михайло Гаврилюк. За таке майбутнє нині не скорюється московським бузувірам українська льотчиця Надія Савченко. Їх надихало й надихає Слово Шевченка, яке доконечно донести до всіх наших людей без московського намулу.

Не можу не згадати такого зауваження автора монографії, яке не залишає сумніву про його політичну позицію: «Якщо хтось хоче дорікати, що на Донбасі застосовуються ті ж методи, що й на Майдані, нагадаємо, що Майдан боровся проти бандитів при владі. В учасників Майдану було право на повстання, адже інші механізми боротьби проти організованої корупції, рейдерства, воровитого режиму тощо не спрацювали. Майданівці беззбройними йшли на кулі. На Донбасі зовсім інша ситуація. Там, використовуючи суспільний протест громадян, була спровоко-

шана, організована сусідньою державою збройна боротьба проти української держави. А це вже зовсім інша річ».

Напевно, до цього не дійшло б, якби держава діяла так, як заповідав Шевченко, доносила його думи до всіх наших громадян. Проте така робота в нас перекладена на громадські просвітницькі організації. На донесення Шевченкового Слова спрямована діяльність Товариства «Знання України», одним з очільників якого упродовж тривалого часу працює автор монографії Василь Кущерець. У брошурі «Шевченко проти сучасної імперії» він пише про актуальність Тарасового передбачення, який застерігав «злозачатих», «лукавих чад», що ведуть до погібелі Україну, про «кару невсипущу», бо всюди їх «найде правда-мста». Ці вирок окупаційній компрадорсько-сімейній бандоолігархії, що втекла під крило енкаведистського московського диктатора, звучать слова Тарасового вироку:

*... люде
Підстережуть вас на тоте ж,
Уловлять і судить не будуть,
В кайдани туго окують,
В село на зрище приведуть,
І на хресті отім без ката
І без царя вас, біснுவатих,
Розпнуть, розірвуть, рознесуть,
І вашей кровію, собаки,
Собак напоять...*

Після таких слів наш сучасник роз'яснює Шевченків вирок: «Читаєш і бачиш сучасних «героїв злочинства, яких Шевченко так яскраво схарактеризував своїм влучним словом. Кожне таке слово вже проникнуло майбутнім. Шевченкове знання, яке сягає навіть нинішньої ситуації, стосується причин, які її породжують. Якщо в причині закладена зла енергія, то в наслідку буде ще більше зло, ще більше крові... Шевченкова пересторога – не дійти до крайньої межі, коли єдиною спонукою людської поведінки стає зло». Нинішні глорифікатори помсти можуть надати Шевченкові слова з поеми «Варнак»:

*...Я різав все, що паном звалось,
Без милосердія і зла...*

Однак треба дочитати цей твір до кінця. Поет розповідає про духовне очищення героя, який побачив на небі «Святий Київ наш великий».

Вже така ідея спростовує вигадку про якийсь безбожництво Шевченка, яке за тоталітарного режиму нав'язувала офіційна пропаганда. В. Кушерець в окремому розділі монографії обґрунтовує релігійний характер творчості і самого поета. Розділ має цікаву назву – «У діалозі з Богом». Насамперед дослідник зазначає, що слово «Бог» вжито в Шевченкових творах 1128 разів. У цьому поета слід вважати духовним спадкоємцем нашого мудреця Григорія Сковороди. Релігійність поета засвідчує поетичний переспів «Псалмів Давидових», зокрема такі слова:

*Пребезумний в серці скаже,
Що Бога немає,
В беззаконїї мерзіє...*

Дослідник звертається до слів відомого релігієзнавця Дмитра Степовика, який зазначає: «Роздумуючи над вірою Шевченка, ми постійно зустрічаємося з проблемою: любов до Бога у нього невіддільна від любові до свого рідного українського народу». Його поезія – це своєрідний діалог з Богом. Після заслання Шевченко часто звертається не лише до біблійних образів, а й до біблійних тем, мотивів. У Старому Завіті поета найбільше цікавлять книги пророків і псалмів, а в Євангелії він черпає натхнення з життя Ісуса Христа, Богородиці, подвигу первісних християн. Поет звертається до Бога непрямо, коли йдеться про долю рідного народу:

*За що тебе Господь кара,
Карає тяжко? За Богдана,
Чи за скаженого Петра,
Та за панів отих поганих
До краю нищить...*

Осії. Глава XIV (Подражаніє)

Після таких слів зітхання поет висловлює віру, що Україна воскресне, бо справедливий Бог звільнить її «люди окрадені» від «ідолів в чужих чертогах», «од ласки царської».

Слушна така думка дослідника про Шевченка: «Саме з дитинства він мав істинно Божий дар: вроджене чуття й уміння відрізнити справжню віру від імітації». Цього не могли чи не хотіли збагнути «шевченкознавці» за тоталітарного режиму, допускаючи підміну понять, а нерідко доходячи до відвертої фальсифікації. По-перше, вони намагалися видавати боротьбу поета проти московських клерикалів як боротьбу проти релігії, що суперечить елементарній логіці. По-друге, такі «дослідники» приписували самому поетові думки героїв його творів, чим фальсифікували погляди автора. По-третє, нерідко «вибирали» з контексту речен-

ні і надавали їм вигідної інтерпретації, що фактично спотворювало суть твору. Згадаймо про спекуляції навколо відомих слів «Заповіту»:

*Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу... отоді я
І лани, і гори –
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися... а до того
Я не знаю Бога.*

Насправді ці слова засвідчують лише одне: поет не може зрозуміти, чому справедливий і всемогутній Бог допускає знущання «злих людей», «лукавих» з його рідної України, а не надихає український народ на боротьбу проти поневолювачів, які називаються православними християнами, хоч не дотримуються Господніх Заповідей. Загляньмо в одинадцятитомний Словник української мови. Там слово «знати» трактують, як «розуміти, усвідомлювати що-небудь». Як приклад згадані такі слова Шевченка:

*Не русалонька блукає:
То дівчина ходить,
Й сама **не зна** (бо причинна),
Що такеє робить.*

Тарасові Шевченку належить особливе місце в духовній скарбниці українця не лише як патріота, а також як релігійної людини, що зумовлено місцією поета. В. Кушерець пише: «Немає жодного сумніву, що Шевченко володів унікальним умінням розрізняти добро і зло на такому глибинному рівні, яке в більшості людей нині втрачене. Благодатний дарунок такої здатності Кобзар отримав від розуміння до кінця задуму Універсуму, яке виникло через рефлексію розуму під час безкінечних його діалогів із Всевишнім». Саме тому, на думку дослідника, Шевченків «Кобзар» спроможний врятувати людину від багатьох духовних недуг сучасності. Чи не тому такий духовний трепет охоплює українця при згадці його імені!

Уже понад сто п'ятдесят років наш народ вважає Тараса Шевченка духовним гетьманом України, національним пророком. Його гасло «Борітеся – поборете!» написали на своєму прапорі борці за свободу України. Тарасів «Заповіт» сприймається українцями як неофіційний національний славень. Шевченків «Кобзар» – священна книга нашого на-

роду, а його могила – святиня, відвідати яку вважає своїм обов'язком кожен українець. В. Кушерець передає Шевченків дух під час Революції Гідності, що засвідчує невмирущість Великого Поета і його «Кобзаря». Героїв столичного Майдану надихав «Кобзар», а портрет Шевченка висів на найпочеснішому місці на сцені, до якої звертали свій зір українці на материнських землях і за кордоном. «Повсюдно, – зазначає автор монографії, – в центрі Києва увагу привертала безліч уривків із його поезій: «Борітеся – поборете!»; «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля!»; «Чи довго ще на сім світі катам панувати!?!»; «Свою Україну любіть, любіть її во врем'я люте / В останню, тяжкую минуту за неї Господа моліть» та ін.».

Не без впливу Тараса Шевченка народилося відоме гасло «Слава Україні!», яке нині повторюють у всіх куточках нашої держави, а наш Президент закінчив ним свою промову в Конгресі Сполучених Штатів Америки.

На закінчення доцільно подати такі слова з монографії: «Тарас Шевченко залишається духовним гетьманом всієї України. Все, що ним написано колись, стосується дня нинішнього. Сила національного самовираження в Україні йде в основному через слово Шевченка, який дав приклад боротьби за волю і здатність бути внутрішньо вільним за будь-яких умов».

Закон спільності

ЗАДИВЛЕНІСТЬ У МАЙБУТНЄ НАЦІЇ

Ані наука сама собою, ані свобідне безжурне життя, ані почесні, ні слава – ніщо те не може ущасливити чоловіка, як довго той чоловік все і всюди має на оці тільки себе самого. Аж коли він всі свої здобутки, всю силу поверне на працю коло ощасливлення других, тоді чоловік може бути щасливий.

Іван Франко

Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав
У незламнім завзяттю, –
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духа печаттю.

Іван Франко

У своїх «Щоденниках» Олесь Гончар неодноразово звертався до творчості Івана Франка. 15 квітня 1994 року він записав: «Слушною, як ніколи, сьогодні видається думка Івана Франка про потребу (якимось надусиллям!) витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм...» Наш великий поет не лише наголошував на такій потребі, а й працював для неї. Утрадиційнилося називати його Великим Каменярем, який прокладав для нації дорогу в майбутнє.

Діяльність Івана Франка на зламі двох століть становила осердя українського національного визволення. Чи не тому до цієї постаті звертаються не лише дослідники, а й майстри художнього слова? За часів тоталітарного режиму його зазвичай зображали як «майже марксиста». Звісно, про критику марксизму в працях нашого мисленика не надували: вони не увійшли в п'ятдесятитомне зібрання творів. Лише після проголошення незалежності видано кілька томів забороненого компартійною владою.

По-новому підходять до Івана Франка наші письменники, намагаючись всебічно відтворити образ Великого Каменяря «на шляху посту-

пу», очистити його від компартійної скверни. Безумовно, почесне місце серед них належить трилогії званого прозаїка Левка Різника, майстра слова, проникливого психолога і вдумливого дослідника національної інтелектуальної спадщини.

1. Homo nobilis із каменярським молотом

Унікальність згаданих творів Л. Різника в тому, що він не ковзає по поверхні фактів біографії Івана Франка, а намагається показати нашого духовного світоча з погляду інтравертного, душі, зсередини. Його трилогія («**Самотність пророка, або Добрий Ангел Івана Франка**»(I), «**Доктор і професор**»(II), «**Поет і владика**»(III)) відтворює спонтанний «потік свідомості», суперечність між видимим та істинним, уявленням і реальністю, втілює своєрідну єдність людини і світу. Такий підхід нагадує плин ріки, коли образ змінює образ, а вони не лише взаємодоповнюються й переплітаються, а й можуть суперечити один одному. Хоч «потік свідомості» проявився в західноєвропейських літературах (Франц Кафка, Марсель Пруст, Джон Джойс), до його предтеч з повним правом можемо записати нашого видатного письменника Михайла Коцюбинського. Як приклад називають його етюд «Цвіт яблуні», написаний 1904 року.

Уже початок першого з трьох роману-потіку «Самотність пророка» занурює читача в таїну художнього пізнання. Письменник називає його «Інтродукцією», себто вступом, пов'язує з велінням Господнім, яке передає добрий Ангел-охоронець Івана, сина Якова Франка, дослідникові на ім'я Василь. Як відомо, таке друге ім'я автора роману, нашого майстра художнього слова, який народився 14 січня 1938 року. Великий Каменяр (називатимемо його так попри умовність і навіть протести декого з літературознавців) постійно відчуває небесний захист у боротьбі проти Лукавого, який репрезентує сили зла. Відразу зазначу, що автор роману розглядає сили добра і зла не як рівнорядні, бо зрештою перемагає Добро як сила Небесного Духа. Інакше довелось би визнати слушність маніхейської традиції наших північно-східних сусідів, для яких Добро і Зло, Світло і Темрява, Правда і Кривда перебувають у дифузному стані, що підтверджують не лише їхні народні казки, а й художня література, починаючи від Пушкіна.

Оповідач як дослідник-франкознавець не проявляє ні тіні чванства, навіть розкаюється в начебто прогрішеннях: «...І правда, допустивсь я, грішний, ганебного зухвальства. Простий собі «середнячок»... Хоча, як

на загал, і не останній серед учених мого профілю. Одначе, – якщо перед Богом – то Богом клянуся! – от жалюгідна посередність (прости ж, Господи, – «самоунічиженіє – паче гордині!) таки посередність! – з претензіями на славу вченого всеукраїнського виміру... отже, й «поліз у воду, не спитавши броду». Поліз вивчати Франкову творчість, Франкову творчу долю – і ґрунтовно! – аж до сутнісних таїн, благословенних савана Господом, – так би мовити, «занури́в серце і душу в відлуння вічності, аби почути голос Істини»(I, с. 5–6).

Усе розпочалося в шкільні роки, коли довелося вивчати Франкові «Каменярі». А ще потрясла слабеньку дитячу душу новела «Під оборотом». На старості літ оповідач як відомий учений спокусився – і повірив, що спроможний поринути в глибину думки генія Франкового. Таке було йому в елі н н я від доброго Ангела: «взяти під опіку Ч о л о в і к а, якому призначено-визначено пророчу роль у житті-бутті одного з найдревніших на Землі, одного з найславніших і водночас – одного з найбільше спідлених народів на Землі, ворогами і добрими сусідами пригнобленого до того, що в очах гнобителів він уже був «без пуття і честі»... був глиною, з якої гнобителі виліплювали своїх вірних громадян, позбавлених історичної пам'яті» (I, с. 10). Цим Чоловіком був Іван Франко.

Син сільського коваля Якова Франка й збіднілої шляхтянки Марії Кульчицької, наречений Іваном, народився із «золотим волосочком», яке засвідчувало велике призначення. Батько, перша дружина якого Марії з Тимишиних не залишила йому нащадків, не чувся від радості. Маленького Іваника приносили до кузні, де батько гартував сталь, хоч він хотів, щоб син став священником. Не знав коваль, що сина полонить завзяття не коваля, а каменяра. Така була воля небес: «З ангельського нашетту, ще в батьковій кузні заклалося в ньому, що ковальства для нього замало, – ковальство, як для нього, має в собі замало жертвовності» (I, с. 34).

Господнє веління проявилось вже до п'ятого року життя хлопчика, а на шостому його році «між родиною пішла поголоска, що сей руденький мізерний хлопчик – воістину гейби дитина Божа!» (I, с. 38). Добрий Ангел охороняв Іваника від Лукавого, якому хотілося, щоб слабуватий хлопчик завчасу відійшов із життя. Автор роману зазначає, що «Ангелі було важно, щоби хлопчина як той, кого в и б р а н о, всюди черпав уповні – не виглядав перед людьми якоюсь відміною чи відногою» (I, с. 41). Хлопчика почало хвилювати, коли він, син багатого коваля, побачив несправедливість і нужду інших людей. У фантазіях з'являється

славетний опришківський ватажок Довбуш, захисник усіх бідних (сиріт, погорільців, пограбованих).

Сільський учитель Адрасевич з «мокрими» очима намагався з'ясувати, ким буде Іваник, коли виросте. «Великим писателем, великим багатцем чи великим злодієм?» (I, с. 53). Як не дивуватися, коли школяр відповідав на запитання, неначе читав із книжки. Проте вже тоді до нього приступає «благодатна самотність», що не давала спокою Лукавому, бо Ангел відганяє його від хлопчика. «Ангел остерігався єдиного, – аби Іваник, втішаючись своїми перевагами над товаришами в школі й поза школою, не впав у зарозумілість, а отже – в гординю» (I, с. 55). Хлопчик не хизувався своїми успіхами: він успадкував від батька властивість радіти, коли міг допомогти товаришам, хоч декому з них Лукавий зумів прищепити чорну заздрість.

Лукавий сподівався, що його спільником може стати не тільки бабуня Людвіга з її шляхетськими гонорами, а й «буйна фантазія-уява» Іваника. Тоді він нашіптував: «ти будеш паном... великим паном! ти будеш, коли прийде визволення, найвищим, наймудрішим, найбільш пошанованим серед усіх шляхетських дітей; ти будеш!» (I, с. 57). Бабуня сподівалася, що скоро відновиться Річ Посполита «од можа до можа», бо поляки повстали проти російського поневолення, а потім визволяться з-під влади Габсбургів і відновлять старі порядки, шляхетські права.

Шляхетська пиха загніздила в дитячій душі зерно майбутньої думки: «З хлопа може стати достойний чоловік лише тоді, якщо розвинути в ньому чуття власної гідності» (I, с. 58). Поразка польського повстання не була на користь шляхетському вихованню Іваника. Окрім того, героєм загинув Ян Кульчицький, син бабуні Людвіки. Однак вона вже бачила внука в майбутньому суддею чи адвокатом, тому змусила зятя повезти Іваника до Дрогобича в нормальну німецьку школу, щоб мав змогу вступити до університету.

У школі отців василіян Іваника сприймали за чужака не лише поляки й жиди, а й русини. Лукавий радів, що Іваник, якого посадили на «ослячу» лавку, зламається, але, на диво усім, наприкінці навчального року затюканий учень вийшов на перше місце. Переміг своєю терплячістю. Л. Різник пише: «Іваник, ото ж, не зламався, не отупів... а найважливіше, – на лютість і сором Лукавого, – не озлобився на своїх товаришів» (I, с. 65). «Силою духа» майбутній поет долав «три потоки житейського бруду», що намулами насували на його серце («марноту життя підгір'ян», бориславську «кип'ячку», «божевілля» учителів). Під крилами Ангела він

заповзвся «будити й перші парості з а в з я т т я, щоби таки стати в обороні покривджених, визискуваних; кріпити «силу духу» в поєдинку з Лукавим, що так зухвало розгосподарювався у Бориславі... та по всьому Підгір'ї, по всій Русі-Україні» (с. 67–68).

Письменник згадує свої дитячі враження після читання Франкової новели «Під оборогом». Проте лише тепер він осягнув його містику, яка засвідчила перемогу притаєної надпотужної сили духа, що згодом вилилася в пророчій поемі «Мойсей». Ця сила духа творила Франка як *«Homo nobilis»*, цебто людину, яка присвячує всі свої сили нації, відкинувши ті інтереси й почуття, що суперечать вищим інтересам, інтересам загалу. Його надихнула титанічна праця к а м е н я р і в, яких він побачив, коли пішки йшов до Лолина, щоб у родині отця Рошкевича відсвяткувати Великдень. Так Ангел-хоронитель почав закладати в юнацькій душі к а м е н я р с ь к и й дух, що незабаром виплесне з надлюдською силою у вірші-містерії «Каменярі».

Каменярський дух передано через сон як «стан правди». Автор роману пояснює: «Без сну – упродовж тривалого часу! – людина гине, втративши зв'язок із Творцем... Тільки в сні чи в стані близькому до сну – галюцинацій і марень, мовляв, Ангел мав змогу входити в безпосереднє спілкування з Франковим духом, з Франковим астральним тілом, з його душею... чи будь-кого, хто опинявся в сфері Ангелового дійства» (І, с. 83). Юнак починав вірити, що в снах закарбована «правдива, велика г а т і н а».

Іспит на «*Homo nobilis*» проявився у випробі «сили духу», що мав підтвердити відданість покликанню перед «екстазом першого кохання». «Якраз отой Богом призначений ч о л о в і к, на сьомому класі гімназії вже доволі незалежних і поступових поглядів, повинен був прийти саме до попівської оселі – оплоту консерватизму, знайти свого серця обитель саме в священничій родині, – де проповідувалися найвищі моральні засади – у бутті, у коханні!» (І, с. 87). За останнє століття чимало написано про нещасливу любов Івана Франка до Ольги Рошкевич. Зрозуміло, якби *тологія* – царина не вдячна! Ніхто не може достеменно передбачити долі Франка, одруженого з попівною. Те саме гіпотетично стосується Тараса Шевченка, якби допустити, що він повинчався з княжною Варварою Рєпніною.

Годі припущень! Автор роману оцінює Великдень 1875 року як найщасливіший у житті Івана Франка. «Якраз того незабутнього Великодня йому відчинилася висока, велична брама, за якою чекало його належне,

ним заслужене, згідно дивугідних талантів, здавалось, немріяне, та водночас і вже намріяне правдиве, достойне буття в коханні, в любові, в неусипній, ненастанній праці, як на сеє було в е л і н н я, задля перемоги ідеалів люду свого, русько-українського, ідеалів уселюдських» (I, с. 92). Як зазначає Л. Різник, «Іван Франко вже був уповні підготовлений до чину» (I, с. 93). Подвижницький шлях визначило ознайомлення з «Кобзарем» Тараса Шевченка в четвертому класі. Шевченкові твори, зокрема «Катерина», «Великий льох», «Розрита могила», «Гамалія», «Гайдамаки», «І мертвим, і живим...», перевернули світобачення юнака. З цим пов'язане «якесь лячне відкриття»: «в ньому є багато подібного до Шевченкової долі» (I, с. 94). Йдеться про пережите. А що чекає попереду? Повторення Шевченкової долі? «Кобзар» отождив струснув Івасевим єством до основ; він, поглинувши пам'яттю і серцем, серцем і розумом, рядок за рядком усю Шевченкову мученицьку, пророчу музу, гейби щойно народився – наново, шістнадцятилітнім підлітком, чень відродився, як птах-фенікс із попелу» (I, с. 95).

До цього часу хлопець лише вчився, бо батько мріяв вивчити сина на священика. Тепер мета навчання була інша. Чимало змінилося. Покинув грішний світ батько, а відтак перейшла у вічність мати. Перед Франком відкрився новий світ, бунтарсько-революційний, але без Лукавого. Шевченкова поезія заволоділа його душою як весняна повінь, потрясла шаленством бурі. Читав Шевченка, а в серці відлунювали слова маминої пісні.

Душу терзала невизначеність: як діяти? Перший шлях – шлях боротьби, шлях Тараса Шевченка, а другий шлях – це змагання до поступу, як чинили Гете, Шіллер, Петрарка, Софокл. Юний Франко порівнює Австрійську імперію, як «цивілізовану, європейську конституційну державу», з азіатською Російською імперією, як східною деспотією. Зерна Шевченкової музи, як пише Л. Різник, «падали в благодатний ґрунт». «І ось – найважливіше, що зародилося в Івасевій душі з тих зерен, так то ідея, що визначила його долю кінцево – й до кончини» (I, с. 96). Галицький юнак задумується над долею наддніпрянця Тараса, перед яким стелився широкий шлях, адже його талант визнав великий художник Карл Брюллов. А що чекає тебе, сину Підгір'я? Одруження з попівною? Професорська посада в університеті?

Юний Франко задумується: «Та чи кар'єра австрійського службовця не вихопить тебе з середовища своєї нації – служити лише цісареві, – а за гречкосія свого забути?» (I, с. 96). Ні! Шевченків «Кобзар» визначив

майбутнє галицького юнака. Треба вирвати рідний народ зі становища раба. Звісно, гімназист має на увазі не Довбушів чин, не боротьбу барткою чи крісом, а духовне визволення пригнобленої людності. Вершиною такого усвідомлення через тридцять років стане геніальний пролог до поеми «Мойсей». Порівнюючи тата Яця з бабунею Людвікою, Юній нащадок Іван зважував на терезах *шляхетне*, що не визначається родом-племенем, від фальшиво-плебейського, яке приховується під назвою *шляхетського*.

У романі згадана світлина, на якій «учитель» Іван Франко з «учнями» Іполитом Погорецьким і Славком Рошкевичем. Призадуманий погляд повалевого сина спрямований не лише в невідому далеч, а й у власне єство. Дивишся – і хочеться вигукнути: «Яка шляхетність!» А два юнаки, що з «іншого» світу, «дивляться вперед, відкрито, з юначою глупуватою, навіть певною мірою цинічною, зухвалістю». Світлина підказує, що «учні», які лише завдяки його допомозі долають гімназійний курс, – це «майбутні панки» із «ситою будущею», бо їм приготована кар'єра спощеника чи адвоката. Юний Франко не милується собою, задумується про майбутнє «простодушних молодців», що передається такими словами: «А на яві чувся відповідальним за них, – чомусь, як здавалося, нещасних, Богом покинутих. Якось то мусить він вивести їх з сего абсурдного стану, – бо людина, правду мовивши, без цікавої, водночас осяяної чудесними видіннями перспективи, не людина, а живий труп, – хоча з виду продливий, повнокровний, веселий, щасливий і зухвалий» (I, с. 101).

Nonno nobilis! Юний Франко задумувався над тим, як поєднати особисті інтереси з інтересами рідного народу. Він вірив у поступ, а з ним пов'язував майбутнє свого народу. Автор роману з боєм зазначає, що Великий Каменяр не міг побачити тих лих, яких зазнало людство, а з ним, може, найбільше й українство в двадцятому столітті, бо «Іван Франко, на жаль, у своєму молодечому запалі надто увірував у спасенність прогресу-поступу» (I, с. 105). Ще в гімназії юнак «здобувся аж на власну й багатеньку бібліотеку» різними мовами, що приваблювала деяких гімназистів. Так гуртувалася громадка однодумців.

Читача зацікавить перша зустріч Івана Франка з Михайлом Павликом. Письменник не подає розлогої характеристики нового товариша, лише кидає час від часу кілька штрихів – і дає зрозуміти, що в майбутньому їхні відносини не будуть безхмарними. Вражає Павликове доктринерство й менторство, до чого син коваля ставиться стримано, бо не хоче потрапляти в чиїсь сіті. Зрештою, до Львова Франко приїхав з

чималим доробком, серед якого були не тільки оригінальні твори, а й переклади і ще фольклорні записи. Як зазначає Л. Різник, дехто з письменників не написав стільки за ціле життя. Титан праці! «Властиво, Івась ішов на здобуття Львова у всеозброєнні, – пише автор і додає: – У цілковитій певності, що відвоює се галицьке княже місто для свого спідленого народу, а в одночасі виведе сей народ з темряви до гідності й слави, не мечем, не залізними лавами добірного воїнства, а с л о в о м...» (I, с. 115).

Порівняно зі Львовом Дрогобич нагадував глуху провінцію: там не відчувалося такої «глупої міжусобиці» як у столиці намісництва. З нової позиції трактується москвофільство, «бо «тверді» в своєму «кацапстві» вже так далеко зайшли, що відкочуючись якнайдалі від Польщі, хутко закотилися в самі лапи московського ведмедя, а хрін від редьки не солодший» (I, с. 117). Як опозиція «твердим» (москвофілам) була партія народовців, що виступали за народну єдність і на захист народної мови. Франкові не подобалося ставлення Павлика, «особи занадто прямолінійної і плоскої», до духовенства, адже найбільшої кривди зазнавали його односельці й бориславські ріпники від чужих поневолювачів, яких згодом він виведе у повісті «Борислав сміється» та інших творах про місто галицьких ріпників. Мабуть, не варто скидати з рахунку сердечних справ з попівною Ольгою Рошкевич.

Студент університету проявляв витримку: він хотів сам переконатися, дійти власних висновків, не жити чужим розумом, а «на міжусобиці не мав часу», «на крилах щастя Івасеві кортіло посіяти зерна, що, здавалося, уже дозріли та очистилися від полови» (I, с. 122, 123). Він мріє про кар'єру університетського професора. Майже через три десятиліття Франко передасть свої враження про Львівський університет, зокрема напише: «Треба додати, що тоді в Львівському університеті не викладали ні філософії, ні психології, ні славістики, ні романістики. А психологія, філософія і педагогіка були в руках одного професора Євсебія Черкавського, українця родом, польського шовініста за пристрастю і політика за професією. Як депутатові лишалось йому мало часу для університету, а буваючи там, мав звичку читати страшним гробовим голосом з старих зошитів яке-небудь пусте верзіння, що не мало ні початку, ні кінця...» (I, с. 125). Лише змінити деякі слова – матимемо типовий образ нинішнього вишу й викладача. Звісно, не всіх!

Що залишалося допитливому Франкові, який «розчарувався, відчув огиду», бо «прагнув знання», а не «мертвого краму»? Як сам пише,

почати шукати знання поза університетом»? Юнак читає європейську літературу, вивчає політичну думку, але признається, що на нього «вирішальним був вплив Драгоманова» (I, с. 125, 126). Не тільки наукові праці, а й листування Драгоманова дало змогу молодому Франкові по-новому поглянути на національне відродження, інтереси знедоленого люду.

У романі звертається увага на ранній вірш Франка «Наймит». Письменник висловлює жаль, що не міг зрозуміти його раніше. Коли уважно почитатися в «Наймита», то «не тільки мороз піде поза шкіру, а й кров тастигне в жилах – від жалю, від розпуки й величності пафосу» (I, с. 126). Попри мінорний настрій вірш закінчується оптимістично: «І ярма всі ми порвемо!» Шкода, що на цей вірш так мало звертають уваги літературознавці. Власне, зазначає Л. Різник, за часів Франкової юності ним не могли захопитися не тільки поповичі, а й наближені до поета. «Павлик же ніколи Франка не хвалив – із заздощів, а Драгоманов не розумівся на поезії – вроджений публіцист-науковець» (I, с. 127). Водночас Франко друкує образки про життя бориславських ріпників, яке не ліпше від життя сільського наймита-плагатаря. Л. Різник пише: «Івась збурих уми галицької інтелігенції, попівства правдивою бомбою з голосною-громоподібною експлозією – новелами збірника «Борислав», – повними жахів днів руських панночок-красавиць, повними недоброго сопуху з бориславського ріпницького дна для тонкого нюху руських попів – та ще ж москвофілів, – що мали дочиніння лише з агресивною польщиною, а жидів не вельми й зачіпали; збірник, виданий окремою книжечкою, розлишовся Галичиною з підземним гуркотом незабарного землетряшення; вдарили в землю перші блискавки – в повітрі запахло озоном, «благодатна пора наступала» (I, с. 135).

Несподівано плани юного поета перекреслила цісарсько-королівська в'язниця. Автор роману порівнює такі випробви з гартом. Подібно гартував батько сокиру. Творець готував сина коваля для пророчої місії, а легкі вікторії могли призвести до зарозумілості й гордині. Письменник пояснює: «Отже, якщо Івась витримає з гідністю – буде благословенний і наблизиться до Престолу; якщо зламається – пропаде у забутті, – ніхто ніколи вже про нього не згадає – ні добрим, ні злим словом. Як то було з багатьма...» (I, с.139). У цьому втілилася божественна мудрість.

Юнак почувався в «солодкій омані», сподіваючись на виправдання, бо конституція, дарована цісарем, відкривала «можливість чесної боротьби». Отож, він діє в конституційному полі, а причетність до соціалізму і гасмних гуртків – це вигадки. Проте слідчі думали інакше, зваживши

Франкову критику закостенілої влади, далекої від бід громадян. Вони розмірковували з перспективою: «От і рано чи пізно такі молодики з своїми переконаннями й прийдуть до соціалізму. Таку голову гідри трастинати зарані! Є тайне товариство чи нема, то марниця, ліпше переборщити – якщо ходить о користь цісареву, – аніж піддатися гнилизні лібералізму, а ще й послухати доказів сего шмаркача. Тим паче, що за нього ніхто не обстане, бо він – ніхто! Селянський накоренок!» (I, с. 148).

У тюремних мурах Франко відчув радість і люту муку. «Тепер він знав, кого любити, а що ненавидіти, – і якраз у такий спосіб, щоби любов і ненависть у його єстві, в його чистій душі на все життя подали собі руки» (I, с. 150). Як зазначає письменник, проти Франка були не лише прокурори й судді, була також присутня публіка, а її репрезентували поважні громадяни, які марили втіхою від майбутньої розправи над підсудними.

На суді Франко не чекав жодної пощади. Згодом він напише: «Ми, обвинувачені, могли до хрипоти говорити, що соціалізм – то доктрина, а не якийсь таємний союз; пропаганда соціалізму в Німеччині, Австрії легальна, і що весь матеріал проти нас не доводить і сліду таємного товариства. Було марно» (I, с. 153). Особливість справи в тому, що підсудні були українцями, до яких панівна польська каста ставилася упереджено. Письменник доходить висновку: «Франко поставив перед суспільством дзеркало – і суспільство, замість подяки, карикатурно вишкірилося на Франка залізними ґратами. Ното nobilis для карикатурного суспільства гірший від шахрая і розбійника» (I, с. 156).

Франкове перебування в тюрмі було, як пише Л. Різник, своєрідним інтермецо. «У криміналі навідпочивався, а тепер – до праці, до праці, до праці! У голові-бо кишіли нові мислі, нові враження, а з-посеред них чимраз сильніше знову та знову визвучувалися звуки сумної і щасливої пісні:

*Обриваються звільна всі пута,
Що в'язали нас з давнім життям...»*

(I, с. 161–162)

«Проскрибований» поет пророкує нову війну «чоловіцтва зі звірством», бо не може змиритися із цісаревими порядками, адже судовий вирок був безпідставний. Хіба австрійська конституція забороняє проповідувати соціалізм як доктрину? А що вже казати про таємну організацію, вигадану в кабінетах суддів і прокурорів! Водночас юний Франко спрямовує свої удари проти «святої русскости». Згодом він розкриє анатомію москвофільства в Галичині, проаналізує його різновиди в різних

країнах. До речі, у відомому Емському царському указі був таємний пункт про урядове фінансування москвофільсько-рутенського «Слова». Цей коваля творить образок «Патріотичні пориви», в якому фактично виносить вердикт: «Глянь-но, дорога «рутенська», москвофільська суспільносте, на себе зблизька в коротенькому нарисі, – що не уступить, однак, за силою і проникливістю найліпшим із європейських чи світових такого роду» (I, с. 163).

Замість «Друга», Франко починає видавати «Громадського друга», за який не буде соромно показатися «в будь-якій цивілізованій державі, де ніщо нікого з поетів не розпинає поряд з розбійниками за поступові роздуми» (I, с. 162). Якщо пізніше наш мисленик назве австрійську конституцію *свинською*, то треба зазначити, що українці в Наддніпрянщині не мали навіть таких громадянських прав, а тамтешні письменники могли друкуватися лише в сусідній Галичині.

По-новому підходить Франко до змалювання бориславського пекла. Повість «Боа-констріктор» – це вже не колишній «Борислав». Дрогобицько-бориславський давун Герман Гольдкремер з очима змія поданий так яскраво, що читач неначе стоїть перед картиною, на якій ненаситець душить газель: «Він обкрутив її шию і хребет, а з-посеред закрутив його сорокатою блискучою тіла видко голову бідної жертви. Великі очі, вигнані наверх передсмертною мукою, блищать, немов у сльозах. Жили на шиї напружені, – голова, немов доочне бачиш, кидається ще в останніх судорогах» (I, с. 164). Хто ж ця газель? Чи не галицьке селянство, не дрогобицьке робітництво, не бориславське ріпництво, лдушене цісарською владою і чужими поневолювачами? Такого образу ще не знала українська література, замкнена, в основному, на селянську тематику!

Не дає спуску юний Франко консервативним «плосколобим» рутенцям. Не залишає поза увагою фальшивих пастирів, «що дерли з хлопа непомірні датки за треби, – та ще й маючи нещасного селянина за хама» (I, с. 166). Не заважає йому й те, що його кохана з попівської родини. У листі до неї закоханий юнак викладає свої економічні, політичні, релігійні, соціологічні погляди. Франкова гідність не дає навіть її батькові шенажити нареченого доньки. Щоправда, він дає «юному Вертеру» півтора року, щоб той зміг «зажити доброї опінії в галицької інтелігенції, в дукніництва, що є елітою, чолом руської суспільності» (I, с. 174). Свої митарства як «проскрибованого» Франко опише в оповіданні «Моя стріча з Олексою».

У таких умовах юний Франко розуміє, що «не має права впадати у відчай». «Якщо він впаде у відчай, то все, чого досягнув у Бога дотепер, щезне, як роса; у відчай – опуститься, може й накласти на себе руки; принаймні, стане звичайнісінькою слабкою людиночкою, жалю гідною» (I, с. 175–176). Звісно, для поета не було тайною те, що його каторжна праця не дасть розкошів, ні добра земного. Проте «бачить своє щастя в самопожертві», адже йому призначено бути Пророком поневоленої нації на широкому просторі від Бескиду до Кавказу. Таку настанову він згодом передасть словами:

*Проти рожна перти,
Проти хвиль плисти,
Сміло аж до смерти
Хрест важкий нести!*

Натхненого поета не поглинає ненависть: вона переплітається з любов'ю. Своїм словом він прагне викоринити ганджі галицького життя. Так народжується поема «Ботокуди», яку Л. Різник називає «вершиною сатиричної ідеї» (I, с. 185). У краю «ботокудів», цебто індіанського племені, яке проживало в пущах Східної Бразилії, поет вирізняє три категорії населення: неприязні елементи, «бидло», «герої, просвічені, грубо вчені». Безумовно, він не має підстав для зловтішливості. Його мета інша: «чепити за печінки» наших людей, показати «рутенство» гниляче так, щоб воно побачило, до чого веде «ботокудство». «Йому розходитьсь о принцип. Ось – якби ж ви, руські «чолові» інтелігенти, не були «ботокудами», що «ведуть запеклу боротьбу» лише проти «неприємних елементів» (ляхів) і проти «бидла» (свого хлопа чи запилого пролетаря), властиво, не були «жабами» в болоті, що лише квакають, і ніякого поважного діла за вами не видати, а були правдивими інтелігентами європейського штибу, що прагнуть стати в ряди «каменярських тисяч», гей, гей! – я би цілував ваші сліди» (I, с.187), – так передані в романі тривожні думи Великого Каменяра. Франко бачить, як вигибають ті, кого називають «бидлом», а причини різні. Насамперед йдеться про оспалість вождів, а ще долучаються голод, лихва, ліцитації, власна темнота, сліпота, глухота, натиск чужинців (жидівський визиск, польсько-шляхетська безцеремонність, московська брутальність). Як протидіяти такій страшній загрозі! У романі передана Франкова тривога: «А «вожді» – поборолися за «бороди», поборолися за «календар», за азбуку, посперечалися за «язик», – етимологію чи фонетику, – й щасливі, позіхаючи, пробурмотіли: а далі нехай собі й цілий світ валиться, нам то що?! А що нарід щезає з

лиця землі на очах – до лямпи! Бо то лише ліноухи і пияки, – такий нарід не для нашого інтелігентського, образованого нюху» (I, с. 212).

Чи багато змінилося за ціле століття після закінчення земного життя національного Пророка? Гризня за «бороди», «календар», «язик» не завершилася, проявляючись в інших формах. Наприкінці існування «імперії для і брехні» кадебістські агенти нав'язали галичанам безглузду боротьбу між греко-католиками й автокефалістами (православними), а підтак зіткнули вже самих православних, одні з яких підпорядковані «канонічній» конфесії, а інші – «неканонічній». До цього часу українське духовництво не спроможне прийняти «західного» церковного календаря, хоч його прийняли сусідні православні народи (болгари, румуни і греки). Боротьба за «язик» набула звироднілої формули «Єдина країна – Єдина страна», що лише словесно відрізняється від українофобської ідеологеми «Две нации – единая страна».

Борючись проти москвофілів, Франко співпрацював з народовецькими часописами, щоб «здобути визнання й повагу в «чолової» інтелігенції, яка випускала національно-патріотичний часопис «Правда» та газети «Батьківщина» (для селян) і «Діло» (для міста). Проти такого зближення був Михайло Павлик, який тоді перебував у Женеві. Франко думав інакше. Як пише Л. Різник, «Івасева вікторія над «рутенством» явно назривала, – не могли ж його «каменярські» слова, слова «вічного революціонера» не заторкувати душевних струн правдивих українсько-руських інтелігентів в особі Барвінського чи Романчука, – хоча вони й не завжди могли здолати свої амбіції» (I, с. 193). Цікаве зауваження: галицькі народовці прагнули єдності, мали Франка з товаришами за «своїх», вважючи їх «молодими» народовцями. Окрім того, Барвінський зміг оцінити багатогранний Франків талант.

Проте Франко плакає свої плани. Він клопочеться про випуск власного часопису під назвою «Нова основа», залучає Ольгу Рошкевич до перекладів з французької літератури, насамперед Емілія Золя. За буденними клопотами юнак і не зчувся, що півторарічний рішенець, визначений батьком коханої, спливав, а разом з ним розвіювалися надії на одруження з Ольгою. Її лист був для Франка як грім серед ясного неба. Ходили навіть чутки, що він «дістав вибух крові», після чого «ледве очунив» (I, с. 197).

Звісно, юний Франко не міг не зрозуміти, що кохана не встояла перед наполяганнями батька, який готував інше життя для своєї доньки. Як свіденика, його не могло захоплювати її одруження з непевним

Франком, який міг знову опинитися в криміналі. «Юний Вертер» не закінчив особистої «страшної-жахливої драми», приставивши до скроні наладований револьвер, а намагався ще більше поринути в працю. Він доручає своїм товаришам, які їхали на весілля, зібрати серед весільних гостей гроші на «Нову основу».

У завершальному розділі роману «Скарби духу» перед читачем постає п'ятдесятилітній Франко. Ще в дитинстві він втопив у криниці ключ, який мав принести йому щастя, «розігнав градову хмару з-над полів з досягаючим збіжжям на ліси», «розпочав своє блукання пустинею... щоби «край обіцяний вказати» невольникам, – гнобленій і поневаженій сусідами «рутенській» громаді, спідленому мужицтву» (I, с. 201, 202). Ми нає сакральних сорок років битви з Лукавим на теренах життєвих!

Як згадує Л. Різник, вісімнадцятилітній поет написав поезію «Могила», в якій прорік:

*Пророк, що слів огненних жаром
Будив народ свій до життя,
Будив, співав, та все те даром,
Люд не довів він до пуття...*
(I, с. 202)

Перебуваючи в Римі перед величним творінням Мікеланджело, в п'ятдесятилітньому віці поет збагнув «невидимі промені, які єднали Пророка з небесами» (I, с. 202), і роздумував про його долю. Ніхто не знає, де могила Мойсея, занесена пісками, але енергія його славних діянь живе в людських душах. Образ Пророка підштовхнув до творення поетичної вершини – поеми «Мойсей» з геніальним прологом про омріяне майбутнє свого народу. Невдовзі Франко сповістив, що пише поему, яка передасть його бачення філософії політики.

Автор роману шукає аналогії – і не безпідставно: між сорокарічним блуканням «пустинею» біблійного Пророка у протистоянні з Азазелем і таким самим періодом невидимої душевної боротьби Поета з Лукавим – чимало спільного. Водночас між їхніми долями немало відмінностей. Франкові не падала манна небесна, зате жорстокі соціальні вітри висушували сльози розпуки, відганяли відчай і гартували прагнення до свободи, як коваль з Нагуєвич гартував на вогні сокири. Якщо Мойсей виводив свій народ з єгипетської неволі в землю «обітовану», то Франко мав інші мету: його народ жив на рідній землі, але перебував у чужій неволі. Здобути волю для нього означало насамперед звільнення від духовного рабства.

Проте заклики галицького пророка могли обернутися протилежністю перед галицької молоді. За досягнення європейської духовності молоді поети сприйняли хворобливі марення поляка Станіслава Пшибишевського, назвали свій гурт «Молодою музою» за взором краківської «Молодої Польщі» – і загордилися. Таке запозичення чужого і одягання його в домоткану мовну сорочку не наснажувалося рідним духом, не живилося соками рідної землі, не ґрунтувалося на рідній традиції. У своєю гордині запановані поети почали нападати на Франка – і він дав їм гідну відповідь!

На протигагу сучасникам з їхніми поверховими підходами до національного життя Франко розумів тогочасні загрози для нації. Його праця «З останніх десятиліть ХІХ в.» – пересторога для самовпевнених політованив не лише свого часу, а й сьогодення і навіть на майбутнє. Національний Пророк наголошує, що Емський указ від 16 травня 1876 року заборонив друкувати українською мовою не лише наукові, популярні і перекладні твори, а й театральні вистави, концерти і навіть тексти під ногами, на що байдуже українство не зреагувало. Ще прикріше те, що астижна частина молоді захопилася соціалістичними ідеями і не переймалася долею своєї нації. До речі, російські і польські соціалісти не відмовлялися від захисту прав своїх націй в ім'я інтернаціоналізму. Франко висловлює обурення позицією доморощених москвофілів: «Я пам'ятаю, як цинічно радувалися тоді священики-русини російській забороні українського слова, як величали мудрість російського уряду, що одним циркуляром розбив польські й англійські інтриги...» (I, с. 209).

Не могли дати відсічі, принаймні, заявити рішучий протест інші частини галицької суспільності, на що були певні причини. «Народопецький табір, малочисленний, розкинений по краю, малоосвічений, не міг вийти ще з кулішівського козаколюбства, обертався в сферах мисливщини або язикових питань» (I, с. 209). Зрештою, місцева інтелігенція, відірвана від народу, турбувалася про власні інтереси, сподівалася на ласку цесаря. Франко характеризує тодішнє політичне становище: «У Галичині се була пора, коли бачилось, що запанує тип «рутенця», себто русина, що, знеохочений сварами про народність, про Шевченка, про чини і про драгоманівські ідеї, вмиє руки від усього, не хоче знати нічого поза чорно-жовтими стовпами, що відмежовують Галичину від Росії» (I, с. 209).

Деморалізацією русинів скористалися агресивні поляки, які вирішили полонізувати автохтонну галицьку людність. У протилежному разі

вони мали намір довести місцевих українців до національної смерті. Отож, український народ опинився між Сцїллою і Харибдою. Л. Різник зазначає: «Царсько-московська, польсько-шляхетська заглядь насувалася б і далі неухильно, як проказа, нарід винародовлювався б, гинув би без доречного, вчасного кличу каменярського: «Лупайте сю скалу!» Після Шевченкового: «Борітеся – поборете!»... «Кайдани порвіте!» – конечно потрібно було не менш потужно-енергетичне продовження у новочассі – і воно прогриміло, як весняний грім» (I, с. 211).

Коментарі зайві! Автор роману наголошує, що галичанин Іван Франко став спадкоємцем наддїпрячця Тараса Шевченка. Таке спадкоємство важливе не лише в часовому, а й у територіальному вимірі, адже воно засвідчує соборність нашого народу, яку безуспішно нині намагаються зламати агресивні московські імперіалісти. Як вирок звучать такі Франкові слова, звернені до сучасників:

*Зрозумійте й затамте собі,
Ви, сліпців покоління,
Що, як зглушите душу живу,
Заговорить каміння.*

(I, с. 220)

Особливої уваги заслуговує трактування в романі змін, пов'язаних з революційними подіями в Росії. Л. Різник зазначає: «З новими вітрами в пустинях абсолютизму, тиранії крива поволи скресає і в Галичині» (I, с. 223). Очільники народовецького табору Володимир Барвінський, Омелян Партицький, Юліян Романчук, які ще недавно виступали проти Франка, запрошують його до участі в своїх періодичних виданнях. Чи не приклад для нинішніх політиків, поділених на дві сотні політичних партій, які на перший план висувають егоїстичні групові інтереси і не шукають згоди! Звісно, нинішні партії різні. Деякі з них стоять на відверто антиукраїнських позиціях. Але мова не про таких!

Ще одне варте особливої уваги! Франко пов'язував свої сподівання зі студентською молоддю. Зібравши групу студентів у «Кружок етнографічно-статистичний», він почав виступати з першими *відчитами*, як тоді в Галичині називали лекції, з різних проблем, яким не приділяли уваги у вищій школі. Під час весняних експедицій по селах студенти збирали матеріали, цікаві під економічним, статистичним чи господарським оглядом, що потім аналізувалися в «Ділі».

Виходити на широкий шлях було непросто у відсталій Галичині, де на роль національної еліти претендувало духовенство, для якого гасло

«Назад до народу!» означало всього-на-всього «чисті обряди східної церкви». Автор роману з обуренням іронізує про одного з таких «проповідників»: «Добродій Наумович пропонує і таку панацею: мус подбати про «єдинство двох віддільних народів»; при тім одному з тих народів подбунтується свого лица, свого язика, української мови; – яке щастя, що в самому ділі цар зробив уже вірний крок – заборонив її, хвала цареві! І сеє поше з уст українського-галицького інтелігента!» (I, с. 227). Запитання принципічне, бо не можна вважати українським інтелігентом того, кого Іван Франко називав *Безумовичем*. Для читача треба додати, що царський любовод «правдивий Безумович» після виїзду до Російської імперії побачив лицемірство тамтешнього духовенства, почав висловлювати незадоволення православно-цареславними порядками. Як наслідок російські клерикали звели його зі світу! Та брехня не знає меж: енкаведистський пахолок Галан, українофоб без честі й совісті, дописався до того, що начебто Наумовича-Безумовича отруїли слуги Ватикану. Де кум, де коровай? Де Святий Престол, а де російський царський трон з імпантиським лукавством і ординською підступністю!

Споєднаним символом соборності українського народу, роз'єданого двома імперіями, європейською й азіатською, Іван Франко вважав місячник «Світ». До часопису горнулися наддніпрянці Олександр Кониський, Борис Грінченко (Чайченко), Іван Нечуй-Левицький, а з еміграції – Михайло Драгоманов. Великий Каменяр убачає у «Світі» національний катарсис! Та Лукавий не дримає: заражений бацилами «общеросійського конституційного благоденствія» Драгоманов обзиває часопис «галицькою помийницею», бо «не переносить він «на дух» Кониського, автора церковного славня-молитви «Боже великий, єдиний», а до Франка, загартованого в цісарських тюрмах, ставиться як до неслухняного молодика. Чому-то він, Франко, не слухає його, старшого, нісно, Драгоманова?!

«Світ» не витримує міжусобиць, але Франко не здається. «Вічний революціонер не має в своєму лексиконі слова «капітуляція»! Він знає свою місію, яку передав йому Ангел-охоронець, захищаючи від підступів Лукавого чи, інакше кажучи, Азазеля, чорного володаря галицької духовної пустині. Революційність Франка не на показ, а в щоденній камінерській праці, якій не страшний «ні жар, ні холод», бо мета визначена і про відступи не може бути мови! Поет далі перекладає «Фауста» Гете, трактуючи по-своєму головного героя твору. Автор роману передає бачення Франка: «Революційною сутністю поеми була єдина ідея:

велика метаморфоза, що відбулась у душі Фауста... Насамперед, отож, революція розпочалась у Фаустовій душі, а вже відтак парижани розбили Бастилію, розпалили вогнище на цілу Європу, в якому згоріли король і королева, їхні клевети й чимало-чимало невинних» (I, с. 229). Поет розуміє логіку революції: боротьба «за справедливість» завершується терором. Проте для Франка на першому місці доконечність суспільних змін, а не гільйотина, для якої всі рівні, винні чи невинні. Свою візію він передає такими словами: «Велике революційне, історичне значення «Фауста» лежить іменно в тім, що в ньому показана боротьба сильної одиниці проти гнітючих пут с у с п і л ь н о г о і с н у в а н н я» (I, с. 229).

Наш мисленик передчуває наближення нової європейської бурі. «Одна-єдина ідея, – пише Л. Різник, – тримала не менш бунтівного поета у «вічному» полоні – пророча! – ідея революції, – від сего ніде не дітися! – і тільки святій ідеї він у глухій самотності клявся «денно і нічно», – кожним прожитим днем, служити їй своєю працею» (I, с. 230). Натхнення наш поет знайшов у «Фаусті». Читаючи його в юності, Івась Франко відчув постійну присутність біля себе Лукавого як перевертеного Мефістофеля. У змаганні з ним Франко дійшов висновку, що за життя, свободу, щастя треба боротися щодня. Закономірна асоціація з відомою формулою Ренуа, що нація – це щоденний плебісцит. І справді! Нація лише тоді має право на життя, коли її громадяни щодня підтверджують відданість своїй спільноті!

Фауст побачив сенс життя в тому, що він, як сильна особистість, має служити спільноті, всім слабшим і уполісудженим. Перекладач «Фауста» проникає в чарівні глибини великого твору Гете, на що не були спроможні університетські професори-головачі. Тепер національний Пророк не боїться заперечити Драгоманову, який дорікає йому за співпрацю з народовцями, звинувачуючи таким робом навіть у ретроградстві чи відступництві.

Звісно, Франко бачив «корпоративну обмеженість» народовців. Щоб вийти на ширші обрії, він публікує статті в польських часописах («Kurjer Lwowski», «Praca», «Głos», «Ruch», «Tydzien»). Така співпраця спричинила негативну реакцію «старших» народовців. Проте поет не попускав і полякам: він критикував їх за намагання відродити Польщу в «історичних межах», що означало поневолення українців. Франко називав цю ідею «політичним безумством», виступав за добросусідські взаємини двох народів. На його переконання, при визнанні в Речі Посполитій українців за рівноправну націю і перебудові держави на засадах федерації Польща

не прогнала б, а її програш – це «непоступливість та вічно хибна політика щодо українців» (I, с. 236). Лише наприкінці двадцятого століття польська еліта змінила своє ставлення до українського народу.

Практично Франко висловив думку, яка має важливе значення для майбутнього Центрально-Східної Європи: «Самим географічним положенням, в найкращім кліматі, повздовж Чорного моря край наш призначений відіграти велику роль в цілій будущій судьбі Східної Європи» (I, с. 237). У цій тезі відтворено міжнародне значення української національної ідеї. Л. Різник запитує: «Хіба з погляду нинішнього часу – не пророчі слова?!» (I, с. 237).

Праця в польській щоденній газеті «Kurier Lwowski» аж ніяк не означала, що Франко перейшов на службу до поляків, які фактично були панівною нацією в Галичині. По-перше, він друкував статті, які стосувалися українського життя, чим виводив українське національне питання на ширші обрії. По-друге, свої польськомовні твори письменник перекладав українською мовою, що чимало значило для тодішньої української літератури на галицьких землях. По-третє, Франко писав твори для українських дітей, а це вже була турбота про майбутнє нації. По-четверте, разом з Михайлом Павликом, Кирилом Трильовським і Северином Даниловичем він створив русько-українську радикальну партію, що фактично була першою політичною партією європейського типу в українській історії.

Попри таку службу українському народові «хмут польської газети натирав шию» (I, с. 243). Франко шукає виходу, щоб унезалежитися від поляків, посівши посаду доцента університету. Доконечною вимогою для цього було читання відповідної лекції перед університетським керівництвом і професурою.

На лекцію прийшло чимало студентів, оплачуючи вхід сигаретами, які для ліберального возного, як зазначено в романі, цінувалися вище від перенусток. Памолодь зустріла лектора оплесками, що також не могло нашкодити при майбутньому розв'язанні питання про посаду. Франко прагнув показати присутнім європейський рівень лекції без «нудного пережовування книжкової мудрості» (I, с. 246). Перешкодили посаду університетського доцента не лише польські шовіністи на чолі з графом Казимиром Бадені, а й неприхильні до Франка чоловіки дієві галицьких українців, хоч причини були різні. Автор роману зазначає, що Франко «людей шанував, а ненавидів лише брехню, недбальство, зрадництво. Так і тримав у душі надію, що й співвітчизники, задля

кого він покладав своє здоров'я, свої таланти на олтар... ставляться по-дібно й до нього, – прощають йому різкість, іноді й з а р і з к у, – бо ж задля славної будучини нації! Та ні, не прощали, – із простої причини – із-за нищої амбіційності» (I, с. 147).

Не пощастило Франку й на виборах до парламенту. Поляки не пропускали його, бо українець, а доморощені політики з народовецького й москвофільського таборів чинили перешкоди як радикалові. Чи могли поляки дарувати йому творення славня «Не пора, не пора, не пора», в якому поет закликав до боротьби проти москалів і ляхів? Ще більшу бурю після виборів спричинила надрукована в столиці імперії стаття «Поет зради». Франко не тільки трактував Міцкевича як співця зради, а й намагався обґрунтувати зраду серед польської спільноти як національну хворобу, хоч і зумовлену певними історичними умовами, адже гонорові за природою поляки втратили державу. Стаття закінчується висновком, що в творчості польського поета «зрада представлена не як якась провина чи злочин, не як заперечення етичного почуття, але часто як геройство, часом навіть як ідеал, оскільки породжений найвищими патріотичними поривами». Цей ідеал серед поляків отримав назву «валленродизм». Отож, незадоволені статтю поляки проявили однакостайність: Франко був змушений покинути роботу в газеті «Kurjer Lwowski».

Неоднозначно ставиться автор роману до Франкової статті «Дещо про себе самого», в якій він висловився про Україну «зі щирістю та відвертістю – аж до найглибших глибин душевних зрухів-болів, – як той, що має право сказати своїй знедоленій матері прями слова – і навіть прикри!»). У відповідь місцеві «патентовані патріоти» закричали йому: «Ганьба!». Поета називали відступником.

Для критики чоловічих галицьких діячів було достатньо підстав: галаслива «Нова ера», яка мала встановити мир між українцями і поляками на теренах Галичини, закінчилася невдачею. З того часу до наших днів дійшов сатиричний вірш «Сідоглавому» з критикою «новоериста» Юліяна Романчука.

Франко опинився між двома вогнями – становище невідрадне! На щастя, під осінь 1894 року в столицю Галичини приїжджає історик Михайло Грушевський. Київський професор запрошує Франка редагувати «Літературно-науковий вісник» при Науковому товаристві ім. Т. Шевченка й надає йому можливість друкувати праці в «Записках» НТШ. Історика не переймали дріб'язкові галицькі чвари. Він писав: «В галицькім

українстві нема нічого революційного. Його героїзм пасивної натури. Галицький тип – це «хитрий Панько», класично описаний Мартовичем. Він буде братися за всякі спроби, щоб сповнити свій громадський чи національний обов'язок; знесе всяку поневіру; пролізе кошином, коли не пустять дверима; але відповісти активним опором він не зможе». Звісно, таку характеристику спростувала історія героїчної боротьби галицьких українців проти чужоземних поневолювачів у двадцятому столітті.

Закінчується роман «Самотність пророка» художнім аналізом Франкової поеми «Похорон». Цей розділ своєрідний: у ньому письменник Л. Різник зумів показати непересічний хист дослідника складного літературного твору. Привертає увагу уявний внутрішній діалог Франка на одній з останніх сторінок: «І голос твій усе буйніш-твердіше наливається силою, громом, – бо в душі повстає-розгортається той вогонь, що ти вище «на далеку мандрівку життя» з батькової кузні, й він усі роки додавав тобі сили та завзяття у битві з плебейством, у битві без упину, щоб всім цивілізованим аристократам доказати: і що – «я плебей? Ні, я аристократ духу! – таким родивсь, таким і згину» (I, с. 268).

Від самої коліски до останніх днів земного життя Франком опікувався Ангел-охоронець, запобігав лихим підступам Лукавого. Вже такий тристоронній перебіг подій дає підстави спростувати, що Франко був самотнім Пророком на широкому українському просторі від Попраду до Кубані, а на галицькому терені – і поготів. Зрештою, Січове Стріпачство, яке заявило про себе ще за життя Франка, – це вже неспростовний доказ. Просто назвою свого роману Л. Різник загострює наше сприйняття образу національного Пророка.

2. Плекання духовних основ національної спільноти

Доморощені «франкознавці» за часів тоталітарного режиму докладали неймовірних зусиль, щоб демонізувати Івана Франка як ворога церкви й особисто її провідника митрополита Андрея Шептицького. Романи-есеї Л. Різника «Поет і владика» (Львів: Світ, 2008. – 376 с.) – художнє спростування подібних вигадок. Анотація націлює читача на певне сприйняття твору: «Роман написаний у формі своєрідної сповіді поета перед владикою, владики – перед поетом, а обидвох – перед читачами, тобто перед народом, за пережите і передумане в житті». Композиційно твір складається з п'ятох діалогів. Чотири діалоги, умовно кажучи, охоплюють один день, а останній завершується трагічним

роком, коли розпочалася советсько-німецька війна як новий період Другої світової війни.

Письменник інтригує читача причинами переходу внука польського героя й комедіографа Александра Фредра до греко-католицької церкви, до якої належали предки його батька з відомого українського роду Шептицьких. Такий вчинок Романа Шептицького, прославленого в історії України як митрополит Андрей, сприймався неоднозначно і серед польської шляхти, і серед української людності.

Уже на перших сторінках роману Л. Різник зацікавлює читача взаєминами двох Великих Українців: «один муж спускається з аристократичних небес, а другий – піднімається з-під селянської стріхи» (II, с. 17). Обидва зустрілися на царині народної праці. Ознайомившись із Франковими закидами на своє пастирське послання «О квестії соціальной», Андрей Шептицький вчинив нестандартно для деякого з духовенства і львівської інтелігенції: митрополит вирішив навідатися до критика. Навіть рідний брат Климент не міг відразу зрозуміти такого вчинку. Так владику оцінив відвагу поета, а ще його заінтригувала Франкова думка «о єдність і солідарність» з митрополитом. Отож, опонент не спалював мостів.

«Князь Церкви» пояснив братові: «...Пригортаючи такого, як Франко, я пригортаю цілий край, і не лише Галичину, а сягаю аж до Києва» (II, с. 31). Як мудрий церковний і національний діяч митрополит переступив через особисті амбіції, а на перше місце поставив національну єдність. Так міг вчинити лише мудрий пастир. Митрополит роздумує: «Це чоловік, наділений Богом визначними талантами. То ж поведеться з ним холодно, офіційно? – негоже» (II, с. 32). У цих словах поєднується гідність і смиренність, яка властива мудрому духовному провідникові.

Зустріч митрополита з поетом змальована з особливою художньою майстерністю. Жодної банальності, ані очікуваної формальності чи стандартності. Церковний діяч заговорив з Франком про світську річ: прагне створити у Львові Церковний музей, зібравши в ньому духовні скарби з цілого краю. З якої б то рації? Митрополит признався, що ще в дитинстві українська ікона справила на нього «враження не проминальне», а Богослужінням у сільській церкві в Прилбичах так захопився, аж мати дивувалася. Романові не виповнилося й восьми років, коли він сказав здивованій матері, що мріє стати священником, не ксьондзом, а священником. Хлопець був переконаний, що Бог міг облюбувати лише таку церкву, як у його рідному селі. Не тільки батьки бачили обдарування

їхні його талантами захоплювалися навіть знайомі. Дехто з них пророкував Романові військову кар'єру, що приведе до чину генерала.

На життєвий вибір юного графа вплинули традиції роду Шептицьких. Серед його предків були єпископи і митрополити уніатської Церкви. Про діла його роду свідчить величний собор святого Юрія у Львові. Особливе враження на юнака справила смерть старшого брата. Тоді пішов поголос, що над родом Шептицьких висить прокляття, бо вони зрадили свій народ, спольщилися. Чи не вирішив Роман спокутувати провини предків, повернувшись до того народу, з якого вийшов його рідний (український) боярський рід?

Шит митрополита до Франка ошелешив його колега з «Літературно-наукового вісника». Вони зрозуміли, що «Франко для владики не є якийсь там редактор» «якоїсь там часописі», а – славний поет! письменник! філософ! критик! економіст! звісний не лише в цілій Галичині... Голос його вже – ого, який голосний! Де Відень, де Женева, де Краків, де Київ, Санкт-Петербург! А «Літературно-науковий вісник» нині, за Франка, живить поступові уми європейською наукою, а душі й серця – естетикою літературних творінь сучасного рівня, – всеукраїнського!» (II, с. 68). Декому кортіло дізнатися, чого стосувалася розмова владики і поета.

Поета не могло здивувати те, що польський граф вивчив мову народу, з якого вийшли його предки. А що вже говорити про пасторський лист до гуцулів, написаний їхнім діалектом! Повна протилежність мовофілам, що як духовні пастирі прагнули вивищитися над своїми парафіянами «язичієм»! Як згадував митрополит, після його першої Служби Божої в рідних Прилбичах до нього приходили селяни і дякували: «Перший раз ми розуміли все, що чули» (II, с. 76). До цього священники шоголошували проповіді дивною словесною «мертвеччиною», якої парафіяни не могли втямити. Українську мову доморощене духовенство називало «хлопським необразованим язиком». Андрей Шептицький шажав таку гординю за найтяжчий гріх, за причину всіх бід. Прикладом йому була мама, донька Александра Фредра, яка не могла змиритися з «упадком моралі й етики серед деяких шляхтичів», проявляла «доброту й співчутливість до понижених» (II, с. 77).

У процесі розмови Франко намагався осягнути таїну українського митрополита, адже його батьки були польськими патріотами. Мимомовно закрадалася думка про можливий «валленродизм» владики, його роль троянського коня в українському середовищі. Через мить спогади

навіювали інші асоціації: чимось митрополит нагадував образ Мойсея, створений великим Буонарроті Мікеланджело. Поет міркував: «На Мойсея ж он Мікеланджело подібний, мов дві краплі води, – такий же мону-ментальний, могутній, величний, – а ще як ті фалди, чорні, амарантові, широко розсипалися навколо фотелика... А чому ж і не стати сему чоловікові руським Мойсеєм?! А що поляк – байдуже! Пророк Мойсей теж, як свідчать історики, не міг бути чистим юдеєм...» (II, с. 71).

Проте напливали інші картини. Як забути останні криваві вибори 1897 року, коли духовенство не підтримало українських кандидатів, народовців і радикалів? Згадав судову розправу намісника краю Анджея Потоцького над «січовим батьком» Кирилом Трильовським. Хіба справедливо, що у Львівському університеті викладів польською мовою майже в десять разів більше, ніж українською? Поляки борються за від-родження своєї держави в «історичних межах», в якій українці будуть позбавлені національних права, не хочуть визнати галичанам права співати «Гей, там на горі «Січ» іде...», «Гей, «Січ» іде! Підківками брязь!» А що вже казати про славень «Не пора, не пора, не пора москалеві й ляхові служити!»? Чи не виникає думка, що проти українського народу виступають три сили: Ватикан, Відень, Польща!

Не варто забувати четвертої сили, бо в Галичині, «поміж уніатським священництвом зачервилосся від московщини» (II, с. 86). Саме тоді «тупе москвофільство», яке поповнювалося за рахунок «попівства обмеже-ного, малограмотного, консервативного, далекого від ідеї українсько-руської нації», пов'язувало надії з московським імператором, бо «Русь – єдина від Карпат аж до Камчатки» (II, с. 86, 87). Звісно, воно не могло допустити, що Русь – це Україна, а Московщина – не Русь, лишень спад-коємиця татарської Алтин-Орди.

Майбутній митрополит ще в дитинстві чув, що галицьке духовен-ство поділяється на дві категорії. Перша категорія священництва наго-лошує на «очищенні обряду», а насправді віддаляється від Ватикану, а друга – «се допотопники, убогі духом і наївні» (II, с. 87). Виходить, що з уніатським духовенством Ватикан має чимало клопотів. Де ж вихід? Над цим питанням задумувався юний Роман Шептицький.

Нагуєвицький коваль також мріяв про священницьку кар'єру для сина, проти чого була бабуня Людвіка Кульчицька з її шляхетським го-нором. Зрештою, про життя духовенства Івась до певного часу нічого не знав. Його знайомство з галицьким духовенством розпочалося в часи навчання в Дрогобицькій гімназії. Чи міг подумати, що його перша

любов з попівною Ольгою Рошкевич закінчиться драматично! Проте такий наслідок можна було передбачити заздалегідь. Попівна повністю залежала від родини, не могла чинити проти її волі. Становище Івана Абрамша було інакше. Як Ното nobilis син коваля ставив вище від особистих справ справи суспільні. Юнака не могла не полонити думка з листа Драгоманова: «Чи не пора знайти що-небудь інше сказати народу, арім того, що він п'яниця та лінюх? Не нам би, літераторам, чиновникам, священикам, що вилежуємося більше часу й викидаємо більше грошей на розваги, ніж народ, дорікати народові в лівинстві й пияцтві. Подумав би ми краще про те, чому народ п'є, чим замінити йому корчму... Про це, природно, якраз би поміркувати молоді» (II, с. 94).

Слабуватий м'язово юний Франко зачитався трагедією «Фауст» Гете і знаходить для себе зразок «сильної одиниці», яка вела на «дорогу боротьби», маючи гасло: «Лиш той достоїн честі і свободи, хто кожен день іде за них на бій!» (II, с. 96). Юнака захопила «фаустівська» ідея «свободи сильної особи». Франко доходить висновку, що революційні події на зламі вісімнадцятого – дев'ятнадцятого століть відбувалися на двох полях: *криваво* на суспільно-політичному полі – у Франції і водночас *безкровно* на духовному полі, насамперед у філософії та мистецтві в Німеччині. Попри такі відмінності вони мали спільну мету.

Під впливом Драгоманова студент задумувався над проблемами народної мови. Листи Драгоманова до «Друга» спричинилися до того, що син коваля опинився в гущі боротьби між москвофілами й народошцями. Москвофіли виступали за «образоване язичіє», за «етимологію», а народовці були за використання народної мови, за «фонетику». Молодому студентові довелося працювати з Михайлом Павликом, якого автор роману називає «гуцулом фанатичного характеру, що насамперед усією розшарпаною душею ненавидів «попів» і всюди бачив їхню «ліну руку», їхнє надужиття в требах серед селян він вивищував навіть над шкодою від жидівської лихви» (II, с. 97).

Намагаючись розбудити рідний народ з летаргічного сну, юний Франко сподівався на українське попівство, яке прокинеться і струсить «лиску москвофільську гидь». Проте інтелігенти зі священицьких родин не змогли зрозуміти його творів, зокрема містичного вірша «Наймит», в якому такі рядки:

*Той наймит – наш народ, що поту лле потоки
Над нивою чужою.*

Як зазначає Л. Різник, «попівські діти, зрозуміло, не хотіли чутися «наймитами» (II, с. 99).

Родовитий шляхтич, внук прославленого Александра Фредра, після матури 1883 року почув внутрішній голос: «Маєш бути василіянином!». Цей заклик утвердив переконання в правильності вибору – і його вже не лякала «грізна невідомість». Звісно, польська шляхта не могла схвалити такого вибору, бо вона дотримувалася земного прагматизму, як мудрого і здорового, а він ґрунтувався на засаді: «Богові – Богове, кесарові – кесарове» (II, с. 105).

Прибулий з провінційного Дрогобича Іван Франко не переймався проблемою взаємин москвофілів і народоців серед студентів, бо не знав тоді відмінностей між двома товариствами. Незабаром молодий студент зрозумів з листа від Драгоманова, як має поводитися молодь у суперечках про мову. Ніхто не збагнув суті його вірша, зачитаного на з'їзді москвофільського «Общества ім. Качковського», а він проголошував:

*Глянь, орли вже шлях знайшли
В ясну світла вітчину;
Голосів вже тисяч зве:
«Гей, вставайте всі зі сну,
Бо проклятий, хто засне!»*

(II, с. 107)

Порівняно з Франком Роман Шептицький повертався до свого народу інакше. Він уявляв себе в образі Прометея, вогненосця і людинолюбця водночас, який йде до «закутих у кайдани русинів», до «церкви занепалої», бо таке покликання вище і почесніше, ніж покликання ксьондза латинського обряду. «Жертва, отже, свідомо й вистраждана!» (II, с. 111).

Якщо на шляху до життєвого вибору Романа Шептицького стояли батьки, то перед студентом Франком не було подібної проблеми. Він залишився без батька і матері, тому мав широку свободу, не передбачав, які можуть бути наслідки. Левко Різник пише: «Івась, як на те, заглиблений аж до самозабуття у творчих вправах, занадто понадіявся на цісарсько-королівську конституцію і гадав, що він з товаришами не переступає жодного параграфа» (II, с. 115). Юний Франко, який вивчив напам'ять конституцію імперії, вважав, що дії гурту не порушують правових норм, а тому про правову відповідальність не може бути мови. Проте слуги монархії Габсбургів думали інакше. У журналістській діяльності студентів з «якогось-то забутого Богом племені русинів, у якому давно

ідема шляхетної верстви, є лише темний «поп», а ще темніший «хлоп» (II, с. 115), вони побачили крамолу. Звісно, їх не могло не турбувати, що на галицьких юнаків впливає колишній доцент Київського університету Михайло Драгоманов, який розгорнув свою діяльність у Женеві. Окрім того, не варто заперечувати різні підбурювання з Російської імперії. Щоб шинувачення були переконливіші, пришили студентам створення зброї «таємної організації».

У роздмухуванні справи гуртка українських студентів були зацікавлені поляки, які плели інтриги. Франко писав: «Пануюча польська каста мала саме тоді приховувати справді існуючий польський союз, заснований для вербування польського легіону, щоб допомогти туркам проти росії, а евентуально окупувати Галичину і утворити польський національний уряд...» (II, с. 117). Суд не турбувало те, що Франко, якому приписували головну роль у вигаданій «організації», не мав жодної зброї, крім гострого пера. Як з'ясувалося, Іван не придатний до військової служби за станом здоров'я.

Чутки про суд над Франком і товаришами, яких таврували як «дичаки-бандулиці», доходили до родини спольщеного графа Яна Шептицького. Його не могло обурювати й те, що син нагуєвицького коваля трактуював шляхетські домагання відродити «Вельку Польску од можа до можа» як «діло політично безумне, з етнографічних поглядів безпідставне, ба навіть для самої польської народності дуже шкідливе, отже ж, інепатріотичне» (II, с. 119).

Згодом такий висновок нашого мисленика підтвердило двадцятирічне існування відродженої польської держави, яка поневолила частини української та білоруської людності. Лише наприкінці двадцятого століття польська політична еліта зрозуміла, що в інтересах самої Польщі державне незалежнення України.

Як міг поставитися граф Ян Шептицький до наміру свого сина Романа повернутися до релігійного обряду далеких предків? Він сподівався, що син передумає, якщо чотири роки повчиться на правничому факультеті Ягеллонського університету. Чи захоче тоді доктор права стати уніятським священиком, служити зневаженому народові?

Для юного Франка такого вибору не було. Як символічний сприймається сон про дві богині. Одна з них, синьоока і золотокоса, принесла соняшник, щоб серце поверталось до сонця, а друга богиня, з чорними очима і чорними блискучими косами, «мовчки терн втиснула в руку»

(II, с. 122). Ці богині визначали життя поета, не давали йому переродитися у мстивого «опришка», хоч нерідко підкрадалася думка, що в тюрмі він почувався вільнішим, ніж після виходу з неї. У таких умовах народжується геніальна поезія «Каменярі», в якій боротьба за поступ показана через сон.

Прагнення Романа Шептицького стати уніяцьким священиком не могла приглушити навіть військова служба. Він витерпів насмішки ровесників, які не могли зрозуміти побожності гарного, поставного графа. Випробом для нього виявилася хвороба, після якої Роман остаточно підтвердив свій вибір. Він читав розмисли батька, який востаннє переконував сина: «... Ти вже не будеш поляком латинського західного обряду, а станеш русином греко-католицького східного обряду; ти побудешся рідного дому, розкошів графського сина, – свого коня, своїх мисливських споряджень, амуніції, своїх кавалерських речей, а замешкаєш у тісній, студеній келії, де єдиною окрасою буде розп'яття над скромним столиком, з Біблією і молитвеником; ти відійдеш від кола своїх шляхетних друзів, ровесників, ровесниць, а опинишся у товаристві лише понурих монахів; ти вільний час будеш проводити не на веселих балях серед золотої молодезі, в прекрасних палацах, а в межах монастирських murів, у молитвах, в Богослужіннях, у святочній замкнутості храмів» (II, с. 135–136).

Син залишився непохитний: його не приваблював розкішний світ, який розмальовував батько. Свій вибір Роман Шептицький не вважав зрадою, адже його рід походив з «руських галицьких бояр», а в родині були «славні уніяцькі архієреї Атаназій і Лев Шептицькі». Не переконав і такий аргумент батька: «Але ж ти йдеш від шляхетної, цивілізованої польщизни до здичавілого хлопського народу, – який бодай чи прийме тебе з довірою. Чужим ти будеш для всіх!» (II, с. 136). Син думав інакше, адже він йшов допомагати знедоленим, як цього вимагає істинна віра.

Юний Франко також мав на меті допомагати знедоленим, хоч і вбрав інший шлях. Перебуваючи в рідному селі, лише за два місяці він написав повість «Захар Беркут», «твір якоїсь високої естетичної гармонії», що призначений «і для хлопа, і для попа чи інтелігента, і для вселюдської культури» (II, с. 138). Неначе за нашіптуванням вищих сил викарбовував славень «Не пора, не пора, не пора москалеві й ляхові служити!» Вічний революціонер закликав викинути з рідної хати чвари: про соціальні незгоди не йдеться.

Чи не мучили Великого Каменяра сумніви? Автор роману передає їх словами: «Здавалось би, яка наївність! Кому ж ти, божевільцю, адресуєш свій бойовий клич? Де ж ті сміливці, що підхоплять твої слова й відкинутьсі «москалів», «ляхів», «австріяків» і поєднаються в могутню спільноту під Сяну до Кавказу? Чи почують тебе оті он «рутени», «москвофіли» з жаб'ячого царства, й навіть націонали-народовці, – у яких шкіра терміє, страх зв'язує кайданками руки, коли треба рішуче оборонити під уридового наїзду свою пробуджену молодіж?!» (II, с. 139).

Як зауважив у романі письменник (і водночас, скажу без перебільшення, мисленик), Франко на перше місце поставив «рідну хату», цебто Велику Україну на широкому етнічному просторі. Великий Каменяр побачив, що не лише національний, а й соціальний гніт українці терплять від чужинців. Це було неприховане заперечення Павликової ненависті до галицького «попівства», яке все-таки служило своєму народові!

Чи не такі наміри скеровували життєвий вибір Романа Шептицького? Цю правду, не треба бути містиком, щоб побачити в цьому незбагненню вищу силу! Не будемо гадати, наскільки юний граф усвідомлював небезпеку для національного пробудження русинів-українців москвофільської схизми, підживлюваної Петербургом. Проте його душпастирська діяльність на митрополичому престолі переконала, що нащадок унітських архієреїв не визнавав шляхетської ідеології про начебто єдність України і Польщі, бо начебто «і галицька і російська Україна й Біла Русь є частинами польської землі» (II, с. 147).

Обидва українські проводирі служили одному народові, якому в різних столицях уже написали вирок смерті. На це був спрямований Емський указ. Чи не тому в замаху на царя брало участь чимало українців! На таке запитання відповідають уже імена страчених Андрія Желябова, Миколи Кибальчича, Дмитра Лизогуба, Івана Ковалевського. У романі передані роздуми Франка: «Чи не тому смерть царя-душителя України й відкинулася вигіддю для української справи? Помимо царської волі, – парадокси життя! – вийшло так, ніби він навмисно пожертвував своїм життям на українську справу» (II, с. 142). Розпочалося, як писав Франко, «отверзіння українців», пішла «дуже жива і плідна праця коло самих фундаментів нового українського руху», що засвідчили видані томи «Київской старины» (II, с. 142).

Здавалося, що сатанинське москвофільство з його «язичієм» зазнало краху. На початку москвофіли називалися «партією твердих русинів», вважали Російську імперію за єдину спадкоємицю Київської

великокняжої імперії. «Інтелігентний язик» галицьких попів, цебто «язичіє», письменник прирівнює до «чиряка – огидного, «смердячого», а їхню писанину характеризує із вбивчою іронією: «Нормальній людині з русько-українським духом се кацапське шмаровидло ніяк не надавалося для читання» (II, с. 144). Поет розумів, що «московське язичіє» паскудне і не надається для поезії. Проти москвофілів він спрямовує свою «перчену сатиру» «Думи про Меледикта Плосколоба», «Думи про Івана Безумовича» та інших, обізвав «москвофільську рать» іменем відсталого індіанського племені «ботокудами». Франко бачив, що захланним сусідам окремішність українців не дає спокою: перші – хочуть її спольщити, другі – змосковщини, треті – змадяризувати, а четверті – онімечити.

Не легко було звільнитися з «польщизни» Романові Шептицькому: батько придумував нові й нові випробування. Спочатку послав сина до Вроцлавського університету, відтак запропонував подорож до Риму, а згодом поїздки до Росії. Та що міг вдіяти граф, коли Святіший Отець благословив Романа, схвалив його намір стати василіянином.

Для Франка мрією було сімейне життя і світська праця, хоч коваль Яць плекав надію, що побачить свого сина Іваника священиком. Невдачу першої любові з Ольгою Рошкевич не могла компенсувати ні Анна Павликова, ні Уляна Кравченко, ні Климентина Попович. Така «фальшива лукава Галичина» повернула увагу письменника до «простодушної козацької України» (II, с. 155). Шлюбом з Ольгою Хоружинською Франко не лише своєрідно поєднав Київ і Львів, а й втілював соборність українського народу, розділеного двома чужими імперіями, європейською й азійською.

Як представник типу «*Noto nobilis*» письменник зрозумів, що він – «кандидат на свіжого мученика», який поставив перед суспільством дзеркало. Л. Різник зазначає: «Його ритуальними аксесуарами були не митри, не ризи, не кадила, не дзвони, а шматки чистого паперу, каламар з чорнилом і ручка з пером, недогарок свічки чи лампа з кіптявим гнотом, – що все нервувала наструнчену поетову душу, бо треба було чистити гніт од нагару, а се переривало рівний плін «молитовного» дійства» (II, с. 157).

Для Романа Шептицького молитовне дійство не могло бути алегоричним, як для його сучасника на царині рідного слова. Він молився: «Прийми, Господи, й вислухай отсю молитву, зложену на руки Твоїх святих, а наших Покровителів» (II, с. 162). Роман ішов у невідомість, ішов під іншим іменем, до іншого обряду, до іншої нації. 9 липня 1888 року він

став монахом Андреем. Містика! Майбутній митрополит наречений іменем святиого Апостола, який відвідав нашу землю і передбачив величну долю міста на березі Дніпра.

Митрополит розумів особливості життєвого вибору Франкового й свого «Доктор ішов до своєї цілі шляхом натуральним: у своєму народі для свого народу! Питання було в єдиному: чи дозволять родичі покинути чепіги й ціп, а взятися за книжку? У моєму ж випадку було страшніше: чи легко буде родичам пережити, що їхній син покине задля покликання свій обряд, свою націю, свої традиції, своїх сповідників, зрештою, і родину... і все, що з нею пов'язане від народження... найліпші милі спогоди... своє ім'я» (II, с. 173).

Як зауважив Франко, гординя загрожувала йому також, але він не забував про «чорний селянський хліб», який допомагав досягнути здобутки людського духа. З думою про свій народ він підходив до «збратання поляків і русинів». Хіба можливе таке збратання, коли поляки прагнуть відродити «історичну Польщу»? Владика називає таку ідею «романтичним міфом», «романтичною мрією», пробує з'ясувати її коріння, зазначає: «Без тої мрії поляки вже не мислять себе поляками, – кожна шляхетська родина тримає в домашніх архівах пам'ять про жертви... Польки живуть у Європі, з Європою, але їхній лицарський дух ширяє карпатськими степами чи скіфськими... козацькими... аж до Чорного моря, – де вольність і роздолля» (II, с. 179). Щоб позбутися цього спадку від Лукавого, треба Господньої мудрості, яка має запанувати у душах найшищих польських провідників.

Звісно, поляки не зможуть спинити пробудження національного духу українців, адже таке пробудження охопило всю Європу. Отож, протидія намісника краю Анджея Потоцького й польської еліти нічого не зарадить. Франко не приховує своїх аргументів: «Імперії зазнають трансформацій, які не суперечать Господнім законам. Глобальні закони світового розвою – непорушні, – як закони руху планет» (II, с. 180). Інакше кажучи, гармонія і справедливість встановлені Господом, тому її порушення слід вважати гріховною дією. Виходить, що саме такої гармонії і справедливості не хочуть у Галичині поляки як панівна нація краю.

Митрополит погоджується з письменником, визнає його логіку *праведною*, обіцяє порушити питання, які стосуються інтересів галицьких українців у австрійському парламенті. Хто буде сумніватися, що поляки не сприймуть таку пропозицію владика як прояв зради?

Проблема зради мучила й Франка. Як дивляться на нього ті сільські дітлахи, з якими він гайнував літні дні? Чи не зрадив їх, відірвавшись від чепіг і ціпа? Письменник роздумував далі: «А як вийшов з відкритим заборолом на стежу «вічного революціонера» в особі «Номо Nobilis», що зрадив багатьох бійців-ідеалістів, які йшли сміло поруч, у перших рядах на ворога, – бо запалювати їх він запалював, і вести в бій – вів, але ніяким чином не гарантував елементарного захисту ні від жорстокостей влади, ні від сліпоти Феміди, ні від тупості деморалізованих «трупів дна» (II, с. 186).

Хіба єдине виправдання було в тому, що він страждає не менше? Б'ється як риба об лід, а чує лише звинувачення. Навіть Драгоманов з Женеви дорікає Франкові, бо той працює з народовецькими виданнями. Коли поет змушений працювати з польською газетою, жодного закиду не надходить. Хіба Франко зрадив свій народ? Він друкує лише матеріали на економічні й соціальні теми, що стосуються галицької людності, привертаючи увагу до становища місцевого селянства й ріпництва, яких пригнічують чужі дідичі й промисловці. Окрім того, в своїх статтях порушує питання про нормальні стосунки між українцями й поляками в краю.

«Польські верховоди» діють інакше. Коли налагодилися взаємини галичан з наддніпрянцями, поляки «побачили» в них антидержавну інтригу – розпочалися арешти. Не залишили в спокою Франка. Проте серед українців не подолані чвари. Народовці спрямовують свої удари проти радикалів, а з польськими шовіністами підписують угоду під назвою «Нова ера». Як з'ясувалося, від цього українські провідники не сутево виграли. Даремно чекали від поляків щирості: вони не послабили своєї агресивності.

Переконавшись у безперспективності угод з поляками, Франко виступив за консолідацію українських політичних партій (радикалів, народовців, москвофілів) перед виборами до Галицького сейму. Для спільної справи призначалися часопис «Житє і слово», а також партійні видання (часопис «Народ» і газета «Громадський голос»). А ще *мудрий і несхитний радикал* наголошував, що «перед лицем підпертого державною машиною польського шляхетства можна щось виграти лише єдиним фронтом» (II, с. 195). Проте москвофіли і старші народовці воліли бачити в сеймі дідичів і урядників. Ще гірше було через два роки на виборах до Державної ради. Щоб уникнути арешту, Франкові довелося переховуватися. Жандарми розбушувалися: десять радикалів упало трупом,

дві-тринадцять було поранено, а сімсот шістдесят дев'ять людей арештовано.

У таких умовах Франко з обуренням заявив «новоеристам» та іншим псевдопатріотам: «Мій руський патріотизм – то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі. Я можу здригатися, тихо проклинати долю, але скинути ярмо не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням» (II, с. 199). Такого докору українська громадськість не чула від часів Шевченкового послання «І мертвим, і живим...» Поет, який віддав себе повністю в жертву народові, вважав своїм обов'язком казати цьому народові, його еліті прикру і гірку правду. У поемі «Похорон» він кидав як вирок такі слова:

І чом відступників у нас так багато?

І чом для них відступство не страшне?

Для Франка соціальні інтереси були невід'ємні від інтересів національних. Автор роману спростовує твердження ідеологів тоталітарного режиму про наближення Франка до марксизму. Насправді процес ішов у протилежному напрямі. У передмові до збірки «Мій Ізмарагд» поет признався, що не сприймає «догм ненависництва і класової боротьби», а визнає «пралюдський соціалізм, опертий на етичнім, щиро гуманнім виконанні мас народних, розповсюдженні освіти, науки, критики, людської та національної свободи» (II, с. 203). Коли вживати сучасну термінологію, то маємо підстави твердити, що Франко був прихильником «соціалізму з людським обличчям».

Якщо поет Іван Франко намагався переконати свій народ, що шлях до майбутнього він зможе прокласти каменярьським молотом, то владика Андрей Шептицький надавав перевагу катарсису своєї пастви. Автор роману передає душевний стан владика: «І приходило владичі до серця почуття вини й каяття: адже ж тоті славні його предки, бояри, і зрадили своїх кривних, – піддалися королеві не тільки тілом, а й душею, і чернь почуло й підло залишили на поталу здирцям... Тепер мусиш поправляти гріх своїх предків тяжкими трудами – зі щирим серцем до своїх кривних» (II, с. 206).

А Шептицький не міг стримати сліз, коли ознайомився з життям вдовині Покуття й Гуцульщини. Хіба не із цим племенем його єднала кров предків? Тепер він визнає себе «українцем з діда-прадіда» (II, с. 204). У пасторському листі до вірних Станіславівської єпархії владика записягався: «Вже тільки для Вас маю жити, – для Вас цілим серцем і

цілою душею працювати, – для Вас усе посвятити, – ба, навіть за Вас, як цього треба буде, і життя своє віддати» (II, с. 207).

А як актуально звучать слова владики, що стосуються патріотизму. Насамперед владику піклується про здоров'я, добробут, просвіту народу і водночас наголошує на доконечності сумлінної праці, ощадності, взаємодопомоги, застерігає від ненависті, заздрості й зазіхання на чуже добро. Без просвіти не може бути нормального життя, бо «темний на рід легко марнує все, що має, і на кожному кроці дає себе ошукати» (II, с. 207). Щоб просвітити селянство, треба закладати по селах читальні. На майбутнє звернений заклик до вчителів, яких владику закликає до праці, щоб виробити в памолоді самостійність і сформувати індивідуальність, щоб нове покоління виростало моральним. Для душпастиря патріотизм не суперечить християнським переконанням. А. Шептицький повчає: «Християнин має любити всіх людей, – одначе се зовсім не перешкоджає йому найпершою любов'ю любити свою родину і свою Батьківщину» (II, с. 208). Проте патріотизм не може обмежуватися словами, бо йдеться про патріотизм у ділах: «Хто на своєму становищі працює для добра народу, сповняючи свій обов'язок, той є ліпшим патріотом, ніж той, що багато говорить, а мало робить» (II, с. 208). В іншому посланні єпископ закликає зміцнювати родину.

У праці бачив патріотизм і Іван Франко. Як відомо, тепер готується стотомове видання його творів. Справді титан праці! З ювілейними промовами на відзначенні його двадцятип'ятирічної діяльності виступали Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський, Михайло Павлик, Наталя Кобринська, голова «Академічної громади» Гриць Гарматій. Автор роману зазначає: «Кожен промовець випишував котрусь ювіляріву іпостась – ювілейно яскраво, – хто – письменську, хто – наукову, хто – громадську, політичну... а вкупі, всі іпостасі, сплівшись воєдино, творили завершений образ невтомного «Каменяря» на дорозі до поступу» (II, с. 210). А сам ювіляр не спочивав на лаврах, розуміючи свій каменярський шлях. Парадоксально – він подякував навіть ворогам, бо вони змушували до боротьби за високі ідеали.

Другого дня в театрі Скарбка українська громадськість Львова відзначала столітній ювілей новітньої української літератури, яку започаткував Іван Котляревський. Апофеозом прозвучали Франкові слова:

*Довго нас недоля жерла,
Досі нас наруга жре,
Та ми крикнем: «Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмер!»*

Тріумф не тільки поета, не тільки української літератури, а й українського духа Свободи! Як пише Л. Різник, «мало не розсипався на друзки старенький театр, коли переповнена велика зала відгукнулася на сі слова громом оплесків» (II, с. 214).

Порозуміння поета й митрополита своєрідно підсумував господар дому «Чи владика «згори», чи я «знизу», але волею Всевишнього ми зустрінемося в єдиній точці, – якщо йдеться про «службу»... Все решту – епопій марнославно, – що їм важніша своя персона, а не їхнє діло» (II, с. 221). Поет попросив прощення за «деякі некоректності», повернувшись у певних трактуваннях у своєму відгуку на пасторське послання митрополита. Про нього ніхто з учасників діалогу не згадував упродовж цих довгих годин розмови, але він нуртував підспудно. Зрештою, митрополитова візита до Франка була спричинена саме цією публікацією.

Мудрий митрополит не проявив жодного обурення, лише зазначив, що душпастир і поет йдуть до однієї мети, але різними шляхами. Владика пояснював: «Церква не виробляє теоретичних основ економіки, історії, kwestій соціальних. Мені більше розходилося не о научні знання, а направити кожного священика на дорогу розуміння, що його любов до Бога має бути опосередкованою – через любов до ближнього, увагу до його домашніх справ і клопотів, до господарчого життя, до етичних і соціальних цінностей кожного з пастви» (II, с. 221). Зрештою, душпастир зауважив, що так само до цього питання підійшов поет у поемі «Іван Вишенський».

Автор роману зазначає: «Таким чином виникла усна угода. Підписано й припечатано її лише виразними проблесками в очах» (II, с. 222). Проте з від'їздом митрополита, як веде далі письменник, уявний діалог поета і владика тривав. Тривав на певній відстані і не обмежений часом виміром. Можна сказати, що цей своєрідний діалог не закінчився тоді, бо порушені двома найбільшими національними постатями двадцятого століття питання не втратили актуальності. Поет переконався, що митрополит «прийшов з'єднати зі Вселенською Церквою нарід усієї України – і volens-nolens буде сприяти соборності й відродженню Української держави» (II, с. 223). Висновок митрополита з діалогу передано такими словами: «О, якщо русини мають такого мужа, як доктор Іван Франко, то й на правду: даремні сподівання поляків, що коли-небудь їм вдасться хоч би втримати русинів під своєю гегемонією» (II, с. 226).

Повернувшись з вулиці Понінського, митрополит довго розмірковував на Святоюрській горі над підсумками візити. Л. Різник називає

ці роздуми «Діалогом Кир Андрея з Ангелом». «На самоті митрополит Андрей відразу й скинув ту благодушну маску й вернувся до внутрішнього бачення візити гострозоро й відверто; властиво, дав собі волю в правдивому пошануванні пережитого, – нехай емоції, що досі перед людьми були приглушені й викривлені, заговорять самі про себе; нехай зіткнуться з розумом, – щоби можна чітко вияснити, де на правду здобуто якусь вікторію, а де таки битву ганебно програно...» (II, с. 231). Митрополит їхав до Франка з наміром дати зрозуміти, що поет помиляється, а вийшло інакше. Владика попросив дозволу благословити родину господаря.

Перевтомлений владика неначе відчув присутність Франка у митрополичих палатах на Святоюрській горі. Поет зазначає, що в його статті нема навіть тіні недовіри до владики, а, навпаки, наголошено, що нарешті Україна дочекалася мудрого митрополита, архіпастиря від Бога. Ще раз розгорнувши «Вісник», владика інакше оцінив статтю: побачив, що «Франко – мудрий, досконалий, чесний перед собою і Богом», «не носить із своїм розумом, не хизується, не прагне підкорити собі слабших» (II, с. 234). Франко постав у новому світлі – це був, як переконався митрополит, *правдивий Франко*. Тепер владика дякував Творцеві, що у розмові з поетом «зберіг належну митрополичу гідність і рівновагу».

Водночас митрополит відчув свою перевагу перед Франком, який вірить у силу земних велетів думки. У цьому його Ахіллесова п'ята, бо шлях такого поступу недовговічний, закінчується зі смертю людини. Шлях, який торує митрополит, нескінченний, не знає смерті. На противагу «недовговічним проводирям земних цивілізацій» Бог – це таке джерело «творчої потуги людського роду», що ніколи не вичерпується.

Останній розділ роману не претендує на оригінальність назви. Це – останній діалог «На калиновім мості», що обсягом становить третину книги. «Калиновий міст» – життя Великого Митрополита за сім років міжвоєнного періоду. Письменник вибрав конкретні роки, щоб наголосити на їхніх особливостях у подвижницькій праці владики.

Рік 1930-й розпочинається з повідомлення про невиліковну недугу «Князя Церкви». Митрополит сприймає такий безапеляційний вердикт як випробу наприкінці життя, тому не втрачає надії, не впадає в розпуку, а про нарікання чи плач-розпуку не могло бути навіть мови. Пережити випробу владика зміг лише силою духу. Він порівнював себе з Франком: різниця лише в тому, що йому відібрало ноги, а Франкові – руки. Андрей Шептицький зберіг привітання від Франка, яке поет написав «здорованою» рукою.

Про поета не забули в його сімдесятиріччя. «Пророк був – і залишався пророком, – навіть по смерті слово його довічно випромінює щирою енергією» (II, с. 243).

У геніальності Франка не сумнівається не тільки митрополит – так само думає ректор Академії Йосиф Сліпий. Єдина українська вища школа Попри підступи польської влади ректор не поступається жодним погрозам, а йде далі: вже задумав реформувати Академію в Український католицький університет. Університет вдалося відкрити не в Україні, а в Римі. Та настане певний час – і навчальний заклад буде перенесено до Львова. Чи не чудо!

Граджений Франко у відчай написав статтю «Поет зради», бо польські соціал-демократи зламали слово. А хіба інакше вчинили польські владці після «визнання» Східної Галичини за Польщею? Відразу після ухвали Ради Амбасадорів 15 березня 1923 року відмовилися від зобов'язання надати українській Галичині автономію. Словами Л. Різника митрополит осуджує *пацифікацію*: «Гей, люди! Чи мислимо, що в центрі Європи є держава, де карателі в наш час підливають нафту до цукру й муки, а розумніших селян розпинають і б'ють шомполами до крові чи й смерті?» (II, с. 253). Митрополит не лише уболіває за свій народ, а передбачає падіння українського Самсона, який розвалить польський палац, коли в шабому бенкетуватимуть очманілі від захоплення галицьких земель погани. Напевно, така думка зародилася тоді, коли маршалок Пілсудський відмовився прийняти митрополита, хоч подібного не допускав навіть імператор Франц Йосиф I.

Якби Андрей Шептицький стояв на ногах, аргументувати свої думки перед чужинцями було б легше, адже він виступає як заступник більш ніж тридцятимільйонного народу. Звісно, польські владці маліли перед прочитанням статтю уніятського пастиря, – шестифутового велетня з мальовничо змодельованою головою мудреця», який переконував, що «насильство породжує насильство» (II, с. 258, 260). При зустрічі з миршавим польським міністром митрополит побачив перед собою «грубість і обмеженість закутого в броню своїх відомчих приписів чиновника, що, як пес, пишалує поневолений нарід і тримає нещасного в голоді і холоді» (II, с. 259). Коли не послухав польський міністр, митрополит знаходить підтримку аж у Ватикані.

Митрополита мучать не тільки кривди, завдані його народові, а й безумство москвофілів, які заперечують право українського народу на вільність. Він прирівнює москвофільство до тяжкої рани чи навіть страшної виразки на тілі українського суспільства, вважає його дія-

вольським явищем. Після Франка не стало гідних борців проти агентури московського царя.

Діяльність нашого «Князя Церкви» не закінчуються межами Галичини. Доводилося відвідувати українців за океаном. Наш митрополит започаткував екуменічний рух, намагаючись привести до порозуміння роз'єднаних християн. Водночас праця владики не обмежувалася духовними обов'язками, адже митрополит представляв свій народ у Палаті Панів. Тоді стало на порядок дня питання про відкриття у Львові українського університету. Ось його аргумент: «Нарід, що начисляє три з половиною мільйона, займає четверте місце серед націй імперії, не може обійтися без університету» (II, с. 271). Митрополит нагадав, що українці мали високі школи вже в сімнадцятому столітті.

Проти українського університету виступали не лише «братні» поляки, а й «братні» росіяни. Позиція поляків ґрунтувалася на тому, що галицькі українці неосвічені, але саме вони, як фактично панівна нація в Королівстві Галичини і Володимирії, протидіяли просвіті місцевої людності. Звісно, українського університету в столиці королівства вони не хотіли бачити. Петербург навіть погрожував Австрії війною, якщо у Львові відкриють університет.

Боротьба митрополита за український університет ще більше посилила протидію з польського й російського боків. Поляки плекали надію, що внук польського письменника Александра Фредра спрямує свою діяльність на колонізацію місцевої людності. Отож, захист митрополитом української справи не міг подобатись полякам. Росіяни нападали на «Князя Церкви» з інших позицій, звинувачуючи його в тому, що владика начебто «робить все, що може, аби сполонізувати й романізувати свою російську паству» (II, с. 274). Такі твердження Л. Різник називає кардинально протилежними, іронізує щодо «російської пастви», під якою українофоби, напевно, розуміли доморощених москвофілів. Професор Степан Смаль-Стоцький зазначив, що митрополит є стійким і гарячим прихильником української національної ідеї. Саме тому владику опинився під перехресним вогнем поляків і росіян. «Зрештою, – читаємо в романі, – нема чого дивуватися з обидвох сторін: з польської та російської, – бо кожна сторона прагне втримати під своїм впливом територію з українським людом; в такому разі кожен, не вагаючись, піде до спілки зі своїм дияволом, аби лиш не дати українцям піднятися врівень з іншими народами» (II, с. 276).

Митрополит бачить, що боротьба проти нього, разом із боротьбою проти Франка, охоплювала не лише терени Галичини, а вже вийшла поза межі України. За кордоном не розуміли української проблеми, ориєнтувалися на чужі інтерпретації. Таке саме становище сьогодні, адже ця світова громадськість особливо впливають російські засоби масової інформації, антиукраїнські за своїм змістом.

Удари проти нашого митрополита посилювалися в роки Першої світової війни. Царський намісник Галичини Георгій Бобринський не міг простити нашому «Князеві Церкви» те, що митрополит не дав змоги розвинути в Галичині підступну діяльність москвофілів як вірних підніжків царизму. Московські окупанти арештували Андрея Шептицького й вивезли до Росії, де владику змушений був витримувати утиски тамтешнього духовенства, яке не перебирало підступних методів.

Поза межами рідних земель митрополит згадував Франків «Похоронів». Не могло не тривожити те, що інші нації перед зовнішнім ворогом об'єднуються, а українці, навпаки, розпадаються «на ворожі одна одній часті», відразу плодяться, як писав поет, зрадники і відступники, а вони вважалися пристати до московського чи польського берега. У воєнний час галицькі москвофіли підбурювали окупаційну владу до розправи з «заєзичниками».

Підневільне життя нашого митрополита в російському полоні змінилося після Лютневої революції. Народилися сподівання, про які чинилося в романі: «Країна «рабов и господ» за яких кілька місяців круто перевертається у країну вільних громадян. Велетенський, потворний баперський спрут-вампір на очах здыхає, перевертається на гору тліну, що смердить на цілий світ, знесилені мацаки його вже нікого не лякають, а стають привабливим харчем для охочих до падлини» (II, с. 289). Наш митрополит триумфально в'їжджає до революційної столиці. При його участі був скликаний єпархіальний собор російських уніятських священників і створена Російська Католицька Церква на чолі з екзархом Леонідом Федоровим. До речі, вона визнавала зверхність нашого митрополита.

Урочисто зустріли владику в Києві, хоч взаємини із соціалістичною Центральною Радою не могли бути простими. Особливе ставлення до «попа» проявляв голова уряду Володимир Винниченко. На панахиді в переповненому храмі владику відзначив роль Івана Франка як трудившиця на царині утвердження держави, яка постала з попелу історії. У романі передані роздуми митрополита: «Щойно рік минув од його

кончини, а вже видно по всій Україні плоди його творчого засіву. На майданах нині розлягаються піснеспіви-гімни з тисячних уст на його слова – і живлять свідомість людей до budouчого державницького буття на віки. Він, що націю невтомно будив – і з нею буде вічно. А ми будемо за нього молитися – просити Господа наблизити сего святого чоловіка до своїх Престолів!» (II, с. 293).

Іронією історії було те, що російський архієпископ Євлогій, який втік від більшовиків, змушений був звернутися до нашого митрополита. «Князь Церкви» не згадував про кривди, яких завдав йому православний владика в часи московської окупації Галичини. Хіба лишень йому? Клерикал царславної церкви намагався знищити Українську Греко-Католицьку Церкву, яку очолював митрополит.

Як мав повестися наш владика? Він вчинив по-християнському: надав йому притулок. Проте втікач не проявив толерантності. Його візантійське лукавство виказало запитання до митрополита: «Як це ви, представник польського аристократичного роду, очолюєте український рух, що проводив війну з поляками?» Господар Святоюрського храму відповів із властивою йому гідністю: «Дозвольте зауважити, що Шептицькі – рід руський, але в сімнадцятому столітті спольщений. Предки наші зрадили руське ім'я, я ж виправляю помилку предків» (II, с. 296). Відповідь була неочікуваною для російського лукавця. Який висновок? Чи не варто згадати відоме наше прислів'я: «Скільки вовка не годуй, а він завжди дивиться в лів!»?

У часи недуги біля митрополита завше духово був присутній Іван Франко, який також не піддався Лукавому, хоч той здротував йому руки. Андрей Шептицький роздумував: «Поет не декларував своєї покірності Господній волі, віри в Боже об'явлення, але був істинно праведною людиною, завше лише пам'ятав одне – про свій довг перед Богом і перед людьми» (II, с. 304).

Ще більше тривожив політичний розбрат між українцями. У «Слові до української молоді» митрополит наголошував: «Легше часами кров пролити в одній хвилині ентузіазму, ніж довгі літа з трудом сповняти обов'язки і двигати спекоту дня та жар сонця, і злобу людей, і ненависть ворогів, і брак довір'я своїх, і недостачу помочі від найближчих, і серед такої праці аж до кінця виконувати своє завдання, не чекаючи лаврів побіди, ані винагороди за заслуги!» (II, с. 307). Як владика Андрей Шептицький не схвалював підпільної боротьби, але розумів, що українська молодь у Галичині «розлючена урядовим колонізаційним набігом» (II, с. 308). Де вихід? Митрополит розумів: «Цілковитий осуд її дій, ціл-

вдана відсторонення від її нинішніх інтересів, патріотичних поривань
лише нашкодить їй ще більше, вона замкнеться в собі в приреченні на
ще страшніші гріхи та похибки» (II, с. 308). Довелося проявляти терпели-
вість, хоч відчувалося наближення катастрофи.

Давалося, що «у сімнадцятому-вісімнадцятому році після століть
владдержав'я українці ступили на «землю обітовану»... свою державу!»
(II, с. 313). А що вийшло? Те, що заповідав поет про «гебрейське цар-
ство»:

*І не вспіє воно розцвісти,
Й розлетиться на часті,
Щоб у пащу могутніх сусід
Часть за частю упасти*
(II, с. 313)

Митрополит проаналізував причини втрати державності. Вони не
лише залежали від нинішнього покоління українців. Історичні події
зумовили «і природні хиби нашої національної вдачі, і брак свободи,
і державного життя». Негативно впливали на культуру народу бацили
і глибоких теорій. Не варто відкидати помилки політичних провідників. А
це була «зла воля наших противників та ворогів» (II, с. 314). У нових умо-
вах митрополит виводить національний рух на шлях *справедливості,
лицарської честі, невтомної праці* – лише так можна забезпечити тор-
жеству національної ідеї. Владика згадує «Одвертий лист до галицької
української молодезі». Франко мав на оці українську памолодь, але він,
не вважає душпастир, підходить до юнацтва різних країн (Росії, Німеччи-
ни, Італії, Іспанії, Франції і навіть Польщі).

Надії «Князя Церкви» пов'язані з черговим унійним з'їздом, бо лише
християнська єдність спроможна протистояти фашизмові й більшовиз-
мові. Яке актуальне передбачення Франка! Митрополит зазначає: «На
співісний день нікого зі світових учених не можна поставити поруч з
ним в передбаченні того, якою буде соціалістична держава, якщо вона
здійсниться» (II, с. 334). Наш учений прирівняв марксистську народну
державу до «величезної народної тюрми». Проте навіть Франко не міг
передбачити, що на чолі такої держави може стати *диявольський тиран*.
«Чи не ліпше польському урядові знайти порозуміння, цивілізоване,
людське, з національними меншинами, пригорнути кожного громадя-
нина, як рідного, і врятувати вітчизну від руїни, яку несуть комуністи?!»
(II, с. 337).

Як застерігав митрополит, настав трагічний 1939 рік. Нова московська окупація, як і в 1915 році! Андрей Шептицький думає про свого наступника. Посланець до Ватикану приносить згоду від Святішого Престолу, щоб на чолі церкви в майбутньому став Йосиф Сліпий. Не може не турбувати владика знищення національної школи, особливо пере-кручення історії та літератури, нав'язування російської мови, енкаведистський контроль за навчальним процесом. Він вимагає забезпечити свободу совісті, як передбачено в «сталінській» конституції, а також використання української мови в державних установах. Владика закидає енкаведистові, що більшовики принесли мир, який «тримається на «багнетах», на «маузерах» і «наганах ваших спецслужб» (II, с. 357).

Не ліпше було за німецьких окупантів, які розпочали репресії після того, коли українські патріоти проголосували за відновлення своєї держави. Владика вже давніше висловив думку: «Нічого так людство не бажає, як правди і справедливості, ніщо так людство не вражає і не болить, як брак правди і справедливості у земному житті» (II, с. 361).

Митрополит турбується про долю українського народу, розмірковує: «Українці упродовж історії не раз втрачали свої державницькі еліти – королів, князів, гетьманів, шляхту, а «тухольська громада» завше залишалася непорушною і зберігала національну субстанцію живою; вона, та субстанція, за найменших сприятливих умов розросталася й обростала новою елітою, – поки за нових лихоліть в черговий раз не обтинав її меч свіжого окупанта» (II, с. 366). Отож, Франко мав рацію, коли трактував автономну громаду як ідеал, цеглину власної державності. Чи не тому більшовики голодомором винищували нашу сільську громаду? А німці навіть в умовах війни хочуть ділити родючу українську землю між своїми вояками!

«Як будувати нашу хату?» – питання, над яким задумується митрополит у роки Другої світової війни. Під *хатою* владика розуміє *державу*. Окрім того, душпастир не погоджується з твердженням про необмежений індивідуалізм українців, бо його заперечує наша громада. Дорогу до «нашої хати» обґрунтовував Франко у промові до сорок третіх роковин завершення земного життя Шевченка. Митрополит наголошує: «Ясно, як на долоні, що Рідна хата не постане, якщо не буде українського моноліту» (II, с. 374).

У цьому пункті сходяться не тільки життєві, а й духовні дороги двох Великих Українців – Душпастиря і Каменяря.

3. Державотворча ідея підневільної нації

На початку роману «Доктор і професор, або На шляху поступу» письменник майстерно передає душевний стан Михайла Грушевського після приїзду до Львова. Молодий професор опинився в невідомій атмосфері європейського міста, про яке він знав лише з розповідей знайомих киян. Чи відповідають перші враження його уявленням про столицю володарів великої півтисячоліття тому Галицько-Волинської держави? Вони піднесли прапор імперії Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха і створили потужну національну державу, до якої в певні часи належав навіть золотoverхий Київ. Хіба не благодатний ґрунт для історика, який плекає амбітні плани відтворити славу свого народу, надихнувши його на самовіддану працю на царині національно-державного відродження?

Для М. Грушевського як прихильника філософії позитивізму немає сумніву, що історію творить народ. Народ – це головний герой історії! Погляд новий не лише для вчених столиці королівства Галичини й Володимирії! Щоправда, молодий історик спирається на гегелівську триаду, за якою *антитеза* заперечує *тезу*, а відтак твориться *синтез*. Автор роману доклав чимало зусиль, щоб не підмінити художнього змалювання подій публіцистичними розмірковуваннями. Як відомо, учень Володимира Антоновича вважав за тезу нашого державотворення *княжу добу*. Після неї настала *козацька доба* – це вже антитеза, а далі – треба говорити про *добу національно-державного відродження* як синтез.

Молодий професор приїхав працювати до Львова, коли галицькі націоналісти досягли угоди про взаємини з польськими провідниками, що проголосили не надто скромно – як «нову еру». До незгідних з такою політикою належав Іван Франко, ім'я якого мимоволі виникає при зустрічах професора з різними львів'янами. Ще у Києві М. Грушевський довідався про Великого Каменяра від Олександра Кониського.

Перша лекція молодого історика – серйозна випроба для вихованця Володимира Антоновича. Зацікавлених чимало – аудиторія не вміщає всіх, перейшли до більшої лекційної зали. Лектор наголошує на ролі громади, голосу якої не слухали князі й бояри. Він зазначає: «Громада становилася цілковитим господарем свого ґрунту, своїх справ, і тільки в зверхніх справах стикалася з устроєм княжим» (III, с. 49). У цьому, на його думку, головна причина «монгольсько-татарської катастрофи». Якщо історія поділяється на певні періоди, то їхню єдність забезпечує лише народ, народна маса. Наприкінці професор звертається до слуха-

чів, насамперед до молоді: «Шукати... завше шукати й ніколи не задовольнятися; не сподіватися, що посів цілком усю істину, так що всякий інший погляд, інша вихідна точка в тій справі неможлива, абсурдна» (III, с. 49–50).

Серед слухачів М. Грушевський побачив рудого, високочолого чоловіка. Це – Іван Франко. Лекція була для письменника своєрідною сатисфакцією, адже на таких засадах побудована його повість «Захар Беркут». Проте Франко показав, що тухольці не піддалися татарам, щоб досолити князеві та його бояринові, а дружньо чинили опір – і потопили чужих нападників.

Ідеалізація вільної громади – і не більше! Повістяр намагався переконати читача, що громадівський соціалізм, який обстоював його тодішній учитель М. Драгоманов, має в нашій історії глибоке коріння. Так вимагала доктрина, а не історіософія! Звідси – феномен «болоховців», які пішли на службу завойовникам, бо не хотіли підпорядковуватися своєму князеві, платити данину. У повісті Тугар Вовк показаний як зрадник, але тухольці виступають не тільки проти боярина: вони не хочуть визнавати влади князя Данила Галицького. Чи не варто задуматися над «тухольським синдромом» нині, коли Україну тривожать події в Донбасі? Доречно задуматися також над глорифікацією в нашій літературі співця Митуси, який обурювався політикою князя напередодні монгольської навали.

М. Грушевський – чільний представник народницької школи в нашій історії, яка знецінювала роль держави. Хибність такого підходу негативно вплинула на відродження нашої державності в період національно-визвольних змагань 1917–1921 років. З таким досвідом треба підходити до твердження, що «народ, – єсть єдиний герой історії» (III, с. 49). Окрім того, не варто ототожнювати поняття «народ» і «народна маса». «Народна маса» – це неорганізована сукупність людей, яка не може бути героєм в історії.

Зрештою, заслуга М. Грушевського як історика в іншому. Він обґрунтував тяглість історії українського народу, розпочинаючи з антського періоду, протиставив нашу історію історії північних угро-фінських племен, як основи російського народу. Звісно, функції письменника не тотожні функціям вченого. Автор роману Л. Різник ставив перед собою інше завдання. Повернімося до перших сторінок твору. Історик сподівався, що Львів дихає українським повітрям, та вже зустріч на вокзалі з візником змушує задуматись, адже той заговорив польською мовою.

Ще півстоліття тому вона панувала в Києві, доки царський уряд не змогли нашій княжій столиці, створивши для тубільців гетто на Подолі.

У центрі Львова української мови не чути. Лише на ринку вчений чує її своєрідний бойківський діалект. Проте сам прибулець з Києва не має жодних намірів пристосовуватись до нових для нього обставин. І ректором університету професор розмовляє рідною мовою. «Дива! Чому? – то ректор і манерами, і бесідою хоче конче сподобатися молодому, ще мало «знакомитому» професорові, – який принципово тримається української мови! Ректор!? У полонізованому Університеті! І сам поплив! Невже лиш з причин вишуканої шляхетности?» (III, с. 23).

Професор не переходить на польську при зустрічі з місцевим чиновником, що, безумовно, дивує не тільки урядників. Для цього вони мають вагомий підстави, бо перед ними не якийсь миршавенький чиновничок, а козарлюга, довга борода надає постаті молодого професора особливої маєстатичності. Окрім цього, ніхто не може ігнорувати того, що рекомендував двадцятивосьмирічного професора видатний львівський історик Володимир Антонович, якого шанують у науковому світі. «Учений такої скалі, як Володимир Боніфатійович, кого-небудь в ученики не візьме, кого-небудь замість себе на Львівський університет не запропонує, – де він, громадівець, приятель Барвінського, міг би сам розправити крила орла степового» (III, с. 10). Такі аргументи неодмінно зустрілися з позицією самого В. Антоновича. Чому він сам відмовився викладати у Львівському університеті? Поважний вік? Але йому лише шістьдесят? Турбота про працю дружини в місті короля Лева? Причини поважні, але, як здається, не достатні.

Про майбутнє професора М. Грушевського у Львові турбувався ще й знайомий І. Франко. Мав приклад своєї дружини, яка після переїзду з Києва «нещасна, як та, що надвічно замкнена в казематі з прозорими, але непроникливими стінами» (III, с. 11). Обтяжений родиною І. Франко також вимушено пішов «у найми» до сусідів: праця в польському часослові не надто приємна для українського письменника, хоч він не кричить душою і працює на користь свого народу, привертаючи увагу до його жалюгідного становища.

Полонізований Львів не міг подобатись молодому професорові, хоч порівняно з Києвом видався європейським містом. Звісно! Він не буде повертатися на береги Дніпра. Як поводитися? М. Грушевський згадував настанови вчителя: «Антонович радив сподобатися полякам – і тим нашим колам, що в угоді з поляками, – аби мож' було ще «коє-што»

витиснуть з «нової ери» (III, с. 31). Молодий історик плекає мрію подати по-новому курс історії України. Він аргументує, що «історія України-Руси неперервна», а забезпечує цю неперервність народ. Такий підхід дасть змогу зрозуміти ідеали народу, його державний лад, економічний і духовний стан. Відтак історик дійде висновку: «На жаль, на шкоду нашій державності князівсько-дружинний устрій на Русі не розвинувся до королівського, як то у Польщі...» (III, с. 33). А як поєднати цей висновок з найголовнішою його тезою про роль громади?..

«Новоеристи» намагаються повчати молодого професора, ізолювати його від Франка. Автор роману передає повчання Анатолія Вахнянина: «Не будівничий він, любий пане, зі своїм хистом, не «каменярь», а руйнівник; не прагне єднати всі сили для спільної мети, а лишень розсварювати. Вам би варто його дуже остерігатися, – щоби скласти собі добру опінію серед порядного руського громадянства. Він – лис! Хитрий і підступний! Казуїст! Накинути свою думку вміє так делікатно, що не зглянеш, коли вже в його пазурах...» (III, с. 42). Прибулий киянин уважно слухає: він уже переконався, що до всього треба ставитися критично, нікому не довіряти. Ось професор зауважує, що в університеті українською історією «і не пахне». Співрозмовники отетеріли після таких слів. Щоб якось вийти з глухого кута Олександр Барвінський, «старий дипломат», вдався до менторства: «Професорові – як людині свіжій – поки що все в нас видається дивним. Важно не впасти у розпуку... поки не досягнете картину нашого життя в цілості – в повній скомплікованості» (III, с. 43).

У Львові Грушевський поринув у вир невідомих подій. Звісно, молодий професор не сподівався, що місто аж так сполонізоване. З Києва йому радять вивчити польську мову, але він вважає, що лише тоді розмовлятиме з поляками їхньою мовою, коли вони визнають права української мови. Не буде також користуватися чудернацьким московільським «язичієм», бо він, син *потомственного* козака, не буде в нікого запобігати ласки.

Наслухавшись чимало про Івана Франка, молодий професор нікому не висловлював відверто свого ставлення до письменника. Неждано-негадано до нього звертається сам син нагуєвицького коваля, повідомляє, що має «багатий збір апокрифів і легенд з українських рукописів» (III, с. 65). Звісно, Грушевський не міг не зацікавитися таким повідомленням, адже треба думати про розвиток української науки.

Перша зустріч професора Грушевського з доктором Франком закінчилася, що вчорашній киянин саме від нього прагне дізнатися про подальше життя. Ще в Києві чимало наслухався, особливо від О. Кониського, про «нову еру», а вже у Львові побачив, що ставлення до такого українсько-польського порозуміння неоднозначне. Скоро навіть більшість народовців на чолі з Ю. Романчуком відмовилася від політики «нової ери», побачивши небажання поляків визнати реально рівні права українців. Не визнавали «нової ери» галицькі радикали на чолі з І. Франком.

Киянин намагався зрозуміти причини пошвавлення у Львові москвофільства. Гість відкрив деякі таємниці цієї течії, обґрунтував її неоднорідність, бо, зрештою, назву «москвофіли» дали поляки, щоб ще більше компрометувати українців перед австрійською владою. Безсумнісно, було б неправильно заперечувати «москвофільство сикофантство та шпінонське, що є службою нинішньої російської державної машини; москвофільство платне й гідне всякої погорди» (III, с. 84). Як уже зазначалося, в Емському указі був засекречений пункт про фінансову допомогу таким галицьким москвофілам.

На міжпартійні міжособиці накладалися неприязні взаємини цільових діячів. Найбільше турбувало Грушевського те, що міжпартійні чвари заважали на наукову працю, а він мріяв про перетворення Наукового товариства імені Т. Шевченка в Українську академію наук. Професор роздумує: «От якби Франка «запрягти» до роботи в Товаристві, то ще з дідькома такими можна з певністю розраховувати на Українську академію наук, – що простягне свої крила й на Велику Україну-Неню» (III, с. 117). Саме тому поет здумівся, що Грушевський відмовився від участі в комісії, яка готувала габілітацію Івана Франка на доцентуру. Причину він пояснив однозначно: «Міркую: справжнє місце його – в Науковому товаристві. Заглиблений у наукову працю, якнайменше викликав би на себе розмаїтого «партійного» вогню» (III, с. 96). Знаючи ставлення до поета з боку намісника краю, професор був переконаний, що поляки не допустять українського патріота до університетських викладів. Водночас йому імпонує те, що Франко не лукавить навіть тоді, коли йдеться про його однопартійців, «сміло прагне втягнути галичан у європейський культурний світ», але вчить переймати з нього далеко не все, а лише те, що корисне для нашого народу. Розчарувавшись у діяльності галицьких радикалів і не погоджуючись з тодішньою «формою народовства», Веревка Каменяр прагне долати граніт науки.

Стан Франка письменник передає внутрішнім монологом: «Я на границі розпуки, – можу вам признатися! От чехам, скажімо, добре: перед лицем цісаря вони самі – в себе чуються панами. Правда, в них є власна шляхта. Ми ж, русини, не самі – нас стискає в «обіймах» польська шляхетчина» (III, с. 115). Ганебну роль польської шляхти на галицьких землях Франко показав у романі «Основи суспільности». Свій намір він передає такими словами: «Прагну доказати, що поляки, тримаючись за свою шляхту як еліту нації, дивляться назад... а не в будучність... собі на шкоду» (III, с. 117). У цьому закорінені трагедія не лише шляхетства як каста, а й особистості, яка втратила лицарський дух і просякнута голим прагматизмом. Деградацію шляхти підтверджує молодий граф, якого називати аристократом нема підстав. Лукавство польської шляхти проявилось під час габілітації Франка на посаду університетського доцента. Керівництво навчального закладу начебто сприяло претендентові, бо знало, що намісник граф Бадені не допустить його до викладацької праці.

Професор Грушевський не прийшов на лекцію претендента, присвячену поемі «Наймичка» Тараса Шевченка. Оправдання серйозне: наукова поїздка до Москви. Потім історик відвідав батьків у Владикавказі, де розповідав про амбітні наукові плани. Він намірився написати багатотомову «Історію України-Руси», відштовхуючись від нашумілого трактату «Історія Русів», щоб спростувати фальшиву «карамзінщину». До речі, белетризована російська історія Карамзіна була написана на доручення імператриці Катерини II, яка докладала зусиль, щоб ще більше посилити централізацію євразійської імперії.

Прогнозуючи майбутнє, молодий професор переконує батька, що час імперій минає, не допоможе жодна мімікрія. Він переконує батька, що національні вимоги ставлять не тільки соціал-демократи, а й набирає потужної сили національно-демократичний рух – і «сі фактори й розіпруть імперські туші, зажавшієся, із нутрі, а російську – в першу чергу» (III, с. 131). Потрібне наукове обґрунтування минулого українського народу, яке знищить імперію, бо терор спроможний знижити лише тирана – не більше. Правдива історія українського народу буде його «пашпортом» на майбутнє. Молодий професор викладає своє бачення цього майбутнього: «Сусідні народи, могутні, звісно, з часом, деградують, – закон розвою! – а наш народ, «загартований у тяжкій боротьбі за існування», із могутим спадком козацьких прикмет, мудро пристосувавшись до нових обставин європейського життя, що відповідають його «індивідуалістичній вдачі», яко омолоджений народ, «стане»

смілим і могутнім наслідником вселюдської культури й цивілізації» (III, с. 143). Тут відчутна несумісність з поглядами Франка, який в повісті «За-кар Беркут» ідеалізував громаду і майбутнє народу пов'язував із «громадівським соціалізмом».

Цікавлює дискусія батька й сина про Миколу Гоголя, насамперед про його повість «Страшна помста», що обґрунтовує пророчий задум письменника, який мріяв написати велику історію України після переїзду до Києва. Не пощастило – «химерний та геніальний» М. Гоголь був змушений виїхати за кордон. Хіба тільки в «Страшній помсті» великий поетавець закодував українсько-московські чвари? Грушевські, батько і син, не згадували, але вона не давала їм спокою, – повість «Вій», в якій романтичний український народ в образі спудея Хоми Брута зустрічається із лиховісним, вбивчим поглядом Вія як московської потвори.

Як видно з розмови Грушевських, слава про галичанина Франка дійшла аж до Кавказу: його вірш «Не пора, не пора, не пора москалеві й ликові служити» сприймається як неканонізований гімн пробудженої нації. Михайло Грушевський характеризує письменника не лише як національного лицаря: «Ходяча енциклопедія! Талантище – неміряний! Але чоловіяга – надто норовистий. Має багато ворогів, але тим не журиться» (III, с. 138).

Окрім того, обтяжений родиною Франко як батько чимало уваги приділяє малим діточкам, адже втомлена дружина збивається з ніг. Як він, Ното nobilis, лише поєднує сімейні обов'язки з обов'язками перед громадою, нацією, роз'єднаною державним кордоном двох імперій! У голові Вічного революціонера рояться думки про давні листи М. Драгоманова до «Друга», а ще не покидають образи «трьох богинь-Доля», що роздають різні презенти: перша – «талант яркий», друга – «бажання правди неструженне, бажання вільного життя», а третя – фантазію і «гордість благородну». Франко працює постійно. Ось поет міряє кроками кімнату в готелі, пошарпав мугиче, чим дивує присутнього Василя Щурата. «Чорна богиня, третя богиня-Доля» ще тоді накаркала поетові:

*Талант твій буде рвать тебе
Між люди, в вир життя могутчий,
В великих діл і намірів ігрисько
Та вродження і мій присуд неминучий
Тебе по пояс загребе
В багно грузьке, в клопотів муравлисько.*
(III, с. 144)

Можливо, наш поет згадує, як в інтуїтивному пориві французький легіонер серед ночі творив «Марсельезу». Скільки таких ночей його, сина коваля, мучила Муза!

Не пощастило з доцентурою в університеті, але Франко все-таки прочитав габілітаційну лекцію не лише перед університетським керівництвом – набилося чимало студентів і багацько гостей. «Усі ж несамовито плескали по закінченню, чей учаровані!» (III, с. 150). Не знали його противники, що настане той час – і в назві університету буде увічнено його ім'я! О часи! О звичаї! – казали давні римляни.

Автор роману вдало показав несприйняття нашим Вічним революціонером ідеології марксизму. Йдеться про дискусію з австрійським соціал-демократом Віктором Адлером у Відні. Наш краєнин заперечує непомилність марксістського «наукового соціалізму», наголошує на лукавстві марксистів, які хочуть зліквідувати селянство. Для пересічного читача буде несподіванкою те, що «Маніфест комуністичний» – це «зредагований», причому «не в ліпшу сторону» маніфест французького фур'єриста Віктора Консідерана, а теорія додаткової вартості («надвижки вартості») «запозичена» Марксом в англійського соціаліста Роберта Оуена і його послідовника В. Томпсона. У «науковому соціалізмі» вже наприкінці дев'ятнадцятого століття Франко побачив «ідеологічне лихо», лиховісну «новітню релігію», що підтвердив сімдесятирічний більшовицький експеримент, коли «народна держава» була перетворена в «народну тюрму». За часів тоталітаризму Франкові закидали, що він начебто «не доріс» до марксизму. Як бачимо, наш мисленик науково передбачив практичні наслідки цього вчення.

Вічний революціонер постає перед читачем не бронзовою постаттю, а живою людиною, якій не чужі глибокі інтимні почуття. Змальовуючи ліричні пошуки поетичної збірки «Зів'яле листя», Л. Різник поєднує душевні переживання з природою. Нерідко в його трилогії зустрічаються поезії в прозі. От одна з них: «Уночі невгамовно дощило, а зараз наче лиш брудно-сині клапті хмар летять з північного заходу, гнані рвучким вітровієм. Той холодний і злий вітровій ось поквапно зриває з дерев по-жовкле листя – з якимсь-то оскаженінням – і кидає о землю. А деревам, як не дивно, та скаженість і байдужа. Деревя, як видно, віддають своє покірно, без шкодування чи навіть радо, з торжеством звитяжця... Гей, та звитяжцем слідувало б називати вітер — зухвалий у своїй непоборності, холодний і колючий; се він нагло-запопадливо грабує дерева, як жорстокий наїзник. Аж ні! Торжество парадоксу! То серед літа буря в лісі

в слухним лихом. Зараз – деревам хосен, вони охоче дають себе роз-
длати напасникові донага...» (III, с. 203). Подібних описів наш сучасник
дає чимало. Вони підсилюють сприйняття душевного стану героїв
твору, насамперед Великого Каменяра, доповнюють образ борця ри-
сами живої людини. Це – перлини, які варто у дитячі літа збирати для
душевної скарбнички, щоб потім пригадувати упродовж усього життя.
Так може намалювати лише справжній майстер!

Прочитавши подібні рядки, на думку спливають шкільні твори Ми-
хаїла Коцюбинського, коли доводилося вивчати мальовничі карти-
ни людського сприйняття рідної природи, холодного осіннього дощу
над лісу, зачарованого у ранковій тиші. А ще картина Дніпра з Гоголе-
вої «Страшної помсти», яку згадують на далекому Кавказі батько і син
Грушевські: «Чудовий Дніпро у тиху погоду, коли вільно і плавно мчить
срібні ліси й гори повні води свої».

Автор роману розкидає пожовклі листочки перед зимовими холо-
дами, дає читачеві змогу проникнути в душу поета, який у нічні години
писав збірку інтимних шедеврів під відомою назвою «Зів'яле листя». Те-
пер він відчуває заспокоєння на серці, бо «третім жмутком» вив'язався з
трагічної скрути – смерть переклав на ліричного героя» (III, с. 205).

Читач завдячує Л. Різнику ще й тому, що він дав змогу зрозуміти від-
ношини двох велетів національного духа – Івана Франка й Михайла Гру-
шевського як мисленників. Так само, про що вже була мова, письменник
вперше без упередженості взаємини Вічного революціонера з «Князем
Черевим». А скільки написано-переписано за часів тоталітарного режи-
му про їхню неприязнь, антагоністичні стосунки, бо не міг начебто бо-
рці проти націоналізму і духовенства мирно жити з націоналістичним
істориком і уніяцьким владикою. У романі Франко визнає: «Ніколи релі-
гій не цурався у тім високім значенні, як се розумів Христос» (III, с. 224).

Треба зазначити, що у трилогії образ Івана Франка переданий під
впливом різних осіб. Спочатку про нього пише начебто відсторонено
сам письменник, відтак про нього роздумує митрополит і нарешті –
історик, колега, соратник. З таких граней – і вимальовується образ ге-
роя у трьох площинах. Пересічний читач може закинути письменникові
авторитет. Проте так виглядає лише на перший погляд. Коли придивити-
ся уважніше, переконаємося, що одні й ті події мають у творі різне
змістове й оцінювальне навантаження. Підхід не новий, але доречний!
Нагадаймо, так творив у скульптурі Огюст Роден, в учнів якого проникав
у мистецьку таїну наш скульптор Іван Севера, автор найкращого пор-

трета Великого Каменяра. Відкинемо нав'язані дискусії про Франкове каменярство, як начебто звужене трактування поета і мисленика. Так! Франко – Каменяр на шляху нашого національного поступу, але не тільки каменяр, бо він – жива людина, людина з душі і плоті!

Невгамовний М. Грушевський найкраще розуміє трагедію І. Франка, який як годувальник родини змушений піти «в найми» до поляків. Чи звинувачувати голову Наукового товариства імені Т. Шевченка в інтелектуальному визиску галичанина? Згадаймо, що в польській газеті він відробляв своєрідну панщину, а тепер – працює лише для свого народу, не розтрачуючи сил на працю новинара, що не завше приємна для мистця і мисленика такого високого польоту. Літературознавець Михайло Рудницький зазначав: «Мав Франко перед собою дві ідеальні кар'єри, що могли забезпечити його матеріально й духово, могли дати змогу використати якнайповніше свій талант та вроджені нахили: кар'єру денникаря та професора. Для обох цих професій мав він у галицьких відносинах забагато самостійних поглядів, занадто велику індивідуальність і забагато знання. Земляки лякалися його на редакторському кріслі, чужі і свої – на університетській кафедрі... Трагедією Франка було те, що він у своїй письменницькій праці мусив невпинно підтягати читачів на вищий рівень літератури чи попросту розбуджувати в них смак до книжки. Робити це роками, значить непомітно і невідхильно звужуватися до рівня своїх читачів – нез'ясованої сірої маси: читачів чи щойно кандидатів на них».

З нинішнього погляду не просто уявити, яким був би «Літературно-науковий вісник» і Наукове товариство імені Т. Шевченка без співпраці Грушевського й Франка. Завдяки їм назване видання й створена установа були звільнені від дрібного галицького політиканства: інакше – про науку говорити марно. Настанову велетів автор роману передає словами: «Політику – геть з науки! Чи, власне, в нас, українців, має запанувати єдина й непоборна політика: усі засоби, усі зусилля, увесь запал щирих душ – на відродження українства, вивершення української національної ідеї» (III, с. 207).

Попри опір заялжених «галицьких людинолюбців» ідея Грушевського набуває підтримки. З Чернівців обурюється Осип Маковей, бо «для партійних потреб політичних жертвується доля інституції наукової» (III, с. 211). Він називає імена тих діячів науки і культури, які творять «славу і гордість» галичан. Висновок чіткий: «Ніхто не подбає за нас, коли ми самі свою роботу будемо маловажати. Говорім і пишім про свої

роботи, так як говоримо і пишемо про роботу наших політиків» (III, с. 212). Перша підтримка, але перший крок найтяжчий!

Мимоволі доводиться займатися політикою. Радикали втягують Франка до участі у виборчій кампанії до Державної Ради. З цим не можуть змиритися не лише польські політики, зокрема й ті, кого він вважав за союзників, а й українські політичні діячі не можуть простити посьменникові його відвертої позиції. Та його виборчі успіхи, як видно, дуже сумнівні. Звісно, йому не поталанить. Л. Різник передає тодішні настрої: «Треба сподіватися, що й ніколи не поталанить: у нього всі великі здібності, пов'язані з л о г о с о м, але нема єдиного – того, що з лишком у Барвінського, – політичного лисячого нюху» (III, с. 219).

Граф Бадені, звісно, перешкоджає проведенню чесних виборів у Галичині: вони увійшли в історію як **криваві вибори**. Поляки не хочуть, щоб галицькі українці мали рівні права з ними. У цьому всі поляки єдині. Наш поет ще під час виборчої кампанії шукає причин їхньої зрадливої політики – знаходить відповідь у поетичних творах Адама Міцкевича, якого називає «поетом зради», бо «якраз ті його твори, де оспівано зраду як щось пожиточне, мали найбільший вплив на поляків» (III, с. 238). Франко цим не обмежується. Його висновок для поляків зовсім невтішний: «сумна справа із нацією, котра уважає без застережень такого поета своїм найвищим національним героєм і пророком» (III, с. 240).

Поляки обурені: вони не хочуть визнати Франкової рації. Цілком логічний висновок, що два сусідні народи «ніколи не були добрими братами» (III, с. 232). У цьому, на думку нашого поета, трагедія поляків, які прагнули полонізувати українців, але змогли денаціоналізувати лише українські вищі верстви, які «колись, притягнені польською силою, зрадили власну народність і перейшли до поляків, тепер перші зрадили й пошкодували самостійність Польщі чужим державам» (III, с. 232–233). Проте сполонізувати й латинізувати український посполитий люд з душевністю Польща не змогла, що спричинилося до тривалих козацьких поєн і як наслідок «вичерпало найкращу силу польської держави й повернуло її до кінцевого упадку» (III, с. 232). Наш поет викриває, як уже зазначалося, польський «валленродизм», який пронизує творчість А. Міцкевича. До речі, найбільший польський поет народився в сім'ї білоруського шляхтича Миколая Міцкевича, а мати походила з вищережених євреїв. Чи не варто задуматися над джерелами, які живили ідею «валленродизму»? Наш поет пояснює причини, які спонукали його написати статтю про А. Міцкевича: «В усьому тому мене цікавило

одне питання – психічна організація тієї нації, яка є такою вразливою на найменшу власну кривду, а одночасно може кривдити іншу з таким виглядом, наче се найприродніша річ у світі. Сю подвійну етичну міру – одна для себе, а інша для других – я знав раніше в жидів, тепер боляче пізнав і в поляків. Звідси – простий висновок – і одні, й другі – се народ вибраний, вважають себе вищими від інших» (III, с. 307). Польську зверхність наш поет зумовлює «вихованням» памолоді на творах А. Міцкевича. Хоч І. Франко не згадує москалів, його характеристика підходить і до наших північних сусідів, які «виховувалися» на ідеях імперіалістичної ксенофобії в творах А. Пушкіна й Л. Толстого, що обґрунтувала американська дослідниця Ева Маєвська-Томпсон.

Професор називає І. Франка «людиною великої-превеликої відваги» (III, с. 240). Якщо поляки обурюються на поета за статтю «Поет зради», то українським політикам не може подобатися його сповідь «Дещо про себе самого». Грушевський намагається пояснити таку поведінку нашого поета: «А в поета, що в його се ремесло в крові, тлумачення фактів позначається незвичайною для загалу логікою, що має поетичну природу» (III, с. 246). Йому зрозуміло, що тодішня критика Франка так чи інакше зачіпає історика. Це – безсумнівно. Письменник Маковей зазначає, що ще задовго до Франка ізраїльські пророки також ганьбили свій народ. Для чого? Для катарсису! Допомогали йому видужати від різних соціальних хиб! «Звісна річ, громи б'ють не в корчі, тільки в найвищі дерева» (III, с. 257), – зауважив Маковей.

Зрештою, поляки не спростовували аргументів нашого поета, а все звели до образ і наклепів. Не переймалися глибинами його волення про нелюбов до свого народу й галицькі діячі, що не хотіли псувати взаємин з тубільною польською шляхтою. Признання Франка, як пише Маковей, – «се результат довголітнього досвіду, тяжкої праці, гірких розчарувань і терпінь» (III, с. 258). Далі він дорікає самим галицьким українцям: «Не Франкові придивляймося і дивуймося, а пригляньмося собі, чи варто нас любити. Се не буде песимізм, зневіра, та буде се давно русинам захвалюване, а вічно занедбуване пізнання себе, без котрого калікуємо вже тисячу літ» (III, с. 258).

Франкове признання, що він не любить Русі, змусило не одного українця задуматися над тим, якою має бути любов до рідного краю. Хто нині згадує напади на Франка, а вірш «Сідоглавому» увійшов у шкільні хрестоматії! Учні вчать ся досягнути суть любові до рідної землі, любові без голосних реляцій, як прояв у щоденній, копіткій праці на користь рідного народу.

Поет працює для перетворення етнографічної маси в потужну на-
ше, не сподіваючись на добру волю проводирів. У збірці «Мій Ізмарagd»
шлясMO:

*Не звикай упертими стежками
Йти за другим сліпо, як у дим,
Бо як стануть пастухи вовками,
Треба вівцям пастися й самим.*

(III, с. 287)

Разом з Грушевським поет працює над «Літературно-науковим
відомом». Вони турбуються, щоб поставити видання на високий ху-
досний і науковий рівень. Історик наголошує: «Першу (книжку. – О. Г.)
відати легко: зліпив – і нате! Мовляв, спроба... Друга книжка – легіти-
мації нашої спромоги, задекларованого ідеалу, нас почнуть визнавати.
А в разі погіршеного видання, то зневажать... і надовго, – якщо не на-
вряди... Друга книжка мусить перевищувати першу на багато-багато-
багато голів» (III, с. 296). Звісно, головний тягар припадає на них двох, а
ще на молодого письменника Осипа Маковея.

Якщо Франко пробуджує народ насамперед засобами поетичного
слова, то Грушевський збирає доступний матеріал, щоб написати прав-
диву українську історію, чим «відбити всякі напади імперських храни-
телів і захисників «московсько-династичної» антиукраїнської «схеми»
(III, с. 290). Українське національно-державне відродження історик
аналізує в інтернаціональному контексті «сучасної емансипаційної бо-
ротьби». Його перший том задуманої «Історії України-Руси» схвально
встріли львівські вчені на засіданні Наукового товариства імені Т. Шев-
ченка. Історик спростовує твердження чужинців. «Вони представляли
українську народність тільки провінціалізмом народности польської
чи великоросійської і хотіли бачити в ній тільки просту етнографічну
масу, яка має служити будівельним матеріалом для нації польської чи
великоросійської» (III, с. 301). Наш історик розвінчує такий національний
етотім сусідів.

Погляди Грушевського в романі Л. Різника не можуть не захопити
широкого читача. Історик обґрунтовує, що сорок мільйонів тодішніх
українців заселяють приблизно 850 тисяч квадратних кілометрів тери-
торії. До речі, нинішня Українська держава посідає лише 603 тис. кв. км
життєвих земель. Автор роману намагається художньо передати основні
ідеї відомої статті великого історика «Звичайна схема «русскої» історії й
справа раціонального укладу історії східного слов'янства». Слід зазна-
вити, що ще сто десять років тому названа стаття була опублікована в

збірнику Російської академії наук, але російські історики її не згадують. Причина проста: жоден з них не спроможний спростувати аргументів нашого вченого.

Історик обґрунтовує докорінну відмінність своєї історії порівняно з історією російською: «Я пишу історію України в неволі, – як єдиний дійовий засіб оголосити всім «вовкам», що неволя не зламала мене, а навпаки... Я пишу в неволі... А Карамзіни чи Соловйови писали історію Московщини під опікою царського скіпетра, підперті штиками імператорських армій» (III, с. 309). Російська історія мала прославити загарбницьку московську політику, а наша історія спрямована на відновлення справедливості й майбутньої величі України, її перевага в тому, що вона не знає фальші.

«Навіщо нам Росія?» (III, с. 311), – роздумує в романі І. Франко. Вона потрібна москвофілам, яким з царської скарбниці «пливуть рублики до кишені», – так заохочують зраду й хрунівство. Якщо б серед українців не було чвар, то наш народ міг би так консолідуватися, що став би вище від чехів чи інших націй імперії. Галицькі народовці розуміють конечність відмежування від москвофілів, яких ще називають «кацапнею». Грушевський виступає за чітку позицію: «Нема чого замовчувати явну шкоду нашій справі зі сторони відступників» (III, с. 312). Логічним продовженням такої позиції є підхід історика до церковних справ. Він вважає, що на «етапі московського синодіально-імперського, православ'я обрусительного» уніятська церква виступає як церква національна, яка рятує національну свідомість українців «і супроти московщення, і супроти полонізації» (III, с. 478). Така безкомпромісна позиція повчальна для нинішніх патріотичних сил, які після проголошення незалежності сподіваються на еволюцію поглядів відвертих ворогів Української держави, на християнське ставлення московських клерикалів до українського народу, бо «логіка фактів», як писав ще на початку минулого століття наш великий поет, доводить протилежне.

У Галичині національний і соціальний гніт злютовані: поневолювачами виступають переважно чужинці, на чому наголошує Франко в своїх творах на бориславську тематику й романі «Основи суспільности». Польські шляхтичі намагаються накинути українським селянам свої погляди: «Свобода – то ваш ворог. Свобода – не для хлопа, бо хлопа – то дитина, потребує опіки й догляду, а часом і бука» (III, с. 315). Наслідком шляхетського гніту було, як вважає Франко, «страшенно розпосюджене жебрацтво, злодійство та розбійництво», а також сімейні неурядиці. Він

світлу: «Чи можна то раєм уважати? – коли чоловік жив у курній хаті, зимою і літом ходив у личаках, їв чорний глевкий хліб, ходив у чорній робітній сорочці, запивався не менше, як раз на тиждень горівкою до неспіваних бив жінку і дітей, вірив у чари, упирів і всякі страховища, здалека одивав шапку не тільки перед паном, але й перед панським лакеєм» (III, с. 315).

Галицькі культурні діячі розуміли, що пияцтво позбавляє знедоленого українців майбутнього, бо не лише позбавляє дітей освіти, а й відбачає від родини гірко зароблений крейцар, омитий солоним потом і сльозами родини. Звідси висновок нашого поета: «Треба було пройти довгу тяжку школу втрат, пустих сварів, сумнівів та недбалості, треба було аж через гіркі помилки доходити до розуму, фундувати будинок народного життя не на піску урядової чи панської ласки, а на скалі власного свідомого, освіченого та зорганізованого народу» (III, с. 316).

Подночас Франко розвінчує рутенців. У його фейлетоні «Доктор Бессервіссер» показаний «чистої крові русин, навіть типово галицький» (III, с. 326). Образ Бессервіссера змальований так, що підходить до всіх часів. Його творець пояснює: «Доктор Бессервіссер не належить ні до якого стронництва, ні до якої кліки, ані котерії (компантії. – О. Г.), він виступає понад «усе те». Всюди, в кожній програмі, в кожній роботі зараз знайде щось таке, що він знає і розуміє ліпше... І він гуляє на версі понад партіями, організаціями і всіма суспільними путами свобідно й легко, як вода, що на бурхливій воді... важко сумує і нарікає на нерозвитість і реакторадство суспільности» (III, с. 327). У наш час такий тип заявляє про себе найчастіше у період виборчих кампаній. На переконання Грушевського, письменник «створив річ інтересну тим, що за своєї сатиричності, та сарказму не є тривіальна, не б'є по якійсь окремій всім знаній, але шкідливій людині, а несе в собі заряд чогось містично-біблійно-пророчого» (III, с. 331).

І «бессервіссерської» притичини І. Франко вдається до ще більшого узагальнення:

*Ми всі такі! Що в інших ганьби знак –
Се ми приймаємо, як хліб насущний!
У інших – ренегат – у нас добряк;
У інших скажуть просто, ясно так:
Безхарактерний, – в нас лиш: простодушний.
Не стало стиду в нас! Ми в супокою
Упідлимось, ще й горді підлотою.*

(III, с. 329)

Невгамовне політичне життя змушує навіть Грушевського, який «до тепер одпекувався від політики руками й ногами» (III, с. 334), задуматися над насущними проблемами національної політики. Аналізуючи угоду між поляками й українцями 1848 року, історик доходить висновку, що поляки її не хочуть виконувати, хоч толерантні відносини між двома народами в Галичині були б на користь не тільки українцям. Йдеться про рівноправність мов у шкільництві, «повну між русинами і поляками рівність усіх прав гуманітарних, політичних і віросповідних», «поділ Галичини на дві окремі адміністрації і округи» тощо.

У розмові з батьком професор передбачає, що «згине Московська імперія... може, й невдовзі», а Україні «відкриваються реальні горизонти» (III, с. 341). Україна витривала «могутні виклики» від татаро-монгольської навали до зради козацької еліти, але «не захиріла». Згодом нащадки козацьких родів оговталися «і сотворили «Історію Русів»... породили Миколу Васильовича (Гоголя. – О. Г.) з його «Страшною помстою», а він, «нащадок чотирьох гетьманів», як наголошує Грушевський, «підкопав Московську імперію аж до фундаментів, що вже й здригається вона... потріскує... пока не затріщить під першим-ліпшим ударом чи то іззовні чи ізнутрі» (III, с. 341–342). Така оцінка М. Гоголя відрізняється від розповсюджених уявлень про письменника, якого звинувачують у відступництві від рідного народу.

Повернувся до українського народу Володимир Антонович, учитель Грушевського. Дійшовши самопізнання, він побачив, що поляки-шляхтичі, які проживають на українських землях, мають два варіанти вибору: повернутися до народу, який зрадили колись їхні предки, або переселитися на польські землі.

Як признається Грушевський, він бере приклад із Франка, який не панікує, не плекає ілюзій, а працює, бо є «носієм Духу, жадібним до знань, невтомною роботою мислі, з незламною волею досягти успіху в здійсненні ідей, у яких от і сидить той вічний рух до вдосконалення, до світла, до кращого й ще кращого» (III, с. 344). Ще в студентські роки поет створив славень «Вічний революціонер», який веде ідейний родовід від Прометейя, втілюючи «дух, науку, думку, волю». Ось як історик характеризує І. Франка: «Прагне довести, що він вищий усякої особистої вигоди. Не мстивий! Ідеалом для нього є чесний, працюючий робітник, що безмірно пошановує таких же самовідданців» (III, с. 345). Франкові чуже самолюбство, а насильства не сприймає органічно. Цим він відрізняється від аскетичних фанатиків у революційному світі. Франко навіть

нардулися «без любові, а з доктрини», бо знав, що «треба ожентися з українкою і то більш освіченою, курсисткою» (III, с. 351). Щоправда, після такого признання поет мучиться, адже розуміє, що дружина взяла на свої тендітні плечі всі сімейні турботи, виховання чотирьох дітей, намагається створити умови для його праці. Пересилиючи душевні муки, поет виливає свої почуття в художні твори (оповідання «Маніпулянтка», збірка «Зів'яле листя», окремі твори в збірці «Мій Ізмард», роман «Лель і Полель»). Автор роману начебто ненароком порівнює дві жінки – Франка й Грушевського. Історикові легше: він одружився з галичанкою – і дружина Марія стала для нього «могучою фортецею-твердицею», допомагаючи йому в праці, зокрема в листуванні.

Уникаючи менторства, яке межує з публіцистикою, Л. Різник як довідчений письменник намагається передати читачеві роздуми Грушевського про історію України, що має послужити не лише уроком для її майбутнього. Разом із Франком він прагне просвітити селянську масу, де іншого українства нема, «і витворити нову, «мазепинську» аристократію – у селянство вселити аристократичний державницький дух» (III, с. 365). Лише такий народ зможе досягнути велику мету і наблизити національний «ясний ідеал». Згадаймо, що таку мету ставив Франко у вступній статті «Поза межами можливого». Батько М. Грушевського розуміє непосильність праці сина, «історика-неофіта» і водночас його благородні помисли.

Третій роман-есеї Л. Різника про І. Франка написаний як своєрідна хроніка. Письменник вибирає з кожного року найважливіші дні, пов'язані з життям двох визначних діячів нашої духовності. Виклад події розпочинається з певного епіграфа, який нагадує увертюру, дає змогу уже з початку проникнути в тканину оповіді. Переважно за епіграф служать рядки з творів Франка, інколи – вислови Грушевського. А в один із днів має таку цитату із записів Леонардо да Вінчі: «Великі труднощі виникають голодом і спрагою, тяготами і ударами, уколами і вайкою, великими підлостями» (III, с. 372).

Слова великого флорентійця, як зазначає Грушевський, стосуються Франка, як «мудрого з мудрих». На своєму ювілеї Великий Каменяр говорить: «Нехай пропаде моє ім'я, але нехай росте і розвивається український народ» (III, с. 376). У нашого письменника йдеться про *руський* народ, як тоді в Галичині називали українців.

Ювілейним урочистостям письменник приділяє чи не найбільше уваги. Професор дякує Франкові за його труди: «Ми прийшли зложити

подяку йому за те, що він пильнував завсіди зачіпляти на наших національній ґрунті ідеї вселюдського поступу, пам'ятаючи, що українська національна ідея не обмежується самим формальним, національним, а не тільки справою мови і раси, а мусить бути поступовою і широко демократичною...» (III, с. 386).

Сам ювіляр виступив зі своєрідним звітом перед громадою. Він не заперечує закидів, що «перескакує від одного заняття до іншого», не міг сконцентруватися на письменстві, але так він хотів «розбуджувати інтерес до духовного життя», а воно творить фундамент майбутнього. Не заперечує письменник помилок, яких допустився в житті. Звісно, йому був чужий «рутенський дух», тому у вищих владних сферах до нього ставилися як до ворога.

«Великі роковини» на столітньому ювілеї нової української літератури в театрі Скарбка стали тріумфом І. Франка. Не міг залишити байдужим заклик поета:

*До великого моменту
Будь готовий кожний з вас, –
Кожний може стать Богданом,
Як настане слушний час.*

(III, с. 414)

Закінчився поетичний твір оптимістично про теперішнє й майбутнє України, неначе доповнюючи слова Павла Чубинського з Національного Славня:

*Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмере!
(III, с. 415)*

Щоб не вмерла Україна, вона має створити потужну національну еліту, для чого потрібний український університет. Франко наголошує на заслугах свого товариша в цій роботі: «Професор же стратег – таланту наполеонівського! Чуттям славного історика втямив, що ідея університету – се той головний напруг у баталії, поклавшись на який, безсумнівно здобудеш вікторію і прокладеш дорогу до виграшу в усій війні, – що її українці ведуть на всі боки... Бо відси вже рукою подати до здійснення ідеалів державної автономії» (III, с. 425). Отож, боротьба за український університет – це складова частина боротьби за утвердження української національної ідеї.

Право на український університет доводиться виборювати з набагато сильнішими поляками, які мають потужну шляхту, що значною мірою походить із полонізованих українських родів. Як відомо, такі перекин-

вони – найбільші вороги українців. Так було завжди не лише в Галичині, а й на землях Наддніпрянщини. Чому українці, яких більше двадцяти мільйонів, не мають свого університету? – над цим питанням мучиться професор. У Росії нема жодної української кафедри у тих університетах, де працюють на наших землях! Чому наші видатні вчені змушені виступати російською мовою? В аудиторіях російська мова, а в коридорах – українська! Хіба не парадокс? Професор Грушевський, як вважає батько, – невиліковний оптиміст: у боротьбі за рідний університет він готовий здолати всі перешкоди!

Як і Франко, історик Грушевський не знає спокою. Хіба даремно його назвали «Вулканом»? На першому місці в них обох захист національних інтересів. Не допускають на археологічному з'їзді в Києві виступити українською мовою – і вже зі Львова надходить протест. Навіть перебуваючи на лікуванні, професор турбується про «Літературно-науковий листок», який стає виданням європейського рівня. Попри різні справи вчений не забуває про основну працю свого життя «Історію України-Руси». Історик погоджується з думкою митрополита Андрея Шептицького, який переконаний, що «нарід, котрий має учених, здобуває собі в інших визнання і честь» (III, с. 479).

Проте «Вулкан» не обмежується теоретичною діяльністю. Національна еліта Львова плекає амбітну мрію: створити потужну національно-демократичну партію, що спроможна протистояти полякам. Франко не дає спуску соціал-демократам, які в Наддніпрянській Україні відвертають активну частину молоді від актуальних національних проблем, відводячи її у вир боротьби за всеросійські інтереси. Російські соціал-демократи не визнають не тільки права українського народу на державне самовизначення, а й заперечують осібність української мови. В Австро-Угорщині соціал-демократи дотримуються гегелівської тези про «історичні» й «неісторичні» нації, а серед останніх називають двадцятимільйонний український народ.

У радикальній партії Франкові затісно. Зрештою, радикали не могли організуватися в дієздатну партію. Наш поет і мисленик об'єднується з тими українськими діячами, які мають на меті створити єдину **всенародну** партію. Своїм хулителям з радикального табору він пояснює, що починається насамперед українцем, а вже потім – радикалом. На першому місці для Франка національний ідеал. У поемі «Похорон» поет писав:

*Чого не мав сей люд до повної побіди?
Фізичних сил? О, ні, він мав їх тьму.*

*Лиш ідеалу брак, високих змагань віри –
І се, панове, се я дав йому.*

(III, с. 455)

Лише «аристократи духу» можуть вибороти й захистити свободу, бо плебеї поставлять на перше місце «жолудкові» інтереси. Проте розв'язати «жолудкові ідеї» українці зможуть лише тоді, коли виборють для себе політичну самостійність. Франко не погоджується з так званою «неполітичною культурою» Драгоманова, якого в молоді літа вважав за свого учителя. Якщо спиратися на його засади, то українцям «треба разом іти до поступу з великоросами», а «українська література – лише для домашнього вжитку» (III, с. 468).

Осуджуючи духовне відчуження українців від рідної нації, І. Франко бачив підступність «вселюдських» фраз російських соціал-демократів, називав їх «велемовною тріскотнею». Як пророцтво Л. Різник оцінює такі слова нашого мисленика: «Може бути, що колись надійде пора консолідуватися державам у якісь вольні міжнародні союзи для досягнення вищих міжнародних цілей» (III, с. 469). Безумовно, нині такою структурою можна назвати Європейський Союз, до якого прагне Україна. Проте запроєктований Москвою Євразійський Союз не відповідає подібним вимогам, бо ґрунтується на національній кривді і фактично поневоленні інших держав Російською Федерацією.

Крізь товщу мороку І. Франко бачить майбутнє свого народу: «Ідеал національної самостійности в усякім погляді, культурнім, і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його осущення, лежать просто-таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомости того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи, може звернемо на зовсім інші стежки» (III, с. 470–471). Українську націю він трактує як велику європейську націю.

Великий Каменяр безкомпромісний у принципових питаннях, що підтверджують такі рядки:

*Блаженний муж, що серед гвалту й гуку
Стоїть, як дуб посеред бур і грому,
На згоду з підлістю не простягає руку,
Волинь зламатися, ніж поклонитися злому.*

(III, с. 473)

Він протиставляє *правдивий аристократизм*, який має поклик: «праця, щастя і свобода» пихатій панськості з різними титулами (князів,

графів, баронів, генералів, депутатів), що насправді втілює *нище плебейство*.

Аналогічну шляхетну позицію проявляє історик. На початку двадцятого століття Грушевський проявляє оптимізм, бо український народ повинен відроджуватися після вікового занепаду. Вчений радіє, що «галицький націоналізм, конкретний, і поступовий, став морально сильнішим під українського (наддніпрянського. – О. Г.). Львів стає в останніх роках, можна зовсім серйозно сказати, всеукраїнським духовним центром, у котрім розвивається національна робота спільними силами всієї частини України-Руси» (III, с. 487).

Зуваження Грушевського надзвичайно цінне, бо дає змогу спростувати звужене трактування Галичини як «українського П'ємонту». Визначивши Львів всеукраїнським духовним центром, історик зазначає, що таким осердям місто могло стати лише завдяки спільній праці українців різних етнічних земель. Зрештою, без спільної праці Грушевського та Франка Львів не став би всеукраїнським духовним центром. Історик твердо стоїть за Франка, шануючи його не лише працьовитістю, а й енциклопедизмом. Противники поета, які бояться вийти за межі політики «літературного ділу», тепер нападають на нього не безпосередньо, а через критику Грушевського як керівника Наукового товариства імені Т. Шевченка й «Літературно-наукового вісника». Які безсоромні на цьому тлі борці проти так званого «українського буржуазного націоналізму», що протиставили Франка як революційного демократа Грушевському як «буржуазному націоналістові»!

Зрештою, навколо історика створилася група, яку в місті називали «фамільсю». Окрім Франка, до неї належали С. Томашівський і В. Гнатюк. Інші члени Товариства заздрили їм, а історика звинувачували в тиранії, бо він вимагав працювати так, як він сам. Вони не можуть зрозуміти, що керівник Товариства поводить себе спокійно, не нервує. «Лінивими сего не обабнати» (III, с. 519), – каже Гнатюк. Окрім того, до суспільних справ додаються особисті інтереси, а нерідко вони виходять на перше місце. У боротьбі проти професора незадоволені використовують навіть польську пресу, що претендує на «об'єктивність».

І болем автор роману показує, як ті університетські професори, що «зусають» Грушевського в Товаристві, не підтримують його перед ректором, коли йдеться про захист української мови. Не в ліпшому становищі Франко, якого вважають за «радикала» навіть після того, коли він вийшов з партії. Мізерних противників двох велетів мало переймає те, що своїми діями ставлять під загрозу майбутнє «Літературно-наукового

вісника». Проте на захист видатних трудівників на ниві рідної культури стають знані українські діячі з Наддніпрянщини (Борис Грінченко, Михайло Коцюбинський, Ілля Шраг та ще багато інших). Підступність противників більш негідна, бо у часі збіглася з посиленням боротьби студентів за український університет у Львові.

Студенти бунтують. Дехто з українських діячів сподівається на підтримку Європи. На противагу їм Франко переконаний, що від європейців нема чого сподіватися. Вони підходять до Галичини й Наддніпрянщини, як до провінцій, що приречені зникнути, тому на українців не зважають. Європа, в чому однозгідні Франко й Грушевський, «ніяк не годна проїнятися українством» (III, с. 568). Чужинці цікавляться лише тими народами, які мають свої держави.

Закінчується роман 1905 роком. На українських землях спалахнула революція, але боротися доводиться на два фронти: «крім махрового чорносотенства, що не визнає і духу українства, підносять голову й російські соціал-демократи, їхнє радикальне крило, що лиш крові жадає, – більшовики...» (III, с. 564). Цар змушений видати «маніфест». І. Франко пише «Одвертий лист до галицької української молодезі», але порушує в ньому питання національної ваги. Грушевському імпонує таке завдання побратима, поставлене перед крихкою національною елітою: «витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла...» (III, с. 581).

Революція вносить корективи в майбутню працю двох велетів національного духа. Історик мріє про перенесення редакції виплеканого ним «Літературно-наукового вісника» до столиці. Вічний революціонер повторює слова свого пророчого твору – поеми «Мойсей», зокрема геніального пролога, який звучить як національний маніфест, маніфест для борців за незалежну державу.

Оглядаючи трилогію Л. Різника про Франка, як читач висловлюю вдячність письменникові. Написати такий величний твір міг не просто пристрасний прихильник Великого Каменяря, а й сумлінний дослідник його творчості й тодішньої епохи. Головний герой – енциклопедист, тому писати про нього можна лише тоді, коли проникнеш (звісно, не до самого дна, бо це неможливо!) в глибини його творчості, а також у життя і діяльність його сучасників, насамперед Великого Митрополита і Великого Історика. Лише так можна створити повноцінний художній образ Івана Франка, як Людини, Письменника, Мисленика, Національного Вождя.

Закон спадковості

ХРАМ НАЦІОНАЛЬНОГО ДУХУ В ДОБУ ТВОРЕННЯ І РУЇНИ

Роздуми над романом Михайла Слабошпицького

«Що записано в книгу життя: Михайло Коцюбинський та інші»

(К.: Ярославів Вал, 2014. – 496 с.)

Ніщо в ті лиховісні часи не могло бути охоронною грамотою. Машина смерті косила всіх підряд.

Український письменник – це такий важкий хрест, який нерідко роздушує людину, що завдала його собі на плечі.

Михайло Слабошпицький

Один з епіграфів до книги Михайла Слабошпицького належить відомому латиноамериканському письменникові Габріелю Гарсії Маркесу: «Життя – це не тільки те, що людина прожила, а й те, що вона пам'ятає, й те, що вона про це розповідає». Отож, триєдність пережитого, запам'ятованого і розказаного. Саме така троїста єдність пронизує цей унікальний твір майстра художнього слова. Унікальність впадає в око, коли поглянеш на її зміст.

Почавши читати, захоплюєшся: неначе кінотасьма перед очима обертаються картини трагічного періоду національної історії. Автор намагається відтворити далекі події з погляду різних діячів нашої культури, зокрема Михайла Коцюбинського, Євгена Чикаленка, Сергія Єфремова, Володимира Самійленка, Володимира Леонтовича, Володимира Винниченка, Михайла Могиляньського та інших. Імена декого з них не названі, щоб надати розповіді певної інтриги. У фокусі роману – постать Михайла Коцюбинського. Ми його знаємо як реформатора нашої прози. Інакше не може бути: ще чверть століття тому про нього не згадували де про видатного мисленика біля джерел новітнього екзистенціалізму, потужної філософської течії двадцятого століття, що в літературі репрезентована насамперед іменами Альбера Камю й Жана Поля Сартра. Саме розповіді Михайла Коцюбинського становлять серцевину роману. Їх подано вже на початку книги, а далі вони з'являються ще тричі.

Відтак ідуть спогади сучасників Коцюбинського, кожен з яких передає своє враження від зустрічей з письменником, наголошує на його певних рисах, доповнює картину тодішньої епохи. Тут доречно нагадати слова поета Володимира Самійленка: «Якщо десятеро людей розповідатимуть про когось одного, то, слухаючи їх, матимемо відчуття, що йдеться про десятьох різних індивідів» (с. 61). Зрештою, в життєвих ситуаціях письменник проявлявся неоднаково. Писати про Коцюбинського не просто, бо «він так ретельно й послідовно приховував од чужих очей своє приватне життя» (с. 70).

Сам Коцюбинський визначає два джерела свого виховання – це мати і книжка. Як переконався Коцюбинський, українська книжка чи часопис народжуються в муках, бо «ніяк не виходить у людей любити українську справу до глибини кишені, охочіше люблять лише до глибини душі» (с. 30). Чи варто після цього звинувачувати мецената Євгена Чикаленка за сумніви щодо перспектив української справи? М. Слабошпицький вкладає у уста головного героя книги гіркі слова: «Українець – то як хвороба, що вимучує людину й отрує її життя» (с. 30). Від такої хвороби застраховані інші європейські народи (французи, британці, шведи, німці, іспанці, данці, голландці). Найгірше те, що в Україні немає патріотичного панства, яке б турбувалося про українську книжку чи часопис. Таких як меценат Євген Чикаленко одиниці, а Коцюбинський мріє, принаймні, про кілька тисяч добродійців. Якби не Галичина, то письменникам з Наддніпрянщини не було б можливості друкувати свої твори. З боєм Коцюбинський вигукує: «Хіба можливо в українців бути широко знаним письменником? Тільки наївний у те може повірити» (с. 161).

Автор роману проникає в генезу делікатності Коцюбинського як людини. Письменник признається, що в дитинстві не зазнав батькового впливу, тому подібно до ровесників не захоплювався грою в доблесних лицарів чи вояків. Сказано, мамин мазунчик. З дитячих років його супутниками були мрії та рефлексії, а прочитане здавалося реальнішим від довкілля. Хлопчик прислухався до служниці й няньки Хими, яка розмовляла українською мовою! Захоплювали майбутнього майстра художнього слова історичні пісні лірника Купріяна. Чи випадково хворий хлопчик почав марити українськими словами!

Коцюбинський розкриває таємниці письменницької праці. У своїх споминах він прагне пояснити джерела художньої інтуїції. Пам'ять закарбувала образи негідників, з якими довелося зустрічатися під час

ціфрі в газеті «Волынь». Не могло не дивувати те, що в ній можна було передрукувати замітки про життя далеких якутів і казахів, а про близьких галицьких українців – зась! Газетяр-неофіт навіть задумав написати замітку про своє життя, але справа не просунулася далі заготовок.

Зацікавлює запис про творчий досвід: «Занотовую всякі подробиці кольори, назви рослин, незнайомі слова, пейзажі, цікаві порівняння. Це, що називають підготовчою роботою, забирає немало часу. А подешевши ці записи так і не знадобляться, бо не поєднуються з описуваними елементами, не знаходять собі місця в оповіданнях» (с. 156). Відклавши шпорець з часом письменник знову повертається до нього і нерідко змінює його «до невпізнання». Коцюбинський не абсолютизує свого «робочого допису», зазначає, що, приміром, Винниченко пише «без будь-якої нагнати».

Моторошно читати роздуми Коцюбинського про ставлення своїх сучасників до книжки. Він дорікає їм: «Українці не тільки не купують книжок і не читають. Або, скажімо так, читають ганебно мало. Побачити українця за книжкою – подія. Книжка – це для французів, для англійців, для німців, для чехів духовна необхідність. А для українців – примха, розважальна розкіш, безглузда забаганка. Тому в нас учених людей значно менше, ніж в інших європейських народів. Нам хіба що з Азією та Африкою можна порівнятись» (с. 161–162). Як національну хворобу письменник називає «інтелектуальні лінощі» українців. Можна погоджуватися з такою думкою чи заперечувати її, бо з того часу минуло ціле століття. Проте знаймо, що нині в Україні набагато більше людей з дипломами про вищу освіту, ніж у інших європейських країнах чи США, а користі від такого «освітнього рівня» жодного.

Як екстраполюються на наші дні такі роздуми Коцюбинського: «Може, я аж надто засуворо мовлю про українців, може, вони від природи й не такі, як це видається, ледачкуваті до книжки. Може, причиною тут оця мужицька мова, якої так цураються всі, хто хоч трохи втік від простолюддя і вже запанів при маленькому чині. Я не раз і себе ловив на підчутті, що мені трохи ніякого заговорювати на вулиці до незнайомих українською» (с. 162). Чи не варто задуматися над самодокором, який автор роману вкладає у уста Коцюбинського? Щоправда, можна спробувати заперечити. Згадаймо, як жадібно мешканці столиці читають у поїздах метро. Проте пригляньмося до того читива. Це – переважно газети й журнали, а ще, як правило, російськомовні детективи. Про читиву на вулиці – говорити годі: змінилося дуже мало! Прислухаймося

до розмови під час перерви учнів у столичних школах з українською мовою навчання...

Навіть у таких тодішніх умовах українська інтелігенція плекає амбітні наміри, об'єднавшись у «Братство тарасівців». «Ми, – зазначає Коцюбинський, – заприсяглися завжди і повсюдно маніфестувати своє українство, говорити в публічних місцях тільки українською мовою, щоб усі привчати до переконання, що вона – не є тільки така собі другорядно-музицька. Кожен член Тарасівської громади повинен був вивчити кілька дітей читати саме українською, законом для нас стало поширювати українські книжки і взагалі дбати, щоб усіма способами українізувалося життя» (с. 163). Тарасівці дотримувалися погляду, що Україна має виволитися з-під московського поневолення, цим вони відрізнялися від українофілів.

Праця українських патріотів не сумісна з «чорним песимізмом», який навіювало марення Пушкіна, що наша людність разом з іншими слов'янськими народами розчиниться у російському морі, а тоді воно вже не висохне.

Стимулювала письменницьку працю Коцюбинського невтішна, рутинна поденщина в філоксерній комісії. Без неї не було б казки «Холоповідань «Пе-коптьор», «Посол від чорного царя», «Відьма», творів на кримські сюжети, нарису «На крилах пісні», повісті «Дорогою ціною». Він шкодує, що «так пізно запізнався з Капрі» (с. 165). Автор роману називає перебування на італійському острові своєрідним капрійським інтермецо Коцюбинського, характеризує як втечу від казенних обов'язків у Чернігові, а ще як психічне, душевне відпруження в особистому житті.

У художній творчості М. Коцюбинський бачив своє покликання, хоч розумів, що тогочасні українські письменники були змушені братися за різну роботу на користь свого народу. Серед таких трудівників названо Бориса Грінченка, що «мав справді генеральські задуми, які не стали книгами» (с. 168). Згадаймо також Івана Франка, якому довелося працювати не лише газетярем, а й коректором.

На жаль, підірване здоров'я Коцюбинського не дає змоги віддатися повністю творчій праці. Розпачем звучить скарга: «А всі довкола чогось од мене хочуть, щось я маю робити, щось казати, думати про гроші, бо в мене на руках велика родина і маю на собі відповідальність за неї» (с. 200–201). Коли Українське літературне товариство надало Коцюбинському стипендію, вже було запізно, бо він «геть знесилів од хвороб» (с. 200). Доводиться виїжджати на «засончений Капрі», «в загублену серед гір Криновізню».

У такому стані письменник відчуває розраду від дороги. Вона навіює нові враження, Коцюбинський задумується: «як несправедливо складастся життя, бо ж усе стало рватися тоді, коли назустріч мені пішли рідні гаразди» (с. 201). Досвідчений майстер висловлює незадоволення своїми колишніми творами, зокрема повістю «На віру», оповіданнями «Піти злотник» і «Харитя». Відійшовши від етнографічного реалізму Івана Мечука-Левицького й Панаса Мирного, він взорує на найвищі зразки європейської літератури.

Тепер Коцюбинський заперечує попередню думку про своє письменницьке призначення: «Рішуче не пощастило мені, що я пов'язався з літературою. Якби ще це було не в Україні, а, скажімо, в Італії, то література дала б не тільки хліб, а й усе, чого душа хоче до хліба. А тут, якщо сподіватимешся на літературу, то житимеш надголодь або ж і взагалі з голоду сконаєш» (с. 204). Чи не в подібному становищі перебуває більшість українських письменників нині?

Навіть у таких умовах письменник не уподібнюється Винниченку, який готовий заробляти на російському літературному полі. Коцюбинський пише лише рідною мовою. Коли його творами зацікавилися російські перекладачі, матеріальне становище письменника мало погіршилося, адже гонорар доводилося ділити з перекладачем. Як письменник Коцюбинський виважує кожне слово. Заздрісний Винниченко звинувачує прихильників його «ледачого пера» Чикаленку, Леонтовичу, Фремонту, Ніковському, бо вони «звеличають Коцюбинського так, що можна вірити, начебто він – це не він, а Шекспір і Данте в одній особі» (с. 201). Не легко йому змиритися з тим, що Коцюбинський – реформатор української прози. Відмінність між Коцюбинським й Винниченком добре розуміли сучасники. В. Леонтович зауважив, що Винниченку «до Шекспера чи до Коцюбинського – як до неба пішки» (с. 213).

Щоправда, не всі українські колеги розуміють «європейство» Коцюбинського: вони звикли до етнографічного реалізму. Приміром, Борис Грінченко новаторство дратує, а «найагресивніший» «поки що ще український» письменник Винниченко навіть знецінює «Тіні забутих предків». Нічого дивного! Коцюбинський зазначає, що цей письменник готовий навіть усіх нас витоптати, аби лишень вивільнити собі місце від сонцем» (с. 209). Талановитий Винниченко розсварився не лише з українськими критиками, а й з колишніми своїми прихильниками. Логічно виникає запитання: хіба такого характеру не бачили ті українські автори, які довірили Винниченку керувати українським революційним

урядом? Наслідки відомі. Його урядова діяльність залишилася в історії насамперед пишномовними рядками універсалів і гіркими споминами про трагедію наших юнаків під Крутами!

Роздумуючи над своїм життям, Коцюбинський доходить несподіваного для читача висновку: «Звичайно ж, я народжений не для чиновницького життя. Мав би бути або мандрівником, або вченим, скажімо хіміком, ботаніком, географом, якому треба їздити по світу. Отож, якоюсь мірою я проживаю не своє життя. Як і переважна більшість людей» (с. 211). Письменник признається, що йому не цікавий традиційний життєвий матеріал, який використовують Панас Мирний чи Іван Нечуй-Левицький. Бессарабські й кримські історії, а вже потім Капрі надали його творчості «дивної свіжості» після «Ціпов'язя» чи «Дорогою ціною». Прикро, що саме на цих творах виховують школярів, а не на тих, які засвідчують «європейство» письменника.

Напливають рядки з есею літературознавця Михайла Рудницького «Коцюбинський відчуває високий рівень чужинної творчості, він вразливий на вироблену гнучкість чужих літературних мов. Він хотів би як письменник знайти перехід до них. Сюжету придумати не можна; його треба знайти, відкрити, доглянути. Коли він під рукою, у найближчому середовищі, тоді є небезпека, що водночас виринуть усі шаблонні приклади рідної літератури. Коли він далекий, тоді – як достроїти та добрати до нього мову, виплекану на описах неширокого, невибагливого рідного побуту?» Безумовно, з подібними висновками можна погодитися лише частково, адже письменника не варто зводити до рівня обсерватора сірого, щоденного життя, хоч і на його спогляданні Василь Стефаник сягнув європейського рівня.

Останній «вихід» Коцюбинського на сторінки роману розпочинається коротеньким реченням: «Капрі – це віднайдений рай» (с. 274). Його манить голос моря – про нього письменник згадує навіть у Чернігові «Публіка, – пише М.Коцюбинський, – тут незвичайна, бо ж чи не кожен другий-третій – це художники. Письменники, артисти, що, як прочани до Мекки, їдуть звідусюди на Капрі» (с. 274). Ознайомившись з чужинською елітою, письменник висловлює жаль при згадці своїх краян: «загалом сумно дивитися на наш гурт. Якихось кілька свідомих українців – і ті розсварені між собою. Характери беруть гору над ідеями. Егоїзм розпускається квітами зла. В дискусіях ніхто нікому не змовчить; кожен прагне, щоб його було зверху» (с. 286). Йому гірко згадувати «жертви української жаби», доморощеної «жабомишодралівки».

Коцюбинський вважає за доцільне триматися осторонь міжусобиць, уникає конфліктів, прагне шляхетніших цілей. Доволі стримано він описує свої взаємини з Горьким й іншими російськими діячами, а ще зустріч з Леніним – жодної згадки. Зрештою, її не могло бути, адже лидер більшовиків приїхав на острів, коли вже давно на ньому простиг слід чужого письменника.

Дослідникові не просто аналізувати книгу М. Слабошпицького. Попробуй визначити кульмінаційний пункт. На наш погляд, зав'язю твору доцільно вважати розділ присвячений родині Коцюбинських, де йдеться про дружину письменника і дітей, хоч цей розділ майже наприкінці роману. Проте таку зав'язь можна трактувати і як своєрідний підсумок розв'язку. Насамперед йдеться про Віру Устимівну. Попри колосальні збитки в родині вона залишилася її берегинею: не тільки виховувала дітей, доглядала сліпу свекруху, а ще підтримувала сім'ю письменникового брата. Однак ніяк не збагнути такого парадоксу: мати працює в Чернівецькій «Просвіті», організовує у місті український дитячий садок і першу українську школу, а син Юрій перекинувся до ворогів українського народу, які приховують свої злочини інтернаціоналістичними гаслами.

У романі читаємо припущення щодо Юрія: «Заповідалася в ньому велика сила для української справи. Очевидно ж його життя могло б скластися інакше» (с. 483). Отож, намагатися трактувати його більшовицький вибір як начебто якусь закономірність безпідставно. З російськими соціал-демократами син письменника зв'язався після батькової смерті. У ставленні більшовиків до нього проявляється банальне лукавство: для окомилювання вони підбирали на урядові посади в поневоленій Україні осіб «по можливості с українськими фамилиями», а тут син видатного письменника. Як з'ясувалося, Юрій був потрібен до певного часу. Після утвердження на українських землях московської більшовицької диктатури така потреба відпала. Про послуги Юрія більшовикам сталінські опричники не хотіли слухати, не могла захистити чоловіка дружина, яка очолювала київську губчека, ні впливова теща «напівнімкеня-напівмолдаванка» Євгенія Бош, «залізна й кривава ультраробітничка» (с. 483). Хто здивується, дізнавшись, що нині внук Юрія Коцюбинського Андрій живе у Москві, яка знову зазіхає на українські землі?

Трагічно закінчилася доля другого сина Михайла Коцюбинського – Романа, якому інкримінували «підготовку терористичного акту проти керівників партії та уряду» (с. 485) і розстріляли відразу після суду.

Морально зламаний Роман перед своїм арештом пише статтю «Проти українського націоналізму в музейній справі», а на допиті підписує таке «зізнання»: «Причина мого переходу в ряди активних контрреволюціонерів-націоналістів заключається прежде всего в том, что до 1919 года я жил и воспитывался в буржуазно-националистической семье. Затем эти взгляды и убеждения закрепились в результате моего общения с рядом активных украинских националистов...» (с. 487). Безглуздя – і не одне! Цікаво, що тоді твори його батька видають накладом 150 тисяч примірників, не бояться його як засновника «буржуазно-националистической семьи», а ще рекламують «дружбу» з «великим пролетарським письменником» Максимом Горьким і навіть вигадують капрійську зустріч Михайла Коцюбинського з лідером більшовиків Леніном.

Доцільно зазначити, що «міф про зустріч на Капрі Коцюбинського з Леніном» вигадала донька письменника Ірина. Як сарказм сприймаються слова роману: «Невідомо, чи вона сама в те вірила, але змушені були повірити школярі й учні, які вивчали життєвий і творчий шлях письменника революційно-демократичного спрямування» (с. 488–489). Ірина Коцюбинська, як і її сестра Оксана, дружина Віталія Примакова, померла своєю смертю, щоправда, передчасною, але й вона прислужилася більшовицьким окупантам як політрук Червоного козацтва й організатор газети «К оружю!» Вже сама назва і мова рептильки не вимагає коментарів. Так було змарноване літературне обдарування доньок Михайла Коцюбинського.

Трагедія родини! Письменник назавжди залишився в літературі, а його український рід припинився. У цьому ще одне підтвердження, що сподівання на щастя від традиційного ворога обертається трагедією. Треба спиратися насамперед на власні сили, виховувати памолодь у душі любові до рідної землі, щоб запобігти необачному вибору. Читач роману неодмінно задумається над долею нащадків нашого видатного письменника, який пов'язаний з українськими патріотами «Братства тарасівців».

Як майстер художнього слова Михайло Слабошпицький не втомлює читача, намагається заповнити його уяву оригінальним підходом. Славний письменник постає без забронзовіlosti – як видатна особистість, тісно прив'язана до рідної землі, але така прив'язаність особлива. Вже перші сторінки навівають почуття романтичності: про Коцюбинського згадує «Жінка, що забажала залишитися невідомою». Її спомини

повідають письменника в нестандартному світлі. Перед читачем він постає насамперед як жива людина в провінційному місті, яким був тогочасний Чернігів з маргінальним існуванням його мешканців. Без позерства й гордовитості він сприймає схвальні оплески, якими нагородили його слухачі після читання новели «У грішний світ». Новела написана в березні 1904 року, що дає підстави визначити час зустрічі. З розповідей невідомої жінки дізнаємося, що новела спонукала до наукових пошуків, і через чверть століття вона відтворила її в дисертації.

Жінка, що забажала залишитися невідомою, ще чотири рази зустрічається зі своїми спогадами. Довідавшись про високу посаду Юрія Коцюбинського, вона жахається, що «син справжнього (таких було зовсім мало!) українського патріота віддає накази нищити українських людей» (с.3 01). Він – командир жорстоких «червонопрапорних пролетарів», які «розстрілювали, грабували, палили, катували, ґвалтували» (с. 300). Розстрілювали вже за те, що руки людини «не порепані й доглянуті». Доживи Михайло Коцюбинський до тих днів – за такими ознаками його могли б «пустити в розход». Мине двадцять років – більшовика Юрія Коцюбинського розстріляють як «ворога народу», хоч з батька його «стали робити такого собі більшовицького поплічника» (с. 302). Уявиться навіть картина, на якій Михайло Коцюбинський з Максимом Горьким слухають Леніна! Смішно, безсоромно й лукаво!

У спогадах невідомої жінки кількома штрихами схарактеризовані події пореволюційного життя. Михайла Коцюбинського, який перейшов у потойбічний світ і не міг загрожувати режимові, не ганьбили. Зате цілу славу інших письменників, живих і мертвих, зарахували до «неправильних». Доходило до парадоксів: Леся Українка – «правильна письменниця», а її жива мати Олена Пчілка «опинилася» серед «неправильних». Ще одне лихо впало на українських хліборобів: у Києві «щодня страхотливі привиди з'являлися голодні люди з навколишніх сіл», а в селах люди їли траву, кору і листя з дерев і мерли, мерли» (с. 304). В українській серця полетіли кулі, «пущені з далекого Кремля», розпочавши «час великого страху – час німоти і час безслідного зникнення людей». Лише кілька речень, а в уяві читача вимальовується ціла картина абсурдності життя «під мудрим керівництвом комуністичної партії і товариша Сталіна». Як у Сальвадора Далі!

«Час великого страху» – це водночас час подвійного, явного і прихованого, життя. Хто може уявити себе на місці жінки, яка після нічного фованедистського трусу, читає студентам лекцію про Михайла Коцю-

бинського, як провісника революції. Про такі твори, як «Intermezzo», капрійські оповідання, «Тіні забутих предків», тодішні керманічі освіти воліли не згадувати, канонізувавши повість «Fata morgana».

Автор роману передає словами героїні тодішню атмосферу в науці, що була перетворена в квазінауку. Науковий керівник наказує дисертантці «узяти праці Леніна і розглядати повість через їхню призму», бо «в той час інакше бути не могло» (с. 405). Про Коцюбинського як письменника європейського рівня не згадували, хоч його місце між такими майстрами художнього слова, як Кнут Гамсун, П'єр де Мопассан, французькі імпресіоністи. Нині, як зазначалося, маємо достатньо підстав вважати його предтечею екзистенціалізму як однієї з найвпливовіших філософських течій двадцятого століття.

Принагідно зауважу, що М. Слабошпицький при відтворенні непростих політичних і соціальних подій не впадає в публіцистичність, хоч вона підстерігає шокроку: для нього на першому місці – художність. Письменник знаходить надзвичайно місткі слова для характеристики. Ось він оцінює тридцять років минулого століття як «чавуннолюбні часи», коли «всі мусили бути однаковими» (с. 406). Два означення «чавуннолюбні» для часів і «однакові» для людей – і вже маємо цілісну картину. І ще на додачу тодішнє лукавство! Ідеологічна вимога: «забути про обох синів Михайла Коцюбинського», начебто «їх у нього не було, хоч насправді вони колись були» (с. 406).

Оповідачка не може знайти «жодного логічного аргументу», бо все «виглядає абсолютно ірраціонально». Подумати тільки: «радянська влада беатифікувала Михайла Коцюбинського на свого ідейного предтечу, поставила в канон своїх священних корів, а синів письменника, які вірою і правдою служили цій владі, – повбивала» (с. 406). Цього не збагнути розумом, бо він, зрештою, не потрібний для більшовиків: сама ідея комунізму не піддається раціональному аналізу, а вимагає тільки віри. Реального Михайла Коцюбинського перефарбували, сфальсифікували не тільки в «Родині Коцюбинських» і «Мужньому вершнику», до чого спричинилася навіть донька письменника Ірина.

Ще одні слова, які екстраполюються на наші дні, вклав М. Слабошпицький у уста героїні роману: «Суспільство поринуло в напівписьменність, у невігластво. Віднині вже зовсім нічого не важило, що хтось закінчив університет чи пансіон благородних панянок. Нині над усім були заслуги перед революцією і пролетарське коріння» (с. 450). Радянська влада почали з таких кувати напівінтелігенцію, вербуючи їх на

попрання на робітфаки, на які приходили навіть ті, хто не знав усіх букв. Чи не такі нині засідають у нашому парламенті? Чи не такі бризкають глиною з екранів телебачення?

Найтяжче тоді було тому, хто опинився в кліщах каральних органів. Це є характеристика одного з них: «Він справді міг би прожити зовсім інше життя. З його розумом і з його здібностями міг досягти великих успіхів, навіть стати широко знаною людиною. А він – хворий, нужденний, усіма забутий, із болісним усвідомленням цілковитого життєвого провалу» (с. 455). Його дружина також не реалізувалася за тих жорстоких умов. Письменник відтворює її трагічну долю: «Вона сама дивувалась, яким дивом їй пощастило вціліти в усіх тарапатах і проіснувати майже на краю життя, де все тільки відлунювалося погрозливим гулом» (с. 478). Жінка була змушена займатися роботою, яка не відповідала її уподобанням. Отож, доводиться задуматися над питанням, що записати в її книгу життя. Чи не тому останню розповідь цієї жінки письменник закінчує невизначеним запитанням: «Була...»?

Жінка, що забажала лишитися невідомою, в романі Михайла Слабошпицького виконує подвійну функцію. По-перше, як знайома з родиною письменника, вона дає змогу проникнути у потаємні закамарки родинної трагедії, а по-друге, життя її і чоловіка Михайла підсилює сприйняття трагічних наслідків для українського народу того ладу, який нав'язали білорусовики, знищуючи спадкоємців видатного письменника.

На другому місці після цієї невідомки в романі стоїть біограф. Якщо сказати, що жінка суб'єктивно передає враження від сім'ї Коцюбинської, розповідає про намагання збагнути велич його творчості, то біограф виступає в ролі об'єктивного обсерватора. Він пробує показати життя письменника через умовний спосіб. Справді воно могло повернутися іншим, якби він дожив до періоду українських національно-визвольних змагань. Письменник виховував дітей у національно-патріотичному дусі, тому дуже сумнівно, що його син Юрій при живому батькові міг би розстрілювати «сторозтерзаний Київ». Автор роману заперечує стереотипи родини Коцюбинських, які відповідали соцреалізмівським принципам у «Родині Коцюбинських» Олександра Левади, «Михайлові Коцюбинському» Леоніда Смілянського, «Мужньому вершнику» Івана Цвяти. З них випирає одномірність підходів, намагання упереджено «обґрунтувати» відомі факти, без пошуку очевидних альтернатив, адже творець наділив людину свободою вибору незалежно від умов. Отож, біограф не просто описує життя, а й робить «кілька присутніх нотаток

на берегах» біографій членів родини Коцюбинського. Такий підхід цілком оправданий, хоч дехто з читачів може затаврувати його як приклад «якбитології».

Біограф застерігає: «Розщепивши атоми пам'яті, легко проводити навіть зміну генетичного коду минулого» (с.15). За радянського часу Коцюбинського підводили під канон, підтягували до «рівня послідовника Максима Горького й остаточно прозрілого від ленінського слова» (с. 15). На складність творчої індивідуальності й унікальної загадковості майстра художнього слова упереджені «дослідники» не хотіли звертати уваги, бо в такому разі довелось би переглядати канонізований образ «революційного демократа», близького до більшовиків, а не до тарасівців.

У радянському коцюбинськознавстві, зазначає автор роману, простежувалися дві лінії: першу – представляли реакційні і безсоромні демагоги, а другу – помірковані в межах режиму українофіли. Письменника записали в учні біснуватого Белінського, а водночас видавали за борця проти Грушевського, Петлюри, Винниченка, Євшана та інших. Про вплив на мистця модернізму навіть не згадували. Примітивізатори раді були трактувати письменника як «сумлінного ілюстратора політичних доктрин» (с. 17–18), безумовно, більшовицьких. Як знаємо, з окупаційного радянського режиму зразком такого письменника був драматург Корнійчук.

Як глузує М. Слабошпицький, радянські коцюбинськознавці «витворили предтечу соціалістичного реалізму в українському письменстві» (с. 19). А таким він «міг стати» завдяки Максиму Горькому й лідером більшовиків Леніну після зустрічі на Капрі. Про дітей Коцюбинського згадували тільки як про більшовицьких діячів, начебто дослідники «не знали» про їхню трагічну долю в тридцятих роках.

При підході до творчості Коцюбинського не варто забувати його характер. Біограф зазначає: «Він був скоріше маленьким струмком, що стиха собі жєбонить про щось глибоко своє і непоквапом долає відстані. Нешвидко, неефективно, але безупинно й цілеспрямовано» (с. 56). У радянському літературознавстві Коцюбинського трактували як реаліста революційно-демократичного напрямку, хоч він прагне вирватися за межі етнографічно-реалістичної манери Івана Нечуя-Левицького і Панаса Мирного, для чого вивчає художній досвід француза Еміля Золя, шведа Августа Юхана Стрінберга, норвежця Кнута Гамсуна, проникає в таїну творчості славетного новеліста П'єр де Мопассана. Без цього

...виду не уявити таких шедеврів, як «Intermezzo» і «Тіні забутих предків». вплив майстрів західноєвропейських літератур помітний у листах письменника до дружини, які, на думку М. Слабошпицького, становлять «вигаданий епістолярний роман, що «відкриває в собі й цілу галерею шедеврів різних типів, побачених зірким оком художника й виразно схарактеризованих» (с. 91).

Хоч Коцюбинський «недобрав свого віку», проживши лише сорок вісім з половиною років, а творче життя його тривало недовго, за цей час він зробив якісний стрибок від дебютних проб, «художньо зовсім анекдотичних, позбавлених індивідуальних авторських прикмет», до творів, адресованих вічності. Інакше кажучи, письменник «пройшов складну творчу еволюцію» (с. 97). Біограф аналізує помітний поступ творчості М. Коцюбинського вже в першому періоді, який можна назвати періодом учнівства, коли він захоплювався Мирним і Нечуєм-Левицьким. Завершенням цього періоду вважається нарис «В путях шайтана».

Розпочинається новий період творчості, в якому з'являються неповторні шедеври «Цвіт яблуні», «Хвала життю!», «Невідомий», «Персоналія грата», «У дорозі», «Сон», «Лист», «Над морем», «Intermezzo» та інші.

Розділи роману під назвою «Біограф» відрізняються тим, що в них найбільше відчутний не тільки художній, а й літературознавчий пошук. Цей підхід визначає місце творчості Коцюбинського в сучасній нашій літературі, бо в інших тогочасних письменників подібне поєднання художньої майстерності і наукового пошуку проявляється лише в епізодичному стані.

Якщо підходити до письменника з позицій «якбитології», то не оминути задуму Коцюбинським твору, героя якого він нарік Вітристим, що в одній особі поєднує Демосфена, супермена, Сократа, мага, ілюзіоніста, такого героя, якого «українська література не знала» (с. 229). Біограф зазначає: «Ембріон сюжету й напродив виразна фізіономія героя не спонукали Коцюбинського, і він не став імпровізувати на цю тему. Він відчув, що може тільки переказати свій грандіозний художній задум, який відчувував, до якого рівня письменника виріс автор наївної «Ялинки», як здається, аніщо не провіщало такого злету таланту» (с. 230). Про задум Коцюбинського розповів польський поет Леопольд Стафф нашому літературознавцеві Михайлові Рудницькому. Як признавався наш письменник польському поетові, революціонер Вітристий мав передати його риси, але так, щоб не просто було здогадатися.

Від біографа дізнаємося про таємниці творчої лабораторії письменника. Підготовча робота передувала навіть оповіданням. Збираючи матеріал для твору, «він нотує свої спостереження, всякі деталі, цікаву інформацію, слова, які згодяться йому при творенні оповідання» (с. 293). Спонтанність не була властива Коцюбинському, який спочатку збирав, обдумував, кристалізував матеріал, а писати вже розпочинав під натиском стрій. До написаного автор ставився критично. Коли його мучили сумніви, він творив новий варіант. У цьому розумінні наш письменник подібний до француза Густава Флобера, який упродовж цілих днів шукав єдиного слова, що найкраще передавало його задум. У Коцюбинського, як вибагливого стиліста, у змісті слова мали втілюватися інші роди мистецтва (живопис, архітектура, музика), а ще, дізнаємося від біографа, естетика довіклля, бо письменник вражав співрозмовників своїм знанням ботаніки.

Інколи задум не давав спокою упродовж десятиліть. Так було з повістю «*Fata morgana*», яка заіскрилася ще в часи учителювання в Лопатинцях. Письменник навіть зберіг імена головних героїв. Особливістю повісті в тому, що вона не нагадує жодного іншого твору М. Коцюбинського. Офіційні соцреалізмівські критики вважали повість вершиною творчості письменника, після чого він начебто як творець «повільно деградував». Проте політично незаангажовані дослідники мають інший погляд. Біограф зазначає: «Буває, що письменник пробує «не свою» манеру. І мовби вивіряє себе, як йому вестиметься в нових рамках. Так сталося і з другою частиною цієї повісті. Епічне повісткування на тому етапі творчої біографії Коцюбинського вже було йому досить далеким. А те, що він уже не брався за обіцяну третю частину, переконує, що такого роду писання не були вже органічно властиві Коцюбинському» (с. 411).

У перспективі повість М. Коцюбинського могла стати тим, чим для польського письменника В. Реймонта стала епопея «Селяни». Цікаво, що названі твори написані одночасно, на початку минулого століття. Робота над повістю тривала довго, але твір залишився не закінченим обіцяна третя частина не побачила світу. Збереглися різні нотатки з публікацій у періодиці й кореспондентських дописів, витяги з документів, які засвідчують особливу сумлінність автора, що не покладався на творчу фантазію.

Аналогія праці письменника й науковця незаперечна. «Коцюбинському була вкрай необхідна «модель». Вона мала постійно бути перед його очима, даючи йому відчуття впевненості. У процесі роботи він міг

можуть далеко відбігати уявою від неї, легко імпровізувати на задану собі тему, тільки вряди-годи звіряючися з моделлю. Така була особливість його таланту» (с. 412).

Ні зазначає М. Слабошпицький, повість «Fata morgana» засвідчує не лише творчі злети, а й провали письменника. «З одного боку – пластичні примі картини сільського побуту, пронизані різними настроями... З іншого боку, в повісті Коцюбинського сцени читання селянами революційної літератури виписані без вигадливої індивідуалізації персонажів і психологічної переконливості. Це сяк-так белетризований протокол» (с. 413, 416). Отака без прикрас повість оголошена «прелюдією соціалістичного реалізму».

Сам Коцюбинський не був задоволений своїм твором. Готуючи повість до друку, він викреслив цілі сцени, вважаючи їх слабкими з огляду художнього. М. Слабошпицький зазначає, що в творі емпіричний матеріал вступає в суперечність зі стилем письменника, який утворює певний його творчості. Біограф передає стан письменника: «Автор не знає, що писати далі. Звичайно, він також міг би придумати сюжетний хід (за прикладом В. Винниченка. – О. Г.), але, схоже, що йому вся ця історія не цікава» (с. 418).

Сам письменник називав свою повість «вишкребком», що замовчували радянські літературознавці.

До описаних подій Коцюбинський ставиться неоднозначно. Чи міг письменник такої ліричної натури сприйняти сцени розгрому панського маєтку? Апологія знищення – не для нього! Трощення роялю й машини – прояв варварства, якого письменник не міг схвалювати, що засвідчують інші його твори. А що вже казати про рев негодованої й недоєної панської худоби! Чимало говорить страхітлива картина, в якій М. Коцюбинський фокусує бунтарський дух селян: «Село не спить. Темряву проривлять тривожні вогні з вікон хат. Здається, всі чекають сигналу для того, щоб ухопити вила чи сокиру й кинутися на того, хто трапить під руку. Раптом серед ночі бахає постріл. Усі вилітають з хат. Усі озброєні одночасно приготовленими ножами, косами, вилами, сокирами» (с. 419). Що буде потім, легко здогадатися. Хіба тут до розважливості? Тут вбивають кожного зустрічного чужого! Начебто вершать справедливість, добиваються правди, а насправді чинять сваволю. Ненависть, сліпа й тупа, це знає розважливості, перетворює людей на звірів. «Тому легітимним стало мародерство державне, легітимне воно й нині, коли українську нащадку в незалежній Україні обдерто, як липку» (с. 423).

За тоталітарного режиму повість трактували як апофеоз революції, хоч насправді в ній передано бунт озвіреного люду, якого вже не вилікувати від звірства. У цьому трагедія революції, що пробуджує серце скривджених руйницькі сили. Чи можна на таких прикладах виховати памолодь? Питання декларативне – не більше! Прикро, що на них «виховували дітей» ще на шкільній лаві.

В останньому розділі роману розкрита трагедія людини в ролі біографа, яка беззастережно стосується всього повоєнного покоління «Від дитячих літ йому довелося жити між двох правд. Одна була та, що її розповідали в школі, а другу чув удома. В школі вивчав про героїчну колективізацію, що переорала дрібновласницькі межі й принесла розквіт і щастя в село, а вдома згадували імена хлопців і дівчат, яких він ніколи не бачив, бо вони вимерли малими дітьми» (с. 462).

Такі дві правди дають змогу зрозуміти національну трагедію героїв роману Михайла Слабошпицького. Насамперед звернемося до Сергія Єфремова, який з'являється в романі тоді, коли треба загострити увагу на певних подіях, на певних особистостях. Перший його вихід на кінець доповнює літературний портрет Коцюбинського. Як пише критик, письменник «таки справді вирізнявся своєю освіченістю, що здобулася не на університетській лаві, а наполегливою самоосвітою... Чоловік такої читаності – та ще й саме в письменстві – білий крук. Бо ж лінивство до читання, майже хвороблива нехоть до художнього слова – то наші здавні хвороби» (с. 57). Водночас Коцюбинський мав задатки для того, щоб утвердитися в малярстві, про що майже не згадують, але воно проливає нове світло на його творчість. Ще в дванадцять років він задумав повість з фінського (?) життя.

Вражає найдовша «розповідь» Сергія Єфремова, в якій передруковано у нього лист «До «командуючого українським військом» та «народного секретаря» Юрка Коцюбинського» (с. 73–76). Критика обурює, що «син українського письменника служить нашому ворогові» (с. 72). С. Єфремов називає адресата «паном», хоч той вже вісім років числиться більшовиком, що Єфремов називає ненормальним, бо «славного батька звироднілий син... бомбардує красу землі нашої (Київ. – О. Г.) й кладе в домовину Українську державу» (с. 73). Адресант відверто висловлює сумнів, що Юрко утримається на посаді, а відтак застерігає: «Є вчинки, пане Коцюбинський, яких нічим не одкупити ні спокутувати, за які прощення не може бути. На вас лежить тавро таких учинків» (с. 74).

Моторошно читати, що Юрко Коцюбинський, після смерті батька ~~завойований~~ громадським коштом, на український гріш, тепер тих, хто вертував на його виховання, називає «ворогами», почувається «тріумфатором та завойовником, сіючи мізерні брехні про «буржуазність» та «контрреволюційність» (с. 74–75). Критик прирівнює «народного секретаря» до злочинців Каїна і Юди, нагадує, як «голі трупи, ограбовані, роздигнені, яких снопами розвозили по вулицях, – вони німо свідчать, що тіши од горілки і крові люди ні впину, ні межі своєму хижацтву не знають» (с. 75–76). На переконання Єфремова, більшовики не принесуть на українську землю ні рівності, ні братерства, «а тільки ножі обоюдні, опаначисть і кров» (с. 76). Відомий критик відмовляється від зустрічі з Юрком Коцюбинським, який заплямував пам'ять батька.

Мався не лише син видатного письменника. Як дізнався критик, Павло Тичина у своєму рідному селі поставив пам'ятник Ленінові та купив селянам трактора – і сам про це сповістив у газетах» (с. 78). Хто не витримав окупаційного режиму, не зміг вижити. У злиднях помер поет Володимир Самійленко. Не повернувся з чужини Євген Чикаленко, який підтримував родину Коцюбинських.

Сергій Єфремов роздумує «про шлях Коцюбинського до української мови» (с. 105). Логічно з нього мав би вийти «такий собі вбогенький патетик, перекинчик у містечку на «Юге России». На щастя, цього не трапилося. На свідомий український шлях його вивело читання часопису «Літературні новини», оповідань Марка Вовчка і Шевченкового «Кобзаря». Тоді йому вже минуло тринадцять літ. Чи не тому в семінарії він не захоплювався російською народницькою ідеологією?

Майбутній письменник не зневірився після того, коли співробітник «Літературної старини» виніс йому жорстокий вирок, порадивши забути про літературну працю. Інакше він міг би стати «якимось чиновником середньої руки». Сталося не так, про що С. Єфремов зауважив: «Доля жила його по життю й берегла для великої національної справи. Література завжди була в українців справою значно більшою, аніж просто література. Це в англійців, французів, німців а чи італійців література – просто література і не більше. А в нас вона – якщо не все, то майже все» (с. 108).

Робота в філоксерній комісії дала Коцюбинському змогу ознайомитися з іншим життям. Бессарабія і Крим, як зазначає С. Єфремов, «не винули для нього безслідно» (с. 110). Проте саме тоді письменник розрачувався в користі своєї праці, бо місія добра оберталася лютою зне-

навистю виноградарів. Свої тодішні почуття Коцюбинський приписує героєві оповідання «Для загального добра» Тиховичу, який переконує, що темні, неосвічені «молдувани» ставляться до його роботи інакше.

З болем у серці С. Єфремов пише про те, що український письменник, як «геть незрозуміла Істота» (с. 191), мав би зі свічкою серед ясноного дня шукати читача. Нічого дивного в тому нема! Наш письменник нагадує античного філософа Діогена і водночас Сізіфа: перший жив у бочці, а другий котив на гору камінь, хоч той щоразу повертався в долину. На протигагу Коцюбинському російський письменник має високі гонорари, за ним стоїть «государство Российское». Навіть десятирядний російський белетрист міг забезпечити собі життя за рахунок гонорарів. А що казати про Горького, Андрєєва, Буніна, Купріна! Пролетарський письменник Горький отримував більше за одну публікацію, ніж Коцюбинський міг заробити літературною працею за цілий рік.

Окрім того, український письменник «змушений оглядатися на світ, як правило, неосвіченого читача» (с. 192). Саме тому для творів Коцюбинського в Україні ще нема читача. Проте він відхиляє замовлення від російських видавців, але не виставляє такої позиції як **національний геройство**. Позицію письменника цінував Євген Чикаленко. Ставлення мецената до Винниченка було інше, адже той не лише квапився поспіши вигідне місце на літературному Парнасі, а й «заробити багато грошей» (с. 194). Коцюбинський і Винниченко у своїх життєвих позиціях антиподи. Як письменник Коцюбинський «справді володів мистецтвом життя серед людей, ніколи ніде не вихвалявся своїми здобутками» (с. 195), намагався толерантно ставитися до «літературних братів».

Роман М. Слабошпицького – це злютованість художньої майстерності й раціонального пошуку. Твір не тільки формує художній смак, а й спонукає до аналізу. Письменник уболіває за ставлення нашої людності до рідного письменництва: «Навіть у нашому українському гетто не маємо пошанувати й підтримати свого письменника. Одні з заздрощів до таланту обмовляють його. Другі через розумові лінощі не подужають прочитати його твори, а тому й жоднісінького уявлення не мають, чим сучасниками або й знайомцями їм випала честь бути. Треті гроша шикують, щоб купити його книжку, бо книжка в їхніх темних очах – то яка марниця, дурна розкіш. Навіть у шинку охочіше проциндрять, гірше потом зароблене, аніж віддадуть за книжку» (с. 197).

Мимоволі читач змушений задуматися над питанням: «Що пороблено цьому народові?!» М. Слабошпицький звертається до спогадів

єврейського мандрівника Павла Халєбського, спогади якого вийшли згодом книжкою нашому сучасному знаному письменникові. Чому тоді, за часів гетьманства Богдана Хмельницького, навіть жінки і діти були письменні, а на початку двадцятого століття «повсюди гніт, темрява, неучтво, убогство? Хто не згадає драгомановської характеристики московської неволі як «спропащого часу» для України!

Цей літературознавець С. Єфремов уболіває за наше письменство під більшовицьким пануванням: «Нові господарі життя удають, що їм найбільше дуже потрібне українське письменство. Ба, навіть, що вони зазвичай опікуються ним. Але то все – для наївних. То безсоромне лукавство. Вони культивують такий собі субстрат української літератури» (с. 198). Не тільки про повноцінну літературу не могло бути мови. Компартині вельможі прагнули академічних титулів: навіть Микола Сергійчук «сам себе призначив в академіки» (с. 476). А що вже говорити про інтриги й інсинуації серед гейбиписьменників і гейбинаукових працівників! Запанувало бюрократичне самодурство більшовицького чиновництва, повсюдне сикофанство, а ще неймовірна нужда справжніх учених!

Доля Сергія Єфремова нині відома. Як начебто організатора зліпленої «спілки визволення України» його заарештували, потім вбили. Вчений помер у неволі, ніхто не знає, де його могила. А йому не було гарантії особистої безпеки голова маріонеткового уряду Х. Раковський!

Майже аналогічна доля Андрія Ніковського, який повернувся в Україну при сприянні С. Єфремова. Прагнув віддатися літературній праці, а більшовицька влада «пришила» йому участь у «Спілці визволення України». Хоч вийшов з неволі, від смерті не втік. Помер від голоду в безлюдному Ленінграді, де й похований у братській могилі на Піскаревському цвинтарі.

Про свої стосунки з Коцюбинським згадує Михайло Могилянський. Він стоїть перед свіжою могилою письменника і не може заспокоїтись: «Водина смертна, народ – безсмертний, але ці слова не притишують мої душі» (с. 38). Мемуариста хвилює те, що письменник відійшов у інший світ у час, коли міг написати не один шедевр. Перебування на Капрі було останнім спалахом його творчої активності. Водночас письменник не рідко видає ставлення до творів, написаних раніше.

У листах до Могилянського письменник скаржився на дві речі. По-перше, його мучила немила серцю виснажлива робота, що не залишала

сил для літературної праці, а по-друге, не давало спокою безгрошів'я, хоч треба було утримувати велику родину. Попри такі нестатки Коцюбинський не заздри розкошам Горького на Капрі. Далекі від дійсності вигадки радянських «біографів» про творчу залежність нашого країни на від російського письменника.

Звісно, становище Коцюбинського в українській літературі було не і простих, бо «передчасно він у ній з'явився» (с. 241). У цьому письменник був подібний до своїх сучасників – Лесі Українки й Івана Франка. Проте Коцюбинський проявляв толерантність до інших майстрів красного письменства, навіть до таких як Борис Грінченко, Панас Мирний, Іван Нечуй-Левицький, хоч «своєю прозою заперечував їхні ідейно-художні постулати» (с. 241), високо оцінював творчість Володимира Винниченка, подвижницьку працю Сергія Єфремова і Михайла Грушевського. Цілком логічно М. Могилянський доходить висновку: «Такі як Коцюбинський здійснюються над своїм часом і над іншими часами та над нами, грішними, захмарними вершинами» (с. 243).

Не просто уявити Коцюбинського без Євгена Чикаленка, про якого за радянських часів майже не згадували або згадували, пришиваючи різні епітети, що були, звісно, не заслужені. Без розповідей відомого мецената портрет письменника не був би завершений. Цікаве його зауваження: «Якби розпитати всіх знайомців та приятелів Михайла Михайловича, то кожен із них подивувався б із того, що він знає про нього значно менше, ніж про інших» (с. 121). Хоч письменник не був аж занадто по-тайним, проте не любив розкриватися перед людьми. Окрім того, меценат і письменник найбільше переймалися спільною справою. Серед рис Коцюбинського меценат на перше місце ставить його доброзичливість і лагідність, що успадковані, мабуть, від матері. «Чоловік він був вельми примітний. Зросту трохи вище середнього, тендітний, із довгими пальцями. Дивлячись на нього, бачив увесь його родовід у глибину часів. Ці люди не знали фізичної праці, були далеко від землі. Тому Михайла Михайловича можна було сприйняти за польського родовитого аристократа, хоч рід його питома український» (с.122). До такого портрета Є. Чикаленко додає «ледь уловиму схожість із східним типом», що засвідчували оксамитові очі, плекані вуса, охайна іспанська борідка. Така зовнішня вишуканість поєднувалася з чепурним вбранням і м'якими рухами, делікатними манерами. Як згадує Чикаленко, Коцюбинський був подібний до британця: як справжній джентльмен, «жодного разу він не виказав якихось емоційних перекулень» (с. 245).

Однак письменник з усіма тримався на певній відстані. Та й інші письменники ставилися до нього далеко не однозначно. Борис Грінченко не міг змиритися з тим, що Коцюбинського ставлять вище від нього. Ще більше ремствував Винниченко: навіть такий шедевр як «Тіні забутих предків» відносив до «гливких речей». Він не міг збагнути делікатності Коцюбинського, який волів обдаровувати інших майстрів рідного слова компліментами, уникав різкого слова. «Я, – роздумує меценат, – ніяк не міг і не можу зрозуміти, чому Винниченко так нетерпимо і неприхильно ставився до Коцюбинського. Щодо Коцюбинського, то йому ніхто не міг дерікнути в такому ж самому. Винниченкові здавалося, що Коцюбинський заступив нам увесь світ, що він затулив і його, Винниченка, а тому ми не можемо на всю велич бачити Винниченків талант» (с. 144). Після таких слів згадується часто повторюваний вислів Винниченка, що українську історію не можливо читати без брому. А тут хіба не такий самий стан?

У критиці Винниченка з Чикаленком були одностайні Єфремов, Петлюра, Грушевський. Мемуарист доходить висновку: «Не тільки через невтоленні амбіції ходив на заробітки в російську літературу Винниченко. Не все можна пояснювати його вреднющим доскоцьким характером. Так, він підозрював усіх і кожного в тому, що вони недооцінюють його талант, що безпричинно обмовляють його... Тому завжди приносив із собою збурення, нашепти, безпричинні образи й голосні звинувачення» (с. 146). Якщо так було в літературі, то що говорити про уряд, який очолила така людина?

Як зазначає Чикаленко, для Коцюбинського література була справжнім життям. Порівнюючи його з Винниченком, мемуарист доходить висновку: «Хай Винниченко проти Коцюбинського сенсаційніший, контроперзійніший, вдячніший матеріал для всяких філософвань та полемик, але саме Коцюбинський – як майстер слова, як живописець життя – незрівнянно вищий. Його слово таки справді заворожує. Це як вода чи як вогонь. Магія незбагненої стихії» (с. 247).

До речі, Чикаленко відзначає ще одну рису письменника Коцюбинського, який не претендував на булаву. Такою орієнтацією він відрізнявся від «владного та амбітного Грушевського» і національного просвітника Грінченка як претендента на «Гетьмана Сьогочної, Тогобочної України, Галичини й Буковини» (с. 146).

Чикаленко не лише допомагав письменникам, а й вмів цінувати їх, і чому переконуємося з таких рядків: «Я навмання розгортаю книжку

Коцюбинського й поринаю в цю запахущу й добірну українську мову У Винниченка вона значно бідніша. Я стільки разів радив йому: працюйте над словом, ви станете тоді великим письменником. Коцюбинський часто повторював, що мова в художньому творі – половина, якщо не більше, краси його» (с. 129). Мовна майстерність, на думку мецената, не лише від вродженого таланту, а й від копіткої праці, шліфування, коли письменник не квапиться віддавати твір до друку, а поліпшує його. Хоч Винниченко «з біса талановитий», він програє перед Коцюбинським, бо часто надсилає до редакції твори, що нагадують «недопечені млинці».

У Коцюбинського, запевняє Чикаленко, нема «жодного незугарного речення», «все каліграфічно», «все охайно». Як приклад такого шеденра доброчинець українських письменників називає оповідання «Personi grata», в якому «глибоке зображення психології, підсвідомості», але «читач «Ради» ще не доріс до цього оповідання Коцюбинського» (с. 131). У російській літературі такого письменника як Коцюбинський знав би цілий світ. Проте він не відрікся від рідного слова, цебто від «майже безвинагородного служіння справі» (с. 245), справі свого народу. Як псевдомудрість Чикаленко називає заявлену сентенцію, що «незамінних людей немає» (с. 245). Насправді тут мають на увазі не людей, а чиновників.

Не тільки про Коцюбинського як письменника пише Чикаленко, а й порівнює його із сином Юрком, червоним командиром. У цьому меценат перегукується з критиком Єфремовим. «Юрко, – веде далі мемуарист, – став у більшовиків великим начальником. Від нього залежали долі багатьох людей. Чи лишилося в ньому щось од того Юрка, який слухав батькові розповіді про соціальні й національні кривди українців про «Братство тарасівців»? Як разюче змінюються люди, і в які глухі кути – звідки вже зовсім немає ніякого вороття – загаяють їх обставини. Коли ж його остаточно засмоктала більшовицька драговина?» (с. 139). Колишній меценат задумується над питанням про те, що єднає сина видатного українського письменника з червоним «диким воїнством». Його відповідь однозначна: «Вони всі пов'язані між собою пролитим безневинною кров'ю» (с. 139). Хто насмілиться спростувати його висновок? Причина такої поведінки Юрка Коцюбинського зумовлена **зневаженням закону національної пам'яті**, який підтримали ідейні побратими письменника з «Братства тарасівців».

Читач може по-різному поставитися до роману Михайла Слабинського. Безумовно, до твору можна підходити як до художнього

біографі М. Коцюбинського. Аргументів проти такого підходу не заперечити: попри багатство тематики, залучення до твору багатьох видатних діячів національної культури, все-таки осердям залишається Коцюбинський. Не буде перебільшенням трактувати роман як своєрідну енциклопедію життя нашої нації кінця дев'ятнадцятого й першої половини двадцятого століть, переломного періоду в національній історії. Проте відносно треба зазначити, що у цьому романі М. Слабошпицький працює не лише властиву йому працездатність, а й талант дослідника, аналітика. Гадаю, що після читання книги не лише фахівець з історії української літератури, а й навіть історик, соціолог, філософ задумається над переоцінкою усталених стереотипів відомих діячів і відомих подій вітчизняної історії.

До такого перегляду нашого минулого спонукають насамперед роздуми Сигена Чикаленка як емігранта. Аналіз перебігу революційних подій, національно-визвольних змагань спонукав його до висновку, що республіканська форма правління для України не надається, бо відсутні відсотків українців становить неписьменна людність, а ще відсутня національна буржуазія і «майже нема інтелігенції». Свою статтю, опубліковану в квітні 1921 року, Чикаленко так і назвав: «Де вихід?» Отож, відбудувати та обороняти відроджену Українську державу може лише монарх. Автор роману передає ідею про гетьмана-монарха у трактуванні Чикаленка, який «писав, що нам треба закликати варяга, перед яким звернуться всі наші інтелігентські сили: й амбітники, і славолюбці, й егоїсти, й анархісти, і, покинувши боротьбу між собою за перші ролі, об'єднаються за організацію держави й хіба тільки вперто-прямолинійні соціалістів будуть у мовчазній опозиції, бо народ за цих чотири роки вже наслухався їхніх лозунгів про поглиблення революції і так повірився, що не скоро стане знов до них прислухатись» (с. 256–257).

Проте соціалістичні керівники навіть після трагедії національно-визвольних змагань не хотіли визнати своїх невдач. Після надрукованої статті колишній співпоборник Чикаленка Андрій Ніковський назавше перешав її автором. Опонент дорікає Чикаленку, бо той негативно оцінює українську інтелігенцію. Вчорашній меценат ще раніше схарактеризував інтелігенцію в непривабливих барвах: «Одні полохливі, як зайці. Проти до карикатурності попусти лівими ідеями. А треті – і таких найбільше – малороси». Більші москалі за питомих москалів. Із шкури пнуться одні одні доскочити того, щоб у них не помічали нічого українського. Так вони кошикуються, так одбрикуються од усього свого, так перефарбову-

ються і так ненавидять усе своє, що більшого ворога, аніж вони, ми не маємо» (с. 431).

Після такого висновку минуло більше століття. А що змінилося? Безумовно, заперечувати відчутні зміни було б несправедливо. Все-таки національна інтелігенція перед розпадом «імперії зла і брехні» створила масову політичну організацію Народний Рух України, який привів народ до проголошення державної незалежності України. Однак групове взаємопоборювання не сприяло послідовному національному державотворенню. В кого не виникало питання, чому національні дії так прагнуть до парламенту, державних посад? Хіба не можуть брати прикладу з автора роману, який терпеливо працює для майбутнього нації, організовуючи щорічні конкурси з української мови, поставив на належний рівень книговидавничу справу, постійно бореться за престиж Рідного Слова в засобах масової інформації?

Часи змінилися, а з ними й населення, яке перетворилося в націю після Революції Гідності. Нині вже не варто шукати виходу для нації в реалізації концепції трудової класократичної монархії В'ячеслава Липинського, з яким солідаризувався Євген Чикаленко. Водночас мусимо погодитися, що історія все-таки повторюється в якихось своїх аспектах – і в цьому особлива цінність роману Михайла Слабошпицького. Чи не прагне він заохотити читача до самовідданої праці задля користі нації? Хіба не так працював головний герой книги Михайло Коцюбинський? Видатний письменник не спокусився на високі гонорари, які міг отримувати від російських видань, – у цьому він виступає як антипод амбітного Володимира Винниченка.

А приклад мецената Євгена Чикаленка! У романі читаємо про нього: «Зайва людина, пропаша сила – таким він ніколи не міг себе уявити, але це сталося. Мусив з тим змиритись і жив майже у внутрішній міграції, хоча напружено стежив за перебігом подій, інколи намагався підказувати й застерігати» (с. 511). Доля нашого мецената – ще один доказ того, як національну справу губили «лицарі фрази», намагаючись вбгати бурхливе суспільне життя в прокрустові схеми перенесених з чужого поля ідеологій. Як виявилось, Чикаленко був «непотрібним для ліній елементів» у Центральній Раді. Гірко! Хіба голова революційного уряду Винниченко, якого фінансово підтримував цей землевласник, не розумів, що саме такі люди потрібні для розбудови держави? Ні! Переважила політична заангажованість. Схильний до комуністичних ідей Винниченко ко дивився на Чикаленка як на експлуататора, ідеалізував трудящі маси

Вона після свого політичного краху зрозумів і описав у тритомнику «Відродження нації».

Як актуально сприймається епізод з роману про розмову патріота-землевласника із змосковценим селянином у рідному селі! Чикаленко розповідає: «Оце такий і в Перешорах до мене в суперечку поліз. Сам постав цю тему. Каже: «Чому це ви, пане, мужичою мовою говорите? Ви ж грамотний і розумний, тому просто чути вас жалко. Ви ж – не ривольюцвер рлкийсь, а поміщицьке соловіє представляєте...» Кажу йому: «Я ж українець, тому й мовлю українською». І тут він мені пояснює: «Немає ніякого, хто ким є. Треба, щоб усі в Росії покинули свої мови й говорили однаково – по-російськи. Щоб у Росії у всіх була одна віра й «один закон», то й буде тоді один народ із царем над собою. Тоді всі всіх розуміють і весь світ нас боятиметься, бо Росія буде ще сильніша, ніж є сьогодні» (с. 431–432).

Прко й боляче читати такі рядки сьогодні, коли Україна зазнала підступної агресії від Росії, яка маячить поверненням світової величі («імперії зла і брехні»). Як не погодитися з думкою Чикаленка, що саме такі «новороси» (а тепер – «новороси») гірше ворога розпинають Україну, бо вони – «найбільша опора самодержавного трону й російського світу в українському краю» (с. 432)? Саме на таких тримається «Русский мир» в Україні, в придністрянських районах Молдови, на пострадянському просторі! Про це відверто заявляють так звані лідери «Новоросси» і «Придністровья», ватажки терористів на московських хлібах!

Цікаво, що цей селянин повчає пана, як він має писати книжечки про сільське господарство. Чикаленко задумується: «І що ти такому тучкові скажеш?! Якими словами його мракобісся розвієш? Можна було вкинути на нього рукою: нехай верзякає свої мудрощі, однак дуже він надурманює голови тамтешньому людові. Напускає на себе таке, що він буцімто не така птиця, як тутешні гречкосії, а той, хто побував у бувалдних, хто всі розуми поїв, і наївні дядьки заглядають йому в рота, щоб сорока в кістку, та, бува, навіть захоплено головами похитують на його туркотіння» (с. 432–433). Ще гірше те, що саме такий виступає «за розширення русского міра коштом української людності. І не за страх, а за совість робить» (с. 433).

Роман Михайла Слабошпицького – не лише художній твір високої проби, а дивин тривоги для нації, існування якої вже вдруге за останні двадцять років опинилося під знаком питання. Першого разу була техногенна катастрофа на Чорнобильській АЕС, а тепер, вдруге, коштом

української людності кремлівські керівники прагнуть врятувати приречений на остаточне зникнення «Русский мир».

Тривогу письменника передають розповіді героїв книги. По-різному вони уболівають за долю України. Одні ставлять на перше місце власні амбітні плани, інші – не можуть побачити через химерні утопії про «всесвітнє братерство» того цвинтаря, який приготували українській нації московські імперіалісти під марксистською маскою. Доля родини Коцюбинських – стрижень роману, навколо якого обертаються майже всі події. Трагічність родини охоплює не лише теперішній час, вона розповсюджує свої метастази на минуле, адже пробують фальсифікувати життя і творчість великого письменника, а ще перекидається у майбутнє. Задумаймося над буденним фактом: правнук українського патріота, який пов'язаний з «Братством тарасівців», нині живе в столиці ворожої до України держави.

Закон тяглості ПРОЯВИ ДУХУ ОДВІЧНОЇ СТИХІЇ

1. Таємниці в закомарках серця

Я написав про любов, а не про ненависть, і за це стали мене ненавидіти і презирати.

Олександр Довженко

Мемуаристи згадують, що Довженко посадив на своїй підмосковній дачі соняшники. Згадка про «Землю», про свій найвищий, ніколи вже не повторений злет. Але в північному кліматі квітки вирости дрібними й бляклими. Для справжнього розквіту потрібно щедрішого сонця й лагіднішого неба.

Віра Агеєва

Головний герой у творчості генія світового кіно Олександра Довженка – український народ. Звісно, за час, який минув після смерті великого майстра, чимало подій, художньо відтворених у його духовній спадщині, змінює покоління, особливо після Революції Гідності, оцінює з інших позицій. Нічого дивного в цьому нема: після фізичної смерті Великого Майстра змінилася ціла епоха. Наш народ нарешті відродив незалежну державу, за яку боровся юнак із Сосниці в роки національно-визвольних змагань, що ще й нині без жодних на те підстав називають у нашій літературі громадянською війною. Наприкінці ХХ століття Україна проголосила державну незалежність. Водночас нема сумніву, що творчість О. Довженка дає змогу збагнути наші здобутки на тлі вітчизняної історії.

Напередодні ювілею Олександра Довженка український читач може оцінити значення мистця для національної і світової культури, занебавившись з повною публікацією його **«Щоденникових записів, 1919–1956»** (Харків: Фоліо, 2013. – 879 с.), збагнути велич нашого генія в усіх його суперечностях. Для дослідника ця книга не має ціни. У новому житті постає наш великий майстер кіно й письменник зі сторінок книги **«Довженко без гриму»** (К.: КОМОРА, 2014. – 472 с.). Її автори праг-

нуть з'ясувати суть великого майстра, пропонуючи дихотомії: «Петлюри вець чи сталініст, революційний романтик чи національний прагматик, радянський шпигун у Німеччині чи український дипломат, що відстоює інтереси України?». Питання не з легких – відповіді на них шукатиме ще не одне покоління довженкознавців так само, як шукали Микола Шудрин і Олександр Безручко.

«Щоденникові записи» О. Довженка цікаві не лише для дослідників літератури, а й вчених, які прагнуть проникнути у суть великої світової бойні, що в нашій літературі ще й досі називають «Великою Вітчизняною війною». Зазначу, що таке трактування логічно веде до заперечення права українського народу на державну незалежність, бо виходить із хибного постулату, за яким Україна – це начебто не самодостатня країна, а частина іншої вітчизни. Звідси – неодмінний висновок, що відносна відає химерним вигадкам реваншиста Путіна про незаконність розпаду СРСР, який в усьому світі неофіційно називають «імперією зла і брехні». Як не згадати відомий анекдот останнього часу про те, чому росіяни так прагнуть повернути минуле? Відповідь ошелешує: вони прагнуть повернути минуле, бо не мають майбутнього. Справді, майбутнє не сумісне з імперіями, – і російська імперія не може бути винятком.

Автор «Щоденникових записів» не може змиритися з тим, що Москва готує знищення українського народу. 16 грудня 1943 року О. Довженко записує: «Розповідають, що на Україні починають уже готувати до мобілізації шістнадцятиліток, що в бої гонять погано обучених, що на них дивляться, як на штрафних, і нікому їх не жалко, нікому. Як страшно думати, що внаслідок отакого Україна може лишитися без людей. Аж 19-літніх дівочок уже теж призивають до армії, а скільки понищив і погнав до клятої Німеччини Гітлер?». Напевно, такі думки виникли під впливом домо, але на них не могло не вплинути побачене. У душі Великого Українця бунтувала прихована сила протесту, прагнення врятувати рідний народ, незбагненне почуття, яке образно називали **духом одвічної стихії**.

Чи не інтуїція потрясла душу О. Довженка? Мабуть, він не мав достатньо вірних доказів про те, що задовго до закінчення Другої світової війни сталінське керівництво виношувало плани знищення українців як національної спільноти. Тепер уже відомий таємний наказ народних комісарів внутрішніх справ і оборони СРСР за № 0078/42 від 22 червня 1944 року. Раніше дехто з істориків уважав його за фальшивку. Подібні сумніви розвіює книга публіцистики російського поета Фелікса Чуєва

«віддаты імперии», в якій цей наказ за підписами Лаврентія Берії та Сергія Жукова опублікований на сторінках 177–178. Додам, що йдеться про маршала Жукова, якому вже після проголошення незалежної України в Харкові відомі україножери спорудили помпезний пам'ятник.

Сталініст Ф. Чуєв передає свою розмову з наркомом-чекістом Васи́лем Рісним, який з липня 1943 року до 1946 року очолював республіканський наркомат внутрішніх справ. Він народився в Самарканді, хоч походив з роду кубанських козаків, нащадків виселених запорожців. Як типовий чекіст, нарком не проявляв любові до землі своїх предків, протиставляв дві частини нашої людності, в чому переконують такі його слова: «Однієї України нема. Завжди (? – О. Г.) було і є дві України. Одна – західної орієнтації, інша тягнеться до Росії... Так, було дві України, не просто лівий і правий берег, не тільки східна і західна, була Україна Ковалів і Кожедуба – і була Україна Бандери і Мельника». Зауважу, що Сталіннак походив не з українського роду, а був циганом, про що також мав би знати перший чекіст УРСР.

На противагу згаданому чекістові О. Довженко записав 30 червня 1945 року: «Об'єднались усі українські землі. Буде єдине стадо і один овцярик. Усі тепера будемо однакі. Не будемо вже польським бидлом, ні румунським, ні чесько-угорським. Не будем зневажати галичан за те, що вони добріші і культурніші від нас. Галичани не будуть боятися нас за те, що ми великі жорстокосердні несамостоятельні люде, не європейські й австрійські, отдельніі, як казав той дядько. Узнаємо Закарпатську Україну, про яку у нас не було написано ні однієї книжки, ні одного малювання, ні однієї вісточки. Жили ми поруч тисячу літ. Не сказавши один одному слова, ми, принаймні, «великі» українці. Одягнемо прекрасну бірюшину, мальовничу слов'янку в церабкопівський бушлат, землястий пороконного покрою, вишлемо м'якосердечне і сльозливе, обвинуваченим покараних і вишлем до Сибіру, і будемо тихенько ненавидіти одне одного і топити, перевиконуючи план при всякій нагоді! І буде нас багато знову, як ніколи, по горах, по долинах, ой буде нас, брати мої, по горах і долинах далеких східних українках».

Цікаво, що у щоденнику, який виданий 1995 року, цитата обірвана на слові «землянистий», як передане з оригіналу слово «землистий». Врати від такого скорочення очевидні! Як бачимо, вилучено рядки, в яких згадано про трагедію українців, висланих до Сибіру. Проте ставлення камарилья не хотіла обмежитися лише груповими виселеннями, особливо із західноукраїнських областей. У згаданому наказі від

22 червня 1944 року перший пункт вимагав «вислати у віддалені країни Союзу РСР **всіх** українців, які проживали під владою німецьких окупантів».

Говорити про гуманізм такої затії не доводиться. Зрештою, вона не відповідає жодним вимогам логіки. Ось що записав О. Довженко 4 грудня 1943 року: «Не підлягає ніякому сумніву, що в перший рік війни, коли ми одкотилися Бог зна куди, на окупованій території люде не вірили в наше переможне повернення, не могли вірити. Вони думали, що сталася велетенська катастрофа, внаслідок якої розпочалася нова тяжка ера. Що «граница на замке», «малою кров'ю», «на чужой території» оклазалися блефом, і дивовижна моторошна навала Європи з листівками радіокриком, дисципліною і матеріально-технічними ресурсами парализували уяву і пригнобили й зламали свідомість Великого множення якщо не всіх людей. Тому сьогодні наші звільнені люде фактично повернулися до нас з другої епохи, неіснуючої, але, безумовно, мислимої як реальність. Цього ніхто з наших не знає, бо про це ніхто не скаже, боячись звинувачень у «приспособленчестві» чи одвічній зраді, самі ж наші не здатні по своєму вихованню додумати становище звільнених дикраю і зневажають їх як «трьорейхний» живий інвентар».

Під згаданим наказом від 22 червня 1944 року зазначено, що він не був виконаний «з невідомих причин». До речі, сам В. Рясной, який «керував депортацією українців із західного регіону України до Сибіру», пояснював: «Він (наказ) був виконаний частково – і я мав до цього безпосереднє відношення. Мені цей наказ привіз із Москви один із заступників наркома внутрішніх справ. І було сказано, за активну діяльність проти Червоної Армії з боку оунівців, виступи «боївок», за вороже ставлення до російського народу товариш Сталін наказав виселити всіх українців до відомої матері, а конкретніше – у Сибір. Я визначив найактивніших ворогів російського народу і Радянської влади – досвідчених вояків. Кілька ешелонів мої молодці (! – О. Г.) заповнили та відправили. Але потім цей наказ раптом зупинився. У чому справа, спершу я не знав і ніхто не знав. Щось трапилося між українськими начальниками і нашими справжніми керівниками, виникли незгоди, чи варто цією справою займатися».

У дні війни О. Довженко міг і не знати про наказ із грифом «цілком таємно»: Микита Хрущов доповів про нього на закритому засіданні XX з'їзду КПРС, що відбувся у лютому 1956 року, за кілька місяців до смерті мистця. Хоч компартійний керівник пояснював невиконання

поволати неспроможністю есересерівського повоєнного транспорту, головною причиною, мабуть, була інша: збройна боротьба українських партизанців проти нових окупантів, які називали себе *освободителями*, вистудила гарячі голови чекістських головорізів.

Чи бачимо, національна трагедія не закінчувалася воєнним лихоліттям. На початку війни О. Довженко з боєм писав про трагедію українських жінок: «Самим страшним під час відступу був плач жінок. Коли я відступав зараз відступ, я бачу довгі, довгі дороги і численні села і околиці, і слухав жіночий невимовний плач. Плакала Україна. Вона плакала, гірко плакала, свою долю проклинала, ой синочки мої, синочки, на кого ж ви мене покидаєте. Куди ведуть ваші дороги? Хто нагодує вас, хто вас догодує? Де загубите ви свої молоді голови? Хто повернеться? Верніться!».

Після повернення до Києва О. Довженко бачив жахливі картини. Мистець записав: «Чим більш дивлюсь я на Київ, тим більш бачу, яку страшну трагедію пережив Київ. Населення в Києві фактично нема. Є невеличка купка убогих, нужденних і злиденних недобитків. Нема дітей, нема дівчат, нема юнаків. Тільки баби да каліки. Картина потрясаюча. Завжди наш світ на протязі кількох століть, многих століть, не знає. Адже Київ був мільйонним містом. Зараз на руїнах тисяч п'ятдесят».

Трагедія столиці після німецької окупації! А як поведуться переможці! Мистець описує енкаведиста, який нудиться на вищих партійних сходах: «Звір покоштував м'яса і понюхав отруйного пару крові. І кров вичав убого його двоногу душу». Читаю – і перед очима пропливають величні картини з наших донецьких міст, коли російські й місцеві головарі захламлялися кров'ю невинних наших громадян. Змальовану О. Довженком картину на основі розповідей згаданого енкаведиста можна вважати за класичну і повчальну для нашого народу, що підтверджує події на Майдані Гідності: «Вихвалявся, як легко і приємно йому зловати людину, коли вона ворог».

«Ничого не стоїть. Скільки завгодно. Одного націоналіста я повісив над головою і палив на повільному вогні, і різав з нього шмаття м'яса».

«І трохи не спитав його: і жарив теє шмаття, і глитав?»

«А він, гадюка, – очі героя засвітилися жорстоким вогнем, і великий його рот, схожий на щілину, з білими губами, заходив ходором, – а він, вогонь, так і вмер, кричучи «слався Україна». От гадина. Скільки я їх перекушав!»

Чи не нащадки таких енкаведистів мучили на лютому морозі розстріляного українського козака? Такі, як вважає мистець, ніколи не ста-

нуть кращими, бо мають задоволення від людського страждання. Вони вважають, що позбавлювати життя інших людей – це їхнє призначення.

Ще кілька днів до цієї розмови О. Довженко залишив запис про свої враження від німецької окупації: «Ніколи не байдужий, я оплакував втрачену свободу мого народу. Мене лякала його доля, адже деякі дні рабства рівні сотням літ». Чи варто називати свободою Великий Голос домор, масові репресії, нищення храмів? Чи доцільно протиставляти німецьке рабство рабству більшовицькому? Відповідь дала світова громадськість, порівнявши сталінізм до гітлеризму!

Як мистець О. Довженко виплескує емоції залежно від ситуації. Звичайно, двадцятиліття радянського життя залишило слід у його світогляді. Звідси – нерозуміння думки іншого. Майже на рівні галанівських агіток читаємо такий щоденниковий запис: «Отруєний націоналізмом, професор, академік, депутат страждав своїм усім старечим полум'ямим серцем, що билось усе життя в маленькім галичанським інтересі. Він ненавидів, він вважав, що ми його купили й обдурили. Він думав, що Гітлер несе йому правду й визволення України. А Гітлер рухався за ним у сотнях кілометрів і нищив Україну огнем і мечем і готував для знищення довжелезний реєстр сліпих українопатріотів, що тільки перед дулами автомата пізнають на мить сумну свою правду».

Аналізуючи цей запис у контексті, доходимо висновку, що йдеться про академіка Кирила Студинського, який ще в двадцятих роках «критично поставився до політики совєтської влади». Після окупації західноукраїнських земель на підставі таємного додатку до відомого «Договору Молотова–Ріббентропа» вчений головував на так званих «Народних зборах Західної України» (1939 р.), які підтримали сталінську постанову про «возз'єднання» Галичини й Волині із СРСР, а потім «обирався» депутатом Верховної Ради УРСР. У червні 1941 року його примусово вивели з радянські війська зі Львова. Помер К. Студинський за «нез'ясованих обставин», як повідомляють різні джерела. Отож, штрихи з біографії не мають підстав для того, щоб приписувати йому «націоналізм», хоч, звичайно, в «буржуазному націоналізмі» звинуватили й самого О. Довженка лише за те, що він уболівав за долю свого народу, який з вини бездарного радянського командування потрапив під німецьку окупацію.

Зрештою, через місяць О. Довженко інакше пояснюватиме становище галичан до тих, кого називали *освободителями*. Саме як визволителів він сприйняв осінні події 1939 року в нашій історії. Як відомо, 28 жовтня 1939 року кіномистець виступав на так званих «Народних зборах»

льщині України», а на початку наступного року створив фільм «Визволення». Та вже інші почуття передають записи 2 липня 1941 року: «Шість десятих століть колихали роз'єднані в катастрофі половини (України). (О. Г.) у бурях, у крові, у поті. Шість століть різні чужинці точили з половини соки і кров, учили по-різному молитися, рухатися, думати. Шість століть отруювано різними отрутами, нагрівано різними огнями, освітлювано різними світлами і печено на різних сковородах, і смажено по-різному».

На перший погляд, безадресне звинувачення поневолювачів. Проте під ним приховане однакове ставлення до всіх займанців. Не виокремлено росіян, мілітарний союз із предками яких за повоєнного часу був названий «возз'єднанням України з Росією», хоч тоді (1654 р.) Росії ще не було – лише Московська держава.

Далі мистець відтворює картини національної трагедії. Нарешті роз'єднані сестри «найшли одна одну, крикнули од радості, заплакали, обійлися». Після цих слів відразу – інше почуття: «Обнялися. Стиснули, обтиснулися одна до одної і... не зійшлися». Відтак настрої змінювався по суті хідний: непевність – сумнів – здивування – розчарування – гнів – обривени. Замість пояснення, прозорий натяк: «Хтось сказав – сказано було, що треба ув'язнювати, гнобити, стріляти у спину, висилати, знешквувати, плювати в душу, ганьбити, не прощати, нічого не простити!!!» Мистець не назвав винуватця, лише зауважив, що сестри розійшлися в дві ситові веремії, а такі роз'єднані частини народу можуть «більш уже знову не з'єднатись і зникнуть поодиночку в небуття».

До речі, відмінність тих, хто претендував на роль *освободителів*, від мешканців галицьких міст впадала у вічі ще восени 1939 року. У спогадах Юлії Солнцевої, яка приїхала до Львова разом з О. Довженком, звернена увага на «відсутність культури більшості наших товаришів, які приїхали і зайняли посади в цьому дуже красивому місті».

Ще не кравіша така картина з її спогадів: «На вулицях були відчинені всі магазини з надзвичайно гарними, для нас незваними, речами. І всі відкриті частини, що вже увійшли до міста (до речі, чимало (офіцерів – О. Г.) сюди приїхало з дружинами), поперлися до магазинів. Через кілька днів я була шокована okazією. На маленькій вулиці Львова якась група варшав'ян і мешканців Львова стежила за нашими військовиками і дружинами. Дружини одягли нічні сорочки, гадаючи, що це сукні з корітками (рос. *кружева*. – О. Г.), чванилися ними. Ми пройшли, схиливши голови, підійти і сказати їм – ми не могли. Публіка реготала, йшла за нами з військовиками з їхніми дружинами – ми (пішли. – О. Г.) в інший бік».

Останній випадок став темою розповсюдженого серед галицького міщанства анекдота. Хіба тільки він? Невігластво самовпевнених військових не мало меж. У Львові якийсь офіцер хвалився, що в СРСР *праниці* ростуть на всіх деревах. Не знав неборака, що львів'яни розпитували про розповсюдженість *сифілісу* в країні Сталіна.

Зрештою, справа не в анекдотах (принаймні, не тільки в них), бо логічно виникають деякі питання після розповідей Ю. Солнцевої. По-перше, неотесані прибульці відразу посіли впливові посади в європейському місті. Чи не доказ того, що йшлося не про визволення, а про окупацію? По-друге, порівняно з місцевою людністю вони відзначалися низьким рівнем культури, що зумовлювало відповідне ставлення до них. По-третє, невігластво прибульців доповнювалося надмірним чванством, адже вони вважали себе вищими порівняно з галичанами.

Чи можна заїкатися про дружбу? Зрозуміло, чому сестри (Галичина й Наддніпрянщина) обнялися, а потім розійшлися, розчарувались одна в одній. О. Довженко пише: «Ах коли б вистачило мені сили й часу, написав би я роман про визволення Західної України, про возз'єднання наших народів (*нашого народу?* – О. Г.) і про все, про все, що з цього вийшло, що говорили і говорять, кому влетіло. І як народ український фактично був тут не при чім. Як возненавиділи, розійшлися на віки. Про оцю трагедію би написати роман на тисячі три градусів температури і вилити в нього увесь свій біль, усю тугу, усі свої скорботи і поради, якщо б подумати було ще можна, що тут, мо, є таке щось не безпорадне».

Відразу О. Довженко пояснює значення такої книги для свого народу: «Це могло би вийти величезне полотно, голос тисячоліття, всесвітній крик, новий кобзар у прозі. Настольна книга мільйонів, що ще не втратили уміння плакати». Далі записано: «Це була б книга для всіх грядущих нащадків наших – реквієм народу, коли присуджено йому умерти в цій двадцятій столітті, чи кормча книга для борців, що вірять у життя і роблять його і життя його коли (*колись?* – О. Г.) не ошукає».

Ще раз О. Довженко виливає свій біль на папір: «У нас нема справи про нього почуття гідності, і поняття особистої свободи існує у нас, як щось індивідуально-анархістське, як почуття волі (звідси індивідуалізм і отаманство), а не народно-державне розуміння (марксівське) свободи і усвідомленої необхідності. Ми – вічні парубки. А Україна наша вічна вдова. Ми удовині діти». Залишимо недоречне марксівське трактування свободи, бо свобода – це насамперед *можливість вибирати* між різними варіантами, а не *сліпо дотримуватись* одного як начебто доконечної, бо так вимагають жорстокі обставини.

Мистець згадує запитання й докір одного львів'янина. Галичанин звернув увагу, що *освободители* не тільки не люблять тих, кого вони певнебто визволили, обзивають їх «націоналістами», «буржуями», «шпиганами», звинувачують у незнанні марксизму, а й самі не поважають один одного. Його занепокоєння передають такі слова: «Ми це бачимо, і це нас лякає найбільше. Ми більш шануємо один одного, які б ми не були. А вас ми боїмося. Ми боїмося вашої гордості, пиhi, фальші, ми боїмося вашої брехливості, очковтирательства і грубості. Нас лякає те, що ви не шануєте свого слова, у вас не має почуття гідності, і ви не знаєте, що таке поважати до самого себе. Ми боїмося вашої роздвоєності і вашої звички до умовної правди. Скажіть мені, чому у соціалістичній країні Рад ви так не шануєте один одного? Ми ж це бачимо».

Слова львів'янина О. Довженко згадує в перші роки війни. Він ще не знає про те, що залишили у Львові й інших західноукраїнських (і не тільки, а й у Вінниці, Харкові тощо) містах енкаведисти перед німецькою окупацією. Лише наприкінці вісімдесятих років наша людність на материкових землях дізнається про наслідки більшовицького геноциду українців. Відомий письменник Роман Федорів передав галицьку трагедію в червні 1941 році у славетному романі «Єрусалим на горах». Відтак були опубліковані офіційні матеріали про масові більшовицькі вбивства української людності у Вінниці, в якій на місці поховання жертв енкаведистського терору відкрили «парк культури й відпочинку».

Це реакція мистця слова перестороги, які треба підкреслити, бо вони на жаль, актуальні: **«Чи ж народ безсмертний? Чи невмирущий він в конечності своєї долі? Смертний, як і все, що живе. Все йде, все минає. А невмирання наше, довге українське, чи ж є воно життєво не тільки кволе, жалюгідне існування? Нас, кажуть, більш за долю європейську державу. Ми є і нас нема. Де ми?»**.

Про себе мистець говорить, що хоче до кінця розділити долю своєї нації. Він прирівнює себе до лева, який іде вмирати в пустелю. Божий у серці О. Довженка відгукнувся розгром Двадцять першої армії, 4 лютого – Південно-Західного фронту. Найбільше загинуло українських воїнів. Чому так? Мистець волає: «Бідні мої, рідні мої, «хохли мої ліниві і злі!» Безхитрісно і чесно поставилися ви до трагічної долі своєї і своєї соціалістичної батьківщини. Честь вам і слава і вічна пам'ять. Вічна пам'ять. Вічна пам'ять. Краще загинути в бою, ніж конати в живо-тній другорядного пасинка історії. Вічна вам слава, брати і діти мої. Не трапляйте нам розцвісти у житті».

Далі О. Довженко задумується над причинами сумної історії свого народу. Він називає переваги нашої країни. Насамперед згадує родючу землю, земні багатства й особливо людей, працьовитих, обдарованих здоров'ям і красою, але без «доброї волі». Чи не такі сприятливі умови були на користь нашої неволі? Мабуть, сувора природа позитивно впливала б на волю нації, змушуючи людей до зосередженої і цілеспрямованої праці.

Окрім цієї суб'єктивної причини, автор щоденникових записів зазначає також «нашу славу, нашу географію і невідому нашу історію». Щодо географії немає жодних заперечень. По-перше, ще з давніх часів через нашу землю проходили кочові азіатські орди, що перетворили український степ у «Дике поле». Як знаємо, починаючи від часів Катерини II, нашу землю населяли різні народи, що не визнавали її батьківщиною і не мали жодного бажання й потреби відновити українську державність. Чи не в цьому значною мірою закорінені нинішні конфлікти в Донбасі? По-друге, наша земля не мала належних природних кордонів, цебто вона була відкрита для захланних сусідів. По-третє, на українській землі стикалися три релігії: агресивне мусульманство на півдні, західний католицизм з його ідеєю культуртрегерства, північне цезаропаніхристське православ'я з ненаситною жадобою підкорення інших народів. По-четверте, азіатський московський імперіалізм ніколи не відмовлявся не лише від поневолення українців, а й від асиміляції «братнього народу».

Названі причини зумовили нашу трагічну історію – це безумовно. Не ясне інше: чому причиною лихої долі О. Довженко називає «нашу славу»? Може, йдеться про художній образ?

Міркування мистця нагадують думку Великого Кобзаря, який висказав, що його життя стало частиною історії українського народу. О. Довженко намагається спрогнозувати майбутнє своєї батьківщини. Він уболіває, що українські землі заселять інші народи. Незаперечною асоціацією з Шевченковою «Розритою могилою», в якій названі займанці наших земель. І не тільки! Уважно прочитаймо Гоголеві «Мертві душі» про механізм московської колонізації української Таврії. Геніальний письменник номістєць волає: «Чи доживу я до кінця війни? Чи подивлюся на трупи в телі, на кладовища? Чи поплачу на руїнах і перелічу мільйони втрачених? А потім умру от горя, щоб не бачити, як заселятимуть тебе, мати мого, Україно, чужими людьми, як каратимуть твоїх недобитків, синів і дочок за німецьке ярмо, за німецьких байстрюків, за каторжну працю в Німеччині, за те, що не вмерли вони з голоду і діждалися нашого приходу».

Це – не голослівні заяви! О. Довженко переконався, що сталінська цензура створила таку карну систему, яка нагадує спрут. У ній не вистачає і ще більше не вистачатиме після війни учителів, техніків, трактористів, вояків, агрономів, бо вони загинуть на полях битв. Зате вистачить прокурорів, яких мистець порівнює з ведмедями, і вони, «досвідчені в кожному своєму фаху», використовуватимуть досвід «ще з тридцять п'ятого року». Не ліпше поводяться бездарні журналісти, бо вони, як і мистець, «не знають народу і не люблять його».

А які бездарні офіційні оратори! Спроби надихнути зневірених людей марні. На одному мітингу, який, як пише О. Довженко, «був убогий і безладний», говорили про все, «повторювались, заїкались і мимрились», хоч готували його упродовж цілого місяця працівники республіканських керівних органів (ЦК КП(б)У, Ради народних комісарів УРСР і Верховної Ради УРСР). В чому причина? Мистець пояснює: «Довгі роки звикли до людей, що стоять у кормила... Упрощенство обнялося з простотою. Ми дегенеруємо, не помічаючи цього самі. Бідний, убогий, жахливо страждальний мій народ, який ти нещасливий, ведуть тебе провідирі».

А хто ж ті провідирі? У «Щоденникових записках» часто згадується М. Яруцов. Начебто український керівник, а про долю українського народу не турбується, кидає з докором О. Довженку: «Чи не занадто дехто українців забив у свої українські рахунки? Чи не забули марксизму в Україні? Чи не забули, що справа зараз не в українських проблемах?». Коли після зауваження О. Довженка цей «український вождь» визнав, що «Україні ніколи не забуде» внеску українців у перемогу над Німеччиною, про страждання українського народу у кіноповісті «Україна в огні» він поведеться так, як цього вимагав Сталін.

Наш майстер кіно сумнівається, що про українців згадають після війни. Він розкриває механізм знецінення своїх земляків, що доведений до безглуздя: «Якщо вся доблесть синів України у Вітчизняній війні, всі жертви і страждання народу і вся переможна сила після війни хитро-рабськими руками і перами відповідних молодців оформиться в єдиний безладний совєтський котел, а на рахунок українців цими ж таки руками створяться штучно утворена гітлерівська петлюрівщина й антисемітизм і всі інші наслідки м'ясорубок – краще б мені вмерти і не знати більш нічого своєї підлості, і бездонної ненависті, і бездонної вічної брехні, якою живуть всі ми».

Пророчий дар не підвів О. Довженка: він дивився вперед, передбачив розвиток подій на цілі десятиліття. Уже в перші повоєнні роки про внесок українців у перемогу над німецькими окупантами не згадували. За часів тоталітарного режиму навіть не називали втрат нашого народу в роки Другої світової війни, бо все подавалося в «єдиному Побідному советському котлі». Щоправда, був один виняток: він стосувався глорифікації «особливого внеску» російського народу в перемогу над гітлерівською Німеччиною. Як і передбачав наш мистець, більшовицька пропаганда на перше місце ставила фальсифікацію участі українського народу у війні. Згадаймо, з якою люттю сприйняли «сталінські соколи» слова першого президента незалежної України Леоніда Кравчука про внесок у перемогу над гітлерівською Німеччиною українських повстанців.

Чимало до фальсифікації ролі українців у Другій світовій війні доклався відомий українофоб на посаді міністра освіти і науки! Під час його перебування на посаді почалося повернення до вивчення у школі сфальшованої за часів більшовицького тоталітарного режиму історії українського народу. Власне кажучи, її почали перетворювати в безлику частину російської історії. З підручників були вилучені сторінки, які служили патріотичному вихованню наших юнаків і дівчат.

Так само чиновники від освіти, насамперед перший заступник міністерського посідальця, кастрували українську літературу. Ще раніше з повного (!) зібрання творів Тараса Шевченка викинули поезії, в яких викривалася ворожа до українців політика царської Росії. За часів окупаційної компрадорсько-сімейної бандоолігархії перестали згадувати про українську національну ідею, хоч російської імперської ідеї не перечували і загарбницької імперської політики не осуджували.

Як завше мистець прагне проникнути в глибини української трагедії. Він передає ставлення чужинців до українців, вкладаючи його у уста німецького полковника Ернста фон Крауза: «У них немає державного інстинкту... Вони не вивчають історії. Дивовижно. Вони вже двадцять п'ять літ живуть негативними лозунгами одкидання Бога, власної сім'ї, дружби! У них від слова *нація* остався тільки прикметник. У них немає вічних істин. Тому серед них так багато зрадників... От ключ до скриньки, де схована їхня загибель. Нам ні до чого знищувати їх усіх. Ти знаєш, якщо ми з тобою будемо розумні, вони самі знищать один одного». У примірнику для Сталіна ці слова були підкреслені синім олівцем, а «вождь народів» підкреслив їх червоним, щоб наголосили на їхньому антирадянському змісті, хоч вони належали не авторові, а німецькому офіцерові.

А яке ставлення до такої думки автора кіноповісті «Україна в огні»? Чому передав її словами ворога? Відповідь знаходимо в «Щоденникових записах». Однак попри очевидні, незаперечні факти упродовж певного часу О. Довженко не може позбутися ілюзій. Його пропозицію про встановлення ордена Богдана Хмельницького схвалює не тільки М. Хрущов. Як пише Сергій Тримбач, «підбадьорений Довженко фантазує ідеями». 30 червня 1942 року мистець записує: «Попрошу М. С. (М. С. Хрущова. – О. Г.) організувати українську армію, бодай український корпус червоного козацтва «Запорізьську січ» зі зразковою політчастинною і видатними заслуженими кадрами. Яке б велике це мало значення політичне, яке сильне враження справило б це на народ під час наступу».

Пропозиція О. Довженка була реалізована, як завше за часів тоталітарного режиму, карикатурно: 20 жовтня 1943 року чотири фронти Червоної армії перейменовано в *українські*. Не варто заперечувати, що в їхньому складі за російські імперські інтереси воювали українці, а отже ще щось українське говорити можна лише з іронією. Командували фронтами, як правило, маршали й генерали неукраїнського походження, зокрема відомий українофоб Г. Жуков, який під час штурму Дніпра потрапив під німецькі кулі сотні тисяч українців не лише без жодної зброї, а й у домашньому одязі. Про якусь попередню військову підготовку новобранців – годі говорити!

Ще глум можна оцінити діяльність народного комісаріату оборони Української РСР. У лютому 1944 року Й. Сталін зазначав, що «утворення великих військових формувань у союзних республіках, підготоване бовдвою співдружністю народів СРСР у Вітчизняній війні і всією історією великої держави, ще більше зміцнить Червону армію й увіллє до її лав нові бойові сили». 11 березня 1944 року республіканським наркомом призначено генерал-лейтенанта Василя Герасименка, якого інші генерали називали *хохлом*, бо він завше розмовляв українською мовою. На цій посаді генерал перебував до 13 листопада 1945 року, коли Сталін перевів наркома суверенної (?) союзної республіки до Риги на посаду заступника командувача тамтешнім військовим округом, цебто з повноваженням. Після цього посада наркома залишалася вакантною, хоч ця ситуація УРСР аж до 1978 року передбачала військового міністра як члена республіканського уряду.

Мабуть, українець В. Герасименко сприйняв сталінську витівку зі створення республіканського наркомату оборони серйозно. Він розробляв проекти організації окремих українських військових формувань,

на що Москва не відповідала. Після того, коли Українська РСР стала однією із держав-засновниць ООН, московська гра в суверенітет союзної республіки втратила сенс. Ще один доказ лицемірства компартійного керівництва, чого так і не міг збагнути О. Довженко, хоч історія кіноповісті «Україна в огні» спонукала до серйозних роздумів!

Як згодом дізнався мистець, ганебну роль у цькуванні його за кіноповість зіграв грузинський режисер Михайло Чиаурелі, «навуходоносор» самого Лаврентія Берії. Він зі шкіри ліз, щоб тільки вислужитися. Ось його повчання кінорежисерові світової слави: «Ти вождю пожаліть десять метрів плівочки. Ти жодного епізоду в картинах йому не зробив. Пожаліть! Не хотів зобразити вождя! Гордість тебе заїла, от і загибай ти пер... Ти-и! Як треба працювати в кіно? І що твій талант? Тьфу – ось що твій талант... Нічого не значить, якщо ти не вмієш працювати... Ти працюй, як я: думай, що хочеш, а коли робиш фільм, розкидай по ньому те, що люблять: тут серпочок, тут молоточок; тут серпочок, тут молоточок, там зірочку, – тут «перший маестро» почав показувати мені, як саме треба розкидати серпочки і молоточки, від чого я трохи не провалився в землю від обурення, розпачу й огиди».

Історія з кіноповістю «Україна в огні» розкриває підлість механізму тоталітарного режиму, коли все залежить від однієї особи. Мистецтвознавець С. Тримбач пише про причини осуду О. Довженка: «Війна починала виходити на фінішну пряму, і Сталін уже подумував над тим, як «привести до тями» людей, що трохи сп'янали від свобод воєнного часу. Звинувачення в націоналізмі було чи не найефективнішим засобом «вправлення мізків» тим, кому вдалося, що існуючий режим упродовж війни почав дрейфувати в бік лібералізму». Компартійний чиновник Г. Александров пішов саме цим «безпомільним» шляхом, звинувачуючи мистця в тому, що в його кіноповісті військова частина складається лише з українців, а це заперечує спільність боротьби усіх народів СРСР».

Як вважають дослідники, ініціатори кампанії проти кіноповісті «Україна в огні» прицілювалися в трьох зайців. По-перше, керівник союзної кінематографії І. Большаков уже давно виношував намір помститися республіканському компартійному керівникові М. Хрущову за те, що той викликав режисера на фронт без погодження з безпосереднім московським начальством. Щоправда, він пише, що «загалом сценарій справляв дуже сильне враження», а деякі його уривки з нього надрукували в періодичних виданнях, зокрема в газеті «Литература и искусство». Проте все ставить на свої місце такий запис І. Большакова: «Сталін»

прочитавши сценарій, поставився до нього беззастережно негативно. Він очевидно, вирішив провчити українських керівників, яким сценарій подобався, а водночас і автора». По-друге, негативну роль зіграла особиста заздрість М. Чиаурелі, який «і навів Берію на думку влаштувати розправу над українським митцем, котрий, вочевидь, «зарвався» і став небезпечним прикладом для інших «націоналістів». По-третє, задумка військо-більшовицьких ортодоксів цим не обмежувався: він засвідчував початок нового етапу «антинаціоналістичної» істерії сталінського керівництва, його боротьби проти тих, хто почав проявляти певну самостійність. С. Тримбач зазначає: «З когось треба було починати, «приструнювати» інакомислячих. Радикал Довженко видався найліпшою поведінкою. Надто помітний, надто впливовий, отже, екзекуція над ним мала стати добрим сигналом для всіх».

Напевно, мету антидовженківської затії викрив сам Сталін, проголосивши своєрідний вирок: «Сценарій «Україна в огні» – це спроба ревізуювати ленінізм, це вилазка проти нашої партії, проти Радянської влади, проти колгоспного селянства, проти нашої національної політики. Книга бовзгає ворожу ідеологію автора». Виникає запитання: чому ж цієї ворожої ідеології не побачили М. Хрущов та інші особи, яким мистець хотів відповісти ще до сталінської розправи?

Не міг змиритися О. Довженко і з тим, що ніхто з українських письменників не виступив на його захист, а серед них були колишні друзі. Та це міг висловити якусь незгоду з позицією тирана?

Минув час – і О. Довженко запише в щоденнику: «Сьогодні роковини моєї смерті. Тридцять першого січня 1944 року мене було привезено в Кримськ. Там мене було порубано на шмаття, і скривавлені частини моєї душі буде розкидано на ганьбу й поталу по всім зборищам. Все, що було в мене, недоброго, мстительного, все топтало й поганило мене». Упродовж року мистець носив у серці «тягар неправди й зла», його гнітила свідомість всесильних людців, що були неспроможні відчувати свою винуватість.

Ця дика розправа не могла вбити в душі О. Довженка добра й надії, для яких він народився і жив. Мистець і далі турбувався про майбутнє українського народу. Ще першого дня 1944 року О. Довженко писав, що після закінчення війни різні народи (росіяни, поляки, чехи, словаки, південні слов'яни) втішатимуться плодами перемоги. Доля українців буде протилежна. Із серця виливається розпач: «Одна тільки Україна оплакуватиме дітей своїх на руїнах до самої своєї смерті. За Україною, підозріла, зневажена віками падчериця Європи».

Як не сумувати, коли «Велика Вдовиця утратила сорок відсотків дітей своїх убитими, спаленими, покатованими, засланими в заслання, вигнаними в чужі землі на вічне блукання». До п'ятнадцяти мільйонів загиблих і вигнаних українців мистець додає ще шість мільйонів людей, які померли «од голоду в урожайний 32 рік».

Де ж вихід? Майже через місяць після закінчення війни з гітлерівською Німеччиною О. Довженко виписав цитату з праці російського соціолога Н. Данилевського: «Нема жодної цивілізації, яка б зародилася і розвивалася б без політичної самостійності. Та сама причина, що перешкоджає розвитку особистостей в стані рабства, перешкоджає й розвитку народностей у стані політичної залежності, оскільки в обох випадках індивідуальність, що має свої самостійні цілі, перетворюється в службове знаряддя для досягнення чужих цілей».

Цитата без коментарів, але висновки може зробити сам читач. Зрештою, через тридцять сторінок О. Довженко пише, що «таких утрат, як мовчуваних через жакливу свою правду, не зазнав і не зазнає ні один народ у світі». Знову – запитання: чому українці мають страждати, перебуваючи в СРСР, як «імперії зла і брехні»? Отож, першогрудневий вибір нашого народу в 1991 році був єдиним виходом, щоб «дикі поля Європи» повернулося до цивілізованого життя, хоч з таким нашим долею ним вибором не може погодитися агресивний північно-східний сусід.

На закінчення доцільно згадати слова відомого довженкознавця О. Безручка: «Досвід попередніх років показує, що правда потрібна. Це самперед для згуртування нації та усвідомлення її єдиним народом великою, хоча інколи і досить страшною історією та, безперечно, великим майбутнім». Логічний підсумок не лише з творчості, а й драматичного життя нашого великого мистця!

2. Роз'ятрені рани української душі

Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпий.
Навколо української проблеми зараз точиться
добра половина усієї світової війни...

У хвилини душевного занепаду і слабості душі
– нащо я так убиваюся за долею українського
народу, чого оплакую його, чого боюся за його
долю, кричу про його труднощі і страждання!

Олександр Довженко

«Уже стало аксіомою, що народ, який не знає своєї історії, – не має
майбутнього. Поступу демократії допомагає ретельне вивчення

традиції своїх великих пращурів, їхнього життя і творчості, перемог і навіть помилок. Адже не секрет, що лише дурні вчать на своїх помилках – це цитата з дослідження Олександра Безручка про розсекречені документи советських спецслужб, які не давали спокою Олександрові Довженку упродовж усього життя, а не давали тому, що він, відірваний фізично від свого народу, залишався його сином. За любов до України його «розпинали» поневолювачі. Укорочували віку яничари. Тяжко доводилося переносити зраду друзів! Митарства серця доводили до приречення мистця.

Житлини розпачу долала віра мистця у відродження рідного народу, який ще на початку століття не знав свого імені, а в революційному 1917 році вийшов на велелюдну маніфестацію під національним прапором у столиці поваленої монархії. Чи не десятки тисяч похованих під Брунькою козаків передали нащадкам дух славетного гетьмана Івана Мазепи?

Наш великий мистець змушений упродовж свого творчого життя боротися за Правду, яку не завжди вдавалося висловити відверто, бо тоталітарна система була заснована на брехні, доповненій нав'язуванням жорстокій, тупій, дикій владі він протиставив свою владу мистецтва, бо знав мету життя, яку передав словами: «Всю Україну, весь народ вивести в серці своєму, і ноги мої згинаються під тягарем серця». Ідею цієї України О. Довженко прагнув передати своїм крелям так само, як у славній дев'ятнадцятому столітті національний Пророк у геніальному «Новограді».

Чи помилявся О. Довженко? Відповідь однозначна. У славетній «Новограді» поетично омріяно модернізоване українське село при намаганні втратити національний дух. З новою технікою воно не страждатиме від голоду, не конатиме від непосильної праці на чужому полі, а праця, як і в поета, переростатиме в красу. Мрії виявилися хибною утопією, бо на українське ошасливлення завше оберталось горем, политим собою сльозою, гарячим потом, а інколи – ще й кров'ю. Чи міг подумати той мистець, що через рік українське село буде гинути від голоду, а тому вбиті голодомором села організовано заселятиме привезений з нечорноземних російських областей? Нині цей люд заявляє про свої обліви права на українські степи, називаючи їх Новоросією! Його представники в нашому парламенті хочуть очистити Україну від українців, вважаючи мову автохтонних хліборобів. Дехто йде далі: разом з російськими терористами намагається модерною російською зброєю

знищити українство на українських землях, землях, які наші козаки захистили від загарбників, серед яких особливу жорстокість проявили московські нацадки Алтин-Орди.

Рожеві мрії виношував не лише Довженко. Сучасник кіномистця мережив «Пісню трактористки», побачив у юній механізаторці символи нової доби, оновлення українського села. Не так сталося, як гадалися. Через десять років О. Довженко запише: «Все прагне не працювати на землі. Не люблять, уникають. На збирання хліба виходять о дев'ятій, якщо не о десятій, годині. У колгоспі величезний людський апарат на хліборобів. Виходить якась потворність. Треба продумати це надзвичайно серйозне питання і написати Сталіну».

Нині після таких слів можна лише дивуватися. Хіба великий мистець не розумів, що нехтї до землі породжена колгоспами? Рятувати колгоспи – це далі знищувати село. Та він і сам через якийсь час опише трагедію колгоспного села: «Опіум для народу – самогон. Заливають горілку, і, як це не дивно казати, грають у дурачка, в очко – аби забутись. А в церкву не ходять».

Як не дивно, а на тих українських землях, де не було колгоспів, село вибрало інший шлях. Церква, яку очолив великий сподвижник Андрія Шептицький, створювала осередки Товариства «Відродження», а вони боролися не тільки проти пияцтва, а й проти куріння. У селах Галичини й Волині працювало Товариство «Просвіта», яке ще в двадцятих роках так критикував Микола Хвильовий за назадництво порівняно з Європою. Товариство «Просвіта» – свідчення відсталості? Відсталість порівняно з іншими європейськими народами? Чи так? Задумаймося! «Просвіта» наближала нашу людність до Європи, виховувала національну й людську гідність, а самогон у селах без «Просвіти» тягнув деморалізовану людність до Азії. Згодом, як знаємо, з алкоголем почав конкурувати опіум, від якого раніше утримувала Церква. Чи могла повірити пересічна людина в колгоспному селі, що за Збручем почали справляти весілля без алкоголю? Гості веселилися без дурману – і не треба було жодної партійної постанови, як у СРСР за часів перебудови, приреченої із самого початку на погибель.

Виразки «нового» життя проявилися вже в перші дні війни. Пама людь запитувала старше покоління: «Чому ваші батьки виховали вас гарно, а ви нас погано?» Що відповісти на такий, як пише О. Довженко, «брутальний випадок»? На сторінках його щоденникових записів старий професор визнає: «Ми дійсно зробили помилку і великий непростимий

тріє, що виховали з вас кучу грубіянів і духовних потвор. Це наша провина. Але я прошу вас про те знати, що ми дуже страждаємо і мучимося, дошкітчись на свої помилки. Ви наші убогі, бездарні витвори, живі докори нашого сумління. Коли я ось дивлюся, які ви нецікаві, непривабливі і бездушно убого безкрилі, – мені хочеться кричати од жалю і розпачу». На безтактну незгоду й брутальні образи професор відповідає також безтактно, хоч визнає рацію своїй опонентці.

Окрім роздмухування протилежності між поколіннями, колгосп привів ще одну протилежність – між містом і селом. Можна повірити твердженням О. Довженка, що селяни примирилися з колгоспом, бо не бачили якогось виходу. Це вже після війни він запише, що голод 1932 року убив шість мільйонів людей. Тепер у щоденникових записах читаємо: «Пройде ще не менш покоління, поки все стане на своє місце і не буде душевної роздвоєності у мільйонів людей-селян. Селян не люблять і не поважають міські ледащі. Їх вважають за ворожих, хитрих, нерадивих. В душі їх ненавидять і бояться. І не хочуть думати, що на селянському багатомільйонному горбу і шкурі виросла індустріалізація країни і воює, чим користується інтелігентне державне міщанство. Так працювати і стільки віддавати, і так мало мати, і бути таким обдертим, і стільки платити державі, і бути таким обмеженим у своїх можливостях, як наш селянин, не міг би і півроку ні один газетно-музикально-літературно-художньо-кабінетний партійний лицар нашого часу. Завив би вовком».

Наприкінці 1943 року О. Довженко виношує реформу колгоспного ладу. Йому здається, що все залежить від керівника господарства, який має «одробити в колгоспі свій мінімум безпосередньо на землі». Такий самий обов'язок усіх членів його родини й колгоспного чиновництва. Мистець перекоаний: «Колгоспи, думається мені, мусили б займатися виключно хлібними і технічними культурами. Усе ж, що стосується до родини, – огірки, цибуля, картопля, капуста, буряк, морква, помідори, фрукти навіть, – усе се мусило б перейти до кожної родини на її гектар. Там би зовсім другий стиль життя. Хлібні культури на приватному гектарі забороняються. Крім того, самий гектар чи пів гектара, в разі поганої врожайності, чи спекуляції, чи якогось іншого антисупільного учинку, чи плану власника, може одбиратися чи скорочуватися».

Утопія – не більше! Мистець не розуміє, що колгосп задуманий як форма закріпачення селянина, який має повністю залежати від свого керівника, компартійної номенклатури. Очільник республіканського центру протиставляє пропозиції мистця свій «новий план реконструкції»

сільського господарства, що передбачає повну ліквідацію особистого господарства колгоспника. Чиновник вірить, що колгоспник має віддати до колгоспу «єдину корівку», а «усе буде одержувати з колгоспу, все, що йому треба». З пафосом він говорить: «Ви знаєте, що мені говорила одна доярка? Одна доярка сказала мені, що вона більш одержує молока від удою корів у п'ять раз, ніж од своєї корови! У п'ять разів! От що сказав мені одна доярка... Я думаю... Одне слово, ви, Олександр Петрович». З гіркотою Довженко записує, що доярка «спростувала» його аргументи на користь реформи колгоспу, а відтак додає: «І я ще зрозумів, що наші війна не може зробити людину розумнішою, якщо вона, ця людина, уже є розумною з першого дня призначення її на керівну посаду».

Сарказм мистця розвінчує зарозумілість компартійної номенклатури, для якої мудрість визначається посадою. Як згодом скаже інший письменник: «Вершина влади – вершина мудрості». Самовпевненість номенклатури на рівні колгоспному й районному піддав критиці Олександр Гончар у славетному романі «Собор». Якщо так поводить ся чиновництво на найвищому щаблі, то даремно чекати чогось від керівників нижчих рівнів.

Не мине й тижня після щоденникового запису про зустріч з керівником республіканського уряду, який так своєрідно «заперечив» плани Довженка, мистець побачить в іншому світлі не лише майбутнє українського села, а й цілого народу. 16 грудня 1943 року він записує: «Розповідають, що на Україні починають уже готуватися до мобілізації шість надцятиліток, що в бої гонять погано обучених, що на них дивляться як на штрафних, і нікому їх не жалько, нікому. Як страшно думати, що внаслідок отакого Україна може лишитися без людей». Це – не панічний страх! На смерть женуть не лише юнаків. Скільки дівчат знищено або загнано до Німеччини!

Серед щоденникових записів особливе значення для розуміння позиції Довженка мають ті, що занотовані 18 і 19 грудня 1943 року. Це один із тодішніх записів: «Є дві правди. Одна дійсна, реальна правда Друга вигадана, неіснуюча, така, якою хотіли би її бачити. Вона вважається за дійсну, а дійсна вважається за ворожий наклеп. Так умовлено. Ми неповторні і єдині на цілий світ. Ми вміємо [надати] пафосу і героїки Далі ми сліпі і безпорадні».

Дві правди! Такі протилежні правди Довженко бачить у столиці союзній і рідній. Порівняймо два записи. У записі 18 грудня 1943 року читаємо: «Минув ще один тяжкий день. Неділя. Ходив по злій Москві»

споминя я вельми од споглядання. Зараз вечір. Тихо. За стіною якісь гун-
доті баранячі голоси співають «Степку Разіна» і «Канарей пташечка». Го-
лоси п'яні. До чого хочеться узнати, що це за партійна душа «жалобно
пайотья».

Через пів сторінки враження мистця від рідної столиці, в якій ще не-
давно господарювали німецькі окупанти: «Горів університет... Людей
не було. Одинокий Шевченко Тарас дивився на фашистське злодійство
і не дивлячись на всю порожню бездуху бездарність Манізерової нік-
тваності, здавався грозним і гнівним. Ми зняли шапки і поклонилися
всему... Найбільш уразили мене, повергли в незабутній сум і розпач і
туту, якої я теж ніколи не забуду, – се люде. Київські люде. Їх не було. Міс-
ти було порожнє. Я бачив їх усього коло ста чоловік поодинці чи невеличкими
купками. Се були головним чином люде старі і інваліди, каліки.
Але всі вони мали той несамовитий вигляд, якого не можна забути ніко-
му і ніколи в світі. Вони були напівбожевільні, худі, обдерті, жовті, з не-
визродними істеричними рухами і широко розчиненими нездоровими
вешма... Трудно описати, трудно згадувати. Але і цих людей була така
обмань, що робилося страшно. У мене не сходили сльози з очей. Я од-
разу тримався, щоб не розплакатися, мої руки самі стискалися в кулаки
і палкі прокляття на голову німецьких мерзотників не сходили з моїх
уст. Незабаром Довженко дізнається страшну правду про руйнівників
нашої золотoverхої столиці. «Потім, – запише мистець, – я розпитував
ще багатьох людей і довідався, що не німці знищили центр нашої знів-
еженої столиці, а ми самі. Наші дурники перевиконали програму завдань
і на сей раз, оставшись вірними своєму стилю безбатченків дурноголо-
вня і геростратів». Упродовж повоєнних десятиліть історики втокмачу-
вали наївним людям, що Хрещатик зруйнували німецькі окупанти.

Дві столиці – різні долі! П'яні голоси й напівбожевільні люди, які по-
страждали через бездарне командування, що не могло зупинити на-
падника. Зрештою, цей нападник ще менше трьох років тому вважався
союзником червонозоряної Москви! Сталін і Гітлер перекроювали мапу
світу, а нишком готувалися до нападу один на одного. Як часто буває,
постраждав невинний, найбільше постраждав український народ, без
якого, як цинічно заявив нинішній кремлівський самодержець, Росія
ввирала б найкривавішу в історії війну! Чи не варто поставити питання
власне: хіба виникла б ця війна, якби сталінська Росія не вишколювала
німецьких військовиків на своїх полігонах?

Чого хотіти? Росія ніколи не визнавала однієї правди! Логіка залізна: що можна Москві, те Україні – зась! Зрештою, так вона поводитися і тому, що їй потурали інші держави. Приміром, на Нюрнберзькому процесі гітлерівських головорізів судили тільки за злочини, вчинені від 22 червня 1941 року. Чому? Щоб замовчати спільні злочини гітлерівського і сталінського керівництва після укладення відомого «пакту Молотова–Ріббентропа» від 23 серпня 1939 року! Західні держави погодилися, щоб догодити своїй союзниці в боротьбі проти Третього Райху! Чи варто заїкатися про мораль?

Слід нагадати, що ще до «пакту Молотова–Ріббентропа» більшовики також уклали угоди з Німеччиною. За життя Леніна була Рапалльська угода 1922 року, а відтак СРСР уклав Берлінську угоду 1926 року. Отож угода 23 серпня 1939 року не була випадкова для Москви й Берліна! До речі, з 2009 року на нашому континенті 23 серпня вшановується щорічно як Всеєвропейський День пам'яті жертв сталінізму й нацизму.

У нинішній Росії замовчують другий пакт між двома, червоним і козацьким, тоталітарними режимами – від 29 вересня 1939 року. Його підписав Сталін. Пакт регулював спільний кордон після ліквідації Польської держави. А ще був договір від 10 січня 1941 року про кордони і торгівлю між сталінським СРСР і гітлерівським Третім Райхом.

Щоденникові записи Довженка дають змогу зрозуміти, що Україна не може покладати особливих надій на допомогу інших держав. Московські «православні брати» завше показували свій вовчий вищип, починаючи від трагічної Переяславської угоди 1654 року. Хіба не зрозуміло, чому зникли «Березневі статті», які регулювали взаємини між самодержавним Московським царством і республіканською Гетьманщиною? До речі, як тепер відомо, навіть Михайло Горбачов докладно зусиль, щоб знищити таємні додатки до «пакту Молотова–Ріббентропа» від 23 серпня 1939 року. Чи не за такі злочинні спроби він вшанований Нобелівською премією! Нині деякі західні держави готові погодитися на оплату українською кров'ю за російський газ.

Майже за півтора року до закінчення війни Довженко записує: «Чим сом я думаю, що для України ся війна по своїм наслідкам катастрофальна». А через чотири роки подібний запис щодо себе: «А в мене таке почуття, ніби я стою перед катастрофою». Переплетені доля мистця й долі нації!

Чому такі трагічні висновки? Чим вони спричинені? Відповідь на це запитання читаємо в інших записах: вони стосуються наслідків війни і перших повоєнних літ. Як неодноразово зазначає Довженко, Україна втратила у війні не менше п'ятнадцяти мільйонів людей, ще до совет

«...німецької війни півтора мільйона українців було виселено із за-
хідних областей, які були окуповані на виконання «пакту Молотова–
Ріббентропа», – і це виселення не припинялося в повоєнні роки. Лише
два рядки із щоденникових записів – і в уявленні читача постає недоля
рідної України: «Велика Вдовиця утратила сорок відсотків дітей своїх
збитими, спаленими, покатованими, засланими в заслання, вигнаними
в чужі землі на вічне блукання».

Трагедія України – не тільки від німецьких загарбників. Письменник
надує міжвоєнний період, коли наша нація «втратила, крім мільйонів
загиблих у боях і засланнях політичних, ще шість мільйонів від голоду в
урожайний 32 рік». За двадцять років, між світовими війнами, наша люд-
ність не збільшилася, хоч до Великого Голодомору «стояла вона майже
на першому місці в Європі по народженню». З війни, як пише Довжен-
ко, Україна вийшла важко поранена, а відтак доходить висновку: «Таких
утрат, замовчених через жадливу свою правду, не знав і не знає ні один
народ у світі. І ні одна людина ще не сказала мені про сей історичний
факт з плачем чи бодай би з сумом... Мій час – край загибелі мого на-
роду».

«О, дике поле Європи!» – з чаїним розпачем вигукує Довженко. А це
дике поле годує хлібом Європу! Українці виснажені не тільки фізично.
Вони може мистець не уболівати за становище в рідній культурі, особли-
во в навчальних закладах, де готують так звані «культурні кадри». Кому
подають дипломи? Ось їхня характеристика: «Скільки провінціалізму і
тупої самозакоханості асиміляторів і русификаторів. О, другорядність,
яка страшена сила в тобі».

А яких успіхів сягнула наша культура в двадцяті роки! Поезія моло-
дого Павла Тичини і неокласиків, театр Леся Курбаса, драматургія Ми-
коли Куліша, кіномистецтво Олександра Довженка, Івана Кавалерідзе,
Данила Демуцького, малярський монументалізм бойчуків! Про той
період Іван Дзюба писав: «Все це в цілості, разом з піднесенням літера-
тури, і створило оту українську культуру 20-х років, у якій дуже велике
місце займав авангард український; він тоді здобував і європейське ви-
знання».

Восени першого повоєнного року ще одне свічення національної
трагедії. «Наближається голод, – записує мистець. – Вимре не один де-
сятков людей. Загине половина мого нещасного народу на багатій
нещасливій землі. А решта плазуватиме в жебрацтві. І ніде ні в книзі, ні в
світі ні одної строчечки не те що крику чи прокляття, чи жалю, а навіть
передсмертного зітхання. Навпаки. Живем і багатієм, плазуючи вперед
до голодраного царства, думаючи, що обдурили весь дурний світ».

Ніколи не забуду цих повоєнних років. По галицьких селах блукають голодні люди з-за Збруча. Приїжджає пузате районне начальство, наважує, щоб не допомагати голодним східнякам, бо то бродять лінивці, не хочуть працювати в колгоспах. Односельці розповідають про жаліве життя морених голодом людей на українських чорноземах. Минуло півстоліття – прочитаю у мемуарах Хрущова про випадки людодійства на Одещині. Навіть сталінський лицемір, а згодом (о диво!) перший критик культу особи «вождя народів» не міг приховати жахів повоєнного лихоліття на українській землі. Голодна смерть людей, які вірили, що принесли волю і щастя народам Європи! А де твоя воля і щастя, український народе? Чи не трагедія! На жаль, нині історія повторюється і проявляється як фарс. Самовпевнений кремлівський диктатор обіцяє європейським народам не волю, а смерть! Захлинається од люті, коли згадує волелюбний український народ, а ще недавно його земляки співали підступно про «вічне братерство»!

Через щоденникові записи Довженка чітко проходить лінія, яка розділяє два народи, протиставляє Україну і Росію. Ось короткий запис після святкування перших роковин перемоги в «зороносній столиці»:

«Очі горять, музика грає. Майорять кров'ю стяги Перемоги.

Гримить майдан Червоний під тягарем іржавої надлюдської божественної слави. Скрежешуть танки, виють радіопоеми панегірики маршалам, коням, залізу і знакам нагрудним великих подій. Салюти. Горді плани. Міжнародний вплив. Свято Перемоги.

А на полі, позапрягавшись у плуг, напружили м'язи і голови зігнувши від потуги, орали вдови й корови і тихо плакали, вмиваючи своїми сльозами свої права і обов'язки неухильні і найточнішу в світі достовірність – страждання.

О, світе лихий! Що тобі до них?»

Ще ширше узагальнення через два тижні після попереднього запису про трьох вдовиць, які «зціпивши зуби й витріщивши очі, тягнуть епоху, спотикаючись у тваринячих шлеях». У їхній трагедії можна повністю звинувачувати німців, чого не сказати про іншу картину національної трагедії. 13 вересня 1945 року Довженко розповідає про долю п'ятдесяти дівчат, яких визволили з німецької неволі американці і передали в советську зону окупації. «Були вони, – читаємо запис, – гарненько вдягнені, кожна з двома валізками. Додому, до матері, до батенька! Їм сказали, що немає транспорту, і вони мусять іти пішки. Пройшли 50 кілометрів, покидали чемоданчики. Потім їх кудись завели, замкнули і всіх п'ятдесят так погвалтували наші солдати і офіцери, що вони, що деякі погвалтовані по 25 і більше разів, не могли підвестися на ноги. Вони

проклинали, проклинали своїх визволителів-гвалтівників, вони казали, що їм не було тяжко в неволі, як не морили їх голодом і трудом, ніхто, ні один ворог не осквернив, не опоганив їх. Вони плакали, оплакуючи свою долю, проклинали, ненавиділи і голосно висловлювали свою ненависть, і жаль, і відчай. Їх заразили трипером і сифілісом». Двадцять з них наклали на себе руки, а інших «визволителі» повезли до Сибіру. Трагедія потроюється ще й тому, що, «може, їх рідні брати загинули в боях, мати, батьки загинули в боях».

Трагічна й доля юнаків, які з вини бездарного командування потрапили в німецький полон. Одному з таких дорікають: «Чому ти живий? Чому не вбили? Чому не вмер за колючим дротом? Ти живий, чи не слуга німців?» розвідки і т. д.». Інколи з таких знущуються навіть рідні.

Особисту трагедію мистець бачить у тому, що війна одірвала його від рідного народу, одняла «щастя честі і громадського життя». Він проклинає себе тим, які нажилися на війні грабунками, вигадками, задоволеннями щасливого випадку. До них належить кожен: «Хто нажив чини, випадкові посади і ордена випадкові. Хто огрубів, ожирів і занепав морально в занепалому жирному своєму товаристві, хто є грабитель, навісник, чиновний паразит серед мільйонів старців і сиріт і вважає себе трохи не автором – героєм перемоги многотраждального народу».

Щоденникові записи Олександра Довженка дають змогу по-новому оцінити внесок українського народу в перемогу над нацистською Німеччиною, побачити трагедію великої європейської нації, сини якої воювали за волю інших народів, гинули на чужих полях або поверталися до рідну землю зневажені пихатими московськими окупантами. Нащадки цих окупантів залишаються вірні своїм батькам і дідам. Для них Україна – не земля державного народу, а географічна назва околиці їхньої батьківщини.

Вчитуючись у щоденник, в якому мистець не приховує своєї любові до України і ненависті, українського патріотизму й несприйняття московського імперіалізму, ще раз переконуємося, що лише вільний народ має право на пошанівку у світовому співтоваристві, на національну гідність. Деякі записи щоденникових записів асоціюються з нашими днями. Чому? Чому окупанти чекістського підполковника поведуться на наших землях так само, як їхні червоні й коричневі попередники на окупованій Україні. Українці не змирилися. Наш народ ставить до волі як до державної й національної цінності, яку відтворив у «захалавних» зшитках великий мистець.

Закон непогасності З НАДІЄЮ В ЧАСИ ОДЧАЮ

1. Обітниця перед священними корогвами

На світліні шість приємних облич. Не віриться, що вони – невилічки пекла на грішній землі, пекла енкаведистського ГУЛАґу, в якому основним законом визнається закон ТАЙГИ. Цей закон не знає жалю, не цінить людського життя ні на копійку. Цей закон усе підпорядковує грубій силі залізної п'яти, яка вимагає незаперечної покорі, розчавлює людське в людині, як дрібненького равлика. Зрештою, з пекла ГУЛАґу нема виходу: сюди заганяють, але не випускають.

Як шістьом українським дівчатам вдалося зберегти Доброту, що не промінюється з очей? Чому вони не збиділи, не упідлилися? Серед них виділяється радісна Катерина Мандрик. Дівчина вже понад п'ять років у неволі, але нічим не нагадує жертви. Здається, що на ній не невилічницьке вберя, а робоча куфайка. Ось вона скине її в сінях, візьме зошит у ручку і почне віршувати, виливаючи на папір почуття свого серця, бо тисячі кілометрів відділяють від рідного краю з такими милими горами кристалитими смереками, гомінкими гірськими потоками, над якими чисте-чисте небо, з білесенькими хмарами, хоч до рани прикладай.

Катруся (так називають її подруги з Інтинського особливого табору) розплющує очі. Вона не в батьківській хаті, а в холодному бараці. Тут тільки краянам можна вилити свій біль, а ліпше не скаржитися, не та смучувати нікого, самій показувати приклад стоїчності. Але що робити з болем, що не дає спокою серцю? Не викинеш за колючий дріт! До нього не допускають сторожі на вежах, яким видно все на голій, рівній, як тареля, сніговій пустелі. Їм вірно служать собаки (їх цінують не так, як людей), а вже вони не допустять до колючого дроту. Звідси – не втечеш. Сніговий вихор не дає ступити жодного кроку! Тамуючи біль, дівчина бере ручку і виводить на папері рядки:

*Яка довершеність в усьому:
У дереві, у річці, у зелі...*

*Як відчайдушно хочеться додому,
Попрацювать на батьківській землі!*

Там її рідні гори! Карпатські гори, про які вона написала:

*Карпатські гори – сильному притулок,
Лиш тому, хто душею не кривив...*

Перед очима славетна Тухля. Там волелюбні тухольці воліли не піддатися азіатським номадам і потопили ординців, перегородивши ріку. Тому ж цього не вдалося нашим сучасникам? Катерина перегортає сторінки свого життя в тухольського газди. Як вона просилася в найкращу дочку боярина Мирославі було легше! Вона не переймалася таким патетичним. Батьки не впускали Катерину, але не могли встояти. Газдиня і Тухля обіцяла, що за рік служби дівчині дадуть «дві спідниці, дві хустки, дві сорочки, дві запаски, куртку і черевики». Отоді вона вбереться – і коли парубок не дивитиметься на вісімнадцятирічну красуню з пощадкою.

Як кажуть, людина планує, а Бог перекреслює. Минуло лише півроку, як фронт перекотився зі сходу в Карпати. Господарі не скупилися: за півроку наймитування заплатили стільки, скільки обіцяли за цілий рік. Цей же господар навчив кравецтва Катерининою брата. Справді світ не без добрих людей, хоч бувають усякі.

Перед поверненням вчорашніх «освободителів» дівчина побачила червоних партизанів генерала Сидора Ковпака. Де їм до наших пощадків! Опис з автобіографії вражає і може чимало сказати нинішній поколі, всім, хто не зациклений на тоталітарному минулому. Катерина Мандрик пише: «Коли я прийшла до хати, то одразу за мною увійшли червоні партизани з папашниками в руках і сказали, щоб ми лягали на підлогу. Один стояв над нами з автоматом, щоб ми не піднімалися, а другий забрав усе з комори: овес, біб, із пивниці бульбу, з хати – все в столиць, і з печі. Молоко було квасне і солодке в каstrулях, то один з них скинув із себе сорочку, внизу зав'язав, сказав, щоб усе виливали в сорочку: «Творог будет» – і повісив долі плечима». На дорозі стояли один коло одного ковпаківці і передавали награване до лісу, де вони згаборилися.

Така перша зустріч з тими, хто начебто визволяв п'ять років тому галицьку землю від польських поневолювачів, яких, до речі, вже не було на українській землі.

Односельці Катерини із села Сукіль за кілька років відчули тягар чужої окупантів. Два десятиліття панували поляки, потім прийшли совети,

яких поетеса називає *руськими*, не довго збиткувалися – втекли під натиском німців. Про горян не турбувався ніхто. Що було робити? Чи тоді в серці заройлася думка: передати свої болі на папір – хай читають люди і в читача також затьохкає серце. Не будемо гадати, але книжка творів відкривається коротким, хоч і промовистим катреном:

*Ми стали уряд на оцій полонині
Обітницю скласти на зброї:
Свободу народам! Свободу людині!
Нас кличуть боротись герої.*

Чотири рядки, з яких ще не видно барвистого стилю майбутньої поетеси. Хто не міг написати таких рядків! Патріотично справді, але досить узагальнено, лише обітниця на зброї привертає увагу. А це вже чималі! Треба зважити, що писала сімнадцятирічна дівчина, яка навіть не закінчила середньої школи, самостійно відточувала своє поетичне слово, проникала в його тайни. Писала щиро, як підказувало серце. Катрено звучить як присяга перед священним знаменом волі, яке піднесли підчайдушні повстанці.

Що привело українських юнаків у повстанські лави? Як бачимо, їх кликали герої Української Галицької Армії. Вони перейшли Збруч, щоб утвердити державу на берегах Дніпра, а потім повернутися в рідні гори поставити рідний синьо-жовтий прапор на львівському Високому Замку. Хто з них не пам'ятав слів великого Івана Франка, який нагадував галичанам і наддніпрянцям, що наша рідна земля простягається від Сину-річки до засніжених вершин Кавказьких гір. Справді так було ще наприкінці дев'ятнадцятого століття!

Чи могла Катерина Мандрик вибрати інше життя? Таке питання не стояло тоді перед патріотичною молоддю. Звісно, були відщепенці, які зневажали споконвіку серед нашого народу. Вони записувалися в комсомол, йшли на службу окупантам, відрікалися від рідної мови, переймали чужі прізвища, щоб наблизити їхнє звучання до мови зайд.

Почуття патріотичної памолоді висловила юна поетеса без жодних застережень:

*Печаль і сумніви – не наше.
За Україну і за славу
З тобою битимосся, враже,
Щоб відновити нам державу.*

Як чітко сказано! Не якісь *воріженьки*, а ворог – і жодної пестливості чи загравання! За сорок п'ять років до проголошення незалежності України після розпаду СРСР сімнадцятирічна повстанка, яка склала

потилицю перед священним прапором на полонині, знала, що **державу треба відновити**, бо українці її вже мали. Якими мізерними виглядають порівняно з нею нардепи, що боязко проголосили незалежність, чим сперечили спадковість нинішнього державотворення з періодом національно-визвольних змагань 1917–1921 років.

Наснажена Декалогом українського націоналіста, Катерина Мандрик знала, що за її вибір марно чекати якоїсь винагороди, бо ворог для таких відчайдушних українських юнок має два варіанти розплати – вбити в потилицю або двадцять п'ять років каторжної неволі в холодних тайгах, далеко від рідної землі. Наші революціонери були ідеалістами: вони свідомо вибрали боротьбу за незалежність як власний життєвий вибір. Символізував їхній вибір стяг червоної і чорної барви, нагадував вогню: Україна – понад усе, – і ти маєш не жаліти власної крові в боротьбі з ворогом і навіть життя. Червоно-чорне знамено не допускало можливості кривотлумачень. Навіщо запозичувати чужі символи, як чинять інші мізерні політикани здрібнілих партій? Наші повстанці знали, що нападники можуть забути їхні імена, бо вони мали тільки псевда, але не турбувалися про особисту славу – хай до майбутніх поколінь промовляють їхні подвиги!

Слова поетеси вже індивідуалізуються, посилюється, конкретизується її образність. Нема плакатності, як у згаданому катрені. Катерина Мандрик пише:

*Ми всі – гартоване залізо –
У серці з правдою простою,
Що кожен, хто з війною лізе,
Умре від нас на полі бою.*

Її образність запозичується не з відомих поетів, хоч прискіпливому критикові гартоване залізо накличе асоціації з поетичними творами шведого Павла Тичини, Євгена Маланюка чи Олега Ольжича. Проте в контексті такий образ сприймається як свіжий.

Далі образність відзначається новаторством. Ось лише деякі образи: «Мужньою будь, мов калина в морози»; «А ми чекали їх, як хліб/ Для здріт і завзяття»; «Жарти як зі жмені»; «Піду до щонайвищих гір/ Смерека-жод на прощу»; «Не одягай мене в скорботу»; «Ми – коханці з вітром від-завида». А вже такий куплет з поезії «Вслухаючись у ніч» можна оцінити як шедевр:

*В тиші плескіт хвили тане,
Трави гнуться під росою,
Зорі дивні в небо ваблять
Незвичайною красою.*

Як поетично змальовані буденні, на перший погляд, речі! Хто не мав лувався росяними травами, але побачити, як краплиночка роси згинув травинку, могло побачити лише око поетеси! Чи не свідчення вродженого поетичного дару!

Якщо зважити, що поети можуть бути двох типів: поети від Бога та поети від себе, то, безумовно, Катерина Мандрик належить до перших. Вона не опановувала поетичної майстерності в літературному інституті в Москві, ні в університетських аудиторіях, а осягала тайни поезії даром, успадковуючи їх з молоком матері, сільської жінки, яка навіть не знала грамоти і не вміла читати! Поетеса не прагнула заворожити читача чимось незвичним. У тодішньому галицькому суспільстві панували стандарти європейської цивілізації. Навіть серед неписьменних селян широкотолерувалося хамство, зневага до людини, які принесли на нашу землю червоні окупанти. Зрештою, наша поезія так само, як і проза, не обдаровувала читача тією лексикою, яку полюбає дехто з нинішніх поетів, що вже пишається титулом класика.

Згадані поетичні пошуки Катерини Мандрик стосуються повстанського періоду її життя, років ще до арешту. Якби вона могла відшліфувати свій поетичний дар під досвідченим наставництвом і ще на волі, то нині увійшла б до числа чільних постатей нашої літератури двадцятого століття. Не судилося! Донька гір стала чільною поетесою повстанської боротьби, як і її безпосередньою учасницею. Поруч з нею стоїть ще одна поетеса, яка зуміла злутувати боротьбу і творчість. Це – Ольга Ільків, твори якої лише після розпаду «імперії зла і брехні» дійшли до читача.

Однак не можемо зважати на те, що поетеси виростили в різних умовах. Ольга Ільків походила з родини галицької патріотичної інтелігенції, здобула освіту в гімназії, знала європейські мови, могла навчатися поетичної майстерності в славетних європейських поетів, читаючи твори не лише в перекладах, а й в оригіналі. А в яких умовах визрівала поетична майстерність Катерини Мандрик! Змалку доводилося тяжко працювати в батьківському господарстві – така доля тодішніх сільських дівчат! Минало літо, восени збирали врожай, а робота не закінчувалася. Коли показують на телеекрані вечорниці, то можна подумати, що дівчата і хлопці лише співали і танцювали. Насправді була інакше! На вечорниці дівчата збиралися не забавлятися, а прясти. Пряли і співали. Як тут не згадати поетичних рядків Максима Рильського про працю, що переходить у пісню! Щоб уникнути голослів'я, звернемося до розповіді

Катерини Мандрик: «Вечорниці – найвеселіші дні мого дитинства дівочства. Ми там і напружили багато, і наспівалися, і нажартувалися, і наважилися. Веселі забави і загадки там були. Розказувалися також і казки, і всієї пригоди, які з ким траплялися. А ще були флірти – карточки надруковані, мабуть, сотня... Наприклад, питає мене хлопець, чи хочу я з ним дружити. Дає мені карточку, каже прочитати такий-то номер. Я читала і одну котила, таку відповідь і давала, бо на одній стороні тієї карточки були запитання, а на другій – відповіді. Якщо я не знаходила такої відповіді, то й жочу, то брала другу або й третю картку, поки не знайду відповідь, яку й жочу».

На перший погляд, начебто веселе безтурботне життя, але таке було лише зовні. Хто знав, що юнка вже давно служила зв'язковою в червоноармійському загоні, який переховувався в лісі! Повстанці дотримувалися суворої дисципліни, що дало їм змогу боротися ще десять років після війни, незважаючи на енкаведистські операції різного масштабу.

Десять років боротьби без жодної допомоги з інших держав! Усе робили власноруч. Жодного патрона, жодного автомата чи гвинтівки, жодних медикаментів, жодних продуктів! Лише допомога місцевого населення, яке також не розкошувало! Червоні партизани використовували допомогу, яку їм скидали з літаків, але, як уже згадує поетеса, не соромилися грабувати бідне населення, забираючи з хати все, що господарі заготовували для сімейних потреб! Якби так чинили наші повстанці, то не протрималися б до середини п'ятдесятих років, коли загинули або потрапили в полон останні відчайдухи. Про ставлення народу до повстанців засвідчують тисячі пісень, які склали наші барди. Частину з них Катерина Мандрик записала для нащадків, за що також заслуговує вдячних ті від нас, громадян незалежної держави.

Як окупанти карали юну поетесу, можемо переконатися, ознайомившись з копіями слідчих і судових матеріалів, що подані в книзі. Судова повстанська зв'язкова не так, як прийнято в цивілізованих країнах: не вирішувала Особлива нарада при МДБ СРСР. Як відомо, такий позастатусний конституційний судовий орган проіснував з 1934 року майже двадцять років. Для підсудного не могло бути жодної мови про правовий захист. Крім того, така судова розправа відбувалася без його присутності.

Якщо Тарас Шевченко писав, що чуже панство на українських землях створило пекло, перед яким бліднуть картини нелюдських мук, описаних великим А. Данте в «Божественній комедії», то муки гулагівських в'язнів не мають жодних аналогій у світовій історії. Як могли

виживати в гулагівському пеклі українські політв'язні! Задумаймося над такими словами Катерини Мандрик: «За цих нелюдських обставин виникала особлива потреба в інтенсивному духовному житті. Лише воно тримало тебе людиною, попри намагання системи перетворити кожного на тварину, яка живе тільки інстинктами. Глибокі релігійні переживання, пошук сенсу саме в такому табірному житті, обов'язок продовжувати боротьбу в нових умовах, звернення до творчості дозволяло в'язням зберегти себе і вижити. Ми читали одна одній вірші, завчали їх, відзначали релігійні свята, з нагоди яких писали присвяти, і малювали саморобні вітальні листівки. Тривала і політична робота. В таборі діяла ОУН за всіма правилами організаційного життя і конспірації».

Поетеса творить, шукає образи, щоб адекватно передати свої почуття. Ось початок однієї з перших поезій:

*Висушіть, вітри, усю скорботу,
Випий її, сонце золоте!
Від крові пролітої і поту
Наша воля буйно проросте!*

Чи не виникають аналогії з Шевченковою поезією, однією з останніх, про зелені парості, які ростуть від коріння зеленого дуба, а коли вони виростуть, тоді встане молодий козак і знищить чужих ідолів, ніби веде українців з «отечества чужого», тобто царської неволі?

Невільниця гулагівського пекла вірила, що для молодого покоління «боротьба обернеться в легенди» і воно прочитає тестаменти відчайдушних повстанців, стане під патріотичні знамена. Віра в майбутнє нації («Щоб Україна вільною була!») не покидає поетки й тоді, коли нічна тишу порушує «замок іржавий». Двадцятип'ятирічна дівчина мріє про рідні Карпати, в яких вона боролася проти червоних ординців. Згадка про далекі гори мережить нездійсненні бажання:

*Пройтися плаєм, де сосна стоїть,
Як наречена, шишками убрана
Уже, напевне, декілька століть,
Потішитися запахами зрана.*

Гадаю, що тут завітувала поетика Катерини Мандрик – і вже її не приписати комусь з відомих наших віршарів.

По дорозі в неволі дівчина бачить чудесний сон. Вона зодягнулася «в найкращу вберю» і скликає на різдвяну вечерю великий рід, коли забудуться поневіряння на чужині і кружлятиме «чарчина колова» від здоров'я усіх рідних. Сон завітчується усмішкою на устах. Приємні

дівчинка, бо жорстоке життя не дасть зібратися всій родині. Скількох родинців звела зі світу окупаційна влада! Помилково облавники арештували її батька, катували так, що, повернувшись до рідного села, вже не відужав і знайшов вічний спокій у сирій землі. Батька поховали, а що сталося з нею після катувань у тюрмах Болехова і Станіслава? Чи повернеться в рідні гори з холодної чужини? Чи зійде на ту полонину, де давала обітницю перед священними знаменами нації і революції?

Мрії про батьківщину й дисонанс із сьогоденням чужини виливаються в рядки:

*А там уже Росія непомита –
Вітчизна матюків і конвоїрів,
Взива до неба кирвиця пролита,
І чути звірів!*

Мабуть, наша поетка згадує рядки Лермонтова про немиту Росію, але картина дев'ятнадцятого століття докорінно змінилася. Більшовицька Росія – це не просто «*страна рабов, страна господ*», у ній заганявали «*мундиры голубые*», але не такі, як були до революції: голубі однострої одягли енкаведистські посіпаки, а для них не існує ні моралі, ні норм права.

Чи не тому «Росія непомита» сприймається за кордоном, як «вітчизна матюків і конвоїрів», які стали головними фігурами в більшовицькій і улагівській Росії, що офіційно називається «Радянським Союзом»? Вишколені режимом совки навіть хизуються, бо начебто моряки в усіх країнах сприймають грубу лайку російськомовних дикунів. Де вже тут говорити про Росію Тютчева, Тургенева чи Толстого? Тут навіть порівняно з буйним поетом Єсеніним «*дистанція огромого размера*», як писав тамтешній драматург Грибоєдов!

Як могла галицька дівчина з ніжною душею сприйняти таку дикість тамтешніх конвоїрів? Хіба тільки тамтешніх? Ось випадок уже першого дня перебування Катерини Мандрик у таборі. Солдата заохотили довишкелити відпусткою, бо він застрелив начебто за вихід поза межі табору жінку («*врага народа*»), а на ранок він повісився. Як таке могло трапитись? При перевірці документів з'ясувалося, що «пильний» вояка поверотив життя рідній матері!

Для вишколених нелюдською системою совків не існувало таких пересторог, як у цивілізованому суспільстві, в якому виховувалася Катерина Мандрик. Цих енкаведистських церберів виховували на прикладі агента Павлика Морозова, який доніс на рідного батька. Така аморальна засада більшовицької моралі, для якої все справедливе, що служить

комунізму. Та поетка не вважає правдою мсту ворогам, боїться опун-
титися до їхнього рівня поведінки, що нагадує взаємини між звірами на
безлюдних просторах. Вона звертається до Пречистої Марії словами
виношеної в серці молитви:

*Не дай нам у тундрі померти,
І людяність дай зберегти.
Благаєм в землянці заперті –
Не дай озвірити для мсти.*

Яка шляхетність! Нелюди мало чим відрізняються від звірів, а та
лицька дівчина просить Богородиці, щоб не допустила збидління цих
важених і скривджених, бо тоді вони за своєю поведінкою не відрізня-
тимуться від цих двоногих хижаків. Отож, Катерина Мандрик знаходить
нестандартний для тих країв вихід. Поетка пише не тільки про себе, а й
про своїх подруг, що з волі окупантів опинилися за тисячі кілометрів від
батьківщини:

*Молитвою ми скріплюємо віру,
Піснями – волю і себе в житті!*

Це не тільки свідчення, а й порада для нашого часу, коли українська
ніжну пісню витісняють параксоджні витвори, розраховані на неши-
багливих молодиків, які звикли до того, щоб можна було плескати під
ритм пісні, що примандрувала на нашу землю з чужих країв.

Як не прикро, нинішня памолодь не сприймає пісні серцем, а по-
редає свої поверхові почуття супровідними оплесками. Це – не лише
перерва традицій! Чи не такій небезпеці прагнула запобігти Катерина
Мандрик, записавши цілу книжку пісень, які вважаються народними
хоч їхні автори можуть бути відомі!

Советизація українського народного життя, – а вона передбачала
колгоспізацію, радгоспізацію, фезеозацію, шансонізацію (криміналіза-
цію), бездумну урбанізацію, а ще русифікацію в широкому значенні,
завдала непоправної шкоди духовному життю нашого народу. Викори-
нені весняні забави молоді біля церкви, набули нетрадиційного змісту,
купальські забави, у селах не чути ліричних пісень, які лунали щовече-
ра, коли сходилася молодь. Лише колядки і вертеп повільно поверта-
ються до нашого народу, насамперед у західних областях.

Кого не турбує така втрата національних традицій, знецінення духо-
вної спадщини нації! Юна Катерина Мандрик інтуїтивно відчула набли-
ження такої небезпеки. Зрештою, поетеса-патріотка вже бачила прогни-
денационалізації нашого духовного життя навіть у галицьких містечках

співах. Чи не тому вона залишила нащадкам цілий том співанок під назвою «Піснями скріплюємо волю»? Чимала частина з них відома нашим читачам, але навіть такий факт не знецінює праці патріотки, яку творець обдарував поетичним відчуттям. Катерина Мандрик записала твори прикарпатських українців, а це вже неоціненний подарунок для дослідників, майстрів сцени і самодіяльних мистців. Гадаю, що найвищою оцінку заслуговують записи стрілецьких, повстанських і тюремних пісень. Приміром, деякі з цих пісень були відомі мені ще з дитячих літ, але нерідко в іншій редакції. Звісно, компаративістський підхід у такому випадку дасть змогу дійти нестандартних висновків.

Невільницький період поетичної творчості Катерини Мандрик тривав до 1956 року, коли вона вийшла у «велику зону». Тоді поетка вже доповнила своє прізвище – і увійшла в українську літературу як Катерина Мандрик-Куйбіда. На волі, яка за часів тоталітарного режиму була відомою, з цього часу можна датувати третій період творчості. Остання її поезія в збірці «Ми Україну обороним» датується 2003 роком, хоч після цього подається ще два десятки творів без дати. У цьому періоді поетка працює над збагаченням образності творів, посиленням її афоризматичності. Про творчі пошуки можна судити на прикладі такого катрену-шедедру:

*День згасав поволі у знемозі,
Вітер в лузі мирно засинав,
Осінь пряла сум у верболозі,
Для ніким не кошених отав.*

Оцінку поетичної творчості Катерини Мандрик-Куйбіди дали відомі поети Дмитро Павличко, Павло Мовчан, Роман Лубківський, Алена Пашко, Богдан Стельмах, Людмила Скирда, літературознавці і критики Микола Жулинський, Тарас Салига, Ярослав Гарасим та інші. Статті і спогляди про поетесу, рецензії на її твори, виступи на вечорах пам'яті та з інших нагод відомих культурних і громадських діячів склали цілий том. Вони схиляються перед подвигом самобутньої поетки і героїні, яка в жорстокий час стала під священні прапори боротьби і дотримала обітницю, пронісши її через усе життя.

2. Вогнелогос орлиного серця

При згадці про Михайла Гориня в уяві виникають асоціації з карпатським орлом. Навіть останні зустрічі з ним у час тяжкої недуги не відняли цього устійненого образу, хоч це вже була інша людина, яка

при зовнішній подібності не відтворювала суті борця. Не можу погодитися з тими життєписцями, які пробували показати невтомного борця зі свічею серед темної п'їтми. Пасивне підтримання вогника запаленої свічі дисонує з енергійністю, динамічним характером гладіатора на політичному кону. Перед ним демонструє м'язи самовпевнений у своїй могуті червоний Голіаф, а він не мізерніє духом, вірить у силу Працї рідної нації, що виходить на світову цивілізаційну магістраль із прагнором кольорів безмежного рідного степу під склепінням чистого безхмарного неба.

Перед нами людина середнього зросту – нагадує стиснену пружину. Лише відпусти – відразу відчуєш її міць, силу збудженого Везувію, жерла якого бухкає вогонь. Проте вогонь пригальмований: він не дає емоціям брати гору над логікою. Все-таки на першому місці залїна логіка. Як не згадати гераклітів вогнелогос!

Ось вчорашній політв'язень виходить на сцену Львівської філармонї. Неначе буря після стриманих, як правило, академічних виступів звучить його перше речення: «Глибоко помиляються ті, хто думає, що українську мову зможемо врятувати при збереженні нинішнього становища. Лише перебудова багатонаціональної держави на засадах конфедерації створить умови для відродження національної духовності!» Не буду ручатися, що саме так сказав Михайло Горинь, але основна ідея його виступу закарбувалася в серці. Так сміливо ще не виступав ніхто до нього. Лише намагалися діяти в рамках чинного законодавства. Головний доповідач закликав порадитися з Ленїним, зачитував цитати з його маразматичних писань, наголошуючи на порушеннях «ленїнської національної політики» після смерті засновника більшовицької партії, – застерігав від звинувачення в «дисидентстві». Після нього вийшов на трибуну історик і доволі упереджено трактував «суверенний» статус України як держави в федеративному зв'язку з іншими «рівноправними об'єднаними союзом «державами». Дехто пропонував зібрати висловлювання чужинців про нашу мову, щоб спростувати нав'язані думки про її відсталість чи неповноцінність.

Було 18 грудня 1988 року. Час непевний! Пригадую, як у коридорі незнайомий мені чоловік поклав на підвіконня густо надрукований текст. «Будете виступати?» – запитую. «Буду, якщо дадуть», – коротко відповів незнайомец. Він виступив після перерви – і, як виявилось, це був Михайло Горинь.

Через кілька днів обласна газета розкритикувала резолюцію академії, яку організувало Товариство рідної мови імені Тараса Шевченка. Було смішно читати, адже із правового боку резолюція виважена

Напередодні мене запросив Богдан Якимович – і ми разом написали проект цього документа, який потім зачитали на велелюдному зібранні в філармонії, внісши з участю Всеволода Іськіва деякі доповнення і зміни у «виліни перерви. Нарешті мої правничі знання, набуті за п'ять років навчання в університеті, почали використовуватися в національних інтересах!

Нашої першої зустрічі Михайло Горинь не пам'ятав, коли автор цих рядків згадував згодом. Друга зустріч була триваліша. 21 січня наступного року разом з дружиною, синами і Богданом Якимовичем ми повернулися з Києва після захисту моєї докторської дисертації. Випадковість чи так мало бути? Ми їхали в плацкартному вагоні поруч з Михайлом Горинем. Побачивши в моїх руках книжку про театр «Березіль», супутник зацікавився. Так ми розговорилися. Як він здивувався, коли почув моє зауваження щодо неправильно вжитого ним слова. «А може, – запитав мене, – ви використовуєте свої знання мови для корисної справи?» – «До речі, ми вже проголосували за один текст, до складання якого я долучився», – була моя відповідь. Йшлося саме про згадану резолюцію. «Неважливо?» – знову здивувався супутник. Хтось із пасажирів поремствував, бо вже пізня година – і ми змушені були припинити розмову.

Постійна наша співпраця розпочалася через півроку. Напружене життя Майже через день ми збиралися на кафедрі професора Ореста Пшока в університеті. Наближалися дві важливі події – установчий з'їзд Народного руху України за перебудову і вибори до Верховної Ради УРСР. Назвати не можу назвати всіх, хто постійно приходив на наші зібрання, але добре пам'ятаю, що особливу активність проявляли академік Михайло Колубець, Любомир Сенік (тепер професор), історик Микола Драк (на той час, покійний), інженер Михайло Бойчишин, доля якого не відома, а ще передавали різні пропозиції поет Ростислав Братунь (народний депутат СРСР) та інші.

Михайло Горинь почувався як у рідній стихії. Спостерігаючи за ритмом його праці, можу засвідчити, що він намагався раціонально розподіляти свій час. Короткі репліки про політичні події в інших соціалістичних республіках підтвердили, що протестна діяльність посилюється не лише серед народів Балтії, провідники яких не обмежувалися економічними заходами, а вимагали повного задоволення національних прав, зокрема відновлення державної незалежності, порушеної на початку Другої світової війни червоними окупантами за змовою з гітлерівцями. Такі свої права боролися народи Південного Кавказу, навіть відмовлялися від нав'язаної московськими імперіалістами принизливої назви Закавказзя. Окрім того, М. Горинь регулярно виступав на закордонних

«ворожих» радіостанціях, інформуючи про політичні події в Україні. Попри очевидні хиби проголошена *перестройка* позитивно впливала на свободу слова в «імперії зла і брехні».

На цих засіданнях можна було переконатися, що багаторічний політв'язень не має найменшого бажання вивищитися, для чого було чимало підстав. Вразили його аналітичний підхід, зваженість, толерантність. Фактично Михайло Горинь був мотором цих засідань, але він уважно вислуховував думки інших – лише тоді висловлювався. Якщо комусь заперечував, то обґрунтовував незгоду з особливим талом. Якось він закинув одному «революціонерові» з «гарячою головою»: «Ти, юначе, відганяєш наших однодумців, а ми маємо працювати так, щоб навіть противники ставали нашими прихильниками». Як можу свідчити, безпристрасний борець проти тоталітарного режиму не дорікав нікому за минуле. До людей він ставився приязно. Його доброзичливе звертання «козаче» не залишало бар'єру між ним і співрозмовником. Коли його здоров'я бажало поліпшення і він відчував підступи недуги, потішав себе, щоб не виглядати жалюгідним, запитанням, яке могло мати лише ствердну відповідь: «А хіба я не козак?»

Один випадок мене особливо приємно вразив. Розглядаючи обґрунтування однієї пропозиції, мене збентежило те, що в ній допущено скалося неправильне трактування двох понять «держава» і «політична система суспільства». «Ще раз прошу повторити», – звернувся М. Горинь. «У пропозиції написано про політичну систему суспільства як частину держави, а в політичній науці держава визнається однозначно як частина чи елемент політичної системи суспільства», – обґрунтував свою незгоду. Співрозмовник погодився: «Нема заперечень». Уже після засідання він признався, що ця пропозиція подана ним. Ми обидва розсміялися.

Якось ми зустрілися у Львові, коли М. Горинь вже наостійні переїхав до столиці. Здається, він виступав із доповіддю і сказав: «Колгоспи організовували колгоспи...» Як слухач, передаю йому із зали записку із запитанням: «У вашому княжому селі колгоспи організовували чи зав'язували?» Усміхнувшись краєчками вусів, М. Горинь киває мені: «І так, зав'язували». Уже після закінчення лекції запитує мене з лукавською в зіницях, чому я викинув зі свого прізвища літеру «о», бо коли був **Горинів**, цебто в давнину ми були начебто родичами.

Сміх М. Гориня був, як пишуть поети, іскрометний, а до того ніколи не опускалися до рівня вульгарності. В усіх його діях і

віз підчувалася інтелігентність, якої так не вистачало й не вистачає замороженій квазіеліті. Пригадую одного з нардепів першого демократичного скликання. Ніяк не збагну, чому шановна національно-демократична організація висунула його кандидатом у парламентарі. Про його «потаємну» діяльність дізнався згодом, а ще раніше я дивувався його підлості й вульгарності.

Як казав мені мій землянин Іван Гель, М. Гориня боялися не лише противники, а й ті, з ким він у лихі часи їв лихо з однієї миски. Багатьом з них не давали спокою його задатки трибуна, організатора, вродженого лідера. У тому автор цих слів міг переконалися не раз і не два. Признаюся, що не зустрічав людей, які б не відзначали його особливої харизми. Чого не вражала його ерудиція? При сприятливих умовах українська інтелігенція отримала б видатного педагога чи психолога, яким можна похвалитися перед світом. Не вийшло – і Михайло Горинь прославив націю як безстрашний і самовідданий борець за волю України, спадкоємець патріотичних традицій своєї родини! Навчаючись в університеті, він не хотів вступати в комсомол, з нього насміхалися прислужники режиму, малювали карикатури в стіннінках, на яких студент ховається за Біблію.

Принагідно, вважаю обов'язком згадати ще одного борця опору, земляка М. Гориня, яким був світлої пам'яті Іван Гель. Історик безпечному в нелюдських умовах гулагівського карцера написав тоненьку книжку-путівником олівцем книгу, що здивувала діаспору. За «залізною курткою» не повірили, що так міг хтось писати в «імперії зла і брехні».

Михайло Горинь запам'ятався як моральний ідеал. Він не мирився з неправдою. З першого терміну покарання він усюди брав урок: кадебісти завжди не пробують «завербувати» тих, хто не оправдовується, не приховує своїх політичних поглядів, відверто заявляє про несприйнятливості нав'язаного Україні колоніального статусу. Лише сталевий характер, беззастережне дотримання кодексу українського каторжанина заохочує інших шанувати тебе. Таким моральним авторитетом не лише були українських політ'язнів, а й засуджених борців за волю інших повоєнних Москвою народів був легендарний український націоналіст Михайло Сорока, якого з пошаною називали Михайлом Михайловичем.

Нині не можу уявити, яким би був Народний рух України без М. Гориня. Фактично він був його **серцем**. Це вже з часом дехто почав перепишувати історію цієї масової громадсько-політичної організації. Учасники останнього з'їзду Народного руху України за перебудову (два останні з'їзди мали просто декларативний характер і незабаром від них відмовилися) переконалися в зразковій організації цього форуму.

Кожен делегат мав чітко визначене місце. Щоб уникнути провокацій, вхід до Будинку культури Київського політехнічного інституту і вхід до зали засідань надійно охоронялися. На балконі висіли прапори різних українських земель. А якого натхнення надавав «Запорізький марш», яким розпочиналося кожне засідання!

У розмові віч-на-віч М. Горинь, як майбутній голова Секретаріату НРУ, запропонував мені увійти до цього рухівського органу. Мене зацікавило питання, як часто доведеться працювати в столиці. «Принаймні три дні на тиждень», – була відповідь. Довелося відмовитися, адже так часто відлучатися зі Львова не міг. Окрім того, не було бажання покинути викладацьку працю, а якась посада в державних органах, партійних чи громадських організаціях не манила. Не терплю рутини, бо вона не сумісна з творчістю. Вже давно я мріяв про те, щоб працювати на царині освіти, науки чи письменства. Михайло Горинь поставився до моєї підмови з розумінням. Звісно, мешкаючи у Львові, мені доводилося й надалі брати активну участь у роботі крайової рухівської організації.

Коли пощастило приїжджати до столиці, я намагався відвідати М. Гориня, який працював у рухівській централі, а вона спочатку перебувала в будинку Спілки письменників. Тоді рухівський осідок нагадував вулицю, приїжджали активісти з різних областей України, люди прагнули зміни, розуміли, що компартійній монополії надходить кінець.

Не буде перебільшенням стверджувати, що саме тоді М. Горинь відіграв роль першої скрипки у великому рухівському оркестрі. Цьому сприяв насамперед великий життєвий досвід, а ще особисті якості вродженого лідера.

Принаймні, чотири важливі заходи заслуговують на те, щоб ім'я Михайла Гориня було навечно записано в історію Народного руху України як масової громадсько-політичної організації, хоч заходів, які він здійснював було набагато більше.

Насамперед треба згадати «Живу хвилю», яку ще називають «Живим ланцюгом», що була присвячена 71-м роковинам Соборності, цебто Акту Злуки Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) із Українською Народною Республікою (УНР). За попереднім задумом, «Жива хвиля» мала з'єднати столиці тодішніх двох українських земель – Львова і Київ. УНР виникла на революційній хвилі в Російській імперії, а ЗУНР народилася в процесі завершення Першої світової війни, в якій імперія Габсбургів була приречена розпастися на національні держави. Як з'ясувалося, «Жива хвиля» вийшла значно далі на схід і на захід. Рухи

та акція чимало спричинилася до повернення національної пам'яті українцям різних регіонів.

Ік другий захід треба згадати «Свято козацької слави», приурочене до 400-ліття першої згадки про наших козаків. Святкування охопило великі Південного регіону, де кувалася козацька воля. Переважно зможена людність причащалася героїчним минулим своїх предків, дивовижними скорбами нашого народу, що, безумовно, сприяло утвердженню патріотизму на колишніх козацьких землях.

Третій важливий захід відбувся в кінотеатрі міста Хуст 29 березня 1990 року – виїзне засідання Великої Ради Народного руху України. Вже відбулися парламентські вибори – демократичні сили вперше добилися представництва у Верховній Раді Української РСР, створили в ній Народну Раду. Група політичних діячів, серед яких був Михайло Горинь, запропонували перетворити НРУ в політичну партію. Не вийшло, бо дехто з учасників більше турбувався про себе, ніж про Україну. Нині не варто гадати, як би розвивалися політичні події у разі створення потужної національно-демократичної партії в нашій державі. Зрештою, мине багато часу – і НРУ все-таки набуде статусу політичної партії. На жаль, сприятливий час був змарнований.

Пригадую тодішню розмову з М. Горинем. Ще існувала «імперія зла і брехні», а він у вузькому колі турбувався про майбутнє України як незалежної держави. «Треба нам мудрих людей, які добре знають європейські мови, щоб працювали як дипломати», – сказав Горинь. Може, дехто поставився до його слів скептично, та аналітик дивився інакше: він знав, що євразійський монстр приречений, бо ж тріщить уже із середини сімдесятих років.

Нарешті, четвертий важливий захід – Конгрес національних меншин України в Одесі, який також готував Народний рух України, зокрема голова його Секретаріату як виконавчого органу. Хто наважиться не дооцінювати цей форум, адже він чимало спричинився до того, що національні меншини й етнічні групи в нашій державі підтримали Акт проголошення незалежності України?

Не могла не турбувати М. Гориня стихійна хвиля партизації в нашій державі. До моєї пропозиції перетворити Народний рух України на масову громадсько-політичну організацію, яка б об'єднала всі патріотичні організації в Україні, він поставився стримано. «Бачите, – спростовував він думку, – лише така організація життєздатна, яка побудована на індивідуальному членстві. Колективне членство протидіє монолітності».

На жаль, партієманія набирала темпів – нині в нашій державі зареєстровано десь із дві сотні різних партій, хоч життєздатних з них лише кілька.

Чимало надій М. Горинь пов'язував із новоствореною Українською Республіканською Партією, яка народилася на базі Української Гельсінкської Спільки. Чи міг подумати, що кадебісти вже «потурбувалися» про її знищення? Як завше, на руку їм були амбіції занадто самовпевненого політикана, який претендував на непогрішність. Принагідно зауважимо, що всі затії цього галасливого політикомана закінчувалися невдаччями – нині він уже зник з політичної арени.

Водночас слуги «залізного Фелікса» розкладали УРП із середини «зміцнивши» її своїми сексотами. Якби тодішні партійні зверхники прискіпливіше ставилися до однопартійців, цього можна було б уникнути. Тоді не дійшло б до такого фарсу, щоб М. Гориня, одного з організаторів партії та її керівника упродовж кількох років, виключили з партійних лав. Наша партійна хвороба в тому, що в Україні партії згуртовують навколо якогось керівника, а він, як можна переконатись, не терпить конкуренції. Про демократію багато галасу, а доходить до діла – про демократію забувають.

З яким боєм читаю розповіді Гориня про ті далекі і неприємні процеси! Зрештою, не раз довелося чути від нього спогади, коли ми зустрічалися з ним, як керівником Української Всесвітньої Координаційної Ради. Як правило, він ще раз підтвердив своє несприйняття якоїсь офіційності. До нього міг навідатися кожен, хто мав якусь пропозицію. На столі лежало чимало різної літератури.

Пригадую, з яким захопленням він розповідав про свої поїздки в інші краї, національні республіки Російської Федерації, де проживають українці. Частина з них із діда-прадіда прожила на цих землях, адже феліксовці обґрунтували, що насправді це наші етнічні землі, які компартійна влада відірвала від України, пришивши до «братньої» Росії. Бачте, там замало було Сибіру, населеного, в основному, тюремниками з України. Після цих поїздок УВКР видала спеціальні випуски своїх видань з розповідями М. Гориня про життя наших братів. Не всі вони признаються до свого роду. Чимало серед них покручів, які не приховують ненависті не лише до землі своїх предків, а й до нашої культури, насміхаються з її мови, яку ще їхні діди називали рідною. Не треба далеко їхати – такі настрої вже відчуються відразу за нашим державним кордоном.

Якось я звернувся до М. Гориня з проханням. У Київському міжнародному університеті мені доводилося готувати фахівців з політології.

Тоді виник намір, щоб провести ознайомчу практику в Українській
власній Координаційній Раді. М. Горинь вирішив попередньо зустрі-
тися із студентами. Він розпитував кожного, з чим той бажає ознайоми-
тися, які його плани після закінчення університету, де хотів би працю-
вати.

Гадаю, що після такої розмови студенти відчували, як треба викону-
вати свої обов'язки, адже М. Горинь, як я міг переконатися, завжди до
всього ставився сумлінно. Звісно, таку відповідальність не часто зустрі-
неш у наш час.

Дуже цікавою була його зустріч із студентами в стінах університету.
Вона була присвячена 15-м роковинам Народного руху України. Наче-
то минуло не багато часу, а для нашої молоді – це вже історія, з якою
вони раніше ознайомилися вже в підручниках. Студенти забажали сфо-
графуватися з ветеранами Народного руху України, який фактично
вів наш народ до проголошення незалежності.

Готуючи есей про М. Гориня до своєї книги «Виклики національної
ідеї», автор цих рядків не міг оминати, на перший погляд, буденну
історію із сільського життя. Тодішній директор школи в рідному селі Івана
Франка побачив, як дівчинка смикала з підвід траву і несла на подвір'я –
підувала козу. «Що виросте з дитини, яка змалечку навчилася красти?»
подумався Горинь, а саме він був тоді очільником сільської школи. Від-
повідати батьків, педагог висловив тривогу за майбутнє дівчини.

Уявляю нинішні підручники з педагогіки, якби в плин життя М. Гориня
не влізли брудними чоботами кадебістські нишпорки. Для них не іс-
тувало жодної моралі. Під час обшуку помешкання вони викрали гроші,
а ці сім'я заощадила на «чорний день». На заяви про крадіжку кадебіст-
ського начальство не реагувало. Звісно, заарештований добре знав, що в
Росії традиційно всі крадуть, чого колись не заперечував навіть один із
царів.

Як аналітик соціальних процесів Михайло Горинь розглядав питан-
ня в часовому і просторовому вимірах. Майже десять років він прожив
у період, коли в галицьких селах крадіжки були рідкісними. Злодіїв зна-
ли в усій окрузі, з ними уникали спілкуватися, чесні галичани гидилися
такими нечесними людьми, бо кожен мав жити із плодів своєї праці. Все
змінювалося, коли на початку Другої світової війни наші землі «освободи-
ли» червоні окупанти. Пригадую, як зреагував Горинь на мою пропону-
ву, щоб не перекладати російське «освобождение» українським словом
«**визволення**», бо в ці слова вкладається різний зміст. Визволитель дає

визволеному повну свободу: живи собі, як хочеш. На противагу такому добродієць «освободитель» проганяє поневолювача і сам сідає на шию жертві.

Згодом Богдан Горинь, брат Михайла, писав про те, як один з російських дисидентів здивувався змістом наших слів «ідальня» й «лікарня», які не можна перекласти адекватно по-російському як «столова» й «больница». Дуже прикро, що часто ми не задумуємося над особливостями двох мов, а в них відтворена ментальність народів. Хіба однак ми сприймають той самий заклад, коли його називають «больницей», а не «лікарнею»?

Сам Михайло Горинь добре розумів вагу слова, зокрема слова з дозної. У «малій зоні» він почав перекладати з інших мов, але через якийсь час бідкався в листі до дружини: не вистачає слів. Його зацікавила фінський епос «Калевала». Щоб проникнути в ментальність маленякого, але волелюбного північного народу, політв'язень починає вивчати фінську мову. Окрім того, Горинь ставить перед собою надзвичайно важке завдання. Він прагне добре вивчити німецьку мову, для чого щодня встановлює собі норму: запам'ятати кілька десятків слів. Жодних відступів від такого самонаказу не допускає! Його метод вивчення чужої мови може зацікавити навіть фахового лінгвіста. Окрім того, в неволі він починає писати казки для донечки Оксани. Щоб підтримати належний фізичний стан, гулагівський в'язень посилено займається йогою. Так порадив старший «соузнник» Михайло Сорока.

Гориневі «Листи з-за ґрат», які видали його побратими, опублікувавши писання до рідних, насамперед до дружини, ще раз засвідчують, що наша педагогічна і психологічна наука зазнала чималих втрат, оскільки з цієї царини окупаційна влада вирвала оригінального дослідника. Для мене, його думки про педагогічні й психологічні особливості виховання донечки Оксани корисні не лише для молодих батьків, а й для вихователів, дослідників педагогічних і психологічних проблем.

Доречно нагадати, що М. Горинь працював інтелектуально навіть у «малій зоні». Він скористався можливостями тюремної бібліотеки, в якій було чимало цінних книг, вилучених чекістами з пограбованих «директорських гнізд». Довелося йти на жертви: змирився з тим, що тюремне начальство обмежило йому пайку, яка й так не відповідала потребам знесиленого людського організму.

Хто не дивувався ерудиції Михайла Гориня! Чи кожен задумувався над питанням, як він поповнював свої знання? З тюрми він просив

дружину передплатити йому майже два десятки різних журналів і газет! Їм лише не цікавиться засуджений! Проблеми філософії, психології, етнології, української мови, західної літератури... Безумовно, він розумів фінансовий стан родини, тому скорочує список передплатних видань приблизно наполовину.

Вражають глибиною проникнення в саму суть літературного процесу у його думки про тогочасне українське письменство. У листах до дружини Ольги питає про молоде поповнення Львівської організації імена письменників, аналізує нові художні твори своїх краян, помічає навіть в прозових полотнах живих класиків, оцінює динаміку творчості політичної молоді.

Праця, невгамовна праця! Якщо місця позбавлення волі називають *університетами*, то для вихованця Франкового університету, така характеристика не буде жодним перебільшенням. Чи не тому, коли наприкінці вісімдесятих років у політичне життя королівського міста Лева втручалися мітинги і на політичний кін вийшли ті, кого компартійна номенклатура називала «дисидентами» чи «неформалами», обком партії не міг виставити нікого, навіть з тодішніх університетських професорів, хто б наважився дискутувати з Михайлом Горинем? Перші спроби показали жалюгідність ідеологічних бійців монопольної партії.

Коли М. Горинь підходив до мікрофона, багатотисячне віче ловило кожне його слово, а потім мітингувальники ділилися враженнями від виступаючого. Завдяки таким як він львівські мітинги заявили про себе, як про вузлу новітньої політичної еліти. Саме тому наше місто впевнено посіло першість у боротьбі проти тоталітарного режиму в період так званої *зверстворойки*, яку проголосило компартійне керівництво, сподіваючись, що вона буде рятівною соломинкою для потопельників з партійної номенклатури, яка безупинно втрачала колишній вплив.

Далеко від рідних земель, за колючим дротом «малої зони», гулявський політв'язень цікавиться не лише духовним, а й суспільно-політичним життям на Батьківщині. Ось він хоче дізнатися про населення містечка Новояворівська, населеного пункту для працівників місцевого цукрового комбінату. Питання в листі не прозоре, але дружина розуміє, що її Михайла тривожить тенденція форсованого формування так званої нової інтернаціональної спільноти під назвою «советський народ» на російській культурній основі. Так перемішували населення, щоб автентична людність не мала змоги реалізувати права на національне самовизначення.

Син гордого українського роду Михайло Горинь ніколи не манію зій щодо перспектив позитивної трансформації компартійної влади. Він належав до тієї когорти галицьких гладіаторів, які не вимолювали пощади в московсько-більшовицьких окупантів, знаючи, що Москва слухати не вірить. Отож, слабодухи не знатимуть співчуття. Політв'язня випустили з «малої зони», не дочекавшись від нього прохання.

Опинившись начебто на «волі», бо воля і совєтська влада не сумісні, М. Горинь відразу поринув у вир політичного життя. Разом із В'ячеславом Чорноволом при участі Івана Геля, який змушений був працювати пастухом колгоспної худоби у віддаленому рідному селі вчорашній політв'язень відновлює видання популярного в минулому десятилітті «Українського вісника». У компартійних засобах масової інформації посилюються нападки на тих, хто побачив вимушеність захоплення компартійного керівництва, оцінив їх як можливість розгортання боротьби за національні права, порушені після захоплення влади московсько-більшовицькими окупантами.

Перші напівдемократичні вибори засвідчили, що компартійна інженклатура втрачає свої позиції катастрофічно. У трьох галицьких обласних районах народними депутатами республіканського парламенту були обрані лише кандидати від національно-демократичних сил. Колишній гулагівський політв'язень М. Горинь став парламентарем. Не будемо гадати, чи думав він про такі метаморфози свого життя, коли в «малій зоні» томився за те, що не мирився з приниженням свого народу.

У республіканському парламенті українські патріоти, – а їх було більше ста двадцяти, – створили Народну Раду. Вона висунула, якщо не помиляюся, аж вісім кандидатів на посаду Голови Верховної Ради. Авторів цих слів запам'яталося щире захоплення польського дипломата. Коли на посаду керівника законодавчого органу було запропоновано не одного кандидата, а кілька, він дивувався: «Невже вони не розуміють, що чинять?» – промайнула думка. Коли ж кандидати після проголошення вимог національно-демократичних сил відмовлялися від запропонованої посади, підтримали одного кандидата, він зрозумів задум. «Вірно мудро вчинили! – вигукнув поляк. – Скористалися можливістю донести до людей програму перетворень, альтернативну до політики компартійного керівництва». Серед цих кандидатів був і Михайло Горинь.

Після мого переїзду до Києва ми зустрічалися з М. Горинем досить часто. Майже щонеділі розмовляли, повертаючись після Богослужіння в столичному храмі святого Василя.

Останні київські зустрічі залишили в серці неоднозначне враження. Співрозмовника мучили недуги, але він не занепадав духом. Звільнившись від керівництва в Українській Всесвітній Координаційній Раді, М. Горинь виношував плани на майбутнє. «Тепер зможу впорядкувати свої записи», – випромінював радість у зіницях. Раніше не вистачало часу.

Не знаємо, життя не прогнозоване. Омріяні плани не вдалося здійснити, перешкодила хвороба.

Роздумуючи про його героїчне життя, хочу звернути увагу на занижену самооцінку нашого патріота. Гірко, що й ми, українці, починаємо уподоблювати велич своїх подвижників після того, коли вони переходять в інший світ. Вкотре зачитуюсь подарованою книжкою «Запалити свічку», в якій на порозі свого вісімдесятиліття М. Горинь роздумує про те, що залишить майбутнім поколінням. Шкода, що не можу погодитися з таким висновком: «Я не реалізував своїх справжніх можливостей такою мірою, як би я хотів і планував. У силу слабкої моєї внутрішньої організованості багато моїх дітей, тобто моїх бачень, загинуло там, де вони народилися, – в моїй голові, а не лягло на папір».

Насамперед звертаю увагу на занижену оцінку свого інтелектуального потенціалу, що зумовлено скромністю надзвичайно працьовитого Михайла Гориня. Справді упродовж усього життя над ним, як сам зазнався, висів великий тягар організаційної роботи». Треба згадати працю в різних громадських організаціях, зокрема в Народному русі України, в Українській Всесвітній Координаційній Раді, а також у парламенті. Не було забувати багатьох років гулагівської неволі. Зрештою, в так званій «великій зоні» дамокловим мечем над головою висіло щоденне передчуття нового арешту. Чи могли такі умови сприяти самовідданій праці?

Підсумки свого життя М. Горинь оцінював песимістично: «Не є вони радісні». Співрозмовник Василь Овсієнко, як делікатна від природи людина, спростовує таку самонищівну характеристику Михайла – і треба визнати йому рацію. Людей, а громадських діячів – поготів, треба оцінювати насамперед за їхнім внеском у боротьбу за національне визволення. Чи можемо уявити без таких як М. Горинь проголошення незалежності 24 серпня 1991 року? За це український народ буде завжди вдячний своїм синам і дочкам, які поклали життя на Вівтар Боротьби.

Як борець і громадський діяч Михайло Горинь дійшов до мети свого життя. Чимало він не зміг виконати з того, що планував, але це вже не

його вина, а вирок нелюдській системі, в якій довелося жити (чи жити?) не одному поколінню українців. Зрештою, невгамовні люди упродовж усього життя йдуть до горизонту, а падають на шляху до нього. Навіть орлине серце не витримує надмірної висоти людських поривів!

3. Спадкоємець патріотичних традицій

На похорон Івана Геля прийшли тисячі людей. Віряни пам'ятали його, як борця за рідну Церкву, яка після майже півсторічного переслідування вийшла з катакомб і заявила про свої права як невмирущої спадщини Великого Митрополита Андрея Шептицького. Повстанці в'язні енкаведистських концтаборів схилили сивочолі голови перед тим, кого вважали не лише оборонцем своїх прав, а й споборником у боротьбі проти окупаційної влади. Нічого дивного: покійний відверто заявляв про свою приналежність до легіонерів генерала Чупринки, які боролися до останку і не склали зброї перед червоними окупантами. Коли інші гралися в збанкрутілий ще в двадцятих роках «український націонал-комунізм», він, спадкоємець традицій славетної родини таршаківців, не маскувався, а відверто заявляв кадебістам, що визнає себе націоналістом. Про це він постійно розповідав мені у години зустрічей у його затишній квартирі, що на вулиці Костельній. До речі, І. Гель вважав, що вулицю так названо помилково, бо має бути «вулиця Костеллі». Зрештою, таке питання втратило свою актуальність, бо ця така мила вулиця залишилась в історії як вулиця Івана Геля.

Львів'яни і жителі області знали покійного як активного учасника подій на межі вісімдесятих і дев'ядесятих років, коли він став разом з однодумцями на чолі когорти невтомних борців проти більшовицької тоталітарної системи. Саме тоді ми часто зустрічалися з ним. Ніколи не забуду цікавого випадку, коли Іван Гель підійшов до нас із тодішнім директором оперного театру. Це було в жовтні 1990 року. Компартиний обком звернувся до директора з проханням надати приміщення театру для проведення урочистих зборів до річниці так званої «Великої Жовтневої соціалістичної революції». Як керівник обласного управління культури, я, звісно, був проти цього заходу, бо навіть логічно не було оправдання: більшовицький переворот відбувся в чужій державі, а Львів перебував не в Росії, а в імперії Габсбургів. Щоб допомогти керівникові театру, я заявив, що дам йому імперативну відповідь при відмову обкомівцям. Іван Гель усміхнувся і сказав мені: «Пишіть за нашими двома підписами». Через кілька днів обкомівський секретар по

Іван нашу письмову відповідь на телебаченні. При випадковій зустрічі з комуністичним функціонером я подякував йому: «Знаєте, тепер ніхто вашого підпису не підробить, бо ви показали його телеглядачам цілої області». До речі, нашу відповідь не лише надрукували обласні газети, а й передавали з Москви, обурюючись, що у Львові українські націоналісти, таким виборці довірили здійснювати владу, не дають змоги «керівній історичносприятельній силі» потусуватися на «Октябрьские празники». Ми з Іваном Гелем сміялися після цього з обурених спадкоємців «революції».

Про ще одну групу шанувальників Івана Геля хочу сказати окремо. Це стосується про науковців і студентів. Ця царина його діяльності опинилася в тіні. Нічого випадкового в цьому нема, адже найперше його сприймають як публічного політика, а не дослідника чи викладача новітньої української історії. Лише незначне коло людей знає, що він, політв'язень і детективотворець, в останні роки життя викладав у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Хто не заздрило студентам, певно пощастило слухати лекції непересічного борця проти тоталітаризму! Зауважу, що мій земляк, – а ми виростили в одному районі, хоч і в різних селах тодішньої Комаренщини, – ніколи не вважав себе жертвою тоталітарного режиму, постійно наголошував, що він борець.

Мене зацікавила його праця «Грані культури», яка вийшла лише в дев'яностих, хоч читач у діаспорі познайомився з нею набагато раніше. Іже історія книги – благодатний сюжет для детективної повісті. Тут помітна заслуга дружини автора Марії, яка вивезла рукопис з «малої землі», а потім розшифрувала і через налагоджений канал передала за кордон. Однак за «залізною куртиною» засумнівалися, що в «імперії зла і брехні» хтось міг написати таку працю і на кілька років затримали її публікацію, лише згодом видали як твір Степана Говерлі. Іван Гель щиро вдячний, коли я вперше привітав його на свято Степана з іменинами, побачивши, що вітаю як Степана Говерлю.

У книжці мене вразило оригінальне визначення нації. Як не здивуватися, коли знаєш умови, в яких творив автор! Мою рецензію на «Грані культури» надрукувала під назвою «Подвиг за колючим дротом» центральна газета «Молодь України», головним редактором якої був справжній український патріот Володимир Боденчук. Відтак я проаналізував книгу з наукового погляду в своїй тритомовій праці «Українська націоналістика» і подарував Іванові Гелю.

Якоюсь мірою мені пощастило прилучитися до видання праці Івана Геля про історію сіл Кліцка та Якимчиць. Вивчаючи рукопис, на прохання

автора я написав передмову. Працювати доводилося прискорено, адже книжка мала вийти до храмового свята в його рідному селі. І справа вийшла – односельці могли прочитати її того серпневого свята. Кілька примірників зберігається в моїй особистій бібліотеці.

Признаюся, що нині постійно відчуваю відсутність Івана Геля. Працюючи в обласному управлінні культури, ми зустрічалися дуже часто: телефонували один одному, їздили на відкриття різних пам'яток у містах і селах Львівщини. Мене вражала стриманість земляка в різних ситуаціях. Уже на перших напівдемократичних виборах до Верховної Ради УРСР компартійні функціонери доклали всіх зусиль, щоб послідовний захисник нашої Церкви і незламний патріот не став народним депутатом. А ще в його рідному селі партфункціонери робили все, щоб розсварити церковну громаду, роздмухували чвари між греко-католиками і православними християнами! У Львові розклеювали летючки, в яких писали, що Іван Гель відбував покарання не за церковні справи, а за політику, хоч такі звинувачення аж ніяк не могли принизити його як борця-патріота, людину, віддану вірі предків.

Вряди-годи нам доводилося реалізувати спільні, як тепер кажуть, «проекти». Найперше запам'яталася праця над відновленням рідного села Великого Митрополита Андрея Шептицького. Чи можна було почуватися спокійно, знаючи, що в приміщенні каплички місцевий колгосп зберігає хімікати?! Хоч сільське начальство належало до православних, не було якогось тертя. За два чи три тижні батьківщина нашої Князя Церкви зазнала докорінних змін! Коли тепер переходжу біля пам'ятника, перед собором Святого Юра, задумуюсь над невтомною працею Івана Геля щодо увічнення пам'яті Великого Митрополита Шептицького, відроджена Лічниця Митрополита Шептицького, ім'я славіного церковного діяча повернене художньому музею, закарбовано в назві широкої львівської вулиці. А скільки зусиль довелося докласти, щоб давні ікони розмістилися в просторому музейному приміщенні в самому центрі Львова! Компартійні функціонери чинили опір перепризначенню музею вже перед захопленням влади в Москві авантюристами з ДКНС у серпні 1991 року.

Мені часто доводилося узгоджувати спільні дії з Іваном Гелем як з наступником голови обласної ради, щоб протидіяти войовничим атеїстам, які як потопельники хапалися за соломинку.

Наве після того, коли моя праця в обласному управлінні культури припинилася, ми не переривали зв'язків з Іваном Гелем, який тепер зазнавався політв'язнями і репресованими області. Разом ми їздили на відкриття пам'ятників Тарасові Шевченку і Борцям за волю України в селі Підзвіринці. Працюючи в Києві, я намагався щоразу відвідати земляка, коли навідувався до Львова. Він запрошував мене на квартиру. У лютому 2010 року я відвідав його в лікарні, але, на жаль, стан хворого не додавав оптимізму. Не минуло місяця, коли з тисячами людей довелося йти в похоронній процесії – Іван Гель відійшов у вічність.

Надуючи свого земляка, намагаюся визначити найвищий зліт його щоденницького життя. Як на мене, він стосується величного походу вірних Церкви Великого Митрополита Андрея Шептицького до собору Святого Юра 17 вересня 1989 року. При наших зустрічах ми часто згадалися до тих вікопомних подій. Вважалося, що на вулиці Львова кошило не менше двохсот тисяч вірян. Проте кадебісти, які викликали брата Геля на «розмову», додали ще сто тисяч, що я чув неодноразово від нього під час наших зустрічей.

І ще одну налічку «пришивали» Івану Гелю сторожові пси «железно-Феликса»: його називали «самвидавським» Іваном Тиктором. Чи не був рідкісний випадок, коли не варто заперечувати ворогам!

Справді в часи боротьби проти компартійного окупаційного режиму легше було написати статтю, ніж тиражувати її, передати за кордон. А така робота лягала на плечі Івана Геля! Вона, на перший погляд, рутинна, але без неї не було б жодного ефекту від антирежимної боротьби, боротьби за визволення, яка увінчалася проголошенням незалежності України.

4. Лицар з Легіону Рідного Слова

Нині Анатолій Погрібний був би попереду першої лави захисників рідного слова. Хто не пам'ятає його пристрасних виступів на радіо! Твердість патріота злитувалася з традиційною українською м'якістю, професор намагався переконати навіть тих, які заперечували право націю мови на існування. Зрештою, не так їх він хотів переконати, адже подібні потуги марні: українофобія – це успадкована хвороба, якщо хтось не прагневилікуватися, то нема жодних сподівань. Автор радіопрोगрами орієнтувався на інших слухачів, своїх одностудців, прагнучи утвердити свою віру в торжество справедливості. Хіба може загинути мова, яку живляють рідною десятки мільйонів людей в Україні і поза її межами?

І то не де-небудь, а в самій Україні, успадкованій од предків землі, після проголошення Незалежності.

Ще в минулому десятилітті хтось із колег розповідав, що на передачі Анатолія Погрібного надходили сотні листів. Якби ті дописувачі об'єдналися в рідному селі, містечку, місті, районі чи області, а не розкидані по рошувалися за партійними пристрастями, питання про українську мову не стояло би сьогодні так гостро. До влади не прийшли би посідацькі антиукраїнського табору, яких ще в минулі століття називали **архаронцями**, послідовниками царського поліція з лютою ненавистю до всього чужого, насамперед українського. Для таких логіка зводилася до одного: де став їхній чобіт, там має панувати їхня мова.

Типовий український інтелігент, нащадок Духа козацького лицарства, Анатолій Григорович не розмахував кулаками, не підвищував голосу: він клав на шальку терезів аргументи – і вони переважували вигадки і підступи противників. Він сам, людина з особливим чаром у зіницях очей, привітністю на вустах, був Лицарем Правди, Лицарем з Регіону Рідного Слова. Як борець і трудівник, він належав до такого типу людей, як ті учасники установчої конференції Товариства української мови в лютому 1989 року, які виходили на трибуну, клали розбухлу панку і казали: «Тут десять (двадцять) тисяч підписів за державний статус рідної мови».

Коли я вперше почув про Анатолія Григоровича, не пригадую. Нема сумніву, що дізнався про нього з газет і книг. Наприкінці вісімдесяти українські патріоти вийшли впевнено на кін історії. Вони не могли мовчати. Не мали права на мовчання. Вони будили націю. Чи міг стояти осторонь цих подій син княжої Чернігівської землі? Питання риторичне. Стояв не осторонь, а серед очільників національного руху того пікопомного часу! Для таких на першому місці праця, а не посади.

Гадаю, що посади його не захоплювали. Якось Анатолій Григорович мені сказав, що для творчої людини найвища цінність – це час! Час для творчої праці, в якій людина самовиявляється. Не знаю, як йому велося на посаді першого заступника освітянського міністра. Мабуть, шитворець за покликанням, не міг почуватися комфортно в прокрустових межах бюрократичної рутини. Саме тоді ми зустрілися вперше, а звели бюрократична примха. Син Ростислав закінчив Московський університет і вступав (був рекомендований) в аспірантуру. На перешкоді стали нові реалії: громадянинові України не могли дати стипендії, вимагали довідки, що якась організація буде виплачувати йому відповідні кошти

проживання. Мецената ми знайшли, але в Москві вимагали підтвердження з міністерства. Анатолій Григорович вислухав і сказав: «Напишіть самі, а я підпишу». Кілька хвилин – і все розв'язано без тяганини. Він отримав можливість продовжити навчання в чужій столиці і ще до встановленого терміну став кандидатом фізико-математичних наук. Тепер він працює в академічній установі і ще доцентом Львівського національного університету імені Івана Франка.

Після мого переїзду на роботу до Києва ми зустрічалися з Анатолієм Григоровичем частіше, адже він тоді очолював столичну письменницьку організацію. Насамперед я прийшов до нього, щоби дізнатися, чи мене прийнято в Спілку. Через два чи три дні зателефонував, як ми домовилися, і другого дня я отримав спілчанський квиток, який уже певний час був оформлений.

З того часу я не раз навідувався до кабінету в письменницькій Спілці, дарував його господареві видані книжки. Анатолій Григорович вручав мені свої праці з дарчим написом. Серед них були маленькі брошури з проблем утвердження української мови як державної в столиці й на Донбасі.

На звітно-виборчій конференції столичних письменників А. Погрібний сказав, що літературознавець Петро Кононенко й автор цих брошур створили цілі бібліотеки. Тоді на моєму рахунку було більше тринадцятьох книг. Ще перед конференцією він запитав, чи вийшов цей том моєї праці «Українська націоналія». Книга вже була на виході і туди через місяць чи два побачила світ.

З праць А. Погрібного особливо захопила мене подарована книга «Віклик дужого чину (3 розмов про наболіле)», яка вийшла 2004 року у видавництві «Просвіта». Її можна схарактеризувати як уроки національної гідності. Роздуми над нею вилилися в окрему розвідку, а вона вийшла в книгу «Уроки на часі». Праця Анатолія Григоровича – це відповідь лукавим апологетам обкарнаної імперії, титулованим і без титулів. Націоністичній критиці підданий П. Толочко, відомий українофоб у мантії академіка. Чи не парадокс? Один із керівників найвищої наукової установи в Україні фактично бореться проти нашої держави і проти українського народу. Водночас слід уточнити, що критиці він був підданий не стільки як фізична особа, а як феномен, відоме з попередніх часів явище «національного самознищительства, прислужництва колонізаторові, ренегатства». У цьому проявляється «традиція національної ганьби». Якщо вірити академікові, то утвердження державного статусу російської мови стало би психологічну і соціальну напругу в нашій державі.

Відповідь А. Погрібного доволі саркастична: «Для кого, запитуння зняло б? Для основної маси нашого люду – українців? А чи не здасться вам, даруйте, не дуже далекий мудролюб, що прийняття рішення до якого ви підштовхуєте, лише посилило б, лише умасштабило б цю напругу в таки ще рішуче переважаючому в Україні українському середовищі? Чи ваш розрахунок такий же, як і розрахунок шовіністичний кіл, що українці «змиряться», «стерплять», «проковтнуть»? Насправді зазначає Анатолій Григорович, «українство вже перебуває у реальній і цілковито вмотивованій напрузі». На жаль, минуло майже сім років, а пересторога Великого Українця набула особливої актуальності!

Намагання утвердити російську мову як офіційну в Україні А. Погрібний вважає «далеко вирахованими шаховими ходами» українознавців, зросійщувачів, щоби вимести українську мову з рідної землі. Наслідки такого ходу бачимо на прикладі Білорусі, в якій рідна мова побутує, в основному, серед сільського населення: лише 16 відсотків користується нею.

А чого чекати від асиміляції? А. Погрібний посилається на інших дослідників. Де панує найбільше пияцтво, брутальна лайка («отборная мат»), найвищий рівень злочинності, поширені пранці й СНІД? За «південно-східною дугою» в Україні, де проживають так звані **абаси** («абригени асимільовані»). «Несосвітеним новотвором» А. Погрібний називає «суржик», хоч підходить до нього неоднозначно, бо «суржик – не тільки показник слабкості, але й навпаки – показник живучості нашого народу... З одного боку, він засмічує, руйнує нашу мову, а з іншого – служить ніби щитом, що його виставляє правдива українська мова (найперше – літературна), боронячись від остаточного знищення». Як бачимо, підхід конкретно-історичний, зваження реалій, а не абсолютизація негативної ролі суржикізації як випробування української мови.

Особливої актуальності набуває визначення самого поняття **рідна мова**. А. Погрібний наголошує: «Рідна мова – це саме **родова** мова кожної людини, мова її роду, принаймні кількох найближчих до кожної людини поколінь». Отож, нею не може в нинішніх умовах вважатися навіть «мамина мова», а мова повсякденного спілкування – і поготів. Саме на останньому спекулюють нинішні українофоби, «обгрунтовуючи» свій антиукраїнський законопроект про мови, який спирають на «мову повсякденного спілкування». Як відомо, мова повсякденного спілкування зумовлена не правом вибору, а штучно створеними умовами, бо українці як їхні жертви нерідко змушені були пристосовуватися до

шого довкілля. Осуджує наш учений так зване право «обирати собі рідну мову». Він сподівається, що насадки нинішніх українців здійснять **нову революцію** – і українська мова запанує на автохтонних землях.

Пригадую, якось Анатолій Григорович поцікавився моєю працею університеті. Із властивою йому делікатністю порадив не обтяжувати себе бюрократичною роботою, щоби зосередитися на творчості. Про це я мріяв весь час, знаючи, що різні посадові обов'язки – не для мене. Певні переїзди до Києва доводилось працювати дуже напружено: деканатство, завідування кафедрою, а ще лекції з багатьох навчальних курсів, до яких треба було готуватися. Для творчості – часу обмаль! В основному, завершував і готував до друку напрацьоване ще у Львові.

Видавши чергову книгу, я зателефонував на домашній телефонний номер А. Погрібного і почув відповідь, що він не може підійти до телефону. Незабаром дізнався від Михайла Гориня, що Анатолій Григорович серйозно занедужав. Вони перебували в одній лікарняній палаті у Феоданії. Розповідь засмутила.

І ось несподіванка: отримую від Анатолія Григоровича нову книгу, даровану на згадку. Свою останню за життя видану працю автор надіслав тим, кого він вважав однодумцями. Їх виявилось чимало: на похорон прийшли не лише майстри слова, а всі, кому не байдужа доля рідної мови. Друзі, товариші, колеги, знайомі вважали своїм обов'язком кинути грудку рідної землі на могилу Шляхетного Лицаря з Національного Патрону Рідного Слова.

Професор Анатолій Погрібний має всі підстави залишитися на сторінках нашої історії як невтомний трудівник. Він – справжній Герой України! Я був серед тих, хто підтримав відповідне звернення до Президента нашої держави. Зрештою, його невтомна праця як ученого, захисника материнської мови в засобах масової інформації, самовіддана громадська діяльність поцінована патріотичною частиною українства без указів, постанов чи інших державних актів. Такі орачі рідних перелесів приречені на вічність у пам'яті нащадків!

5. Свобода між чотирма липами

Якщо характеризувати Михайла Брика як людину, то можу передати його суть одним словом: *інтелігентність*. Привітне усміхнене обличчя нашого крайнина контрастувало з набундюченістю номадів, які мали на меті «прищеплювати місцевій людині соціалістичну культуру», що насправді звелось до розповсюдження брудної лайки, культивування

злодійства, знищення культурних здобутків і придушення найменшого проявів національної духовності. Щоб оправдати покіс галицьких інтелектуалів і патріотичної памолоді, енкаведисти самі знищили свого ідеологічного пахолка Ярослава Галана. Відтак ще були аналогічні покаяння. Один з них розпочався брутальним приниженням великого ректора Євгена Лазаренка і сягнув апогею в арештах 1965 року. А вже арешти в січні 1972 року засвідчили безглуздість самої Системи та нонсенс існування імперії під прихованою назвою «Советський Союз»! Чого тільки не закидали українцям, які заявили про себе як про патріотів!

Хоч збройна боротьба українських повстанців припинилася, національна інтелігенція чинила опір нахабним окупантам іншими способами. Львівський університет, в якому М. Брик здобув фах правника, упродовж повоєнних десятиліть залишався (а зрештою, і нині залишається) твердинею національного духу. Україножери застосовували випробувані у минулому методи україноциду, про що пише наш краєнин у книжці «Карби свободи». Маємо підстави вважати її політичним заповітом автора, юриста за дипломом, економіста за цариною наукових досліджень і поета за покликанням.

Сидячи на санях, цебто передчуваючи неминучість переходу в новий світ, людина намагається передати нащадкам свій духовний досвід, щоб вони не повторювали помилок попередників. Однак М. Брик претендує на непомильність. Наприкінці книги він пише: «З вдячністю сприйму поради, критичні зауваження і побажання, якщо вони надійдуть від Вас». На жаль, книга вийшла після того, коли душа автора покинула Землю, залишивши його в пам'яті для нащадків і вдячності самовіддану працю.

У назві книги відтворено авторське сприйняття свободи. Він пише, що значає карби на шляху до неї, а вже в післяслові зазначає, що феномен свободи складний і не піддається осягненню розумом, дає розгорнуту характеристику: «У реаліях України слово *свобода* має, крім цього, своє специфічне навантаження. На різних етапах нашої надто складної історії воно було то своєрідною споконвічною мрією, то факелом, що спалахував і згасав, то заклик до нової боротьби і звитяг. Зараз в умовах здобутої незалежності, побудови власної держави, відродження національної гідності й духовності, свобода має бути тим дорогоцінним даром для людини і суспільства, який дозволяє максимально самореалізуватися, почувати себе задоволеним, щасливим. Але й тут вона повинна мати свої розумні доцільні рамки, які дозволятимуть їй досягти оптимальних меж без шкоди для інших».

Трактування свободи набуває особливого значення нині, коли окупанти компрадорсько-сімейна бандоолігархія протиставила свободі порядку сваволю сім'ї на чолі з «більшаком», що узурпував владні повноваження, та її оточення. У таких умовах доцільно ще раз повернутися до початку книги, до сторінок, на яких шановний автор намагається прослідкувати генезу свободи нашого народу на прикладі його рідного села Лукавина.

Гадаю, що ідею книги М. Брика в часопросторі втілює образ скромного пам'ятника свободи, який поставили його односельці, щоб увічнити скасування панщини на галицьких землях. Такий пам'ятник стоїть в моєму наддністрянському селі. Зрештою, між нашими двома селами понад десятків кілометрів. Здається, що до Першої світової війни вони належали до одного повіту. Щоправда, пам'ятнику свободи в моєму селі не вистало: червоні окупанти його не скинули, хоч під час енкаведистських облав управлялися в стрільбі, цілячись у кам'яні хрести на сільському цвинтарі.

На пам'ятнику в селі М. Брика викарбувані слова: «В честь свободи, даної 3 мая 1848 року». Автор називає їх простими і промовистими, а в селі рідними сторожами сільської святині вважає чотири липи. Упродовж століття мешканці села ставилися до пам'ятника з особливою пошаною. Проходячи біля нього, люди хрестилися, промовляли слова молитви. На Зелені свята, коли освячували води й поля, пам'ятник ставав своєрідним осердям святкових урочистостей: біля нього відправляли величне Богослужіння.

Чому ж більшовицьким варварам, які галасували, що принесли на галицьку землю свободу, пам'ятник свободи муляв очі? На перший погляд дивно, бо він присвячений скасуванню панщини. Та ба! Така вже протилежність слів і діл червоних окупантів! Як, до речі, нинішніх їхніх надкосміців, які критикують бандоолігархів і водночас ділять з ними владні фотелі! І все-таки після проголошення незалежності України селіни витягли пам'ятник зі ставу і повернули на попереднє місце. Чи не проти відданості нашого народу свободі!

Водночас історія чотирьох лип, що були посаджені біля пам'ятника свободи, спонукає до роздумів. Одна з них впала під натиском буревію. Як словами М. Брика, «вона звалилась, немов взяла на себе вину тих, хто підійшов у вічний спочинок від тривалих негод цього жажливого літоліття». Другу липу підпалили вночі п'яні бузувіри – люди не могли відстояти пам'ятного дерева. Свій біль автор передає словами: «Обго-

ріла, вона якийсь час нагадувала жахливу руїну не лише нашої стра-
дальної землі, але, насамперед, людських душ, руїну, яка була зверше-
на комуністичним режимом». З чотирьох лип біля пам'ятника свободі
залишилися тільки дві. Чи не символ тих духовних втрат, яких зазнала
українська людність на галицьких землях за піввікове більшовицьке по-
неволення! А що вже казати про наших братів за Збручем, яких тричі за
чверть століття знищували голодоморами, душили психічно й мораль-
но, виселяли до Сибіру, позбавили рідної Церкви й національної інтел-
генції, викорінювали рідну мову і рідну культуру! Саме цим пояснюється
пинявий процес національного державотворення після проголошення
незалежності 24 серпня 1991 року!

За півстоліття галицькі українці втратили чимало! Вже наприкінці
дев'ятнадцятого століття наші краяни зуміли створити громадянське
суспільство, що підтверджує життя Букавини і навколишніх сіл. Без жод-
ної техніки, використовуючи тільки лопати, сокири, пили, кошики, ноші,
підводи, своїми силами селяни зуміли спрямувати води норовистого
Дністра в пряму течію, для чого прокопали нове русло завдовжки
423 метри. Зважмо, що допомоги від держави не мали жодної. До річ-
кої односельці в той самий час провели аналогічну роботу. Чи не під-
твердження народної мудрості, що громада – велика сила! Чи не аргу-
мент на користь того, що наша людність має жити в громадянському
суспільстві, на засадах самоврядування!

Селяни працювали, самоорганізовувались. Кожен селянський дітяк
мав чітко визначене завдання. Високий рівень свідомості визначав
ставлення до громадської праці. Люди усвідомлювали її доцільність не
тільки для себе, а й для майбутніх поколінь. Як пише М. Брик, «з ранку до
пізньої ночі, від першого весняного подиху до початку мерзлоти тут ки-
піла важка, складна, виснажлива робота». У зимовий час люди готували
інструменти для «копанки» (лопати, шуфлі, коші, кошики, відра, ноші).
Лише наприкінці п'ятирічної праці на допомогу людям прийшла машина,
на, що була прообразом теперішнього бульдозера.

Нарешті роботи завершені. Автор книги передає радість людей: «На
берегах річки розкотисто пролунали очікувані слова: слава Богу, доче-
калися, нехай живильна вода Дністра приносить нам користь, вселить
радість і оберігає від повеней у майбутньому. Обійми, поцілунки, слова
зи радості запам'яталися присутнім на довгі часи. Вони передаються від
покоління до покоління. Адже це велична звитяга, єдність думки, твор-
чість пошуку і вагомий результат».

Читаючи ці слова, мимоволі повертаюся до пізніших часів, коли комуністичні невіглахи втілювали програму врегулювання рік, меліорації та зрошення. Які наслідки такого «підкорення природи»? Заболочені найродючіші землі, вилучені з ужитку пасовища, зникла вода в сільських криницях... Ось до чого призвело партійне керівництво наукою!

Хиби компартійної політики Михайло Брик почав розуміти ще у підлітковому віці. Спочатку його односельці побачили літак-кукурудзівник, який спустився на землю за селом. Що було далі, читаємо в книзі: «Фабри вишколені льотчики, а ще кращі пропагандисти були одягнуті в парадні військові гімнастерки, потерті штани і кирзові чоботи, мали надзвичайної ваги завдання: при зустрічі з кожним місцевим громадянином переконувати його у небувалих «перевагах», які тоді начебто мав СРСР (СРСР – О. Г.) над іншими країнами так званого «відсталого Заходу» в питаннях науково-технічного прогресу, в усіх сферах виробництва, рівні життя, культури і демократії».

Ще тоді виникали неоднозначності. Пропагандисти переконували, що населення СРСР настільки свідоме, що воно без жодного примусу відмовляється від релігії. Проте галицькі селяни по-своєму тлумачили краще почуте слово «спасибо», вважаючи, що воно означало «спаси боже». Приймати синьо-жовтий прапорець прибульці відмовилися, бо начебто мають кращий – червоний, дарували людям портретики Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна. Водночас заперечували чутки про голод на українській землі за Збручем, хоч галичани знали про нього.

Перші наслідки «визволення» проявилися в сусідньому від Букави до селі Бортниках. «Визволителі» розбудили приспані упродовж століть дові інстинкти людської природи. Свою злість селяни спрямували на висток графа Ф. Замойського. З глибини пам'яті виринають аналогічні картини з повісті Михайла Коцюбинського «Fata morgana». Сільські грабіжники розбили вхідні двері і вікна, знімали картини, трощили посуд і вистільники, забирали одяг і меблі, а потім з диким вереском побігли до явиного підвалу. З того часу галичани мали змогу відчути ще одну «перевагу» дарованої «свободи»: це – пияцтво, яке на наших землях поборовава Церква на чолі Великим Митрополитом Андреем Шептицьким.

Суть політики червоних окупантів односельці М. Брика побачили в тому, як «створювали» сільраду, до якої, за характеристикою старости Дмитра Захарківа, «підібрали не господарів, а тих, які самі ніколи й нічого не робили», колишніх наймитів і безземельних селян, щоб усіх довести до злиднів. Досить іронічно в книзі показана «робота» так зва-

них «Народних зборів Західної України», що названі «оперетковими» висування кандидата в депутати до Верховної Ради СРСР. Як зазначає автор книги, спочатку набирали необхідну кількість слюсарів, токарів, доярок, майстрів, бригадирів, свинарок, а потім домішували до них «декілька вчителів, лікарів, працівників культури і найбільш достойних працівників».

Нема сумніву, що такі депутати лише підносили руки за пропозиції від партійного керівництва. Часи змінилися! Тепер парламент заповнили, за деякими винятками, ті, хто обікрав рідний народ, або підверті українофоби, внутрішні і зовнішні, які приховують до певного часу російські паспорти. За таке становище в нашій державі М. Брик неодноразово висловлює своє уболівання на сторінках книги.

Автор книги відверто висловлює своє негативне ставлення до німецьких окупантів, які мало чим відрізнялися від своїх попередників. Жорстокі окупаційні режими переконали, що визволитися можна тільки самперед власними силами. До такого висновку спонукали події у Карпатській Україні в 1938–1939 роках, проголошення Акту про відновлення державності 30 червня 1941 року, створення Української Головної Визвольної Ради 11–15 липня 1944 року, боротьба Української Повстанської Армії аж до середини п'ятдесятих років минулого століття. Протягом їхнього значення в умовах інформаційного дефіциту М. Брик пише однією з речей: «...Нерідко визначальний вплив на свідомість, орієнтацію, вибір шляху в житті мають події, які закладають міцні камені фундаменту, дають орієнтир. Або перекреслюють, розтворюють усе те, чим жила і дихала людина, чому присвячувала основний зміст свого життя».

Ще в дитинстві М. Брик захопився виступом ходорівського адвоката Корнила Трояна і мріяв стати правником. Саме тому в 1949 році юнак поступає на юридичний факультет Львівського університету. Протягом часу вже на практиці розчаровується в майбутній професії, переконавшись, що від адвоката в тодішніх умовах майже нічого не залежить. Праця в облвиконкомі, в комсомольських і компартійних органах ще більше посилює сумнів у тодішній політичній системі. Він пише: «Працюючи, я реально сприймав дійсність і добре розумів, що моя робота ні мені, ні іншим з часом не буде потрібна».

Визріває думка про перехід до науково-педагогічної діяльності, хоча безумовно, партпрацівник бачить, що у наших вишах і академічних інститутах посилюється українофобія. Компартійні ортодокси протидіють

науконому росту його талановитих ровесників Романа Обухівського і Степана Злупка. Розпочинається новий шквал антиукраїнської істерії, арешти незгідних з національною політикою партії, яка, як стало відомо згодом, домагалася, щоб у 2017 році була закрита остання українська школа в Україні. Виходить, що політику окупаційної компрадорсько-сімейної бандоолігархії, зокрема відвертого українофоба на посаді міністра Табачника, доцільно розглядати як новий етап антиукраїнської політики, втілюваної за часів царської і советської влади.

Русифікація навально насувалася на Львів. 2 листопада 1972 року секретаріат ЦК КПСС затвердив постанову «Про політичну роботу серед населення Львівської області», в якій місто Львів фактично потрактовано як «націоналістичне кубло». Цікаво, що на цьому засіданні навіть не хотіли слухати керівника обласної партійної організації, а секретаря обласної з питань ідеології на засідання не допустили і наказали чекати в приміщенні.

Ще більше посилилася русифікація за того часу, коли до Львова приїхав В. Добрик, якого особисто підтримував сам генсек Л. Брежнєв.

Техніст дисертації дав можливість М. Брику перейти на наукову і педагогічну роботу, що він оцінює як другий поріг свого життя.

Третім життєвим порогом автор книги вважає свою художню творчість, яку започатковує збірка поезій у прозі «Барви часу». Згодом побачили світ окремі видання «Подих веселки», «Шепіт серця», «Обрії вранішнього», «Чарівна краса України», «Стежини життя». У цих талановитих книгах акумульовано життєвий досвід, уболівання за долю України після проголошення незалежності. Твори М. Брика оригінальні, позаяк органічно злитовують поетичність, публіцистичність і філософічність.

У книзі «Карби свободи» М. Брик художньо визначає першочергові пріоритети нашого народу, реалізація яких дасть Україні змогу увійти до числа цивілізованих держав світу. Особливу цінність для виховання нової памолоді має розділ «Сяйво скрижалей України». Неначе передчуваючи завершення свого земного шляху, автор створює власну молитву «Поклін Тобі, Всевишній».

Гадаю, що політичний заповіт Михайла Брика належить до тих книг, які не тільки наснажують емоційно, а й спонукають до серйозних роздумів над минулим і сьогоденням нашого народу. Оптиміст від природи надихає читача вірою у велике майбутнє свого народу.

Антизакон підлості БЕЗ ПОЧУТТЯ СОРОМУ

1. Яничаризм з червоним піднебінням, або «Революційні» письменники у більшовицьких наймах

Їх називали революційними письменниками, хоч революції вони не мали в помислах, а мріяли тільки про одне: про московсько-більшовицьку окупацію галицьких земель, яку червоні добротинці добровільно «відпустили» польським поневолювачем, не маючи на таку дію жодних прав! А коли москалі зважали на права? Ще від князя Івана Калита вони звикли розпоряджатися всім чужим, а на поневолених народі брехати – на чому світ стоїть брехати! Їхня брехня – це класичні приклади ординської гуцпи, що підтвердили сім десятиліть більшовицького панування!

Звісно, галицькі «революційні» письменники своїм московським землякам за такий гешефт ніколи не дорікали! Загляньте до творів талановитих майстрів художнього слова Степана Тудора чи Василя Бобинського, не кажучи вже про писання Ярослава Галана, Олександра Гаврилюка чи Петра Козланюка, а також Юрія Мельничука, хоч останній проганьбився вже в повоєнний час.

Більшовизм як заразна хвороба руйнував художній талант. Степан Тудор, Василь Бобинський, Ярослав Галан і Олександр Гаврилюк зарпозитися ним ще в буремні революційні роки. Саме тоді галицьких юнаків вразила, як писав С. Тудор, «при світлі блискавиць / Велика манія комуни». Чи випадково до борців проти буржуазії автор використовує епітет «божевільні»? Їхні переконання передає одна з героїнь його повісті «Марія»: «Тільки в комуні вихід з великої кривди...» Не знала неборака, що комунa несе ще більшу кривду: через десять років, коли в Галичину увірветься червона орда, місцеві селяни і пролетарі побачать справжнє лихо.

У незакінченому романі «День отця Сойки», як «данині фальшивим ідеологічним концепціям» (Г. Сивокінь), письменник порушує одну з

наважливіших світових дилем: «Бог або комуна». За такою дилемою гістоглядного порядку приховується інше питання, якого ще не усвідомили галицькі «революційні» письменники: християнська Україна або безбожницька захланна Москва. Москва прагне знищити не лише релігію, а й нації, щоб запанувала лише російська мова. Отець д'Есте повчає Соїку: «І чи не можна очікувати, мій друже, що й ненависть російських має до їх духівництва буде жадна й загарблива, що вона пошириться з осередків революції на далекі провінції і пройде, як пожар, по безмежних просторах Російської держави і винищить із них схизматицьку свідугу, випалить цей образ згрішення й блуду в вірі, як випалюється вогнем пекла». Проте після того, як вважає Соїка, постане релігійна пустка, а це ще більша небезпека. Релігійна пустка має ще тяжчі наслідки: аморальність і національний нігілізм. Хіба не та церква, яку презентує головний герой роману, дала змогу відродитися українській нації на галицькій землі. Вже ім'я Маркіяна Шашкевича говорить чимало!

Комунізм асоціюється в романі з образом Леніна, а його ставлення до України відоме! Хіба не за його настановою більшовики проголосили на українських землях Донецько-Криворізьку республіку, яку безуспішно намагаються реанімувати путінські ландскнехти?

Більшовицька заангажованість нині викреслює талановитого С. Турочка з історії нашого великого письменства. Його вульгарно-матеріалістичний підхід бере гору над художніми достоїнствами роману «День при Соїки» – в цьому треба погодитися з Г. Сивоконем.

До особистої трагедії спричинилася більшовицька заангажованість поета особливого обдарування Василя Бобинського! Його розстріляли в липні 1938 року. Трагічна доля дружини письменника Емілії Пастушенко і сина Бориса. Дружина була вислана на 10 років до Караганди, а син потрапив до дитячого розподільника в Курську. Всі троє прожили по сорочок років. Чи не фатум? Син також загинув трагічно.

І революцію поета засвідчує його поезія. Ще в 1916 році він писав:

*Ідеал – за любов
Життя дати і кров
Для добра людства
Й щастя України.*

Мине лише три роки – і мотиви його поезії зміняться. Серце січового стрільця Василя Бобинського покорив більшовизм. Тепер він виводить інші рядки:

*Наш прапор червоний – то радість юрби,
То владар духовний, жага боротьби,
То голос громів на роздолі, –
Коли він замаяв, то враз перед ним
Розсипались злості й насильства, як дим,
Постала свобода на волі!*

Через чотирнадцять років поет на власній шкірі відчує свободу під червоним прапором. Чи не згадає тоді бойових побратимів з УГА, які вмирили, занедужавши на тиф? Мабуть, не даватимуть спокою спомини про брата і сестру, що відреклися від нього, більшовика, прихильника невинної влади. Чи не дорікатиме собі за вірші «Пісня стрільців-пролетарів» і «До червоних стрільців», за те, що називав СРСР «любим слівом»? Чи не картав себе за те, що хвалив баладу «Дванадцять» і поему «Скіфи» Олександра Блока?

Заангажований поет намагається трактувати з більшовицьких позицій творчість Тараса Шевченка. Переосмислюючи його творчість, В. Бобинський нападає на ідеологію національного визволення. Він пише: «Націоналізм – як ідеологія буржуазної інтелігенції – збанкрутував під час революції. Він виродився у порожню бездушну фразеологію. Разом з ним виродився і культ Шевченка». Твердження в більшовицькому дусі, бо далі автор вдається до вульгарно-матеріалістичного підходу, заявляючи про Шевченків патріотизм: «Це була любов до України взагалі, а до упокореного і визискуваного народу». По-перше, за часів Шевченка весь український народ («Україна взагалі») був упокорений, тому поет заповідає його поховати «на Україні милій», не надаючи ніякого соціального змісту. По-друге, великий поет звертається до нації, а не до якихось соціальних верств, про що не може не знати В. Бобинський. Українська нація – це всі українці, які живуть в Україні і поза її межами. Окрім того, для Шевченка українська нація – це зв'язок трьох поколінь: одне вже відійшло в інший світ, друге – живе на рідній землі, а третє – ще не народилося. По-третє, вже в часи «застою» відомий комуністично-партиїний шевченкофоб заборонив професійним артистам виконувати на сцені деякі твори поета, зокрема славетний «Заповіт». Чи не спростування тези В. Бобинського? Він, до речі, пише: «Буржуазний і щербатий культ Шевченка поволі конав і на Західній Україні. І нам нема чого на це жаліти». Правду каже В. Бобинський, за Шевченком не жаліли. У фіналі виступу був співець російського імперіалізму, автор ксенофобського вірша «Клеветникам России».

Як справжній більшовик В. Бобинський не може не хлюпнути дьогтю своїм родимцям, які не сприймають більшовицького поневолення. У його статті «Боротьба за Шевченка» читаємо: «Велике було моральне збурення різної масті українсько-петлюрівської інтелігенції, коли Радянська Україна проголосила Шевченка наймитським поетом. Але ж це правда! Він співець найзлиденніших верств села». Звісно, В. Бобинський перетнув палку! Хто буде вважати твори про боротьбу козацтва проти польків, ординців, москалів за твори про «найзлиденніші верстви села». Суперечність тверджень Бобинського про творчість Шевченка очевидна! Так В. Бобинський прагне відібрати Шевченка від України і завести його на барикади, на яких денационалізовані робітники й одурманені жінки борються проти неї, зрадженої матері.

Нульгарно-матеріалістичний підхід В. Бобинського до творчості великого поета проявляється у його трактуванні жінки в поезії Т. Шевченка. Більшовик не може збагнути того, що жінка не лише в поезії Кобзаря, а й у живописі – це символ України. Погляньмо на картину «Катерина» – це треба коментарів! На ній цікавий образ ложкаря, який поглядає на шевачену Катерину: здається, тільки мить – і Україна збунтується, заступаючи свої рідні права, яких обіцяв дотримуватися цар, але порушив її за часів безвольного Юрія Хмельниченка.

Аналогічно В. Бобинський підходить до сучасної літератури. Причому, він хвалить молодих польських пролетарських поетів за те, що вони якнайтісніше об'єднані з тим класом (пролетаріатом. – О. Г.) чутливо й вольово, і коли решта письменників інколи не хоче, а інколи й несправді не бачить неможливості поставити поезію поза чи понад класовими інтересами, – вони, оці небагаті, йдуть у перших рядах пролетарату у боротьбі за право творення такої культури й таких умовин її творіння, які відповідатимуть інтересам майбутнього безкласового суспільства». У цих розмірковуваннях нема нічого оригінального: повторення недолугих менторських повчань з відомої статті Леніна «Партійна організація і партійна література». Чи може інакше думати привітний більшовизму?

На цьому тлі дещо особібно можна поставити рецензію В. Бобинського на комедію М. Куліша «Мина Мазайло». Рецензія закінчується таким висновком: «Комедія Куліша, що вже прийнялася широко по сценах України, підіграє дуже видатну і дуже додатну роль у наданні темпові українській новій розмахи, поширенні зрозуміння, що українізація – це не мовнічне визубрення «укрмови», а конечність тісно зв'язатися з куль-

турним будівництвом українського робочого й селянина». Чи міг допустити В. Бобинський у 1929 році, коли писав рецензію, що через 5 років автор комедії буде засуджений на 10 років, а 1937 року – розстріляний і нагоди 20-річчя більшовицького перевороту в Петрограді?

Як переконаний більшовик В. Бобинський піддає критиці повість С. Тудора «Молочне божевілля»: «Читаючи цей твір (якого, на жаль, «покінчення буде»), мимоволі ставив питання: для кого це? Кому потрібні надумані «вибрики?» Ще розлогіше «проаналізував» цей твір Ю. Мелничук через чверть століття: «Але ця повість, на жаль, не принесла читачам користі, а авторові задоволення. Піддавшись чужому впливові формалізму, підкреслюючи стихійне, біологічне, інстинктивне начало в людині, С. Тудор допустився серйозних помилок, головнішими з яких були ідейна нечіткість, недооцінка ролі партії. Щодо композиції і мови то «Молочне божевілля» теж було кроком назад у порівнянні з попередніми творами. Ця повість викликала широку дискусію і була спрavedливо розкритикована читачами. До «Вікон» надходило багато листів від робітників і селян, в яких ставилось цілком резонне питання: «Кому потрібна така писанина?» Як видно, письменник В. Бобинський у своїй критиці думав так само, як робітники і селяни, читачі журналу «Вікни». Чи не вплив ленінських настанов у статті «Партійна організація і партійна література».

Після цього побіжного огляду публіцистики В. Бобинського доводиться засумніватися в такій його оцінці. «Для публіцистики В. Бобинського характерна багатопроблемність, типовість і переконливість фактів, філософська глибина і сміливість думки, пристрасність мови, – пише літературознавець М. Дубина. – Часто його поетичні образи органічно вплітаються в тканину публіцистичних творів. Від Бобинського-поета відтак у публіцистику перейшли афористичність вислову думки, динамічність розвитку сюжету тощо». Чи не занадто гіперболізовано!

Василь Бобинський – непересічний талант. Дуже шкода, що він розтринькував його на переклади примітивних писань з російської більшовицької партійної квазіпоезії («Дванадцять» А. Блока, «Лівий марш» В. Маяковського, «На з'їзді» О. Бергольц, «Монолог» М. Светлова та ін.). Перекладач не міг не зрозуміти, що, наприклад, такі рядки з названої поеми А. Блока так само причетні до поезії як Колима до Коломиї:

*З муру на муру
Проволічений шнур.
А на шнурі плакат:
«Вся влада Установчим зборам!»*

*Бабуся турбується, голосить,
Ніяк не второпає, що се.
Навіщо такий плакат,
Таке величезне рядно тут простягнуте?
Скільки вийшло б тут дітям онуч і шмат –
А кожне босе, не вдягнуте.*

Напевно, нинішній читач запитає про інше: навіщо вважати за по-
широ рекламу дитячих онуч?

Так само дотичний до поезії уривок з вірша М. Светлова «Монолог»:

*Мій товаришу бідний, – я скрізь
за тобою йшов вслід:
ти в Європу тікав
захватись від Нового світу.
Все дарма.
Ти знову вернешся в Новий світ.*

Дуже жаль за таке україномовне тлумачення квазіпоезії, бо В. Бобинський дав якісні переклади поетичних шедеврів В. Гюго, Ж.-А. Рембо, А. Франса, Ж. Шенев'є та ін., яких так не вистачало українському читачеві. Наші земляки, поневолені Російською імперією, не знали чужих мов, бо поневолювачі вважали, що духовні інтереси українських читачів мають дозувати в Петрограді та Москві.

Велика українська література втратила поета, яким можна було б пи-
ватися перед світом! Захоплення більшовизмом обернулося трагедією
для самого В. Бобинського, його дружини і сина. Чи не варто задуматися
щодня, коли прихильники більшовицької ідеології відверто стали на бік
зброєних антиукраїнських сил! Аналізуючи тенденційні забільшовизо-
вані вірші В. Бобинського відомий поет і літературознавець В. Неборак
зазначає: «З цих віршів зникає ліричне «я» поета. Це не здобуток, а син-
дром смертельної для ліричного поета хвороби. Журнально-газетна за-
важованість вбиває ліричне «я», а отже, й гуманістичний пафос поезії.
Там, де зневажають особистість в ім'я колективу, починається повільне,
непомітне, але зростаюче чавлення крові з людини». Поза літературою,
на його думку, цикл поем «Три портрети». Як приклад літературозна-
вець цитує уривок:

*Ні! Не помста, не помста!
А зріла рука
класу хірурга, класу лікаря,
що вогнем гангренозну врість пістряка
з тіла людського випече, вирве...*

Після того В. Неборак зазначає: «Тоталітарним режимам не потрібна лірика. Вони вбивають її і в метафоричному і в прямому значенні».

Чи знали партайгеноссе у Львові про долю В. Бобинського, який разом із дружиною і однолітнім сином влітку 1930 року виїхав до Харкова? Сам виїзд не можна оправдати, адже тоді вже розпочався наступ сталінських опричників на українське селянство й національну інтелігенцію. Згадаймо, що 1929 року більшовицьке керівництво проголосило «великий перелом», цебто ліквідацію традиційних основ українського села, а з 9 березня до 19 квітня 1930 року енкаведисти організували ганебний судовий процес над визначними діячами української культури, безпідставно звинувативши їх у «створенні» націоналістичної організації «Спілка визволення України». Через три роки В. Бобинського заарештували.

Невже Я. Галан, О. Гаврилюк, С. Тудор, П. Козланюк вірили, що їхній напарник міг щось вчинити проти влади, на бік якої він перейшов, зрадивши побратимів з Української Галицької Армії? Зрештою, на їхніх очах була звинувачена в зраді й заборонена КПЗУ і КПЗБ. Невже вони не бачили більшовицького безглуздя?

Ще чого хотіти? Більшовицький шаман Я. Галан навіть не поцікавився, за що більшовики засудили на смерть його першу дружину Анну Геник, яка поїхала на навчання до окупованого Харкова. Тряс колінами перед катами, бо його, до шпигу костей більшовика, зарахували до агентів польської дефензиви, який начебто займався разом із дружиною «шпигунською діяльністю на користь Польщі», і до членів «контрреволюційної фашистської організації УВО–ОУН», цебто до активних «українських буржуазних націоналістів», яких він усе життя обливав найсмердючішими помиями. Якби він на час арешту дружини перебував у Радянській Україні, не уникнув би долі інших галицьких радянофілів, зокрема відомого поета Василя Бобинського. Яка була б кара, нема сумніву: більшовики засуджували навіть вигаданих ворогів лише на смерть! Отоді б література двадцятого століття не дочекалася б його отруйних виробів і ненавистю до народу, з яким він дихав одним повітрям! Навіть знищення дружини не змусило Галана переоцінити свого ставлення до більшовицьких окупантів. Чи він так само солідаризувався з енкаведистськими карателями, що його Анна була ворожим шпигуном?

Як відомо, Олександр Гаврилюк не був рядовим комуністом, а секретарем повітового комітету КПЗБ, разом з іншими «революційними» письменниками активно готував Антифашистський конгрес діячів кул-

тури 1936 року у Львові. Чи й він вважав, що його партія проводить антирадянську політику? Залишимо це питання для дослідників, бо тут одеться про О. Гаврилюка як письменника, а для нього, як і вимагав Ленін, художня література була підпорядкована пролетарській справі. І Неборак зазначає: «У О. Гаврилюка не знайдемо жодного твору, який тематично хоча б виламувався із заданої схеми потреб партійної агітації... Є лише одне – і це не питання, а заклинання – безоглядна фанатична підданість компартії, хоч би що вона творила, її вождям». Нині можемо погодитися з такою оцінкою літературного набутку О. Гаврилюка: «Його творчість, сповнена революційного пафосу, позначена глибокою єдністю особистого і громадського, ввійшла до кращих надбань літератури соціалістичного реалізму» (С. Крижанівський).

Про літературу соціалістичного реалізму після розпаду СРСР написано чимало. Ніхто не сумнівається в його хибності, підміні художньої правди партійними настановами. Саме в такому руслі слід підходити до оцінки писань О. Гаврилюка. Вони залишаються в анналах історії як свідчення трагічності більшовицької ідеології для духовного розвитку українського народу. Фаховий літературознавець з поблажливістю ставиться до таких його статей, як приміром, «Пани і паничі над «Кобзарем», «Кобзар стереже», що повністю відповідають вимогам вульгарно-матеріалістичного підходу, який панував за часів більшовицького тоталітарного режиму». Не ліпше з віршами О. Гаврилюка. Як зазначають дослідники, вже назви говорять чимало про їхню тенденційність.

Життя О. Гаврилюка склалося інакше, ніж В. Бобинського. Він не перебував у СРСР, хоч до 1939 року пережив 14 арештів, слідств і судових процесів за «свою революційну діяльність», як писали за часів тоталітарного режиму. Чи можна О. Гаврилюка назвати професійним революціонером? – питання вельми пікантне. Доведеться повторити відому бітву, що революція – це якісний стрибок у прогресивному розвитку соціуму. Тепер сумлінні вчені не називають більшовицьке захоплення 1917 року революцією, а лише «політичним переворотом»! Отож, щодо О. Гаврилюка також маємо підстави характеризувати його активність як специфічну діяльність на користь СРСР. Мабуть, цим пояснюється ставлення до нього більшовицької влади після окупації Львова: його не покарали так, як інших членів заборонених КПЗУ і КПЗБ. Так само не постраждали члени родини, як було з дружиною і сином В. Бобинського. Факт красномовний – і не потребує коментарів!

Життя Я. Галана нагадує детектив. Уже після закінчення Другої світової війни він признавався в любові до катів своєї дружини: «Історія, особливо історія останніх 30 років, навчила нас, зокрема, що любов до Москви – любов до України, що ненавидіти Москву – значить ненавидіти Україну». Написано в 1947 році, цебто вже після того, коли у місяці московської окупації Галичини ще царські україножери графа Г. Бобринського, царського генерал-губернатора краю, знищили духовні здобутки краю, плюндрували бібліотеки «Просвіти», які хлібороби поповнювали книжками за гірко зароблені гроші. До речі, польським національно-культурних товариств москалі не чіпали. І не тільки польських!

Хіба московський лакиза Галан не знав того, про що писав Василь Стефаник у новелі «Марія»? Не міг не знати! У новелі галицька мати, мати синів, яких галанівці називали «українськими буржуазними націоналістами», дорікає російським солдатам: «А хто ж ви є? Що за одні? Відкляка приходите? Жидам дозволяєте тримати свою віру й письмо, а наше не касуєте. Тепер сніг прикрив дорогу, але – коли б не він, то ви би виділи, що всіми дорогами, по всьому селі розкинені наші книги з читалень. Та що бідний нарід встарав собі на науку для дітей, все то пішло під кіньми копита». А ще наш новеліст відмовився від есересерівської стипендії, дізнавшись про Великий Голодомор на Великій Україні, що організували більшовики. Про трагедію наших хліборобів писали галицькі газети. Чому Галан залишився байдужий до долі поневоленого українського народу?

Не маємо права ідеалізувати становища галицьких українців під австрійським поневоленням. Зрештою, ще Іван Франко назвав цісарську конституцію свинською. А як турбувалися про галицьких українців ціарські добродієць? Коли зайшло ще перед Першою світовою війною можливість відкриття у Львові українського університету, москалі пригрозили Австрії війною! Війна проти освіти! Чи не парадокс на початку двадцятого століття? Дивуватися марно! Освічений українець не буде московським лакеєм! Заявить про свою національну гідність, про свої права!

Галанова бредня призначена для більшовицького одурманення читачів, які не знали про справжнє становище галицьких українців. Навіщо їм розповідати, що за часів австрійської окупації Галичини у Львові діяла наша неофіційна академія під назвою Наукове Товариство імені Т. Шевченка, а в містах і селах краю – Товариство «Просвіта», різні молодіжні, кооперативні та інші організації?

Ще більше зухвальства в останньому опусі Галана «Величие освобожденного человека». Читаєш – і дивиєшся: невже ж автор споглядає Галичину з Марса чи Венери? Невже ж він не бачить горя галицького селянства, яке насильно загнали до колгоспів, відібравши землю? Навіщо переконувати читача, що галицькі «извечные рабы» побачили «реальную картину человеческого счастья», про яке вони начебто мріяли, дивлячись на «огни социалистической Москвы»? Ці вогні справді були містом, а реальна картина – це не тільки Великий Голодомор 1932–1933 років, це й голодомор 1946–1947 років. Його галицькі селяни бачили своїми очима: з-за Збруча, де більшовики створили «реальную картину человеческого счастья», чвалали ледь живі українські хлібороби з побитими від голоду очима. З райцентру приїжджали компартійні чиновники й наказували, щоб люди не давали їм шматка хліба, бо зі Сходу приїдуть ледарі, які не хочуть працювати в колгоспах. Це той самий попенелений більшовиками Схід, на який начебто були зачаровані галичани під польською окупацією, як писав партайгеноссе Гаврилюк, який зустрів свій земний кінець життя на світанку 22 червня 1941 року.

Як блюзнірство звучить таке твердження про орієнтири галичан: «Пенін показывал им путь, слово Сталина было для них боевым приказом». Чи такий «боевой приказ» Сталіна виконали вбивці самого Галана 24 жовтня 1949 року, розбивши сокирою череп більшовицького співрника? У вбивстві звинуватили двох галицьких юнаків – вісімнадцятирічного студента Іларія Лукашевича і ще молодшого підпільника Михайла Стахура. Коли суддя зачитав жорстокий судовий вирок, останній завопав: «Я не винен, я не вбивав. Ми так не домовлялися...». Такі слова переддала згодом відома письменниця Ірина Вільде, присутня на суді. По речі, через дві години (!) сімнадцятирічного юнака повісили, хоч така кара не була передбачена чинним кримінальним законодавством.

Іражають слова «не домовлялися»: вони віддзеркалюють роботу радніських карних органів. З одного боку, каральники прозвітували перед своїми зверхниками в Москві, що вбивці знайдені, а з іншого, змусли галицьку людність трепетати перед «визволителями», бо ніхто не ставив «справедливої» кари.

Нерідко вбивство Галана за наслідками прирівнюють до вбивства Кірова, більшовицького гауляйтера в Ленінграді. Порівняння не випадкове! Вбивство Кірова дало карти в руки Сталінові – і «вусатий горець» поплив у «імперії зла і брехні» червоний терор проти своїх противників, утвердив особисту диктатуру, яка втілювала «реальную картину человеческого счастья».

Подібні наслідки вбивства Галана, щоправда, в локальному масштабі. Поневолену московськими більшовиками Галичину поглинула нова хвиля репресій. Судили інтелігенцію, вивозили селян, знищували духовенство, яке не хотіло визнати лукавих рішень львівського псевдособору 1946 року.

Більшовицький ландскнехт Галан бачив іншу картину – «реальную картину человеческого счастья», яке описував у своєму останньому опусі: «Прошло всего четыре с лишним года со дня полного изгнания оккупантов, но как изменилась за это время вчерашняя «земля в ярме» Львов, прозванный в свое время городом замирающих мастерских: ныне выпускает сельскохозяйственные машины, велосипеды, грузоники, а львовские электролампы дарят свет отдаленнейшим уголкам советской страны. Экскаваторы-великаны очищают место для будущего Львовского моря: его волны утолят жажду города, лишеного реки».

А як з «величием освобожденного человека»? Галан називає приклади. Окремі імена! Ось голова Львівського облвиконкому Кузьма Пелехатий, заступниця голови Верховної Ради УРСР Марія Кіх і колгоспниця Уляна Баштик – і усе! Три особи на цілу Львівську область! Після цього голослівна заява, що «чудесная советская жизнь победоносно шагает вперед и рождает новые песни, новые легенды, в которых звучит величие освобожденного человека».

Нові пісні справді народжувалися! Нині на цілій Україні відома колядка: «Сумний Святий Вечір в сорок шостім році, бо на нашій Україні плач на кожнім кроці». Змінювався рік, а плач і сум на Святий Вечір лишалися. Були й інші колядки, оптимістичні! Ми, сільські школярі, колядували: «А Степан Бандера, хоч він у неволі, він живе! Відберемо Київ від катів червоних раз навсе!» Колядували – і вірили, що з нами народжений Спаситель: Він допоможе нашим повстанцям визволити Україну від московсько-більшовицького поневолення! А що вже говорити про гумор нашого народу! З дитячих літ ношу в пам'яті насмішливий куплет

Вітер віє, дощ паде.

Ворошилов гній везе.

Сталін ходить, руки ломить,

Що комуна пропаде.

«Величие освобожденного человека» галицькі хлібороби передали в іншій гуморесці: «Ні корови, ні свині, тільки Сталін на стіні». Пригадує як ці рядки повторив місцевий священик – і жодного покарання: тоді люди ще не спідлилися – не доносили окупантам! Нишком насміхалися

і «облавіників», бо ті «искали бандер» чомусь у каструлях і горщиках з приготованою їжею.

У школі, на перервах, учні сміялися, дотепно розшифровували абрєвіатуру «СССР». Чого там тільки не було? І Сталін, і риби, і раки... І ще дещо, про що на письмі не прийнято згадувати. Почали, як казали галицькі селяни, «зав'язувати колгоспи» – і з'явилися нові пісні, нові легенди. Хто заперечить талант нашого народу! Коли хтось розповідав легенду про «справедливого» Леніна – інші брали його на кпини: «Який ти дурний, Йване, вони всі одним шміром мазані!» По селу розповсюджувалися перекази, що незабаром розпочнеться війна, а в ній переможуть американці, – тоді буде покінчено з «величием освобожденного человека» і людина відчує себе людиною як в інших європейських країнах.

Московсько-більшовицькі наставники не оцінили запопадливої служби пасквілянта Галана. Чи не підтвердження «величия освобожденного человека»! Незадовго до його знищення відібрали від нього ще толет, знищили вже набрану книжку на дивній підставі: мовляв, публіцист пише про «злочини» українського підпілля лише для того, щоб показати світові, що воно діє і більшовицькі займанці не спроможні його подолати.

Пом'якшені аргументи щодо таких українофобів-сокирників як Галан і К^о абсолютно безглузді. Вони відірвалися від свого народу, а щоб не втратити довіря своїх хлібодавців, мусили щодня підтверджувати свою наймитську відданість. Проте їм не вірили: у кожному яничарові бачили прихованого Конрада Валленрода. Зрештою, московських блюделизів почали терзати сумніви. Галан писав про «величие освобожденного человека», про львівські заводи, але бачив, що з львівських містечок вимітають українську мову, в аристократичних мікрорайонах міста поселяються «освободители», викидаючи звідти безпідставно ще подарів «люксів» і надаючи їм «нове житло» в Сибіру. Як розповідав родич згаданого Кузьми Пелехатого авторові цих рядків ще наприкінці п'ятдесятих років минулого століття, популярний дотепник у довоєнні часи, а тепер формальний керівник області плакав, коли йому повідомили про виселення з рідного краю галицьких селян у холодні сибірські сніги.

Вірні московській традиції більшовицькі окупанти дотримувалися правила, що свідків треба знищувати. Нема свідків – нема злочинів! Нема злочинів – нема відповідальності перед майбутнім! Якщо проана-

лізувати суд проти «вбивць» Галана, то упередженість карателів як на долоні. Насамперед один з них – Ілярій Лукашевич – у день вбивства Галана був оперований на гланди в лікарні. Впадає у вічі, що за чимось наказом з лікарняного журналу вирвали аркушик саме за той день. Виникає риторичне запитання: хто був зацікавлений? Звісно, не прихильники «вбивці»! Іншого «вбивцю» Михайла Стахура енкаведисти арештували аж через два роки після вбивства Галана. Цікаво, що дактилоскопічної експертизи на проводили, як цього вимагає кримінально-процесуальне право, а саме вона могла стати одним з доказів проти слідчої версії про причетність юнака до злочину. Як відомо, на сокири залишилися відбитки пальців справжнього убивці.

Навіщо шукати «пом'якшення» злочинів московського наймита проти українського народу! Хіба хтось міг сподіватися, що Галан осудить відомий у цілому світі «пакт Молотова–Ріббентропа», за яким Москва окупувала західноукраїнські землі й три балтійські держави – Литву, Латвію й Естонію? Його мета інша: замовчати змову більшовицької Москви і нацистського Берліну, а вигадати «факти» співпраці українських патріотів із німецькими нацистами. Дещо читати просто дивно. Ось він пише: «Шеф німецької шпигунської служби адмірал Канаріс та його помічник Лахугазен працюють вдень і вночі. Серед усякої потолочі, що товпиться у їх приймальнях, найчастіше появляються фігури Мельника і Бандери». Кому не відомо, що шпигунської діяльності не рекламують, а в педантичній тоталітарній Німеччині – і поготів? То звідки Галан, який на той час перебував у Львові, знав, як працюють керівники шпигунського відомства іншої держави? Заява про часті відвідування цього відомства Мельником і Бандерою також розраховані на осіб, одурманених більшовицькою пропагандою! Зрештою, як інші радянські пасквілянти Галан не повідомляє в цій статті з претензійною назвою «Грані історії», що вже на початку липня 1941 року німецькі окупанти заарештували Степана Бандеру і кинули в концтабір Заксенгаузен. Окрім цього, Галан як довірений радянський журналіст перебував на Нюрнберзькому процесі, де судили гітлерівських злочинців, і добре знав, що провідники українських націоналістів не виступали на ньому фігурантами. Інакше кажучи, до злочинів, приписаних їм більшовицьким пасквілянтом, вони не причетні!

Та чого хотіти від того, для кого честь і совість – це, як твердили в ті часів більшовицького режиму, пережитки проклятого минулого. У грудні 1942 року Я. Галан пише: «Краці люди Львова, Поділля, Бойківщини

Покуття своїми ділами наближають велику годину визволення, годину повернення Червоної Армії, годину смерті окупантів». Чи могли чекати повернення червоних окупантів галичани, які ніколи не забудуть їхніх шірств перед втечею з наших земель наприкінці червня 1941 року? Бали читаєш сторінки роману Романа Федоріва «Єрусалим на горах» що те, як енкаведисти наказали їздити трактором по ще живих людях у дворі львівської тюрми, стає моторошно.

Більшовик Я. Галан називає українських патріотів людьми без батьщини, хоч така характеристика найбільше підходить до нього самого. Коли він таврує відомий атентат Миколи Лемика проти працівника радянського консульства у Львові, «забуває» згадати про те, що український націоналіст так висловив протест проти більшовицького голодомору 1932–1933 років в Україні.

Нині з подивом доводиться читати таке твердження: «Складений Богданом Хмельницьким союз з Росією врятував Україну від безперерпних польських, турецьких і татарських навал, а згодом він захистив Україну від польсько-шведського ярма, що його готував для нашої Батьщини шведський король Карл XII». Брехня, що не слово! Хіба Галан не писав про Андрусівський договір 1667 року, за яким «братня» Московія разом з Польщею поділила Україну, відмовилася від нашого Правобережжя на користь Польщі? Нема сумніву, що більшовицький апологет писав про різну нашу людність в гетьманській столиці Батурині, яку вчинив «светлейший князь» Меншиков, наближений до Петра I. Про безглузду конструкцію «польсько-шведське ярмо» говорити годі!

До речі, ще до Хмельницького гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний разом з польськими військами ходив на Москву. Звісно, про таке Галан не писав. Він прославляє його лише як «палкого оборонця православної віри».

У своєму українофобстві Галан нагадує несамого Віссаріона Бєлінського. Він готовий потоптати найменші прояви українського державництва. Як комедію він пробує показати події на Закарпатті наприкінці 1938 – на початку 1939 року. Якщо йому вірити, то в цьому краю України не хто інший, а лише німецькі нацисти відновлювали державну незалежність. Так вимагала офіційна концепція про «українсько-німецьких націоналістів». Галана не мучить сумління (треба його мати!), що саме гітлерівці наказали своїм союзникам мадярам окупувати Карпатську Україну! Як треба ненавидіти народ, з якого ти вийшов, щоб опуститися до такого нищого рівня!

Не дає спокою Галанові національна Українська Греко-Католицька Церква, яку очолював Великий Митрополит Андрей Шептицький. Для українофоба галицьке духовенство начебто було «охоплене яничарським шалом». Зате начебто патріотом виступає москвофіл Іван Наумович, якого Іван Франко називав *Безумовичем*. Галан дописався до того, що нібито «Рим жорстоко розплатився з нещасним Наумовичем: павський агент отруїв його». Насправді православний священик Наумович помер у Новоросійську, а отруїли його російські клерикали. Причиною вагома: переїхавши до Росії, Наумович переконався в лицемірстві тамтешнього духівництва і почав його критикувати, а вони розправилися!

Пасквілянт забрехався до того, що пише про «толерантне ставлення Радянської влади до уніатської церкви та її духовенства», хоч уже тоді більшовицькі окупанти почали арештовувати наше духовенство, до чого спричинився він сам, опублікувавши у газеті «Вільна Україна» фактично донос під псевдонімом Володимир Росович, хоч сам називав таких авторів *боягузливими*. Зіставимо дати: стаття Галана, написана на замовлення відомого радянського відомства, надрукована 8 квітня 1945 року, а через 3 дні було арештоване вище духовенство УГКЦ на чолі з митрополитом Йосифом Сліпим. Що було після того, Галан описує так: «Скликаний на початку 1946 року собор уніатського духовенства однозгідно приймає ухвалу про цілковитий розрив з Римом і до цього ж закликає вірних. Уніатська церква вмирає, вмирає через рік після смерті свого найретельнішого заступника». Не міг знати слуга червоного диявола, що Церква Великого Митрополита («найретельнішого заступника») не вмерла: вона жила в катакомбах – і через 45 років вийшла з підпілля, зайнявши почесне місце серед конфесій у незалежній Україні. Тепер стало відомо, як енкаведисти готували цей «собор уніатського духовенства».

Безглуздий такий галанівський запис: «1944 рік. Радянські війська виганяють із Львова гітлерівців, бандерівські вбивці зникають в «схронах». Вони вражені подібністю німецьких і англо-американських інструкцій: і ті, і другі твердять одне і те ж: вбивати. Вбивати кращих людей цієї землі, вбивати разом з їх дружинами і дітьми. Вбивати, вбивати! За будь-яку ціну перешкодити зміцненню Радянської влади на цьому ідеальному плацдармі, що розкинувся від Чернівців до Варшави і Гданська».

Не треба бути істориком, щоб оцінити подібні теревені одним словом: «Нісенітниця!» По-перше, зазвичай, галанівське звинувачення ні

чим не підтвержене. Пасквілянт не називає жодної інструкції з такими настановами. Мабуть, він переплутав їх з наказом більшовицького вождя, який вимагав від своїх карателів: «*Расстреливать, расстреливать, расстреливать!*» Про це, до речі, писали в журналах часів розпочатої (і не закінченої!) перебудови. По-друге, не зрозуміло, чому українські націоналісти, які завжди боролися за власну державу, мали «вбивати кращих людей цієї землі». Невже пасквілянт приписує свій більшовицький маразм противникам цього тоталітаризму? По-третє, вимагає пояснення, чому «радянська влада» має запанувати на землях сусідньої Польщі, яка перебувала поза межами «імперії зла і брехні» під назвою «Радянський Союз». По-четверте, епітет «ідеальний» до цього плацдарму звучить як недоречний, бо для більшовиків все своє ідеальне, а най-більше ідеальна Москва.

Не менш безглузде таке твердження Галана: «Західноукраїнські області, що десять років тому увійшли до складу єдиної Української Радянської Соціалістичної Республіки, перебувають у періоді великого розквіту». Треба наголосити, що з цих десяти років майже третина припадає на німецьку окупацію, а в той час, як пише сам Галан, «поголовно знищується населення цілих сіл і містечок, майно жертв стає здобиччю убивць». Чи може нормальна людина писати після такого знищення про «великий розквіт»? У державі два повоєнні роки люди вмирили від голоду галицьких селян вивозили до Сибіру, «кращих людей цієї землі» арештовували і судили, хліборобам накидали на шию колгоспне ярмо, міста лежали у руїнах, по селах шастали енкаведистські «облавники»... Говорити в таких умовах про «великий розквіт» людина не буде, якщо вона не втратила почуття совісті! Згадаймо воляння Олександра Довженка про Україну, яку він називав «Великою Вдовицею», що «загубила у війні половину своїх синів». Славний мистець уболівав за повоєнну Україну: «Трагедію треба писати, новий Апокаліпсис, нове «Дантове пекло». І не в Парижі, а кров'ю й сльозами, мандруючи по Україні, в убогих хатах, під вікнами сиріт, у пустках і на пожарищах Матері-Вдовиці».

Далеко від рідних земель, у ненависній Москві, Довженко бачив горе свого народу, а Галан дивився на це горе вдома через більшовицькі окуляри. Хіба він не знав, як страждали українці на своїх автохтонних землях, що «великий вождь народів» відірвав від України і «подарував» комуністичній Польщі?

Ще одна брехня Галана повоєнного часу: «Немає вже ні клаптика української землі за межами Української держави. Той самий прапор

майорить над Києвом, Львовом, Ужгородом, той самий подих волі і творчої праці лине над степами Чорномор'я і долинами карпатських річок». Яке нахабство! Адже навіть містечко на споконвічній українській землі, в якому народився Галан, з волі Сталіна опинилося «за межами Української держави»! Хіба навіть цього не знав пасквілянт? Як відомо, Москва відірвала від України не менше сорока відсотків етнічних земель: найбільше їх опинилося в сусідній Росії, а ще в Білорусі, Польщі, Чехословаччині, Румунії, Мадярщині і Молдові. Тут уже йдеться не про якісь «клаптики», а про чималі обшири!

Коли Галан пише про українців, то згадує їх не лише поряд з грузинами, вірменами, азербайджанцями, а й прирівнює до москвичів, туликів і сибіряків. Чи не цікаво? Пишайся, жителю Української держави, як називає пасквілянт УРСР, що тебе не ставлять нижче від жителя Тульської області. Як насмішка звучать такі слова: «Воїни України вийшли в їхні лавах («воїнів Радянської Батьківщини». – О. Г.) на Ельбу і Дунай, на береги Адріатичного моря. В нашій славі є їх слава, як в їх гордості – наша гордість. Якщо сьогодні незліченні мільйони трудящих зарубіжного світу дивляться на нас, українців, з любов'ю і надією, то в цьому величезній частка заслуги нашого російського брата».

Не будемо звинувачувати Галана в тому, що він не знав про відомий наказ Г. Жукова і Л. Берії від 22 червня 1944 року про виселення з рідних земель усіх українців, які з вини бездарного радянського керівництва потрапили під зверхність німецьких окупаційних властей. Про нього німіг і не знати! Проте неодмінно знав, як «шанувала» Москва внесок українців у перемогу над Гітлером. Хіба випадково Олесь Гончар показав у своїй трилогії, як воювали українці проти німецьких поневолювачів у сусідніх країнах Європи? Це було намагання реабілітувати наших кривдян, яким Москва прибила тавро «зрадників» і «німецьких запродавців». Згадаймо, що в СРСР навіть не називали кількості українців, які загинули на полях війни і в тилу! Чому? Бо українці тут виходили на перше місце, «обігнавши» розхваленого «російського брата», за якого Сталін проголосив тост на заставі воєначальників після перемоги. Як засвідчують та кордонні діячі, «вождь народів» називав свої війська не радянськими, а російськими, що вимагає відповідного підходу до концепції «Великої Вітчизняної війни», яка ще й нині залишається в наших підручниках.

З поблажливою іронією сприймаються такі слова Галана: «Соціалізму зігриває нам серця. Народ-трудівник золотом хлібів України мільйонами тонн вугілля і сталі вимощує їй шлях до комунізму. Лихоні-

тому морокові, що оповиває світ капіталізму, ми протиставимо світло наших днів, світло, яке ось уже 30 років негасимим вогнем палає над Радянською Вітчизною. В цьому і велич, і краса наших буднів». Ізолюваний під народу Галан не бачив того, як тяжко доводилося жінкам працювати на колгоспних бурякових плантаціях, для яких «світло наших днів» насправді було пекельною питьмою, вічним прокляттям. Галан не чув, що для його земляків навіть життя за міжвоєнного часу під польською окупацією здавалося раєм порівняно з роками, освітленими «сонцем соціалізму».

У повоєнний час галанівський маразм сягає апогею! Ось він переконає, що начебто трамвайний кондуктор Марія Зубрицька «добре знає тільки дві пісні: монотонну колискову, яку колись співала її мати, і величний «Інтернаціонал», що його вона тільки зовсім недавно мала можливість вивчити». Він нападає на поета Юрія Шкрумеляка, якого зачисляє до «хамелеонів з націоналістичного зоопарку», хоч автор приписок Л. Чорна пише, що цей поет «в 1939 р. радо привітав возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною», а його «творчість післявоєнних років пройнята мотивами дружби радянських народів». Дія правди? Для уточнення треба додати, що 1945 року Ю. Шкрумеляк був засуджений на 10 років позбавлення волі, а реабілітований лише 1957 року, після чого видав слабеньку збірку віршів «Сопілка співає» (1957 р.).

Галанівське паскудство після його ганебної загибелі підтримували задурманені і залякані більшовиками деякі галицькі белетристи.

Як представник соціалістичного реалізму Петро Козланюк відомий насамперед своїм романом «Юрко Крук», який писав більше двадцятих років. З нинішніх позицій цей твір, особливо його третя книга, сприймається як «інформативно-ілюстративний виклад, в якому домінує плаский погляд в оцінці багатьох політичних і соціальних подій в дусі більшовицької ідеології» (М. Гон).

Головний герой роману не сприймає національно-державного відродження українського народу. Автор намагається звести національно-визвольні потуги нашого народу до чогось начебто несерйозного. Ось враження Юрка Крука: «Він дивився на цього шароварника з гіркотою й образою в серці. Ображала його і така Україна під шомполами у розбійницькіх Ні, не про таку Україну говорили йому і Шевченко, і Андрій Дмитрович, не таких козаків водив на ворогів Тарас Бульба. І не про таку революцію і волю говорили торік солдати російської армії, від'їжджаючи в Росію і на Україну».

Як впливає з роману, рація не на боці тих, які ведуть «темну хлопську масу в славний бій за самостійну Україну від Сяну до Дону і по Кавказ», а на боці затурканої селянки Мокрини. Вона передбачає неясновидиця: «І в Церкві, і на зборах торочать нам: Україна та Україна, а мені, сину, здається, що немає про що й говорити. Отак як воно раптом з'явилося восени, так десь раптом і щезне, навіть пес не загавкає. Ану, скажеш мені потім, чи я брешу...». Справжня мольфариця! Через кілька сторінок уже автор роману підтверджує: «Не помилилась Мокрина, що «воно» так десь раптом і зникне, як появилось. Під осінь за «Україною» станіславських лакеїв Антанти, як кажуть, і рак свиснув».

Уявімо собі: упродовж століть галицькі українці, поневолені чужими земними окупантами, боролися за національне визволення, а П. Козланюк переконує, що задурманені селяни не хотіли жити на волі, чекали іншого щастя, яке принесуть більшовики. У романі читаємо: «Єдиною світлою новиною у селі був лист від Марка «з того боку» – з Радянської України. Він писав родичам з Юзівки на Донбасі, що знайшов щастя у радянському краю та вже навіть женився на молодій росіянці».

Погляньмо на такі вигадані події з відстані нашого часу. Чи міг юнак із синіх гір протистояти агресивній молодій дружині, яка ошчасливила його своїми любощами? Перенесімося зі сторінок роману в наші дні. Чи не варто задуматися над питанням: у якому таборі опинилися нащадки, покручі між-національного шлюбу, коли одноплемінники «молодої росіянки» знищують здобутки нашого національно-державного відродження?

Заражений більшовицькими ідеями Юрко Крук залишає батьківську землю і перебирається за Збруч, де більшовики готують голодомор для вільного українського селянства. Його ідейна наставниця повчає: «Доки світитиме нам голум'я Жовтневої революції, доти революційні битви пролетарів сіл і міст за землю, за волю, за соціалізм і Радянську владу в Західній Україні ніколи не вщухнуть». Прошу зважити, що в цих повчаннях про національне визволення – жодного слова!

На інших писаннях П. Козланюка не варто зупинятися: письменник повторює в дещо іншій редакції те, про що пише Галан і його однодумці. Доцільно погодитися з такою оцінкою: «Оптимістично-героїчний тон останніх розділів роману («Юрко Крук». – О. Г.) відповідає тим офіційним стандартам літератури соціалістичного реалізму, за якими губиться повнота і глибина життєвої правди. Ця ж ілюстративність, соціологізація художнього матеріалу властиві повісті «Весна» (1947–1964), ряду оповідань цього періоду» (М. Гон). Те саме стосується його публіцистики.

Серед епігонів О. Галана перше місце належить Юрію Мельничуку, який за прикладом свого попередника наприкінці 1950-х років напад на «український буржуазний націоналізм», «викривав» начебто «зракобісся католицизму», цебто бив тих, хто найбільше страждав від тоталітарного режиму окупаційної влади. Про зміст його писань чимало говорять вже їхні назви: «Слуги жовтого диявола», «Поріддя Іуди», «Уолл-стрітівський шарманщик», «Коли кров холоне в жилах», «Обличчя божого воїнства», «Папи родяться в комині», «Плем'я упирів», «Під чужим порогом» та інші. До них слід додати документальний фільм «Народ звинувачує». Окрім того, партійний публіцист прославляв своїх одшумців Ярослава Галана й Олександра Гаврилюка.

Уже в наш час робляться спроби частково оправдати Ю. Мельничука, бо він нібито «виступав проти шовінізму та недовіри радянської влади до західноукраїнського населення, безпідставного і огульного звинувачення його в «бандитизмі». Проте за життя публіциста про таку його діяльність не було чути. Дивно читати про те, що Ю. Мельничук порушував «важливі питання української культури, зокрема української мови як державної, національних традицій». Звичайно, в умовах шовіністичного психозу, коли антиукраїнська істерія не знала меж, він не міг не бачити безглуздя компартійної політики з національного питання. Проте на захист «української мови як державної» публіцист виступати не міг, адже він відійшов у інший світ наприкінці так званої «відлиги», коли батьки могли «вибирати» мову навчання для своїх дітей у школі. Ціні наслідки реалізації такого «права» особливо відчутні в Східному й Південному регіонах, а також у столиці.

Щоправда, Ю. Мельничук сприяв виходу поезії Олександра Олеся і деяких творів Андрія Чайковського, якого тодішні ортодоксальні більшовики називали «фашистом». До речі, подібних наклепів на знаного галицького співця нашого козацтва на нараді письменників у Станіславі (тепер – Івано-Франківськ) у квітні 1958 року Ю. Мельничук, який сидів у президії, не спростовував.

Зрештою, навіть такі дії не реабілітують публіциста як войовничого агітатора, що завдавав душевного болю народові, з якого він вийшов. Напередодні розпаду СРСР демократична львівська влада ухвалила, що пам'ятник Ю. Мельничуку не може залишатися в місті. Водночас площі Маркіяна Шашкевича, яка була перейменована на площу імені антиукраїнського публіциста, повернена попередня назва.

Окупаційна влада намагалася підтримувати збанкрутілий яничаризм у галанівській обгортці. У Львові випускали збірник «Пост імені

Ярослава Галана», встановили галанівську премію за наклепницькі опуси проти борців за національне визволення. Вже в часи так званого брежнєвського «застою» в населених пунктах у галицьких областях наляканих людей на вечори, щоб «осуджувати українських буржуазних націоналістів».

Усе поставив на свої місце час. Наприкінці вісімдесятих років минулого століття розпочався нинішній етап національно-визвольного руху. Його очолили українські письменники-патріоти. Завдяки їм було створено Товариство української мови імені Тараса Шевченка (тепер – Всеукраїнське Товариство «Просвіта»). На чолі пробудженого народу став Народний Рух України, який привів націю до проголошення незалежності. Водночас вийшла з підпілля Українська Греко-Католицька Церква, на яку так брутално нападали яничари з червоним піднебінням.

Нині бачимо, що народ звинувачує не тих, проти кого своїми писаннями «воювали» більшовицькі ландскнехти в Галичині. Львів підтвердив свій патріотизм, став маяком для інших українських міст. Малоросійські більшовики під шапкою «Комуністична партія України» беззастережно перейшли на позиції ворогів українського народу як відверті агенти московського імперіалізму. На позачергових парламентських виборах 2014 року комуністи зазнали нищівної поразки, отримавши мізерну підтримку від виборців.

Галицькі яничари з червоним піднебінням канули в небуття. Вони боролися проти свого народу незалежно від їхніх суб'єктивних намірів.

2. Таємниці розкоркованого «Термоса»

Кушнір Богдан. Помста оперативника розвідки: пригодницький роман. – Львів: Априорі, 2014. – 352 с.

Прочитавши цю книжку, ми по-іншому глянемо на відомі постаті.

Богдан Кушнір

До речення, винесеного в епіграф, повертаюся, прочитавши останню сторінку твору Богдана Кушніра. Скажу без перебільшення, читач давно чекав подібного твору, який відкриває двері до таємниць нашої економічного, політичного і духовного занепаду після виходу з «єгипетської неволі» в «імперії зла і брехні». Як стверджує автор, праця над книгою тривала не менше десяти років. Міста, в яких творив письменник, говорять чимало: це – Москва, Сочі, Красна Поляна, Київ. Уже такий по

релік переконує, що Богдан Кушнір вирішив не обмежуватися творчою фантазією, намагався всебічно вивчити географію свого роману.

На перший погляд, може здаватися, що перед читачем документальний твір. Хіба діяльність нащадків «залізного Фелікса» – не матеріал для перенесення на папір навіть без якогось домислу? Скільки спогадів написали чекісти, щоб приховати хижацьку суть своєї організації!

Роман Богдана Кушніра змушує чимало передумати. Звісно, пересічний громадянин усе сприймає поверхово, не проникає в глибину суспільних і політичних процесів, не бачить тих прихованих бісів, які насміяються з нас у своїх сховках. Письменник поступово відкриває двері до їхніх нір, заводить у найтаємничіший «Термос», з якого навіть комар не може винести жодного звуку, бо приміщення повністю ізольоване від людського вуха, а від ока – і поготів.

Манера оповіді не залишає в спокою читача упродовж усього читання. Як не згадати думки іспанського філософа Хосе Ортеги-і-Гассета про перспективу: залежно від свого місця перебування людина бачить одну й ту саму річ інакше, звертає увагу на нові її грані. Аналогічно осягаємо й подію: вона не може сприйматися однаково з Москви, Красної Польни, Сочі, сибірського Бійська чи Києва. Такий підхід автора дає змогу побачити подію багатогранно, виявити те, чого не вдалося побачити з іншої позиції. У цьому докорінна різниця підходу автора роману порівняно з пересічними оповідачами, для яких на першому місці хронологічний перебіг подій, інколи карколомних, щоб не притупити уваги читача.

Можна сказати, що про події, аналогічні до тих, які відтворені в романі, наші засоби масової інформації повідомляють дуже часто. Проте саме відтворення художнім словом дає змогу побачити знайоме в іншій перспективі. Журналісти показують лише надводну частину айсберга, а оповідки письменникові маємо змогу проникнути в суть, торкнутися тих струн, які визначають дії, на перший погляд, всевладних політиків, що виступають за правду, як виявляється, чинять не з власної волі, а нагадують маріонеток таємничих сил, захованих у закоркованому «Термосі». Там збирається вузьке коло новітніх кадебістських чиновників для розв'язання найважливіших питань не лише Росії, – а саме в ній, в основному, розгортаються події пригодницького роману, – а також України, далекого й незнаного «близького зарубіжжя». В уяві читача вимальовується щось на кшталт засідання масонів найвищого рангу, цебто найтаємниченіших осіб, що перейшли через ритуал різних випроб.

Відомий майстер рідного слова і водночас пропагандист вітчизняного й закордонного письменства Михайло Слабошпицький назвав

твір Богдана Кушніра «романом-відкриттям» – і для такої оцінки є чи мало підстав. Водночас ризикну свій варіант короткої характеристики це – не лише відкриття, а й **викриття, діагноз нашої (і не тільки!) надухи**. Хто міг допустити ще десять років тому, що населення (не може назвати таких виборців народом!) обере очільником великої європейської держави пересічного завгара, не лише за колишньою посадою, а й за рівнем інтелекту? Пригадаймо його нісенітницю про «українського поета» Чехова чи письменницю Анну Ахметову в різних виступах перед журналістами. Завгарові в президентському фотелі пощастило: безсломна речниця, дипломована журналістка, зі шкіри лізла, оправдовуючи «доречність» глупих вербальних вибриків **професора**, якому, до речі, вже готували крісло серед мужів науки.

Викриваючи дію прихованого механізму, письменник крок за кроком підводить до розуміння того, чому наша Україна, ще донедавна найпередовіша із «союзних республік», опинилася за рівнем економічного розвитку в одному колі з найвідсталішими африканськими країнами. Чи могло бути інакше? Чи мала шанси Україна увійти до Європейського Союзу як сусідні держави? Чи така вже ілюзорна була спроба нашого державного керівництва стати під захисну парасольку оборонного союзу західних держав?

Ще одне запитання, яке виникає після того, коли прочитана остання сторінка роману: чи може розвиватися й надалі Україна як незалежна держава без заборони відомого політичного спрута? Гадаю, що відповість письменник на поверхні. Чи мав би шанси кадебістський офіцер Володимир Бутин посісти крісло очільника сусідньої держави? Читачки опиши зустрічі його на Північному Кавказі, логічно доходимо висновку, що сподівання західних державних очільників на демократизацію спадкоємиці колишнього монстра під назвою «імперія зла і брехні» – це ні більше, ніж фантастичні наміри, недалеко від хворобливого марення. Знову повторю: вони бачать лише надводну частину айсберга, хоч нинішня поведінка кремлівських посідацьців викриває їхні шизофренічні плани у глобальному масштабі.

У романі Б. Кушніра висвітлені невидимі для ока пересічної людини шари державного фундаменту згаданої спадкоємиці. На тихих, непомітних, але особливо впливових посадах, як правило, залишилися ті самі виконавці, що були за часів покійного маразматика, а вони спрямовують роботу тих, які з'являються на телеекрані – і населення сприймає їх за всевладних начальників. Хоч вчорашні чекісти поступово відходять на запасні ряди, колишні традиції залишаються, а хижість посилюється

У процесі розслідування письменник показує, що «вуха» й «очі» кар'єри служб у східній державі прагнуть бути на рівні нинішніх досягнень науки і техніки, прагнуть встановити тотальний контроль, проникнувши в усі шпарини не лише суспільного, а й особистого життя. За попереднього державного керманіча, який нагадував вайлуватого ведмедя, згадані служби не звертали з торованої за советських часів дороги. Прихід до найголовнішого керма в державі агресивного кадебістського тигра спричинив переорієнтацію так званих «правоохоронців». Читач розуміє, що час «романтиків» у цих органах минув: приходять молоді «прагматики» без жодних ідеологічних пересторог, підпорядкувавши свою службу беззастережній відданості начальству, що забезпечує їхнє райське життя, сприяє казковому збагаченню. А приклад мають з кого брати: «перша особа» в державі господарює водночас у монопольній газовій структурі.

Досліджуючи подібні питання, дуже легко вийти поза межі художнього змалювання, бо на письменника чатує спокуса перекинутися до публіцистики. На щастя, Б. Кушнір уник такої спокуси, хоч досвід журналіста, безумовно, схилив до подібного «розслідування» подій. Прихильники автора роману знають його публіцистичні праці, якими він утвердився як чільний в Україні представник «четвертої влади». Зрештою, письменник завше тримав руку на пульсі часу.

Роман підписаний до друку в тривожні листопадові дні 2013 року, коли Україна захищала своє право повернутися до європейської цивілізації, від якої була штучно відірвана після трагічної Полтавської битви за часів великого гетьмана Мазепи. Підспудно письменник дає зрозуміти, чому наше прагнення увійти до Європейської Родини ускладнюється. Це виявляється, спадкоємці відомої «контори» мають вплив і на європейські структури: у разі потреби «зашлють» до Європарламенту свого агента, а для посилення його політичного впливу використають, як прикрасу називати в їхніх колах, «легенду». Для цього організують «смерть» Олександра Габрілайтіса, щоб усунути якісь підозри й відкрити йому дорогу в середовище своїх противників. Ось як змалювано в романі цю подію: «Об'єкт» знову сідає за кермо, розганяє «Волгу» і на великій швидкості крізь клуби туману, які оповили ущелину після дощу, збиває бар'єр і летить у провалля. За частку секунди біля русла Мзимти лунає вибух, після чого палаюче авто скочується у воду. Далі камери фіксують лише густий туман і ледь видний дим».

Такі повідомлення про «смерть» на початку роману. Після цього уточнення: повновода скажена ріка затягає машину до кам'яної греблі, інтуїтивники витягають обгорілий кузов, але тіла немає.

Наприкінці письменник розкриває ефесбешні задуми.

До яких тільки способів не вдаються підступні пси цапобородого Фелікса! Не відмовляються від вербування агентів за допомогою старого, як світ, способу, цебто підступу жіночих чарів. У романі з'являється авантюристка Магда Колосова, яка бачила Рим, Крим і мідні труби. Про якісь моральні заборони заікатися марно: вона, як й інші оперативники, готова на будь-який злочин. Не доречно закидати їй відсутність патріотизму, адже для звироднілих людців таке почуття не має сенсу. Вони турбуються лише про себе. Зрештою, Магда проживає в Росії з паспортом громадянки Канади. Навіть найближче оточення ставиться упереджено до неї, бо, як зауважив один з персонажів твору, «Магда завжди в центрі подій, де крутяться великі капітали». Це не просто натяк, а ключ до розуміння того, чому вона опинилася серед впливових західних політиків разом з балтійцем, якого «газотранспортне лобі проштовхнуло до Європарламенту». Письменницький штрих, а важить більше ніж десятки публіцистичних статей, автори яких намагаються збагнути динні і не завжди логічне ставлення західних політиків до Росії, хоч її ландкнехти проливають кров не лише українських вояків, а й цивільного населення на Донбасі.

Оригінальність автора проявляється наприкінці роману. Оповідач Антон Чумак ще раз підтверджує відоме твердження, що **колишні чекістів не буває**. Опинившись у далекому Бійську, він починає переігрувати тасьму подій у зворотному напрямі. Автор неначе зливається з оповідачем, який задумав книгу про своє минуле також під назвою «Помста оперативника розвідки». Як видно, часу має вдосталь, бо його робота зводиться до прискіпливого нагляду за науково-дослідним інститутом, що відгороджений від довкілля колючим дротом. Інакше кажучи, чекіст використовує «шпигунське ремесло», – так, до речі, характеризує колишню роботу колега оповідача Семен Лисенко, – в нових умовах. Письменник натякає, що за воєнного часу в цьому інституті «працювали відомі вчені, яких оголосили ворогами народу», ховаючи в сибірській глушині військово-технічні таємниці.

Переїхавши до сибірського містечка, капітан Чумак висловлює задоволення: «Живу скромним родинним життям і насолоджуюся новими відчуттями безтурботної людини». Так виглядає зовні, а насправді його не залишають у спокої, бо, перефразуючи відоме прислів'я, можна без жодних застережень стверджувати, що **чекіст чекістові – вовк**. Оповідач переконався, що тут його «вивчають під мікроскопом служби, як рідкісного плазуна», «хочуть спрогнозувати, що втне оперативник ро

відки, якого дедалі глибше заганяють у глухий кут». Не тільки його кабінет, а й квартира під наглядом і прослуховуванням.

Поза офіційною роботою Антон Чумак розкриває приховане гобі: щодня переглядаю європейські новини, читаю в інтернеті західну пресу і не пропускаю жодного матеріалу, в якому фігурує прізвище «Габрілайтіс». Як дізнається, балтієць відає в Європарламенті бюджетними питаннями, став зіркою першої величини на політичному овиді. Інформаційний оперативник вважає, що його скривдили, заздрить успіхам «дилетанта» Габрілайтіса, признається: «Пишу книжку про західного політика – успішного улюбленця долі; але поряд постане ще один герой – копія Габрілайтіса, тільки доля в нього сумніша й трагічніша».

Як впливає з роману, капітан Чумак не почуває себе безтурботною людиною, він не може збагнути, чому керівництво його, оперативника, скривдило, а вивищило «дилетанта». «Дилетант, – розмірковує оповідач, – досяг мети: упродовж тижня західні масмедіа розповідали про транспортну пригоду біля Сочі; спочатку про смерть депутата Європарламенту, а тоді – про несподіване воскресіння». Він не може заснути спочивши, обдумує «колізії книжки про пережиту історію», хоче завдати болячого удару, «жорстко і красиво «спалити» Олександра Габрілайтіса у найнесподіваніший для нього момент».

Вишколений оперативник діє підступно: хоче здійснити свій намір тихими руками, а самому залишитися в тіні. Він шукає «маловідомого, але зубастого письменника», який втілить виплеканий задум. Хоч Чумак відпекується від «хворих амбіцій», все-таки він не звільнився від них. Щоправда, книга вийде під іншим прізвищем, але оповідач виграє більше, ніж програє. По-перше, він гарантує собі безпеку, не допустить підозри, а наслідки її можуть бути непередбачливі. По-друге, на його користь надійде половина гонорару за книгу, якою може зацікавитися відома кінокомпанія. По-третє, оперативник помститься «дилетантові», «спалить» мазунчика долі. «Головне, – признається Антон Чумак, – наш герой розчавить і знищить Олександра Габрілайтіса морально, а це страшніше за фізичну смерть».

На перший погляд, помста оперативника спричинена звичайною людською заздрістю. Такого висновку можна дійти при поверховому огляді, але він оманливий. Його спростовують слова оповідача: «Нині мода на покладистих і безхребетних, а наш герой – зовсім інший, здатний на рішучі вчинки. Такі рухають історію, а не тільки слугують тлом другорядних подій. Роман має викликати інтерес, бо наш герой випереджає час».

Чи не в цьому суть авторського задуму? Він прагне показати героїв майбутнього, супермена, від якого залежить хід історії, бо не мириться з «модю на покладистих і безхребетних»? Чи не такі «супермени» із країни Володимира Бутина воюють нині на українських землях, щоб повернути рух історії не за логікою світового розвитку, а за далекосяжними планами кремлівського пантократора? Зрештою, авторські слова підтверджує ще один здогад: «Нова команда президента зробила ставку на прагматиків, які заздалегідь знають, що мають зробити і скільки це коштуватиме. Світ звихнувся на грошах, і розвідка втратила ту романтику, завдяки якій народжувалися некорисливі герої». Для справедливості мушу зазначити, що «нові герої» народжувалися й раніше навіть серед високих чинів. Згадаймо нашумілий процес над одним з офіцерів якого завербувала західна розвідка. Проте в романі йдеться про «героїв» іншого спрямування, матеріальні інтереси (а інших вони не мають) яких задовольняє власна держава.

Оповідач ремствує, що фаховий рівень розвідки знизився, а причину вбачає в тому, що кандидати на розвідників «шикуються в чергу щоб потрапити у підрозділи боротьби з економічною злочинністю і корупцією або за хорошу платню прислужитися олігархам». Варто визнати йому рацію. Така недуга поразила розвідку не лише Росії, хоч вона розпустила свої щупальця на сусідні країни, насамперед на держави, що на постсовєтському просторі. Втрати українських військовиків за останні місяці чималою мірою спричинені нефаховим рівнем нашої військової розвідки, особливо за роки, коли долю країни вершила окупаційно-компраторсько-сімейна бандоолігархія.

Проте сам оповідач має інші причини для образи. Його мучить те, що такі, як він, не задовольняють «нову команду» президента Володимира Бутина, стають «витратним матеріалом у фінансових комбінаціях із розвідувальним чи контррозвідувальним прикриттям». Не будемо йому заперечувати: свиней відігнали від корита, а без цього їхнє життя втрачає сенс. Скривджений оперативник не втрачає надії, він кидає до кір «новій команді»: «нам нічого втрачати, і ми не дамо себе скривдити». Слова перестороги посилюються думкою, що «саме такий противник найстрашніший», бо його поведінка позбувалася вчорашніх ілюзій, вона непередбачлива, а вчинки можуть бути найнесподіваніші.

Оперативник Чумак проявляє рішучість, що видно з такого міркування: «Запущено годинниковий механізм міни уповільненої дії, і щось ніщо його не спинить. Навіть я, бо не передбачив самознищувача. Рішення прийнято, і хай твориться суд людський». Цинічне визнання, а

про суд людський згадано для самозаспокоєння. Хитрий Антон Чумак настрашувався перед непередбаченими, хоч і ймовірними наслідками після презентації роману на книжковому ярмарку в Лейпцигу: незадоволення прототипів роману буде спрямоване на польського письменника Яна Броніцького, під іменем якого роман вийшов у світ.

Як впливає з останніх сторінок роману, письменник Броніцький належить до амбітних людей, в чому переконає його зізнання, хоч і прикрасане іншому літературному персонажеві: «Я одержимий справедливістю. Що раніше буде покаране зло, то менше лиходійства скоїться в нашому світі!» Він також ненавидить ворогів капітана Чумака, якого так і не вдалося йому побачити. Мабуть, письменник прагне сенсації. Ще до ярмарку він підкинув сенсаційну заяву, що «герої його пригодницького роману – реальні люди, які любіють у західному світі інтереси чужих держав».

Чи так само думає оповідач? Сумнівно! Напевно, поляк має іншу мету, ніж Чумак. Для нього на першому місці захист інтересів західних держав від газотранспортного лобі, що діє на користь чужої держави. Капітана Чумака підштовхує особиста образа за те, що «нова команда президента» вважає його «витратним матеріалом», а орієнтується на «дилетанта» з балтійської країни, яка прагне вести незалежну від його держави зовнішню політику. Таким чином, він вбиває одним пострілом трьох зайців. Насамперед, по-перше, він «спалює» Олександра Габрієліаніса, для якого події будуть розвиватися в протилежному напрямі і мучитиме страх перед невідомим ворогом, бо «все летить шкереберть»: західні політики дізналися про непривабливі сторінки з його життя. По-друге, оперативник мстить «прагматикам», яких завербувала «нова команда президента» Володимира Бутина, бо «висвітлення» московського шпигуна засвідчує їхню непрофесійність і водночас реабілітує того, кого вважають «витратним матеріалом». По-третє, таким підступним способом Чумак підриває майбутню співпрацю його держави з країнами Заходу. Хіба може бути довіра до держави, яка засилає шпигунів на територію тих, кого формально вважає союзниками? Виходить, що він не сприймає політики «нової команди президента», протиставляючи їй ще радикальнішу позицію, яка неодмінно призведе до загострення відносин з країнами Заходу.

Здається, романіст запрошує читача стати співавтором так само, як подано надав таку можливість оповідачеві. У цьому, на наш погляд, ще одне підтвердження оригінальності романіста, позаяк у нашій літературі такий підхід не відомий, але він відкриває широкі можливості для реалізації авторського задуму.

Безумовно, читача зацікавлять розділи роману, в яких Б. Кушнір художно осмислює підступну діяльність російських спецслужб на нашій території. Деякі працівники посольства сусідньої держави розуміють згубність орієнтації України на свого «традиційного союзника», але не можуть уявити нашої країни поза російським впливом. Ось слова Леоніда Бакума, якого вважають «удавом із управління зовнішньої контррозвідки» під титулом дипломата: «В Україні ніколи не повинно бути крапці, ніж у Росії, інакше коефіцієнт корисної дії нашого впливу дорівнюватиме нулю».

На політику з позиції сили тамтешні шпигуни не покладають особливих надій, бо знають, що можуть «запропонувати» Україні не крапці технології, а лише «примітивне виробництво і дорогий газ». Зрештою вони не впевнені в тому, що окупаційна компрадорсько-сімейна бандоолігархія утримається. До серйозних роздумів спонукає таке передбачення: «Ситуація може змінитися. Будь-який український лідер не підмовиться від спроби вирватися із сфери нашого впливу».

Читач рецензованого роману має змогу насолодитися його мовою. Захоплює багатство афоризмів. Ось деякі з них: «Здогадуйтесь і мати докази, як кажуть в Одесі, дві великі різниці»; «Віриш росіянам? Завтра скажуть, щось наплутали»; «Світом правлять гроші та страх»; «Головне – з першої хвилини справити враження»; «Не доводь до такої ситуації, в якій не знаєш, як вийти»; «Пам'ятай, що Ноїв ковчег побудували аматори, а «Титанік» – професіонали»; «Їхня наступальність й агресія – лише маска, яка приховує слабкі сторони»; «Всі рушійні процеси зароджуються в провінції, де буває справжнє життя, а в столиці лише підбирають картинку для телевізійних сюжетів»; «На службі друзів немає»; «Для нас закон не стінка – якщо треба, то пересунемо»; «Це в дорослому житті зважуєш кожне слово, аби не пошкодувати про зайву відвертість» і т. п.

Роман Богдана Кушніра – унікальне явище в нашій літературі. Неможливо сумніву, що він посяде чільне місце серед книг року. Гадаю, що автор подарував нам не просто пригодницький роман, а своєрідний роман розслідування із серйозними футурологічними орієнтирами.

Закон незнищенності

САМОБУТНІСТЬ ПРОТИ ЗНЕЦІНЕННЯ

1. Наукові аргументи проти політичних спекуляцій

Роздуми над монографією В. Г. Кременя «Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум» (К.: Грамота, 2007. – 576 с.)

Національна ідея знову повертається на належне місце серед проблем вітчизняної науки, що зумовлено низкою причин.

По-перше, трирічне безроздільне панування окупаційної компрадорсько-сімейної бандоолігархії розкрило справжню суть тих спекуляцій від науки, які заперечували право української національної ідеї на існування. Пригадаймо, як усе починалося. Спочатку на цілу Україну було проголошено з високої трибуни, що «національна ідея не спрацювала», а відтак її вже паплюжили на рівні офіційному.

По-друге, окупаційна компрадорсько-сімейна бандоолігархія переконала, що противники української національної ідеї не сприймають нашої державності, бо стоять на платформі відновлення полінаціональної структури, відомої в цілому світі як «імперія зла і брехні».

По-третє, російська агресія проти незалежної України показала, що все-таки національна ідея живе в глибинних шарах духовності навіть наших громадян, які на побутовому рівні користуються російською мовою. Попри такий парадокс вони визнають себе українцями і стають захист української держави.

По-четверте, у нинішніх умовах ще раз переконуємося, що спрощене, примітивізоване ставлення до розуміння національної ідеї не дасть користі, а лише шкодить, бо вона, як проблема науки, не може трактуватися на побутовому рівні, а вимагає належного наукового обґрунтування.

По-п'яте, треба зважити, як зазначає В. Кремень, що національна ідея «постає не у вигляді абстрактного, трансцендентного конструкту, а живим, конкретно-дієвим духовним утворенням», бо «духовність як основа національної ідеї – це та життєво необхідна складова для гідності

й самодостатності людини, без якої **неможливо створити сучасну стабільну українську державу**» (с. 16) (наше підкреслення. – О. Г.).

Саме в тому бачимо актуальність фундаментальної праці В. Кременя, хоч від її виходу в світ минув уже певний час. Як філософ автор підходить до національної ідеї, спираючись на чіткі теоретико-методологічні засади. Вже в передмові до праці зазначено, що квінтесенцію національної ідеї становить філософія *людиноцентризму*, а в процесі дослідження всебічно аналізується такий підхід, що підтверджують наші частини монографії.

Не буде перебільшенням стверджувати, що названу книгу варто трактувати як своєрідний підсумок тривалих наукових досліджень української національної ідеї вітчизняними вченими після проголошення незалежності. Привертаємо увагу до такого твердження, в якому сконцентрована філософська суть аналізованого дослідження: «Носієм духовності є людина. Тому змістом національної ідеї стає *філософія людиноцентризму*. Це дійсний світ істини й добра, до якого прагнула й прагне особистість» (с. 16). Додам, що людиноцентризм – це стрижень української «філософії серця».

Треба відзначити логічність аналізованого дослідження. Кожен наступний розділ виступає як продовження попереднього. Вчений з'ясовує джерела національної ідеї, відштовхуючись від генези національного поступу, становлення українського народу і ствердження української державності. Далі розглядає національну ідею в дискурсах громадянського суспільства. Особливо зацікавлює та частина дослідження, в якій аналізуються засади національної ідеї. Дослідник обґрунтовує також періоди становлення української національної ідеї, її системний характер, зв'язок з національною культурою та ідеалом, що дає змогу визначити пріоритети нашої національної ідеї.

Порівняно з іншими дослідниками В. Кремень підходить до української національної ідеї динамічно, розглядає її в контексті національних ідей інших народів, спираючись на взаємозв'язок категорій окремого, особливого і загального. У руслі запропонованої концепції наголошується на впливі на нашу національну ідею українського ренесансного антропоцентризму й національного бароко. Слід відзначити особливу актуальність частини монографії під назвою «Інтенції національної спадковості у стратегіях мислення епохи модерну: Україна – Європа».

Ще одна перевага книги – обґрунтування безпосереднього виходу національної ідеї на практичний рівень. Йдеться про підхід до неї у

взаємозв'язку з економікою, культурою й освітою, нинішніми процесами глобалізації.

Закінчується монографія розділом, в якому з'ясовується людиноцентризм як стратегія національної освіти. Прошу зважити: ще до захоплення владних важелів окупаційною компрадорсько-сімейною бандоолігархією В. Кремень наголосив на тому, що завданням української освіти має бути утвердження національної ідеї. Мине два роки – й антиукраїнське керівництво просвітянського міністерства вимітатиме з народної освіти все, що пов'язане з українською національною гідністю, намагаючись *манкуртизувати*, а згодом *яничаризувати* нашу пам'ять, позбавити українську націю майбутнього.

Заперечуючи антиукраїнську заяву про те, що начебто «українська національна ідея не спрацювала», В. Кремень вже на початку монографії ставить читача перед проблемою: «Чому саме національна ідея повинна виконувати конструктивну місію з розбудови нашої держави та її впровадження в європейську спільноту?» (с. 7). Звісно, таке питання змушує задуматися над зв'язком української національної ідеї з євроінтеграцією нашої держави.

Відразу після захоплення державного керма попередня влада прошилася не просто антиукраїнську, а й людиноненависницьку суть. Заперечуючи українську національну ідею, вона перекривала шлях нашому народові до європейської цивілізації, яка ґрунтується на людиноцентризмі. Щоб навіки (принаймні, в своїй хворій уяві) злутувати наш народ з ординською, євразійською (російською, російсько-православною) цивілізацією, окупаційна компрадорсько-сімейна бандоолігархія завдала тяжкого удару національній обороноздатності, протидіяла нашій євроатлантичній орієнтації, що могла гарантувати національну безпеку під парасолькою НАТО за прикладом колишніх сателітів Москви з числа країн так званої «світової соціалістичної співдружності» і окупованих у роки Другої світової війни держав Балтії (Литви, Латвії та Естонії). Адже європейська та євроатлантична інтеграція для України невід'ємні від української національної ідеї, яка може утверджуватися лише в умовах *потішньої* безпеки, цебто в «сем'ї великій, / В сем'ї вольній новій» (І. Шевченко) чи, за словами І. Франка, «в народів вольних колі».

Як уже зазначалося, В. Кремень пов'язує вихід національної ідеї на практичний рівень з її утвердженням у сфері освіти. Аргументами на користь такого висновку є те, що розвиток української держави і суспільства не може ігнорувати двох його тенденцій у світовому масштабі,

а саме інтелектуалізації технологічних процесів і глобалізації усіх сфер людського життя. Якщо перша тенденція ставить підвищені вимоги до самої людини як члена суспільства, то друга – посилює конкурентність, суперництво націй у глобалізованому світовому суспільстві.

Відтак дослідник формулює «низку важливих питань: яка доля чекає людину в глобалізованому світі? Чи не буде втрачена українська свобода, із такими потугами завойована в історичній боротьбі? Чи не буде індивідуальний національний розвиток віддано в жертву процесу злиття народів і націй в єдину загальнолюдську спільноту? А що станеться з духовністю, яка сьогодні перебуває під тиском прагматизму, раціоналізму й тотального наступу економічних чинників? Які цінності повинні стати пріоритетними для людини сучасного інформаційного суспільства?» (с. 8).

Хто не задумується над питаннями, сформульованими дослідником? Зрештою, кожне з них може бути проблемою для окремого наукового дослідження. Всі вони мають одне спільне: їх пронизує ідея людиноцентризму, цебто ідея, яку вчений вибрав за стрижень монографії.

Уже перше питання про долю людини в глобалізованому світі спонукає до серйозних роздумів, адже воно стосується проблем сучасної освіти. Як повідомлялося в пресі, в Україні знецінена сама освіта: все купується – від оцінок у школі до дипломів і дисертацій. У глобальному масштабі наша держава посідає четверте місце за кількістю громадян з дипломами про вищу освіту. Цікаві порівняння кількості дипломів на душу населення: Україна (48 відсотків) значно випереджає середній рівень на нашому континенті (31 відсоток) і в США (26 відсотків).

Хто не засумнівається в якості такої освіти в нашій країні? Та не будемо вдаватися до огульного осуду: чимало випускників наших вишів успішно працює за кордоном, у передових західних країнах! Проте мушу відразу уточнити: чимало, але не всі! У тому наша біда, навіть треба сказати, національна біда.

Українські педагоги захоплюються організацією навчального процесу в передових країнах. Ось враження директора школи-лицею з Тернополя Олександра Остапчука від навчання в американських школах: «Учитель дає учням завдання, і кожен виконує свою програму. Педагог ніколи не стоїть біля дошки з крейдою в руках... А ще американські учні не списують. Якщо учень відстає у навчанні, вчитель приділить йому більше уваги і ще раз пояснить матеріал». Учитель з Кіровограда Анна Касяненко розповідає, що в Німеччині «школи дуже нагадують університети», а «учні тут швидко дорослішають».

Авторові цих рядків доводилося працювати в одному зі столичних університетів, у якому навчалися діти з різних регіонів України. Враження жалюгідне! Студенти пишуть з грубими граматичними помилками. Лише деякі можуть сказати дещо про поета Тараса Шевченка, для інших – таке прізвище асоціюється з відомим футболістом. З рідної історії абсолютна більшість не має елементарних знань: не назвуть навіть століття, в якому жив гетьман Богдан Хмельницький. Про інших історичних діячів говорити годі!

Чую запитання: а може, ті студенти сильні в математиці, фізиці чи хімії? Мушу розчарувати, бо рівень знань такий самий.

А тепер порівняймо випускника американського чи німецького університету і нашого дипломованого фахівця. На жаль, **у нас на першому місці не знання, а оцінки**. Так скрізь – від початкової школи до вищої! Хіба може давати знання зневажений учитель і викладач, приречений на жалюгідне існування в цьому жорстокому світі?

Проте запитання В. Кременя про долю людини в нинішньому глобалізованому світі має ще одну сторону. Йдеться не лише про освітній рівень нашого дипломованого фахівця, а й про його виховання. Коли слухаю розмову студентів, жахаюся: що не речення, то «тіпа», а ще «короче», «блін», «то біш», не кажу вже про речення, «наснажені» брудною лайкою. Гадаю, якби керівником просвітянського міністерства працював шановний Василь Григорович, становище було б інше. За його очільництва від міністерства надходили справді цікаві ідеї, які були занехаяні наступниками. Чого хотіти, коли «патріотичний» міністр рекомендував керівникам вищів відмовитися від викладання історії України та інших навчальних предметів гуманітарного циклу? До речі, в передових країнах на вивчення таких дисциплін відводиться п'ята частина навчального часу!

Чи не варто задуматися над тим, щоб у вищій школі створити можливості для студентів вивчати як навчальний предмет *націологію*, в центрі якого має стояти *національна ідея*? Та й виховну роботу в наших вищах варто відновити. Може, тоді серед людності буде менше хамства і брудної лайки, починаючи від побуту і закінчуючи парламентськими засіданнями? Звісно, треба все зважити. З Болонським процесом наші університети вже наламали дров? Чого приховувати? Нинішні проекти реформи вищої школи також на межі утопії!

Не випадково уболіває наш вчений за *українську свободу*! Зрештою, загроза її втратити тісно пов'язана з проблемою людини. Події в Донбасі

виводять національну ідею на практичний ґрунт – саме так, як передбачав автор монографії.

Чи міг виховати студентів українськими патріотами Олександр Корабльов, завідувач кафедри теорії літератури і художньої культури Донецького національного університету, автор україноненависницьких статей? Для зацікавлених називаю його матеріал «*Те, что у края*», надрукований у журналі «Дружба народів» ще в 2008 році (№ 7, с. 181–195). Де він, до речі, нині? Чи не з російськими терористами? Звертаю увагу тому, що в монографії В. Кременя проблеми освіти посідають особливе місце. Їм присвячений завершальний розділ праці, адже йдеться про вплив теоретичних здобутків на практичне втілення національної ідеї.

Вчений розглядає освіту як каталізатор становлення громадянського суспільства і розвитку національної культури. Водночас він зазначає: «Епоха ізольованого існування закінчилася. Світова цивілізація переживає радикальні й досить хворобливі трансформації, зміни багатьох фундаментальних цінностей. Ці зміни найбезпосередніше позначаються на розумінні мети й завдань *освіти* та на її характері. Саме вони є в наш час головним і універсальним каналом історичної трансляції культурних цінностей» (с. 480). Останнє положення особливо цінне для нашої освіти, в якій трансляція національних культурних цінностей не забезпечується.

Причини очевидні. Насамперед наша школа не засвоює критично здобутків національного шкільництва міжвоєнного часу, зокрема двадцятих років минулого століття і особливо просвітан західних областей, українська людина яких мала змогу засвоювати здобутки європейської школи попри опір окупаційних властей. На жаль, у нинішніх умовах проявляється не просто ігнорування, а й відкидання цих здобутків, чого, до речі, нема в інших країнах континенту.

Окрім того, в нашій школі, особливо у вишах, занедбана виховна робота, про що вже йшлося. Міністерські керівники з вузьким технічним мисленням не були спроможні зрозуміти, що виші випускають не тільки фахівця певної галузі, а й громадянина. Такого не було тоді, коли просвітанське відомство очолював автор монографії. Згадаймо хоча б його турботу про громадянське виховання.

Нарешті, не подоланий синдром вторинності чи меншовартості в гуманітарній сфері. Пригадую науково-практичну конференцію в Харкові ще двадцять років тому. Викладачка з Москви повчала українських педагогів. Повчала, як застерігала, що вони не можуть послаблювати

підносили з Росією, адже через неї легше сприймати здобутки західної педагогіки! Типово імперська логіка! Виходить, що Україна не спроможна сприймати цих досягнень безпосередньо, а лише у переживаному вигляді від «старшого брата».

Висновки очевидні. По-перше, в галузі освіти, як і в інших галузях, треба зважати на те, що наша нація не розпочинає «з чистого аркуша паперу», бо має певні здобутки, тому чужий досвід українцям треба сприймати критично. По-друге, найвищий час, особливо після московської інвазії на наші землі, відмовитися від комплексу «молодшого брата» з нав'язаною вторинністю й меншовартістю. По-третє, нині особливого значення набуває виховання молодих громадян незалежно від майбутнього фаху.

На з'ясування проблем нашої школи, як найголовнішого рушія утвердження української національної освіти, націлена *філософія освіти*. Вчений зазначає: «Необхідність *філософії освіти* зумовлена статусом освіти – вчити й виховувати (в їхній безперервній взаємодії). Мета будь-якої освітньої системи полягає в формуванні такого практичного світогляду людини, який би щонайкраще поєднував її професійну діяльність із загальними цивілізаційними цінностями, закладеними в основу цієї системи» (с. 481). Філософський аналіз освіти, як підкреслює дослідник, започаткований ще в античні часи, що засвідчують теоретичні праці і педагогічна діяльність великого мисленика Платона. Нині продуктивність такого аналізу підтвердило шкільництво у Великобританії, США, Канаді, інших країнах.

Обґрунтовуючи національну ідею, вчений зазначає, що українці, як і кожна національна спільнота, мають боротися за свої права, щоб не стати «жертвою процесу злиття народів і націй в єдину загальнолюдську спільноту». «Це, – обґрунтовує дослідник, – й зумовлює виокремлення *концепту національної ідеї* для концентрації духовно-інтелектуальних сил народу й держави, що вкрай потрібно для вдосконалення соціо-економічного та культурного простору людського життя, яке постає в нових, здебільшого несподіваних і складних вимірах» (с. 8). Таке положення автор монографії вважає вихідним для дослідження проблеми.

Ствердивши, що національна ідея має стати «*спільною для всього населення країни*», В. Кремень наголошує на доконечності переосмислити й переоцінити історичний досвід, бо в нинішніх умовах йдеться про *нову духовність*, без якої не може бути мови про особистість як суб'єкт соціально-культурного розвитку суспільства. Утвердження особистості

передбачає її відповідну національну свідомість, на основі якої «виникає і функціонує національна ідея» (с. 8).

Визначаючи «українську траєкторію» в нинішніх умовах, автор монографії цитує слова Л. Кравчука: «Українська нація, на жаль, дотепер ще не сформована... У нас немає навіть теоретичних підстав політичного бачення української нації» (с. 45). Щоб обґрунтувати своє ставлення до такого нерадісного висновку про нинішнє становище нашої нації, В. Кремень спирається на досягнення світової науки. Вчений вказує на те, що в науці розрізняються *етнічні й політичні нації*, а останнім часом почали виділяти ще й *повномасштабну націю* як один з різновидів націй. *Повномасштабна нація* виникає тоді, «коли «етнічні» та «політичні» ознаки настільки тісно взаємопов'язані, що тільки довільно можна було б вважати одні вагомішими від інших» (с. 47). Відтак він наголошує «на одній особливості України: деякі верстви населення, які не виявили належного прагнення, досвіду і вміння до самоствердження як повномасштабної нації, сподіваються на те, що з'явиться «національний герой», який силовим тиском проведе «українізацію» і вивершить справу розбудови нації» (с. 47). Такі сподівання в монографії названі **марними й оманливими**, бо, як пише далі вчений, «нація самостверджується, самоорганізується в повномасштабну лише за умови набуття, наповнення статусу громадян його реальним демократичним змістом на шляху витворення громадянського суспільства» (с. 48). Безумовно, повномасштабної нації не витворить бюрократичний апарат при відсутності належного рівня політичної культури.

Міркування дослідника під цим оглядом надзвичайно важливі. Вчений наголошує, що без держави нація не спроможна виконати своїх політичних функцій. Звісно, політичне самовизначення передбачає не лише створення власної держави: можливі й інші варіанти, зокрема статус суб'єкта в федеративній державі чи право національно-територіальної автономії. Лише тоді йдеться про політичну націю, яку доцільніше називати *громадянською*. Хоч етнічна нація може існувати без власної держави, вона має проявити прагнення до «гри у політичному полі». Інакше говорити про націю не доводиться.

Коли наголошується на ролі культури в національному самоствердженні, то треба мати на увазі, що йдеться не про народну культуру, а про так звану «високу культуру», або культуру на академічному рівні, про унормування мови не лише у шкільництві, науці, виробництві, а й у бюрократичному апараті. «Не слід забувати, – застерігає вчений, – й

про те, що культура є насамперед носієм загальноновизнаних символів, особливостей менталітету та норм поведінки, що відрізняють саме її членів – «нас» від «інших», що за відсутності належного рівня політичної культури вже криє в собі певну загрозу деформації природного процесу переходу від етнічної нації до громадянської» (с. 48). Після цього розуміємо, чому за часів тоталітарного режиму окупаційна більшовицько-російська влада позбавляла поневолені народи використання національної символіки, а білоруський диктатор фактично нав'язав народові, рівень національної свідомості якого належить до найнижчих у Європі, вигадану за радянського часу символіку, що не має нічого спільного з національними традиціями.

Окрім того, процитоване положення дає змогу зрозуміти, чому після проголошення незалежності України противники нашої державності не допустили навіть зміни назви парламенту, протидіють перейменуванню назв міст, вулиць і площ, в яких намагаються увічнити ворогів українського народу. Хто не погодиться з В. Кременем, що низький рівень політичної культури населення ставить під загрозу реальне перетворення української етнічної нації в націю громадянську?

Вчений застерігає від ще однієї крайності в підході до національної ідеї: «В умовах постмодерністської деконструкції потрібно потурбуватися за долю української ідеї. Її знову беруться вишукати або в мороці давніх міфів і переказів, або в доктринах соціальних утопій, ігноруючи той конкретний людський фактор, із якого, власне, складається Україна і який визначає рівень її соціальної еволюції» (с. 48).

Звісно, автор монографії не належить до тих дослідників, які недооцінюють особливостей існування народу, зумовлених нашою історією, його менталітетом, характером, інтелектуальним рівнем розвитку. Проте, на його думку, такі наші національні риси не слід протиставляти тенденції світового цивілізаційного процесу. Залишається й надалі актуальним такий висновок вченого: «Розвиток у цих межах гарантує від суспільного розколу, ентропії, хаосу й самознищення народу як самостійного суб'єкта історичного й культурного процесу» (с. 48). Написано це в минулому десятилітті, коли при владі була так звана «помаранчева команда», але передчуття не підвело вдумливого дослідника. Окупаційна компраторсько-сімейна бандоолігархія не просто ігнорувала обґрунтованість майбутнього розвитку українського народу в традиційному руслі західної цивілізації, а вибрала протиприродний шлях, стягуючи Україну в євразійську (російську, російсько-православну)

цивілізацію, прив'язаність до якої упродовж трьох з половиною століть пригальмувала національний поступ українців порівняно з передовими європейськими націями. Хіба випадково Михайло Драгоманов, мисленик європейського рівня, назвав період московського поневолення України «пропащим часом»? Історичний урок? Безумовно! Проте наш народ, як писав великий поет, «прозрівати / Став потрохи» – і вийшов на захист своїх прав на Євромайдан, який увійшов у новітню нашу історію як Революція Гідності. Так було припинено знищення нашого народу і водночас збережено його статус суб'єкта міжнародного права.

У цьому руслі цілком доречно В. Кремень присвячує окремі розділи становленню українського народу й історії нашої державності. Дослідник прагне відповісти на «вічні питання»: «хто ми? звідкіля наш рід? ким ми були? ким ми є? до чого ми прагнемо?» (с. 88). Увага до таких питань не випадкова: вони дають змогу осмислити не лише походження нації, а й призначення національної спільноти в світовій історії, що «відкриває шлях до розуміння сутності вітчизняної духовності та української ідеї» (с. 88). Відповісти правильно на ці питання можна лише тоді, коли вдається уникнути упередженості і спрямовувати зусилля на пошук істини. Цілком слушно застерігає автор монографії від «заполітизованості української національної ідеї, яка не вижита у вітчизняній гуманітарній сфері».

Спираючись на дослідження істориків минулих століть, вчений звертає увагу на концепцію М. Грушевського, що «Київська держава, право, культура були утвором однієї народності – українсько-руської» (с. 89). Принагідно варто зазначити, що великий історик не використовував терміну «Київська Русь», яким безпідставно ще й нині оперують наші історики, хоч насправді він засвідчує нерозуміння його як вигадки творця російської белетризованої історії М. Карамзіна. До речі, в багатотомній «Енциклопедії українознавства» статті під такою назвою також нема.

Слушне зауваження вченого, що прийняття християнства з Візантії **не відгородило** наших предків «від латинського Заходу, з яким підтримувалися багатопланові політичні, економічні й культурні відносини» (с. 92). Застереження особливо актуальне нині, коли Україна прагне до європейської та євроатлантичної інтеграції на противагу євразійським планам кремлівського керівництва, яке не шукає порозуміння між народами континенту, а роздмухує протилежності між країнами, що засвідчує ігнорування глобалізаційних процесів у всіх сферах суспільного життя.

Наш народ завше підтримував зв'язки з іншими європейськими народами. У цьому контексті цікавий досвід Галицько-Волинської держави, яка, як наголошує М. Грушевський, була безпосереднім спадкоємцем великокняжої Руської держави з центром у Києві. Держава короля Данила Галицького розвивалася як європейська на протигагу північно-східним князівствам Залісся. Зрештою, не випадково В. Кремень цитує М. Гефтера, історика й філософа радянського часу, що без монгольської навали як «величезного «викиду» Азії в Світ, без самовідкочення і саморозпаду Чингізової держави, без спадщини простору експансії, залишеної нею, не було б і Росії» (с. 93). Висновок не потребує коментарів. Зрештою, сама ця ординська ідея започаткувала російське «євразійство».

Як наслідок монгольської навали остаточно утвердилася протилежність політичних структур Київської великокняжої держави і Московського князівства. Якщо в державі наших предків уже в домонгольський період дозрівали демократичні елементи, то Московія успадкувала від монгольської державної структури «авторитарну повинність несення служби государеві», що створило «величезний ландшафт для активної експансії» (с. 94). У цьому сенсі нинішня агресивна антиукраїнська політика кремлівського керівництва – логічне продовження московських традицій, успадкованих від монголів. Звідси – пояснення московської «русской идеї», яка не може не бути імперською, загарбницькою, зрештою, ординською за своєю суттю.

З цього слід розпочинати не лише генезу «русской идеї», яку намагався ошляхетнити тамтешній філософ В. Соловйов. У монографії автор посилається на аргумент нинішнього російського вченого В. Макаренка про те, що державна влада в Московії відповідала монгольським стандартам, а «її інтереси були паралельні інтересам татаро-монголів» (с. 95) і суперечили європейській практиці державотворення. Ще одне пояснення витоків експансіонізму нинішнього кремлівського керівництва. Хіба випадково один з ідеологів нинішнього імперського режиму А. Дугін заперечує цінності демократії та їхню придатність для російських умов? В. Кремень пояснює: «Коли після розпаду Орди московські князі залишилися наодинці з власними підданими, постало завдання: посилити владу до такої міри, щоб позбавити народ навіть найменшого прагнення до опору. Церковники підказали, як ідеологічно забезпечити такий курс: цар, хоч і «рівний людині, але завдяки своєму достоїнству дорівнює Богу за своєю величчю», що вимагало запровадження абсолютистського самодержавства» (с. 96–97). Чи варто після цього

дивуватися, що, як твердять начебто соціологічні дослідження, агресивну путінську політику проти України підтримує майже 90 відсотків опитаних росіян? Треба лише додати, що для східних сусідів цар може називатися по-різному – імператором, генсеком, вождем, президентом.

Людність на наших землях мала інші орієнтири розвитку, що засвідчує назва нашої землі. Автор монографії цитує слова відомого історика з діаспори І. Лисяка-Рудницького: «Слово «Україна» означає, на думку багатьох, «погранична земля» й спершу стосувалася справді пограничної смуги, що в ній коренилася козащина. Перенесення козацької системи пограниччя на волость сприяло поширенню й популяризації назви «Україна» як назви всієї території, яка опинилася під козацькою юрисдикцією. Нове ім'я ступнево замінило традиційне «Русь», що виводилося від середньовічної Київської держави» (с. 104). Треба зауважити, що «думка багатьох» ще не може претендувати на непомилну істину, адже доконечно зважати умови, в яких формувалася така думка.

Не варто ігнорувати іншого пояснення нашої самоназви «Україна». Відомий правник С. Шелухин вважав безпідставним ототожнювати назву «Україна» зі словом «окраїна», що також підтверджує народна творчість. Вчений пише: «В народних творах слово «україна» як іменник і назва «Україна» як власне ім'я території вживається з найдавніших часів. Як іменник воно означає: край, земля, область, страна і зв'язане виключно з поняттям про землю, територію» (Шелухин С. Україна – назва землі з найдавніших часів. – Прага, 1936. – С. 121). Як зазначає С. Шелухин, народна творчість протиставляє Україну Польщі й Московщині, вважаючи її самостійною й окремим політичним організмом. Якщо ж йдеться про прикордонну землю чи смугу, то неодмінно доведеться уточнити, якого політичного організму вона стосується. Отож, уже назва нашої батьківщини перебуває в центрі гострих історичних і політичних дискусій.

Сам В. Кремень спонукає до сумніву щодо «думки більшості» для тлумачення нашої самоназви «Україна». Він пише: «Це наше національне ім'я – *погранична смуга, Україна* – дає підстави для вирішення проблеми: до якої культури належить Україна. Звичайно, приймається за аксіому, що це візантійсько-православна цивілізація. Але як з цим погодити *український католицизм-унію*, не кажучи вже про інші нехристиянські (наприклад, ісламську) цивілізації?..» (с. 104). Тут доречно брати до уваги думку нинішніх вітчизняних релігієзнавців, які обґрунтували *київське християнство* на противагу *московському цареслав'ю*,

що приховується під назвою православ'я. Якщо в основі нашого християнства – ідея «Київ – другий Єрусалим», то для росіян віра ґрунтується на ідеологемі «Москва – третій Рим», а насправді, на нашу думку, доречніша формула «Москва – другий Вавилон».

Дослідник звертає увагу на особливості формування проукраїнських і проросійських племен, що фактично підтверджує правильність висновків М. Грушевського. Проте автор монографії лише констатує dokonані факти, позаяк така проблема для нього не основна. Варто погодитися з дослідником, що «ідентифікувати історію України лише з осілим хліборобським населенням» (с. 105) попри наміри істориків минулого не доречно. Водночас слід наголосити, що саме осіле хліборобське населення було основою української людності. Звідси – не випадковість концепції *селоцентризму* для української людності на початку минулого століття, яку висунув наш великий історик М. Грушевський.

Своєрідно підходить В. Кремень до відомого феномену «татарських людей», трактуючи їх як «величезні руські спільноти, які не визнавали княжо-боярської влади і йшли у безпосереднє підданство до татаро-монголів», і зазначаючи, що «рух «татарських людей» не був якимось окремим фрагментом» (с. 105) у нашій історії. Як відомо, перепис населення Кримського ханату 1666–1667 року засвідчив, що українці становили на півострові чотири п'ятих усіх жителів, татари – одну чверть, а євреї, караїми, вірмени, греки – лише 20 тисяч душ. Чи не аргумент для спростування вигадок нинішніх московських імперіалістів, які зазіхнули на цю частину території нашої держави? Турецький мандрівник Евлія Челебі зазначав, що українські козаки могли б перевернути «увесь Кримський півострів догори ногами» (с. 107). На жаль, треба згадати, що не на користь українців була діяльність кошового отамана Івана Сірка, підважного полководця і непрозорливого політика. Фактично питання стратегії він підпорядковував примітивній тактичній вигоді. Чи не урок для нинішніх політиків для визволення українського Донбасу від московських найманців і доморощених яничарів!

Дослідник характеризує східні впливи на нашу давню людність неоднозначно. Йдеться не лише про ординський Степ, а й про християнську Візантію. На противагу їм «з XIII ст. Русь дедалі тісніше зближається із Заходом», вплив якого «за сприятливіших обставин міг дати позитивніші результати» (с. 105). Проте галицьким Романовичам вдалося лише тимчасово заволодіти Києвом. На заваді стала ординська навала, що змусило орієнтуватися на зовнішні сили.

З цього часу в українській політиці переважив європейський вектор. На федеративних засадах значна частина українських земель унійшла до Великого князівська Литовського, в якому «суспільні відносини склалися відповідно до успадкованих традицій, станові перепони між верствами були досить умовними й відкритими, що забезпечувало соціальну мобільність» (с. 111). Історія не знає умовного способу, тому не варто гадати про те, якою була б наша історія, якби Люблінський сейм не затвердив «політичної програми об'єднання двох держав – польської і русько-литовської» (с. 112).

Вважаю за доцільне наголосити на важливості останнього твердження, що особливо цінне для наших днів. По-перше, значна частина наших громадян, яка навчалася в радянській школі, про Велике князівство Литовське як *русько-литовську державу* має дуже смутне уявлення, адже історія СРСР у школі насправді була історією Росії. По-друге, наш вчений спростовує вигадки про начебто «спокоєвічне прагнення» українського народу «возз'єднатись» з «братнім російським народом». Цей висновок також актуальний, бо керівництво «братнього народу» розпочало криваву війну проти нашої держави. Нарешті, по-третє, поняття «русько-литовська держава» дає змогу зрозуміти, що вона була протилежна Московському царству, яке без жодних підстав привласнило нашу прадавню назву *Русь*.

Доцільно наголосити на характеристиці становища України в складі Речі Посполитої. В. Кремень стверджує: «Здавалося б, склалися об'єктивні передумови для подальшої європеїзації України, розв'язання найнагальніших проблем облаштування території, об'єднаної нині в один геополітичний простір під владою короля. Спільні польсько-українські військові зусилля мали б захищати країну від експансії Москви і Туреччини. Зростали можливості проникнення західних культурних впливів на українські території: впливи ренесансу й реформації дали поштовх для культурного відродження. У відповідь на експансію католицизму постали православні друкарні й школи, поживавився розвиток богослов'я і світської освіти, стають помітними досягнення в архітектурі й мистецтві» (с. 113).

На перешкоді позитивного розвитку українського народу було те, що «впродовж приблизно двох поколінь після 1569 р. майже всі аристократичні родини й значна частина середньої шляхти навернулася на католицизм, приймаючи в такий спосіб польську народність» (с. 115). Саме з таких позицій треба підходити до оцінки Берестейської унії 1696 року, яка фактично зберігала православ'я під зверхністю Папи

Римського, протидіяла агресивному польському культуртрегерству. Зрештою, «унія стала в Польщі вірою простонародною», бо «найвищі верхи переходять у католицизм, найосвіченіший і найенергійніший елемент – до табору протестантів» (с. 115). Отож, виходить, що церковна унія, проти якої виступало наше козацтво, спричинилася найбільше до збереження української національної ідентичності в умовах, коли Польща нав'язувала чужу цивілізацію, що ґрунтувалася на шляхетській сваволі.

Для пересічного читача монографії буде несподіваною характеристика Хмельниччини після такого риторичного запитання: «наскільки козацтво на чолі зі своїм вождем *Б. Хмельницьким* об'єктивно й суб'єктивно було підготовлене до організації українського суспільства в незалежну державу, яка б забезпечувала самовідтворення держави, не вдаючись до тієї чи іншої форми протекторату якоїсь із сусідніх держав?» (с. 119). В. Кремень звертається до висновку М. Грушевського, який викристалізувався в його полеміці з істориком державницької школи В. Липинським. Наш великий історик уникає спрощеної однозначної оцінки, наголошуючи, що гетьман мав «занадто багато від Азії, від великих азійських завойовників-кочівників, фундаторів держав-Орд», хоч тоді стояло питання про «державне будівництво Нової Європи» (с. 119). Він намагався утвердити владу старшинської верстви «ціною страшних жертв мас». Як наслідок половина України запустіла.

У наш тривожний час змушує задуматись таке твердження історика про гетьмана: «В нім просто вражає ця марнотратність українським людським матеріалом в кампаніях і байдужість про заховання території. В нім цілком не видно елементарної державної економіки, руки «державного хазяїна Української землі», як колись говорилось» (с. 119).

Надзвичайно актуально сприймається характеристика оточення великого гетьмана, в якому «було достатньо розумних голів чи блискучих ідей», що сприяло критичному переосмисленню й конструктивному розв'язанню проблем, зумовлених «неповгамовною стихією» (с. 120). А що вийшло? В. Кремень пише: «Дослідники гетьманщини переконані в тому, що, за незначними винятками, це були здебільшого колишні жовніри, дрібні урядовці та шляхтичі, які навряд чи й могли мислити по-новому, творити державу на нових засадах, оскільки були надто просякнуті соціальними, політичними та культурними традиціями Речі Посполитої» (с. 120–121). Якщо замінити в цій цитаті терміни «колишні жовніри», «шляхтичі» і «Річ Посполита», поставивши, замість них, «герої Євромайдану», «бізнесмени» і «Радянський Союз», то побачимо в

дзеркалі українське керівництво після Революції Гідності. Залишається лише додати слова М. Грушевського, що такі діячі, яким відмовити в патріотизмі не маємо права, «жили під домінуючою ідеєю дати реванш». Саме такий реванш надихав борців проти окупаційної компраторсько-сімейної бандоолігархії, бо вони прагнули посісти «почесне і впливове місце» в державних структурах, до чого не були підготовлені. Як міг архітектор за фахом претендувати на посаду, що має обов'язком координувати діяльність оборонних і силових структур! Хоч йдеться про часи Хмельниччини, ніхто не заперечуватиме, що стосується наших днів таке твердження автора монографії: «Коло політичних ідей і державницьких уявлень цих людей вже не відповідало тим соціальним реаліям, які спонтанно виринули в процесі Української революції» (с. 121).

Треба ще раз наголосити, що автор монографії не допускає підміни науки ідеологією, уникає політичної заангажованості. Вчений критично переосмислює висновки теоретиків протилежної орієнтації: лише такий підхід веде до пошуку істини. Ось його звернення до думки ідеолога чинного націоналізму Д. Донцова: «Нація, що віднайшла свій ідеал і перейнялася ним, набуває потужної динаміки. Лише свідомість свого ідеалу дає нації звинність і свободу рухів, ясність цілей, консеквенцію та енергію в їх виконанні, можливість напружити всі свої сили. Така нація творить собі легенду і живе нею» (с. 124).

Потрапивши в московську вузду, українська панівна верства вдруге відчужилася від свого народу. Московська орієнтація, як наголошували видатні українські вчені, зокрема М. Драгоманов, І. Франко і М. Грушевський, була (і залишається!) протиприродною для нашого народу. «Суспільством заволодів глибокий дух занепаду» (с. 131). Українська людність була вирвана із західної цивілізації, в яку вона почала укорінюватися, що засвідчила, зокрема, Берестейська унія. Відірвана від «вестернізації», вона зазнала впливу «візантійської моделі патримоніального суспільства — монарх став розглядатися як монополіст творчості, єдине джерело позитивних інновацій», була повернена «в бік азійського способу виробництва та візантійського *цезаропанізму* Росії» (с. 132).

Хмельниччина спонукає автора монографії до висновків культурно-цивілізаційної визначеності України. Нема сумніву, що національно-визвольна революція під проводом Б. Хмельницького засвідчила національну окремішність українців від поляків і москвинів. Вважаю, що називати останніх для того часу росіянами безпідставно, позаяк керівництво Московського царства заявило про свій намір називатися

Росією лише 1713 року. Треба ще раз наголосити, що **київське християнство** (у його різновидах киево-православного і уніятського) проявило свою **несумісність** не лише з польським культуртрегерським католицизмом, а й московським квазіправослав'ям, що насправді було цареслав'ям. Як відомо, для того часу конфесійна приналежність накладалася на національну ідентичність.

Водночас вимагає уточнення твердження автора монографії про «домінуючий вплив російської православно-християнської цивілізації» (с. 132) на українських землях, адже до Другої світової війни українські землі Галичини, Буковини, Закарпаття, на щастя, були інтегровані до західної (європейської) цивілізації. Не можна погодитися з твердженням, що «Переяслав був початком українсько-російського співжиття, яке тривало до 1991 р.» (с. 132). Попередній аналіз проблеми в монографії заперечує такий беззастережний висновок. Чи не доцільніше початок цього «співжиття» пов'язувати з Полтавою, цебто перенести на початок XVIII століття? Зрештою, таке «співжиття» не стосувалося всього українського народу.

Прискіпливої уваги вимагає поставлене в монографії запитання: «чи й справді роль синтезатора є історичним покликанням українського народу?» (с. 133). Вчений зазначає, що така *роль синтезатора* вела до втрати національної самоідентифікації. Як наслідок українці опинилися в числі «*неісторичних*» (за термінологією Г. Гегеля) чи «*плебейських*» (за визначенням М. Драгоманова) народів. Проте без України як синтезатора Сходу й Заходу Росія залишалася б і надалі в глибокому азійському застої. Тільки завдяки Україні Петро I зміг виношувати план «перетворення російської універсальної православної країни на одну з локальних держав західної цивілізації» (с. 134–135). Отож, В. Кремень зазначає, що російський цар не протиставляв цивілізації, яку нині називають *євразійською* (*російською, російсько-православною*), західній (європейській) цивілізації.

Сумлінні російські дослідники засвідчують, що перевезені за часів Петра I на північ київські вчені насміхалися з тамтешніх учнів і їхньої мови. Як знаємо, московська знать називала наших предків *черкасами*, а тамтешнє духовенство трактувало українську духовну культуру як «зіпсовану єретичними латино-польськими впливами» (с. 136). Так само паплюжать нашу духовність нинішні клерикал-імперські українофоби в сусідній державі – нічого не змінилося, а минуло більше трьох століть! У цьому московські україножери проявляють дивну постійність.

Можна по-різному ставитися до концепції «українізації» Росії XVIII століття М. Трубецького. Проте не можна не погодитися з його думкою про те, що так зване «вікно в Європу» за часів Петра I було насправді «вікном в Україну». Ще сто років тому російські дослідники писали про **«малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь»**. Однак не варто ігнорувати думки нашого історика Д. Дорошенка, який писав: «Смію твердити, що українська культура не була пересаджена Петром на великоросійський ґрунт, він перейняв з неї окремі, так би мовити, формальні сторони, так само як із Заходу він брав не внутрішній зміст європейської цивілізації, а її зовнішні практичні досягнення» (с. 136).

Втрата української державності наприкінці XVIII століття спричинилася до втрати рідної мови серед української еліти, що вело до втрати національної свідомості. У ліпшому разі панівна верства твердила: *«Мое отечество – Российская империя, а родина – Малороссия»*. В. Кремень пише: «Утворюється своєрідна каста, у якій культивується презирство до всіх індивідів, які не посідають офіційних посад, а особливо до тих, хто не байдужий щодо свого національного походження, духовності свого народу» (с. 146). Навіть після проголошення незалежності, як уже зазначалося, вороги нашої держави називали українських патріотів *«національно озабоченими»*.

Здавалося, в таких підневільних умовах українці як національна спільнота були приречені на історичне забуття. Проте національна свідомість жевріла в нашому народі. Представники національної еліти заявляли про свої права. Вихід на історичну арену Т. Шевченка переконав, що українофоби недооцінили живучості українців, зачисливши їх до «неісторичних народів».

Після проголошення незалежності Україна стала *«суб'єктом нової геополітичної реальності»* (с. 52). Водночас, як зазначає дослідник, відсутність суспільного ідеалу, на який треба орієнтуватися, загрожувала дестабілізації суспільного життя. «Вакуум, який утворився у *посттоталітарному суспільстві*, почав заповнюватися елементами старих і нових ідеологій, які, химерно поєднуючись, ніяк не могли утворити життєздатних ідеологічних конструкцій» (с. 52–53). Далі вчений уточнює, що називати наше суспільство *посттоталітарним* можна лише з певними застереженнями, бо насправді ми живемо в *умовах перехідного суспільства*, яке вимагає зміни ідеологічних конструкцій. Звідси – завдання, які стоять перед вітчизняною елітою: вона має допомогти суспільству звільнитися від міфів минулого, модернізувати давні ритуали і

одночас формувати новий тип масової свідомості. Нова доба вимагає не лише її філософського осмислення, а й «активних пошуків відповіді на виклик часу» (с. 57).

У таких умовах виникає питання про ідею, навколо якої має об'єднатися людність нашої держави. Звісно, можна відповісти, що об'єднуватися треба навколо національної ідеї, яка після проголошення незалежності стала *національно-державною*. Однак дослідник наголошує на складностях, пов'язаних з нею: «Важливим є те, як трактувати національну ідею: чи в її традиційному розумінні, апелюючи до такого комплексу ідей, як самостійність, соборність, самобутність, патріотизм, побожність, ірраціоналізм, індивідуалізм, анархізм тощо; чи в плані відкритості України до засвоєння європейських ліберально-демократичних соціальних інститутів, від яких вона була насильно відлучена кілька століть тому; чи в розумінні України як пограниччя між Сходом і Заходом, що має виконати історичну місію синтезу найпередовіших досягнень обох цивілізацій; чи в плані «бурі і натиску» молодого покоління громадян України, яке, полишивши тягар звичок і передсудів минулих піків, зважатиме лише на власний соціальний досвід, набуваючи його в брокерських конторах, засвоюючи масову культуру та етику бізнесу, створюючи тим самим свою, оновлену систему цінностей, своєрідну субкультуру» (с. 61).

Як зазначає автор монографії, кожна ідея може бути не лише прогресивною, а й руйнівною. Це стосується й національної ідеї, яка може набувати екстремістського забарвлення, що засвідчує, зокрема, нині «*русская идея*» з її втіленням в імперській концепції так званого «*Русского мира*». Трактуючи нинішню Україну, дослідник порівнює її з Італією XIX століття, відродження якої асоціювали з Давнім Римом, «відтворенням першооснов греко-римської культури» (с. 62). Безумовно, міф, пов'язаний з «національним реваншем», не може компенсувати браку конструктивних ідей.

Уже після проголошення незалежності Україна, як зазначає дослідник, опинилася між трьома основними суспільно-політичними моделями: *ліберальною, патерналістською і соціально-демократичною*. В. Кремень пише: «Зрозуміло, що універсального суспільного ладу, придатного для всіх країн і часів, немає і, очевидно, не буде. Тому в пошуках відповіді на кардинальне питання нашої доби варто було б виходити не з того, що робить «увесь цивілізований світ», а з конкретних умов України» (с. 68). Зваживши на особливості перехідного періоду, вчений

наголошує на продуктивності для України «*третього шляху*», що ґрунтується на багатокладності економіки, а вона неодмінно передбачає рівноправність усіх форм власності.

Проте в умовах різкого соціального розшарування і посилення безробіття населення не було підготовлено до нових умов. «Більшість же громадян, за даними соціологічного опитування, було політично дезорієнтованим, сповідувало патерналістські споживацькі настрої» (с. 75). Виникло питання про пошук балансу сил, що могла забезпечити *лише сильна і правова влада*. Автор монографії згадує пораду американського політолога З. Бжезінського: «Робіть все обережно, щоб забезпечити необхідний баланс. І не треба догматично перестрибувати від старої комуністичної ідеології до якоїсь нової капіталістичної релігії» (с. 81–82).

Громадянське суспільство створює ґрунт для гарантій свободи особи, її ідеологічних переконань. Ідеологічні переконання, як зауважив В. Кремень, «це приватна справа кожної особи» і жодна ідеологія не може бути нав'язана «згори» (с. 85). Безумовно, заперечувати таку думку безпідставно. Однак треба зауважити, що кожна держава ґрунтується на певних ідеологічних засадах навіть тоді, коли вона не маніфестує їх. Окрім того, визнання ідеологічних переконань приватною справою передбачає певні рамки. Зрештою, такого висновку доходить і автор монографії, коли зазначає: «Державний контроль може здійснюватися в інтересах оборони держави з метою запобігання пропаганді війни, насильства та національної ворожнечі у межах конституційних норм» (с. 85). Хоч тут не перелічені всі варіанти порушень на ідеологічному ґрунті, згадка про конституційні норми дає змогу розширити їх.

Особливе місце в монографії посідає розділ «Національна ідея в дискурсах громадянського суспільства» (с. 153–206). Уже сам підхід застосовує схвальної оцінки. Вчений обґрунтовує зв'язок громадянського суспільства з демократичними перетвореннями, бо у нинішніх умовах тільки таке суспільство може бути основою свободи, пов'язує українську національну свідомість з європейським гуманізмом, аналізує взаємодію національного і громадянського чинників і, нарешті, в контексті громадянського суспільства розглядає становлення національно-демократичної держави.

Нема сумніву, що громадянське суспільство може бути опозицією до держави, як підтверджує практика різних держав. Саме так воно проявилось у нашій державі під час Помаранчевої революції 2004–2005 років і Революції Гідності 2013–2014 років. Проте тут скоріше йдеться про виняток, ніж нормальний взаємозв'язок, що підтверджує таке твер-

дження монографії: «За своєю природою громадянське суспільство активно сприяє процесам політичної демократизації, національного самовизначення, набуття державою ознак правової держави» (с. 200).

В. Кремень наголошує на традиції українського народоправства, тому солідаризується з тими вітчизняними вченими, які застерігають від простого перенесення на рідний ґрунт європейських стандартів, бездумного їх наслідування. На противагу такій практиці він дотримується погляду про раціональне поєднання універсальних стандартів з національними традиціями, хоч не заперечує *етнокультурного плюралізму* при умові його конструктивності, а не підживлення розколу громадянства і посилення суспільного протистояння. Таку негативну роль зіграв відомий закон про засади державної мовної політики, який мав на меті брутальне зневаження державного статусу української мови як мови автотонної національної спільноти.

Аналізована монографія належить до фундаментальних праць, присвячених дослідженню української національної ідеї. Хоч не з усіма її положеннями можна беззастережно погодитися, вона має особливу цінність з трьох причин. По-перше, дає всебічне філософське обґрунтування національної ідеї, поставивши її на теоретичну основу **людноцентризму**, чим спростовує примітивне трактування на рівні побутового світогляду. По-друге, монографія заперечує антиукраїнське твердження, що «національна ідея не спрацювала», наголошує на її **конструктивній ролі** в державотворенні. По-третє, автор дає приклад **практичного втілення** національної ідеї в галузі освіти, культури, а також економіки.

2. Відповіді на глобалізаційні виклики

Роздуми над монографією В. Кременя і В. Ткаченка «Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки метадисциплінарного дослідження)» (К.: Т-во «Знання» України, 2013. – 415 с.)

В анотації книги зазначено, що «префікс *мета* у підзаголовку «начерки метадисциплінарного дослідження» покликаний передати рух у часі та просторі, перетворення, переміщення, зрештою – звільнення від чогось», бо її основна ідея зводиться до збереження української ідентичності в умовах посиленої глобалізації. Задум авторів передає логіка дослідження. Насамперед системно проаналізовано нинішній політичний світ, місце в ньому України, зокрема в європейському і євразійському вимірах, у міжконфесійному протистоянні. Закінчується праця

теоретичними пошуками толерантності в нинішньому нетолерантному світі.

Вихідним положенням монографії можна вважати слова американського політолога Збігнева Бжезінського про те, що «всезагальне прагнення до набуття людської гідності – це стрижень самого феномена глобального політичного пробудження» (с. 3). Людська гідність органічно пов'язана з національною гідністю, а вона не можлива без національної ідентичності.

Звісно, до утвердження національної ідентичності треба підходити конкретно, з нинішніх непростих умов. Період державної незалежності України змусив задуматися над національними проблемами, над нашим розвитком, який не можливо оцінити однозначно. За два десятиліття Україна не зуміла вийти на рівень ВВП 1990 року. Водночас різко впав попит на літературу про наше минуле. Замість цікавитися історією свого народу, люди змушені турбуватися про своє виживання в жорсткому сьогоденні.

Однак не варто забувати про певні досягнення нашої держави. Після виходу рецензованої монографії в світ Україна уклала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, започаткувавши новий рівень євроінтеграції. Ще раніше наша держава увійшла до двадцяти лідерів науково-технічного прогресу у загальному підсумку за динамікою кількості заявок на *реєстрацію інновацій*. Як відомо, Україна почала створювати *аутсорсинг*, цебто нову галузь, яка пов'язана з програмним забезпеченням ІТ-продуктів і побічними послугами. З часом нове покоління неодмінно заявить про доконечність суспільної модернізації. У дослідженні минулого українського народу наші вчені застосовують найновіші західні дослідження, що підтверджують результати проекту «ДНК – портрет нації».

З'ясування минулого й теперішнього становища національної спільноти логічно зумовлює питання про її самоідентичність в майбутньому. Дослідники спираються на думку відомого французького вченого Е. Ренана: «Нація – це велика спільнота, створена розумінням, усвідомленням жертви, принесеної раніше, і готовністю до нової. Вона існувала в минулому, вона відновлюється в сучасності реальною дією: розумінням, чітко висловленим прагненням продовжувати життя спільноти. Існування нації... – це щоденний плебісцит» (с. 10). Нині такий плебісцит триває на Донбасі, де наша нація не лише захищає свою державу, а й протистоїть московським зазіханням на європейську цивілізацію.

Автори застерігають, що згадана думка Е. Ренана аж ніяк не означає їхнього беззастережного визнання його концепції нації. Проте у монографії наголошено, що без усвідомлення свого минулого національні проекти на майбутнє сприймаються як утопічні. Нині при дослідженні проблеми ідентичності західна наука спирається на міждисциплінарний підхід. Термін «ідентифікація» увійшов не лише в лексикон соціальних й історичних наук. Його широко використовують у науковій публіцистиці і політичній журналістиці, хоч не завжди вкладають у нього належний зміст.

У монографії зазначено, що термін «ідентичність» набув популярності насамперед тому, що найчастіше до нього додається означення «національна». Нічого випадкового в цьому нема: проблема національної ідентичності посіла чільне місце серед гуманітарних проблем нашого часу, як «зворотна сторона нестримного і неоднозначного процесу глобалізації» (с. 11). Вона об'єктивно активізує етнічні почуття й інтерес до національної культури, цебто провокує «вибух етнічності».

Називаючи різні форми колективної ідентифікації, автори зазначають, що деякі з них втратили колишню сакральність, а роль культурної спадщини в суспільному житті вимагає переоцінки. Вони розрізняють три підходи до національної ідентичності. *Примордіальний підхід* трактує націю як вищий етап розвитку етнічної спільноти, а національну ідентичність пов'язує «з почуттям природної духовної близькості». На противагу йому прихильники *модерністського підходу* пов'язують виникнення нації (і водночас національної ідентичності) з індустріальною революцією, сучасними бюрократичними державами, стандартизованою освітою, модерними формами комунікації й інформації. Для *постнекласичного підходу* нації – це «уявлені спільноти» із створеним за допомогою засобів масової інформації образом спільноти.

Після проголошення незалежності українська наукова думка переоцінює національні проблеми на основі європейського досвіду. «Водночас актуальна нині проблематика національної ідентичності почала сприйматися як свого роду прагнення зберегти цілісність морального образу окремої людської особистості та широких людських спільнот перед загрозою нівелювання з боку такої «універсальної» цінності, як гроші» (с. 13). Під цим оглядом національна самосвідомість пов'язується з індустріальною добою, яка сприяла утвердженню ідеології націоналізму, а національна ідентичність – із самозбереженням культурної своєрідності як відповідь на виклики процесів глобалізації. Такий

підхід авторів не можна сприйняти беззастережно, адже ідеологія націоналізму без кристалізації національної ідентичності не існує. Отже, національна самосвідомість і національна ідентичність – поняття *різнопорядкові*, але органічно взаємопов'язані, виступають в єдності.

Особливості української національної ідентичності в монографії трактовані такими словами: «Сутність її полягає в тому, що в добу індустріалізму в нашій країні так і не було сформоване громадянське суспільство, за умов радянської дійсності абстрактно-правові засади впроваджувалися в життя тоталітарним партійно-державним репресивним апаратом» (с. 13). Автори не беруть до уваги того, що в міжвоєнний період Україна перебувала «в умовах радянської дійсності» не повністю. Українська дослідниця А. Колодій зазначає: «У Західній Україні громадянське суспільство було досить розвиненим у 1920–30-ті роки. Воно сприяло відродженню економічного та державного життя українців, зростанню їх національної гідності» (Політологія. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – С. 382). У цій частині України існували національні економічні формування («Дністер», «Народна торгівля», «Сільський господар», Центральна асоціація українських кооперативів), культурно-освітні товариства («Просвіта», «Рідна школа»), громадські і молодіжні організації (Жіноча громада, Союз українок, Пласт, «Сокіл», «Луг» та інші), своєрідна національна академія наук під назвою Наукове Товариство ім. Т. Шевченка тощо. Такий феномен наші діячі культури і науки (причому, Є. Маланюк, В. Янів) називали «державою в державі».

Щоправда, після 1939 року розвиток громадянського суспільства на західноукраїнських землях припинився. Політолог А. Колодій пише: «Були зруйновані характерні для громадянського суспільства горизонтальні зв'язки у виробництві і культурній сфері. Державно-партійні владні структури підпорядкували собі всі суспільні інституції, що були посередниками у відносинах особи з державною владою. В умовах відсутності правового захисту це призвело до повної підпорядкованості людини тоталітарній державі» (Там само. – С. 382–383). Досвід української людності на західній частині наших земель цінний у контексті висновку авторів монографії, що після проголошення незалежності «Україна має пройти в «наздоганяючому режимі» дві фази суспільного розвитку, притаманні індустріальній добі: 1) становлення громадянського суспільства; 2) завершальний етап формування національної самосвідомості» (с. 13–14).

Виконання цих завдань пов'язане з викликами глобалізації, яка мимоволі породжує витратну економіку, чим загрожує майбутньому людства на планеті. У монографії наголошено на доконечності усвідомити й забезпечити «рівновагу між безперервністю і дискретністю історичного процесу» (с. 14), з чого неодмінно випливає потреба розрізняти відмінності самосвідомості й ідентичності. Якщо самосвідомість орієнтується на «масовий вжиток» системи норм і цінностей, урізноманітнення відповідних культурних заходів, то ідентичність вимагає вибірковості із національної спадщини з розрахунком на майбутнє.

Повільне формування громадянського суспільства в Україні, як зазначають дослідники, спричинилося до заперечення проекту громадянської нації й орієнтації винятково на етнічні основи її розбудови. Інший погляд зводиться до обґрунтування протистояння двох націоналізмів, бо *етнічний* націоналізм визнає винятковість нації і заперечує багатоманітність національного життя, а *громадянський* націоналізм передбачає єдність і солідарність на засадах етнічної багатоманітності. Автори монографії проти роздмухування подібного протистояння, вважаючи некоректним і штучним трактування нації винятково на політичній чи на етнічній основі, бо насправді таких окремих «ідеальних типів» у чистому вигляді майже не існує. Отож, вони вважають за ідеальну «ситуацію двох рівнів ідентичності – громадянської та етнічної, коли культура, мова й релігія більшості виступають ядром культурної сфери суспільства, довкола якого й формується нація як громадянське багатоетнічне утворення» (с. 16). В Україні більшість становлять українці як титульна нація. На таких засадах ґрунтується чинна Конституція, в якій під терміном «український народ» слід розуміти громадянську націю, об'єднану навколо українців як етнічної нації. Проте за часів панування окупаційної компраторсько-сімейної бандоолігархії громадянську націю в нашій державі «згуртовували» фактично на основі російської національної меншини, що загрозувало державі і суспільству. Як наслідок народ здійснив Революцію Гідності, об'єднавши україномовну і російськомовну частини **українського народу**.

Автори монографії виходять з того, що «нинішня потреба в ідентифікації України зумовлена необхідністю «усвідомити себе», зміцнити позиції й знайти союзників, зрештою – відобразити світ у системі впорядкованих образів і смислів. Суспільство матиме можливість успішно подолати період «розрухи в головах» лише тоді, коли ідентичність інтерпретуватиметься через структуру образів і смислів спільності істо-

ричної долі, високої духовності й культури, через колективне «ми» як спільноти, що утверджує громадянське суспільство й реалізує проєкт гуманістичного перетворення» (с. 16).

На думку авторів, без збереження громадянського імперативу («територіального імперативу») не можливий ідеал **людиноцентризму**, який становить основу відомої монографії В. Кременя «Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум» (К.: Грамота, 2007. – 576 с.). Лише при такому підході національна ідентичність «виступатиме в притаманній їй ролі самовизначення українців, які прагнуть *утвердження справедливості, соціальної солідарності й упевненості в майбутньому*» (с. 17) (підкреслення наше. – О. Г.). Саме так вдасться поєднати авторитет держави і довіру суспільства, творчий потенціал політичної еліти й соціальну активність людної чи, за термінологією монографії, «самодостатніх верств населення».

У монографії висловлене сподівання на те, що обопільний захист національних інтересів забезпечить діалог держави і суспільства, їхню спільну соціальну відповідальність, успіх спільних соціальних проєктів. Водночас автори не приховують свого критичного ставлення до ліберальної теорії «модернізації», погоджуючись з тими дослідниками, які застерігають від беззастережної орієнтації на американський досвід.

Як відомо, перед проголошенням незалежності західні фахівці вважали, що Україна має достатні шанси, щоб наблизитися до найрозвиненіших держав на планеті. Українська влада конкретизувала національне надзавдання: «увійти в число провідної «двадцятки» світу як сучасна держава з конкурентною економікою XXI століття» (с. 18). Проте дійсність виявилася жорстокою. За цей час наша держава лише після чималих зусиль і людських жертв спромоглася укласти Угоду про асоціацію з Європейським Союзом.

Схарактеризувати нинішню Україну, вважають автори, можна словами Нобелівського лауреата Дж. Стігліца: «Для більшості мешканців колишнього Радянського Союзу економічне життя за капіталізму виявилось навіть гіршим, ніж про нього казали старі комуністичні вожді. Перспективи майбутнього похмурі. Середній клас зруйновано, створено систему «кумівського» й мафіозного капіталізму, а єдине досягнення – запровадження демократії з важливими свободами, включно зі свободою преси – виявляється в кращому разі недостатньо міцним...» (с. 21). Причини такого становища не лише внутрішні, а й зовнішні. Для України вони зумовлені насамперед агресивною політикою російсько-

го керівництва, яке накинуло нашій державі «газовий зашморг», а тепер вдалося до неприхованої військової агресії.

Найгірше для України те, що суспільну трансформацію мала здійснити державна система, компартійна номенклатура, яка призвела радянське суспільство до застою, а відтак – до краху. Автори зазначають: «Прикрі результати впровадження принципів лібералізму на українському ґрунті вимагають від нас належного осмислення пройденого шляху, а також звернення до теоретичних напрацювань тих ідеологів, які піддають критиці теорію і практику сучасного лібералізму» (с. 29). Зрозуміло, що нині не тільки марксистська, а й ліберальна модель «засвідчили свою наукову обмеженість» (с. 30), тому доконечні нове мислення і нові підходи.

Як згадують дослідники, американський вчений Е. Валлерстайн обґрунтував ідею «залежного розвитку» в межах **капіталістичної світової економіки з її складовими частинами (ядром, напівпериферіями і периферіями)**, що зумовлює **нееквівалентний обмін**. Україна, на думку дослідників, «зависла на стадії «дикого капіталізму» в його існуючій олігархічній формі, де насамперед процвітає психологія особистого збагачення вузького кола сімейств, де, як правило, ігнорується національний інтерес і завдання економічного зростання країни» (с. 53). Найяскравіше таке звиродніле збагачення проявилось в роки панування окупаційної компрадорсько-сімейної бандоолігархії. Інакше кажучи, Україна належить до периферії капіталістичної світової економіки.

Наше суспільство стоїть перед вибором моделі сучасного капіталізму, бо «наївно сподіватися, що, перебуваючи у фазі олігархічного корпоративізму, Україна має якісь значні шанси вільного цивілізаційного вибору і радикального переходу до більш зрілих форм суспільного устрою» (с. 53). На противагу засадам лібералізму в нашій країні «виникає проблема зміцнення держави» (с. 55). Щоб вижити «за умов світового ринку і транснаціональних акторів», українцям доведеться дотримуватися відомого правила: «мислити глобально, діяти локально», бо протистояти суспільним тенденціям марно.

Водночас цілком очевидно: глобальна нерівність стала доконаним фактом на противагу класичному ліберальному гаслу Французької революції «Свобода, Рівність, Братерство». Автори звертають увагу на доконечність наукового аналізу *свободи більшості й свободи меншості*. На їхню думку, в нинішній Україні про *свободу більшості*, яка затверджена в чинній Конституції, реально не може бути мови. На

заваді – корумпованість суспільства, проблеми волевиявлення, продажність парламентарів тощо. Цілком очевидна *свобода меншості*, цебто гарантії прав окремих груп. Така ситуація не унікальна, бо «в сучасній світ-системі взагалі дуже важко визначити, де проходить межа між свободою більшості і свободою меншості» (с. 67). У нашій державі свободу меншості забезпечують насамперед вибори депутатів за мажоритарною системою й встановлений порядок виборів голів населених пунктів, а також полярна соціальна нерівність. Автори зазначають, що «лише рівні соціально і економічно можуть бути рівними політично» (с. 67). Водночас вони звертають увагу, що Е. Валлерстайн пише як про ідеал про *відносну демократичну рівність у відносно демократичній системі* на противагу *ієрархічній системі*.

На Заході наголошують на негативних наслідках нинішнього ринкового фундаменталізму, зокрема йдеться про «підривання традиційних цінностей». Українські національні традиції народжувалися серед сільської людності і були пов'язані з річним сільськогосподарським циклом робіт, тому урбанізація завдала їм чималої шкоди. Критикуючи адептів глобалізації, автори монографії обґрунтовують: «Особливо важливим з точки зору України є те, що економічне зростання з точки зору ринкових фундаменталістів розглядається під кутом зору урбанізації, не зважаючи при тому на руйнування традицій сільськогосподарського сектору суспільства» (с. 68). Проте прихильники глобалізації зазначають лише її позитивні наслідки і замовчують негативні.

Дослідники порушують проблему темпів глобальної інтеграції, наголошують, що антиподом *ринкового фундаменталізму* виступає *культурно-ідеологічний фундаменталізм*. Вони солідаризуються з тими, хто пропонує поступальність процесу інтеграції, що дає можливість пристосувати традиційні інститути до нових умов. Пропозиція слушна, якщо згадати тривалий досвід пристосування наших дохристиянських традицій до християнських свят ще в далекі княжі часи.

Заперечуючи ринковий фундаменталізм, деякі західні вчені наголошують на національній ідентичності, ролі культурного плюралізму або мультикультуралізму, хоч ставлення до останнього також не однозначне в різних країнах. Приміром, у Канаді як країні іммігрантів така багатокультурність дала позитивні плоди для творення громадянської нації. Почесне місце в цій заокеанській державі належить українській народній культурі. Інше ставлення до мультикультурності в Німеччині, в якій прибульці з мусульманських держав доволі повільно інтегруються

в тамтешнє суспільство або й не інтегруються взагалі. Англійський вчений Е. Гіденс обґрунтовує концепцію «радикальної багатокультурності», пропонує поняття «космополітичний націоналізм» як «єдину форму національної ідентичності» (с. 69).

Автори монографії погоджуються з критикою позиції англійського вченого українською дослідницею Н. Поліщук, яка пише: «Йдеться про те, що не береться до уваги почуття справедливості культурної більшості у межах загальної національної спільноти, яка обнімає плюралізм культур, а також нехтується факт, що це почуття буде неодмінно звужуватися, якщо представники культурних меншин відхилятимуть ідентичність культурної більшості, разом з якою вони належать до однакової національної спільноти. Така ситуація обернення справедливості на несправедливість у міжкультурних стосунках в контексті багатокультурності є типовою і гостро болючою для сучасного українського суспільства» (с. 70). На цьому спекулювала окупаційна компрадорсько-сімейна бандоолігархія, протиставляючи національні меншини автохтонній українській нації, заперечуючи її державотворчу роль на рідних землях. Підступна мета олігархічної кліки проявилася в законі про засади державної мовної політики, в якому фактично зневажені засадничі положення чинної Конституції.

При оцінці глобалізації треба зважати на те, що «глобалізація, у її нинішньому варіанті ринкового фундаменталізму, часто змінює диктатуру старих національних еліт новою диктатурою міжнародних фінансів» (с. 70–71). У таких умовах країни, яких зачисляють до периферії капіталістичної світ-системи, фактично поступаються частиною державного суверенітету, що суперечить національній ідентичності населення.

Наслідки протистояння такої глобалізації можуть бути винятково негативними. Зрештою, на цьому спекулювали впродовж двох десятиліть антиукраїнські сили, які начебто захищали народні інтереси.

Так свобода меншості *проти*діє свободі більшості. Автори монографії наголошують на доконечності раціонального поєднання історичних і культурних традицій народу, національних соціонормативних цінностей з визначеним рівнем глобальної легітимності.

«Надавши світу небаченої динаміки, глобалізація вкрай загострила конкуренцію між країнами, звузила можливості господарського маневру доіндустріальних та індустріальних країн, стала для них своєрідним тестом на виживання» (с. 132). Безумовно, наша держава не може бути щасливою оазою в цьому жорстокому світі, в якому панують транснаці-

ональні компанії. Україна опинилася перед глобалізаційними викликами, ускладненими як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками.

По-перше, державні важелі надалі утримують представники колишньої компартійної номенклатури, що злитувалася з криміналітетом. Окупаційна компрадорсько-сімейна бандоолігархія – це наслідок такої єдності.

По-друге, упродовж тривалого часу владна еліта не вживала рішучих заходів для того, щоб підготуватися до неминучої агресії з боку Росії, яка не приховувала свого негативного ставлення до незалежної Української держави.

По-третє, в Україні діє потужна «п'ята колона» Москви, але правоохоронні органи не вживають передбачених законом заходів до відвертих ворогів нашої держави. Засоби масової інформації безкарно пропагують антидержавні ідеї.

По-четверте, на противагу москвофільській течії в Україні проявляється надмірне сподівання на Захід, зокрема на євроінтеграцію та євроатлантичну інтеграцію, хоч окцидентальний світ не розуміє ролі України в боротьбі за європейські цінності.

Автори монографії обґрунтовують «тенденцію прискореного розриву розміру абсолютних доходів не тільки між групою багатих і бідних країн, а й між багатими країнами і країнами напівпериферії» (с. 134). Треба зазначити, що до країн напівпериферії належить нинішня Російська Федерація. Проте не варто беззастережно твердити, що «країни напівпериферії поступово опиняються на периферії» (с. 134), бо розвиток, приміром, Китаю спростовує таке твердження.

У монографії зазначається, що «до глобальних проблем, які кинули виклик XXI ст., належить насамперед відвернення загрози світової ядерної війни і забезпечення миру; необхідність подолання екологічної кризи й ефективна та комплексна охорона довкілля; продовольча, сировинна й енергетична кризи; зрештою, проблема розвитку самої людини – гідне забезпечення її сьогодення й перспективи на майбутнє» (с. 136). Звісно, кожна з цих криз стосується й України. Найбільша небезпека для світового миру нині відчувається на українській території, де російська вояччина випробовує найновішу нищівну зброю, намагається повернути світовий розвиток.

У нинішніх умовах «попри кризу традиційного уявлення про романтичну національно-державну ідилію, національна ідентичність все-таки має набути якоїсь очікуваної форми суспільного договору між

народом і владою» (с. 141). Особливі надії на такий суспільний договір були пов'язані з «Помаранчевою революцією», проте вони виявилися марними. Автори монографії звертають увагу на «колотнечу між гілками влади і параліч у роботі Верховної Ради» – в чому їм треба визнати рацію. Водночас вимагає уточнення твердження, що названа революція «за своїм характером була проєвропейською, а її протилежністю була не Росія і не Європа, а насамперед радянська спадщина» (с. 144). З такими експертними оцінками можна погодитися лише частково. Аналіз перебігу подій «Помаранчевої революції» справді засвідчує, що вона мала проєвропейський і антирадянський характер, але така «радянська спадщина» асоціювалася насамперед з нинішньою Росією, в якій влада опинилася в руках вишколенців з КДБ. Хіба випадково керівник цієї держави підтримував кандидата в президенти, який через певний час втік від народного гніву до Росії?

Водночас треба погодитися з висновком авторів монографії, «що економічна криза в Україні була у великій мірі наслідком зовні популістської урядової політики, яка, по суті, була однак відверто олігархічною» (с. 147). Кого не насторожила наскрізь демагогічна «програма» діяльності уряду, зліплена з голослівних гасел, без жодного аналізу економічного і політичного становища! Автори пояснюють причини байдужого ставлення населення до тодішніх парламентських виборів: «Причина такого ставлення полягала в широкому усвідомленні факту, що жодна партія, жоден найпопулярніший лідер не зможуть проводити незалежний політичний курс в інтересах усього українського суспільства саме тому, що вже на старті всі наші політичні партії взяли на себе зобов'язання перед великим бізнесом» (с. 148).

Логіка очевидна: майже всі політичні партії в нинішній Україні – це бізнес-групи, а бізнес «працює згідно з правилами глобалізованого світу у рамках відведеної йому периферії економічної світ-системи», подаючи населенню «низькоякісний сурогат з популістських гасел, політичної демагогії й телевізійних шоу» (с. 148). Як наслідок відстала Україна опинилася перед загрозою потрапити в число квазісуверенних держав з недовірою громадян до державних інститутів. Така думка висловлювалася ще 2009 року. Тепер становище змінилося, але про зміну як тенденцію можна говорити лише на підставі роботи нового парламенту.

Причину нинішніх соціально-економічних і політичних негараздів у нашій державі дослідники вбачають у «великій афері з ваучеризацією, коли мільйони рядових громадян отримали паперові «фантики», а не-

велика група людей приватизувала левову частку колишнього «загальнонародного надбання» (с. 151). Гадаю, що діагноз визначений безпомильно. **Наші громадяни стали «рабами демократії», не дозріли до розуміння її особливостей, визнають галасливу юрбу за народ, надають перевагу під час виборів популістам перед фахівцями.** Ганджі нашої демократії спричинилися до нинішньої суспільної зневіри, в якій можуть потонути здобутки Революції Гідності.

Фахівці роблять висновки на основі аналізу фактів, а факти – річ уперта. Вони засвідчують, що реальна різниця в доходах наших громадян сягає 20–30 разів, цебто в цьому питанні Україна перебуває на рівні латиноамериканських країн. Як переконають соціологи, «розшарування суспільства лише збільшується» (с. 153). Така різниця стосується кожного громадянина. Статистика переконає, що середня тривалість життя українців на 11 років нижча, ніж в інших європейських країнах. Вітчизняні демографи вважають, що до 2050 року населення України становитиме 39,3 мільйона осіб, а експерти ООН називають лише 26 мільйонів. За числом емігрантів Україну випереджають лише 4 держави (Росія, Мексика, Індія і Китай). Звісно, війна на наших землях внесла корективи не на нашу користь.

Водночас Україну наповнюють нелегали з Африки, Близького і Середнього Сходу, Китаю та В'єтнаму. Отож, питання національної ідентичності треба ставити, зваживши такі демографічні тенденції, що загрожують генотипу нації. Виникнення міжнаціональних конфліктів у державі становить реальну небезпеку.

Цілком зрозуміла висловлена стурбованість наших вчених: «Так склалося, що й досі українська нація не є остаточно ідентифікована. Тобто й нині ми чітко не усвідомлюємо того, хто ми, хто наші пращури. Коли виникла українська нація? У цьому питанні є переплетіння і аратської, і скитської, і сарматської та інших концепцій. Немає також визначеності з віком зародження нації: часові виміри коливаються від семи з половиною тисячоліть до 500 років» (с. 177). Така невизначеність спричиняє зневіру в саме існування держави, побоювання за те, що Україна залишатиметься в майбутньому на «цивілізаційній периферії».

Як зазначають автори монографії, національна ідентичність передбачає усвідомлення національних інтересів. Таку тезу вони ґрунтують на засадах націоналізму в широкому значенні слова, який переконає, як вважає Е. Сміт, що «нації можуть реалізуватися тільки у власних державах» (с. 179). Традиційно націоналізм європейських народів виступав як

складник цілої низки політичних ідеологій (лібералізму, консерватизму, соціал-демократизму, фашизму чи комунізму).

Поряд з широким трактуванням націоналізму допускається ще й вузьке його розуміння, пов'язане з абсолютизацією націй. В Україні його репрезентував інтегральний націоналізм Д. Донцова, обґрунтований насамперед у його книзі «Націоналізм».

Вимагає уточнення така теза авторів монографії: «Поява національних держав не була реалізацією ідей націоналістів, а стала насамперед результатом певних об'єктивних передумов і суспільних спонук» (с. 180). У цьому контексті виникають питання. Нема заперечення, що без об'єктивних передумов про виникнення держави говорити годі. Коли ж йдеться про національну державу, то тут без націоналізму як ідеології національного визволення не обійтись. Все ж таки доведеться визнати, що спочатку була ідея національної держави, яку взяв на озброєння національний рух, а вже потім виникла національна держава.

Як зазначають автори монографії, «справжнім глобальним потрясінням стало піднесення національних рухів у двох невеликих державах» (с. 182). Йдеться про війну в'єтнамського народу проти потужної заокеанської держави і про «Празьку весну», яку придушила «імперія зла і брехні» разом зі своїми союзниками. Такі події, по-перше, активізували войовничий націоналізм насамперед у Великобританії (Північній Ірландії і Шотландії) та в Іспанії (Каталонії і на землях басків), а по-друге, спричинилися до посилення дисидентського руху в Радянському Союзі. Звісно, Україна не могла бути винятком, бо за весь час її поневолення більшовицьким режимом українські політичні в'язні в таборах ГУЛАГу були найчисельнішими.

Водночас «світ входив у добу глобалізації», що розмивало поняття «держава – нація» (с. 183). Причини таких процесів обґрунтовані змінами ситуації в 70–80-ті роки ХХ століття (удешевлення швидкісного міжнародного транспорту, глобальна електронна революція, рух фінансового капіталу, загроза ядерної смерті планети, екологічні і демографічні проблеми тощо). Однак глобалізм зумовив протидію, пов'язану з прагненням зберегти національну ідентичність і культурну самобутність на противагу навальній «вестернізації».

Отож, «на перше місце виходить проблема співвідношення національної ідентичності й суспільної безпеки» (с. 184). Автори посилаються на визначення Е. Сміта, який ототожнював національну ідентичність з «підтриманням і постійним відтворенням певного складу, набору

цінностей, символів, спогадів, міфів і традицій, що становлять культурну спадщину нації, а також ідентифікацію окремих індивідів із цією виокремленою спадщиною, набором цінностей, символів, спогадів, міфів і традицій» (с. 184).

Увага до національної ідентичності поживалася «після закінчення доби біполярності та розпаду комуністичної системи» (с. 185), що цілком логічно. По-перше, об'єктивно посилилася «вестернізація», яка почала загрожувати збереженню національної самобутності, а по-друге, розпад комуністичної системи означав насамперед звільнення країн так званої «світової соціалістичної співдружності» з-під диктату Москви і водночас поділ на національні держави федерацій (Чехо-Словаччини і Югославії) чи квазіфедерації, а фактично Російської імперії під назвою «Радянський Союз».

Автори монографії застерігають: *«Нинішні глобальні процеси підводять нас до думки, що виживання для суспільства – це і є, власне, питання ідентичності, оскільки загроза існуванню не завжди означає загрозу фізичному виживанню: достатньо того, що певна історична спільнота більше не зможе жити, як колективне «МИ» (с. 185).* Отже, йдеться про відповіді нації на нинішні глобальні виклики. Для України особливе значення мають дихотомічні відносини «МИ» – «ВОНИ», що стосуються насамперед національної ідентифікації українців у протистоянні тривким рудиментам колишньої радянської ідентифікації, яка тепер фактично змикається з імперською російською чи провінційною малоросійською ідентифікаціями. У монографії національна ідентифікація трактується серед інших різновидів ідентичності (громадянської, культурної, релігійної, політичної й регіональної) і водночас наголошується, що цей різновид не може вважатися рядовим, позаяк він пов'язаний «з її претензією на універсальність у визначенні соціально-культурного аспекту нації» (с. 183–184), що дає змогу «гомогенізувати» населення країни. Як наслідок національна ідентичність впливає на інші різновиди ідентичності.

На межі двох останніх десятиліть минулого століття розпочався нинішній етап забезпечення національної ідентичності й системи безпеки. Насамперед подолано ідеологічне протистояння комунізму й капіталізму, біполярна мілітарна система НАТО – Організація Варшавського договору канула в анналах історії. Почав створюватися «трикутник» Сполучені Штати Америки – Європейський Союз – Японія. Проте незабаром очільником в економічній сфері може стати динамічний Китай. З такою

політичною й економічною структурою світу не може змиритися кадебістське керівництво Російської Федерації, рудименту колишньої «імперії зла і брехні», що опустився до рівня аутсайдерів.

Агресивні потуги Кремля можна зрозуміти. По-перше, держава опинилася серед країн «напівпериферії» в нинішній світ-системі. Росія врятується лише за рахунок продажу енергоносіїв, але таке становище не може бути тривалим. По-друге, демографічні тенденції в цьому євразійському витворі під назвою «Російська Федерація» не на користь нинішній російській більшості. По-третє, колишні європейські «союзні республіки» відверто заперечують євразійські плани Москви.

У такій міжнародній констеляції московська агресія проти України не випадкова. Незалежна Україна змушує росіян докорінно переглянути своє місце не лише в глобальному, а й історичному аспекті. Насамперед спростовується походження Московської держави від Київської великокняжої імперії. Хіба випадково жоден з тамтешніх істориків не завдає собі труда, щоб аргументовано заперечити відому працю М. Грушевського «Загальна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства», яка, до речі, надрукована сто десть років тому в збірнику Російської імператорської академії наук?

Хочеш чи не хочеш, а доведеться пов'язувати російську ідентичність з концепцією «євразійства»! Окрім того, дослідження сучасних лінгвістів спростовують заідеологізовані схеми російського і радянського слов'янознавства. Концепція так званої «давньоруської народності» і пов'язаної з нею концепції «східного слов'янства» не витримує жодної критики. Як наслідок доконечно переглянути не лише засади української, а й російської ідентифікації, яка завше спиралася не на національні, а на імперські засади. Російський історик Д. Шушарін пише: «У російській культурі так і не почав працювати механізм формування нової ідентичності, яка ототожнювала б національні інтереси з національною демократичною державою» (Шушарін Д. Війна як мир, мир як війна // День. – 2014. – 17–18 жовтня). Проповідуючи «особливий» російський шлях розвитку, тамтешні імперіалісти дійшли «висновку», що російській ідентичності «може зашкодити демократія». Таку модель Москва зухвало нав'язує іншим народам, «щоб не допустити формування національних держав у своїх сусідів». Історик викриває її нинішню агресію проти України: «Мета війни очевидна – завадити вільному розвитку української нації та державності» (Там само).

Характеризуючи створення суверенної Української держави як основне досягнення нашого народу в 1990-х роках, автори монографії трактують її розбудову як «довгий, складний і важкий процес, що поєднує: 1) розбудову сучасних демократичних інституцій; 2) створення елементів складної ринкової економіки; 3) набуття міжнародного статусу та формування зовнішньої політики й політики безпеки в складних умовах змін у Європі та Євразії» (с.189–190). Попри значні успіхи в названих сферах наша країна не змогла розвиватися «по прямій висхідній, а раз по раз наражалася на проблеми й негаразди» (с. 193).

Погоджуючись з періодизацією становлення української державності, яку обґрунтував британський дослідник Дж. Шерр, наші вчені наголошують, що четвертий період, розпочатий 2008 року, засвідчив «параліч державних структур» і «потворну форму демократії». Їхня характеристика цього періоду вражає: «Перспектива нового шоку лібералізації за паралічу державного апарату, масової некомпетентності чиновників і «повальної» корупції як способу виживання в умовах розпаду державних інститутів відлякувала, а дійсність переконавала, що в «пост-помаранчевий» період просто не існувало передумов для нормального й ефективного реформування економіки» (с. 196).

Про подібні небезпеки для нашої держави попереджали вітчизняні вчені. У монографії порушується питання про «суть того головного мейнстріму, який нині визначає напрям суспільного розвитку» (с. 197). Його розв'язання залежить від відчуття й міцності національної ідентичності та рівня національної консолідації, спроможності протистояти загрозам національного розколу та утвердження соціальної верстви, яка здатна сформулювати національну ідею, визначити національну доктрину, обґрунтувати соціально-економічну й політичну стратегію.

Спираючись на логіку дослідників, можна продовжити періодизацію становлення української держави. На нашу думку, з 2010 і до кінця 2013 року тривав п'ятий період, який доцільно назвати періодом панування окупаційної компраторсько-сімейної бандоолігархії, що може бути названа «потворною формою демократії у вигляді «диктатури» латиноамериканського стибу» (с. 195). Автори монографії так оцінюють четвертий період, з чим нема підстав погодитися, адже їхня характеристика не підводить до подібного висновку. Чи можна назвати диктатурою правління при відсутності «диктатора»?

Нарешті, 2014 рік започаткував, на нашу думку, шостий період становлення української державності, коли помітні серйозні успіхи, а

також чималі проблеми. Щоб уникнути негативних наслідків, доцільно наголосити на небезпеках, які призвели до ганебного краху «помаранчеву» команду, розділивши її на ворожі табори. Нема сумніву, що схвалений недавно закон про «очищення влади» може дати позитивні наслідки лише тоді, коли буде реалізуватися на фаховому рівні. Однак треба звернути увагу на ганджі закону: його норми не стосуються виборних представників. Отож, до парламенту можуть потрапити відверті вороги нашої держави.

Автори монографії намагаються уникнути однобічності й упередженості при аналізі нашого державотворення. Вони пишуть, що «ціна за незалежність України виявилася зависокою. Олігархічна корпоративізація суспільства показала й тіньову сторону: законодавці й чиновники стали бізнес-партнерами, налаштувалася торгівля повноваженнями, пільгами та можливостями» (с. 211). «Комерційно-політичний ринок» поглинув судову й правоохоронну систему. Як наслідок політична криза породила феномен Майдану, а він засвідчив, що «олігархічний корпоративізм вичерпує свої креативні можливості й потребує, як мінімум, модифікації» (с. 211).

Висновок сумнівний: про креативні можливості олігархічного корпоративізму в нашій країні твердити не доводиться, адже він із самого початку був злютований з криміналітетом, а про його модифікацію – і поготів. На порядок дня вийшло питання про зміцнення так званого «середнього класу», який заявив про себе на Майдані. Часткова конституційна реформа не спричинила і не могла спричинити суттєвих змін у політичному житті. Зрештою, автори монографії доходять безсумнівного висновку: «Дорогу до політичного збурення своїми егоїстичними діями вистеляють самі олігархи, чиїми зусиллями суспільна безпека України час від часу опиняється на межі громадянського протистояння. Не визначивши свого місця в сучасному глобалізованому світі, не набувши власної ідентичності, не досягши критичної маси соціального солідаризму й відповідальності за долю країни, – зняти цю проблему неможливо» (с. 214).

Рецензована праця побачила світ майже за рік до Революції Гідності, яка підтвердила висновок вчених. Доморощена окупаційна компрадорсько-сімейна бандоолігархія, яка пограбувала народ, втекла під захист своїх наставників у сусідній державі, що віроломно розпочала агресивну війну проти «братнього» народу.

Як стверджується в монографії, «вибір ідентичності – це насамперед вибір певного ступеню безпеки» (с. 249). Для України й українців така теза набуває особливої ваги в нинішніх умовах, коли Росія не приховує свого негативного ставлення не лише до нашої незалежної держави, а й до українців як окремої національної спільноти, відмінної від росіян. Автори не погоджуються з твердженням С. Гантінгтона, що протистояння цивілізацій слід розглядати як дихотомія «християнства – ісламу» чи «православ'я – протестантизму» тощо. На перше місце вони ставлять «факт подвійної моралі ринкового фундаменталізму» (с. 254).

Водночас дослідники не згодні з тими доморощеними діячами, які протиставляють «етнічну націю» як начебто безперспективну «націю громадянській на основі індивідуалізму». Вони посилаються на слова С. Гантінгтона: «Політичне кредо саме по собі ще не створює нації. У нації може існувати кредо, але душа нації – це дещо інше, і вона визначається спільною історією, традицією, культурою, спільними героями й лиходіями, перемогами й поразками» (с. 257). Чи можна утверджувати спільну громадянську, не кажучи вже про національну ідентичність, громадян, одні з яких дотримуються російської інтерпретації української історії, цебто ставляться до неї як до частини історії Росії, а інші – визнають як правильну історію, обґрунтовану національними вченими М. Грушевським, В. Липинським, Д. Дорошенком, І. Крип'якевичем, Я. Дашкевичем та іншими нашими істориками? Чи консолідується як нація населення, одна частина якого ставиться до Леніна як до ворога українського народу, а інша – глорифікує його? Чи зможе існувати держава, в якій чимала частина населення зневажає борців за національно-державне відродження проти чужоземних окупантів?

На думку авторів, так званий «білінгвізм» веде країну до розколу. Вони знову посилаються на висновок С. Гантінгтона, який наголошує на тому, що англопротестантська культура в США має бути «стрижневою культурою», а її втрата неодмінно буде втратою американської ідентичності. Пересторога надзвичайно важлива для України наших днів, коли засоби масової інформації нав'язували формулу «Єдина країна – Єдина страна». Донедавна пропагувалася така сама ідея іншими словами: «Два мови – одна нація». Як з'ясувалося тепер, така ідея мала підготувати російськомовну людину до сприйняття проекту «Новоросія», що передбачав відрив від нашої держави східних і південних споконвічних українських земель. Читач неодмінно мусить задуматися над словами: «Чи вдасться зберегти єдність України – питання, як на нашу думку, поки що відкрите. Навряд чи ми вже пройшли «точку неповернення» (с. 258).

Уболівання авторів не випадкове, адже монографія побачила світ, коли окупаційна компрадорсько-сімейна бандоолігархія утверджувалася на роздмухуванні протилежності української людності на між-регіональному рівні. Революція Гідності довела, що українці, навіть російськомовні, підтримують єдність нашої держави. Розрахунки кремлівських агресорів на протистояння наших громадян за мовною ознакою зазнали невдачі. Нині маємо підстави твердити, що воєнні випроботи – це перехід української людності через «точку неповернення».

У монографії зазначається, що в реальному житті «чисто умоглядні моделі» нації, здебільше поділ їх на нації етнічні й громадянські, не існують. Проте в Україні постійно протиставлявся «громадянський чинник етнічному», про що читаємо в монографії: «Це протистояння набуває регіонального характеру, електорат східного й західного регіонів штучно протиставляється один одному, внаслідок чого потерпає загальноукраїнська справа визначення загальнодержавних пріоритетів, опрацювання стратегії подальшого реформування суспільства, утвердження демократії» (с. 260–261). Наше суспільство не набуло динамічності, формально відійшло від радянського, але не стало демократичним, залишилося фактично «загнивати» в перехідному періоді. Зваживши те, що дослідження ґрунтується на *людиноцентризмі*, автори монографії зазначають: «Як наслідок, населення не відчуває різниці між нинішнім бюрократично-корпоративним суспільством і державним капіталізмом радянського зразка» (с. 261). Мабуть, доречно уточнити, що становище пересічного громадянина навіть гірше. За державного капіталізму радянського зразка він ще міг пов'язувати своє існування з державним патерналізмом за рахунок так званих «суспільних фондів споживання», про що не може бути мови нині, коли за все доводиться платити – від елементарних медичних послуг до навчання у вищій школі. А що вже казати про постійне підвищення оплати за комунальні послуги!

Як знаємо, вороги української держави постійно навішували українським патріотам ярлик «*національно озабочених*», звинувачували в «насильницькій українізації», щоб оправдати своє українофобство і відданість московській імперіалістичній ідеології. Насправді така «українізація» передбачає відновлення історичної справедливості, здебільше повернення асимільованих українців до своїх національних джерел. Позиція авторів монографії чітка: «Безпідставними є звинувачення українських націонал-демократів, нібито саме вони нав'язують суспільству односторонню й спрощену етнокультурну національну ідеологію»

(с. 261). Саме в пострадянський період було вилучено з паспорта національність, що, до речі, в нашому суспільстві оцінюється неоднозначно. Причина в тому, що громадянами України стали відверті вороги нашої держави, які не хочуть визнавати чинної Конституції, зокрема правової норми про державний статус української мови.

Цілком логічним є посилання авторів монографії на визначення відомого українського філософа С. Кримського, що «політична нація – це український етнос плюс інші етноси, що визнають базову роль українських цінностей, визнають українську національну ідею» (с. 263), хоч треба звернути на некоректне поняття «український етнос», бо йдеться про **українську націю**.

Безумовно, національна ідентичність – це не закостенілість, а динамічний об'єктивний процес. Безумовно, українська ідентичність не може бути винятком: вона поєднує здобутки минулих поколінь і нинішні закордонні новації. Подібні процеси переживали інші народи, зокрема в дев'ятнадцятому столітті – італійці, а в середині минулого століття – австрійці, які об'єдналися в одну незалежну державу. Водночас вчені привертають увагу до субнаціональних, регіональних ідентичностей, які в певних умовах можуть «перетворитися на фактор ризику», магнетуючи до «інтеграції з певними інонаціональними ідентичностями» (с. 264). Застереження слушне, якщо проаналізувати мету так званого «політичного русинства», таких сконструйованих «ідентичностей», як, приміром, «донбассити», «одессити», «новороссы» тощо. Доречно нагадати, що на таке роз'єднання українського народу був спрямований запланований окупаційною компрадорсько-сімейною бандоолігархією перепис, який передбачав ідентифікацію громадян з гуцулами, бойками, лемками, русинами і фактично вигадував їхні окремі мови на противагу українській ідентичності. Слушне таке зауваження авторів: «Загалом у сучасному світі національні ідентичності поступово перебудовуються, оскільки ототожнюють себе з певними образами пам'яті про «спільність історичної долі» в суспільному процесі й системою соціально-культурних цінностей того чи іншого народу» (с. 265). У цьому розумінні названі етнографічні чи регіональні групи повністю ідентифікуються з українською нацією, втілюючи єдність окремого, особливого і загального.

Дослідники обґрунтовують відповідь на питання: «Наскільки «український проект» національної самоідентифікації відповідає загальноєвропейському шляху і чим відрізняється?» (с. 266). Вони відштовхуються від концепції чеського вченого М. Гроха і водночас запрошують до широкої

дискусії вітчизняних учених. Чеський дослідник до беззаперечних чинників нації відносив: «1) «пам'ять» про спільне минуле, що трактується як «доля» групи чи її ядра; 2) насиченість та інтенсивність мовних і культурних зв'язків, які забезпечують вищий рівень соціальної комунікації в межах групи, аніж поза нею; 3) концепція соціальної рівності всіх членів групи, організованих у громадянське суспільство» (с. 266). У колективній свідомості нації суб'єктивно відтворюються об'єктивні відносини (економічні, політичні, мовні, культурні, релігійні, географічні, історичні).

Мабуть, твердження М. Гроха вимагають уточнення. По-перше, у нинішніх умовах доцільніше говорити не про соціальну, а про правову рівність, а по-друге, серед об'єктивних відносин на перше місце треба поставити відносини мовні, культурні й історичні, а не економічні і політичні. Релігійні відносини також не відіграють такої ролі, яку їм відводить учений, адже навіть його нечисельна нація досить строката в релігійному аспекті. Те саме стосується й українців не лише як громадянської, а й як етнічної нації.

Окрім того, в монографії викривається підступність «заклику до розмивання самого феномену «українська нація» (с. 267), а на це спрямовувалася діяльність освітянського відомства за часів панування окупаційної компрадорсько-сімейної бандоолігархії. З тодішніх підручників аж випирала українофобія: вона спрямовувалися насамперед на заперечення прав українців як автохтонної національної спільноти і водночас на зневагу історичної пам'яті нашого народу. Як повідомлялося в пресі (life.pravda.com.ua), тепер проти колишнього керівника відомства порушено кримінальну справу.

Аргументованій критиці в монографії піддано інше твердження С. Гантінгтона, бо в Україні «немає ніякого фатального цивілізаційного розколу» (за С. Гантінгтоном), який нібито автоматично перетворює її на «країну з невизначеною, гібридною і фрагментарною ідентичністю» (с. 271). Зрештою, ставлення нашого народу до російської агресії засвідчило, що українська національна ідентичність визначена, чітка й цілісна. Звідси – логічна така настанова авторів: «Насамперед усім нам потрібно з'ясувати, що немає нічого більш далекого від правди, аніж провінційне уявлення про те, що нинішні труднощі або й безлад є наслідком звільнення якихось споконвічних ірраціональних сил націоналізму, які були «заморожені» більшовизмом, а тепер після майже столітнього колапсу знову ожили» (с. 271–272). Насправді в головному український націо-

нальний рух не протистоїть національним рухам в інших країнах, хоч не варто заперечувати певних відмінностей, зумовлених історичними особливостями нашого розвитку. Як зазначають автори, гасло «Нас багато, нас не подолати!» на Майдані 2004–2005 років засвідчує роль національної ідеї як чинника інтеграції, початок боротьби за консолідацію національних сил, бо «на Майдан людина йшла в юрбі, а на Майдані опинялася серед народу» (с. 273).

На шляху української національної і громадянської ідентичності стоїть «п'ята колона» імперіалістичної Москви, яка спричинилася до «вибухонебезпечної ситуації». Автори згадують слова М. Гроха, який прирівнює нинішню поведінку російської меншини в незалежних державах на пострадянському просторі з поведінкою німецької меншини в інших країнах після приходу до влади Гітлера, і застерігають: «Подібні історичні паралелі між становищем *Volksdeutsche* і становищем, так би мовити, *Volkrussen* вражають і породжують тривогу» (с. 273).

Ідентифікація має дві сторони: внутрішню самоідентифікацію і визначення свого місця в світі. Інакше кажучи, «у нашій країні відбувається двоєдиний компліментарний процес національної ідентифікації з ядром титульної нації, що ґрунтується на власному історичному досвіді, а з другого – процес сприйняття європейських цінностей, який утілює нові громадянські надії й розширює обрії» (с. 274). Такий підхід має значний креативний потенціал.

Звісно, на національну ідентифікацію українців негативно впливає тиск з боку Росії, в якій за часів Путіна відродили термін «*русские*» на відміну від впроваджуваного за попередніх часів терміну «*россияне*». Автори монографії пишуть, що «в українській мові така диференціація понять відсутня» (с. 282), з чим не можемо погодитися. У відомому словнику української мови Б. Грінченка перше значення слова *москаль* рівнозначне російському слову *великоросс*, цебто *русский*. Так пояснює слово *москаль* й одинадцятитомний словник нашої мови, вживаючи також термін *росіянин*, хоч приклади з творів П. Куліша і Лесі Українки не залишають сумніву, що йдеться про представника певної етнічної спільноти. Отож, в українській мові доцільно повернути як відповідник слова *русский* традиційну назву для нашого сусіда *москаль*, яке не має негативного значення, бо, зрештою, походить від назви столиці сусідньої держави. Тоді термін *росіян* буде вживатися як *політонім*, цебто для назви громадянина Російської Федерації. Так буде забезпечена диференціація понять. Подібна диференціація доконечна ще й тому, що

тепер Російську Федерацію її керівництво тлумачить як «державу-цивілізацію», яка протилежна цивілізації західній (євроатлантичній). Уточнення цих понять потрібне під оглядом того, що незалежність України – це насамперед незалежність від Росії.

Як підсумок основної частини дослідження слід процитувати таке твердження авторів монографії: «...У добу глобалізації особливого значення набуває національна й геополітична ідентичність, що включає в себе безліч компонентів, таких як світогляд, національна самосвідомість і менталітет, національний характер, історична пам'ять, етнонаціональні взірці, національні традиції, навіть міфи й символи та стереотипи поведінки» (с. 298).

Закінчується рецензована праця розділом про толерантність на противагу виклику нетолерантного світу. Толерантність не суперечить етнічній чи громадянській ідентифікації, передбачаючи, як сказано в преамбулі Статуту ООН, «проявляти терпимість і жити разом, в мирі один з одним, як добрі сусіди» (с. 338). Викликом такої толерантності є агресивна діяльність нинішнього кадебістського керівництва Російської Федерації. Російська дослідниця Л. Шевцова пише, що Путін «почав зусилля з переведення російської системи у формат заборони західної цивілізації» (Ш е в ц о в а Л. Парадигма виживання // День. – 2014. – 17–18 жовтня).

У таких умовах Україні доводиться вибирати майбутнє між двома цивілізаціями. Якщо зв'язок з російською (євразійською) цивілізацією означає рух у глухий кут, з якого нема виходу, то повернення України в лоно традиційної західної (євроатлантичної) цивілізації передбачає протилежний напрям руху. З такого напрямку наш народ був відвернений три з половиною століття тому. Як наслідок для нашого народу настав «пропащий час».

Аналізована книга аргументовано доводить висловлені положення, дає змогу правильно зорієнтуватися в нинішній глобалізації, щоб не втратити ідентичність, яку підтвердило багато поколінь нашого народу в боротьбі за існування українців як європейської нації.

БЕЗ ПАМ'ЯТІ НЕМА НАЦІЇ

Щоб людській спільноті стати перед світом як окремішність, спочатку їй треба повернути пам'ять. Вона закорінена в національній історії, яка не тільки закодовує минуле, а й утверджує теперішнє і творить майбутнє. Намагаючись асимілювати етнічну спільноту, вороги насамперед вбивали пам'ять народу. Московські поневолювачі, особливо більшовики, можуть бути прикладом для всіх інших асиміляторів. Зрештою, вишкіл так званих інтернаціоналістів був не чим іншим, як витвором яничарів без роду-племени. Його наслідки обернулися трагічними подіями в нинішньому Донбасі. Хіба випадково малоросійські компартійні активісти перейшли на службу до московських агресорів?

Упродовж цілих десятиліть Донбас був своєрідною кузнею клепання компартійних яничарів. Чи не тому після розпаду СРСР адепти російської імперії згадали проголошену більшовиками химерну «Донецько-Криворізьку республіку» і навіть царський проект так званої «Новороссии»? Як з'ясувалося, самовпевнені московські агресори переоцінили рівень яничаризації нашої людності. Вони не розуміють, що українська нація безсмертна, бо в її глибинах зберігається національний код, який передають народові духовні провідники. Серед них на першому місці завжди буде Тарас Шевченко, нащадок вільних козаків і гайдамаків від батьківського роду та безстрашних карпатських опришків від роду материнського. Його «Кобзар» з середини XIX століття народ визнає своєю священною книгою. Заклик «Борітеся – поборете, Вам Бог помагає!» став морально-патріотичним заповітом кожного українського патріота. Віра нашого пророка надихала покоління борців за визволення, які повторювали як молитву пророчі слова:

*І оживе добра слава,
Слава Україні...*

Великий Шевченко втілює закон вічності української нації. Він успадкував дух народних дум, мудрість Григорія Сковороди й віру

книги «Історія Русів». Нема сумніву, що Шевченко відродив поневолену націю, яку наші вороги трактували як «неісторичний народ».

Його послідовник і національний речник Іван Франко висловив не лише ідею визволення, а й ідею соборності нації:

*Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну-річки
Одна нероздільна.*

Галичанин обґрунтував український національний ідеал, який передбачав неодмінність відновлення нашої державної незалежності на всіх етнічних землях. Хоч упродовж певного часу цей ідеал поза межами можливого, він реальний.

У період національно-визвольних змагань 1917–1921 років, який українофоби трактували як начебто громадянську війну, роз'єднаний чужими поневолювачами український народ заявив на весь світ про своє прагнення жити в одній соборній державі, що відтворив проголошений на столичному Софійському майдані Акт Злуки 22 січня 1919 року.

Отруєні інтернаціональними гаслами політичні діячі намагалися порушити закон спадковості. Вони проігнорували мудрість нашого видатного вченого Олександра Потебні, що «послідовний націоналізм є інтернаціоналізм», перейшли на службу до російських більшовиків. Як наслідок такий вибір обернувся для них особистою трагедією.

Однак під жорстоким московсько-більшовицьким поневоленням у закамарках українського серця жив дух національної єдності. Проте сподівання на переродження чужого компартійного режиму, що прокинулися в роки Другої світової війни, виявилися марними. Кремлівські верховоди навіть заклик любити Україну трактували як державний злочин, хоч дозволено було співати, що «*Россия лучше всех*», – і в цьому офіційна пропаганда не бачила проявів великодержавного шовінізму.

Безсмертя України як великої європейської нації й держави втілює закон непогасності. Українські патріоти стали на збройну боротьбу проти двох імперіалізмів і тоталітаризмів – червоно-московського й коричнево-німецького. Під священними національними корогвами повстанці поклялися боротися за визволення рідного народу, зберігати вірність своїй нації. Нині доводиться дивуватися, як після енкавеесів-

ських тортур сільська дівчина без офіційної освіти подарувала майбутнім поколінням поезію високої мистецької проби.

Звісно, не треба приховувати, що визвольна боротьба пов'язана з тяжкими втратами, але вона не згасала. Звідки лише черпали сили українські патріоти. Гулагівська бранка повернулася в рідні гори, щоб її діти причастилися духом нескорених Карпат. Травмований на шахті колишній повстанець надлюдськими зусиллями поборов медичний вирок, що прирікав його на каліцтво, і разом з бойовими побратимами став у лави борців за державне відродження нації. Вони передавали памолоді пам'ять про збройну боротьбу Української Повстанської Армії, армії нескорених, яка не капітулювала перед озброєною до зубів московсько-більшовицькою ордою.

А ось діти борців проти окупаційного режиму шукали шляхів, щоб найоптимальніше прислужитися рідному народові. Нині боляче згадувати невгамовного організатора перших львівських мітингів. Хто знав, що ще в ГУЛАГу йому часто доводилося тамувати біль у серці? У нормальних суспільних умовах він міг прославити національну науку як психолог чи педагог, а тут довелося поринути у вир іншої праці. Разом з таким самим одержимим, рід якого немало спричинився до того, щоб не погас у серцях краян вогонь надії на визволення від чужого поневолення, вчорашній політв'язень готує різні випуски самвидаву. Незабаром він стає фактичним керівником Народного Руху України, організовує до чергової річниці Акту Злуки «живу хвилю» між Києвом і Львовом, що символізує єдність нашого народу попри тривалу роз'єднаність чужими державними кордонами.

Не забуваймо героїзму українських жінок. Нині скромна літня жінка колись вивезла з гулагівського пекла у «велику зону» рукопис свого чоловіка, розшифровувала записи і передала за «залізну куртину». У західній діаспорі не могли повірити, що таку натхненну працю міг написати хтось в «імперії зла і брехні». Мабуть, брати у вільному світі сумнівалися, що українськими патріотами рухає прометеївський закон.

В умовах тоталітарного режиму дехто хоче діяти легально, гадає, що така робота дасть більше користі, ніж копітка «мурашинна» праця в політичному підземеллі. Потім на таких нападуть, особливо ті, хто не проявляє тоді якогось помітного руху. Таке життя! Та споруджений в місті пам'ятник поетові, який звертався до своїх краян словами:

*Та ми крикнім: «Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмере!»*

змушує дещо стриманіше поставитися до такого вибору. А скільки ще справ залишилося поза кадром! Пригадую, як столичні «дистильовані» патріоти ганьбили відомого вченого й публіциста, а він щотижня виступав на радіо, захищаючи Рідне Слово, гуртував письменницьку громаду. Та людський потенціал має межі: не витримало серце – зупинилося! Незадовго до кінця свого земного життя він, долаючи біль, надсилав своїм однодумцям отриману з друкарні книгу, що була його лебединою піснею.

Безумовно, не можна миритися з тими, хто протиставив патріотам свою підлу діяльність, хоч, відверто кажучи, міг не підлитися, уникнути ганьби. Подібне паплюження свого рідного заслуговує лише осуду. Не шукаймо оправдання і для того, хто за кілька місяців до масакри на столичному Майдані Незалежності потішався нагородою від того, кого ще недавно аргументовано викривав на сторінках впливових видань. Помилятися може кожен, але **не треба підлитися**, однією рукою пишучи осуд окупаційній компрадорсько-сімейній бандоолігархії, а іншою – приймати нагороду від головного бандоолігарха, який посів найвищий чиновницький фотель.

Особливого значення нині набуває обґрунтування національної ідеї. Згадаймо галасливу заяву, що начебто «національна ідея не спрацювала». Тут не тільки невігластво, скільки злості, що попри злі підступи внутрішніх і зовнішніх ворогів незалежна Україна існує. Зрештою, вплив національної ідеї залежить від чиновництва, що має турбуватися про її втілення в усіх сферах суспільного життя.

Українська влада намагається втілювати західні стандарти політичного життя, а вони нерідко не відповідають нашим умовам. Коли проаналізуємо підступну діяльність московського ефесбешного «Термоса», щупальця якого просуваються на території нашої держави, мимоволі задумуємося над доморощеним і накинутим нам антизаконом підлості. Дія такого антизакону має чітку мету: підірвати віру народу в правильність вибору самостійного державного життя, в євроатлантичну інтеграцію, повернути наш народ у колишнє імперське ярмо під іншою назвою.

Національна пам'ять – забороло проти ідейного наступу відвертих і прихованих ворогів Української держави! Непослідовність такої праці на державному рівні обернулася трагедією для нашого народу. Звісно, питання, порушені в публіцистиці, мають набути певного правового

оформлення в нормативних актах. Проте й цього недостатньо! До недавнього часу навіть внутрішні вороги нашого народу зневажали світочів нації, паплюжили її минуле. Якщо Україна прагне до євроатлантичної цивілізації, то держава не може не турбуватися про **утвердження належного правового порядку, збереження гідності народу, його історичної пам'яті**. Інакше праця багатьох поколінь пропаде, не дасть очікуваних плодів.

З М І С Т

<i>Закон безсмертя. ПРИЧАЩАННЯ ДУХОМ ПРОВІСНИКІВ . . . . .</i>	<i>4</i>
<i>Закон вічності. ВСЕПРИСУТНІСТЬ ГЕНІЯ, або НОВІ ГРАНІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРОРОЦТВА . . . . .</i>	<i>21</i>
<i>Закон спільності. ЗАДИВЛЕНІСТЬ У МАЙБУТНЄ НАЦІЇ . . . . .</i>	<i>39</i>
1. Ното <i>pobilis</i> із каменярьським молотом	40
2. Плекання духовних основ національної спільноти.	59
3. Державотворча ідея підневільної нації	81
<i>Закон спадковості. ХРАМ НАЦІОНАЛЬНОГО ДУХУ В ДОБУ ТВОРЕННЯ І РУЇНИ . . . . .</i>	<i>103</i>
<i>Закон тяглості. ПРОЯВИ ДУХУ ОДВІЧНОЇ СТИХІЇ. . . . .</i>	<i>129</i>
1. Таємниці в закамарках серця	129
2. Роз'ятрені рани української душі.	144
<i>Закон непогасності. З НАДІЄЮ В ЧАСИ ОДЧАЮ. . . . .</i>	<i>154</i>
1. Обітниця перед священними корогвами	154
2. Вогнелогос орлиного серця	163
3. Спадкоємець патріотичних традицій	176
4. Лицар з Легіону Рідного Слова	179
5. Свобода між чотирма липами.	183
<i>Антизакон підлості. БЕЗ ПОЧУТТЯ СОРОМУ . . . . .</i>	<i>190</i>
1. Яничаризм з червоним піднебінням, або «Революційні» письменники у більшовицьких наймах.	190
2. Таємниці розкоркованого «Термоса»	210
<i>Закон незнищенності. САМОБУТНІСТЬ ПРОТИ ЗНЕЦІНЕННЯ . . . . .</i>	<i>219</i>
1. Наукові аргументи проти політичних спекуляцій	219
2. Відповіді на глобалізаційні виклики	239
<i>БЕЗ ПАМ'ЯТІ НЕМА НАЦІЇ . . . . .</i>	<i>262</i>

Наукове видання

Гринів Олег Іванович
ЗАКОНИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ
Непретензійні нотатки

Редактор *Дмитро Сапіга*
Дизайн *Роксоляни Бедрій*
Верстка *Іванни Величко*
Технічний редактор *Леся Пелехата*
Коректор *Олександр Хміль*

Здано на складання 07. 08. 2014. Підписано до друку 03. 11. 2016.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Myriad.
Умов. друк. арк. 15,58. Обл.-вид. арк. 16,85. Тираж 300 прим.

Видавництво «Каменяр». 79008, Львів, Підвальна, 3.
Свідоцтво Держ. реєстру: серія ДК, № 462.
Ел. адреса: vyd@kamenyar.com.ua
Сайт видавництва: <http://www.kamenyar.com.ua>

Гринів, Олег

Г85 Закони національної пам'яті [Текст]: Непретензійні нотатки / Олег Гринів. – Львів: Каменяр, 2017. – 267 с.

ISBN 978-966-607-403-3

Національна пам'ять українців проявляється насамперед у нашій класичній літературі, що підтверджують новітні дослідження творчості Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Лесі Українки, Олександра Довженка. Порушення її законів мали тяжкі наслідки для розвитку нації в минулому столітті. Без збереження національної пам'яті не може бути мови про утвердження національної ідентичності в період посилення глобалізаційних процесів. Науково-публіцистичний виклад складних проблем національного відродження дає змогу досягнути їх незалежно від фаху й рівня ознайомлення з проблеми політології, психології й літературознавства.

Для широкого кола читачів, насамперед студентства і молодих політиків.

УДК 82:1(477)
ББК 83.3Ук